

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI**

**NASRÎLER (BENÎ AHMER) DEVLETİ SONRASINDA ENDÜLÜS'TEKİ
MÜSLÜMANLAR (MORİSKOLAR)**

Doktora Tezi

FERİDUN BİLGİN

İstanbul, 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

NASRÎLER (BENÎ AHMER) DEVLETİ SONRASINDA ENDÜLÜS'TEKİ
MÜSLÜMANLAR (MORİSKOLAR)

Doktora Tezi

FERİDUN BİLGİN

Danışman: PROF. DR. ZİYA YILMAZER

İstanbul, 2010

**Marmara Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü**

Tez Onay Belgesi

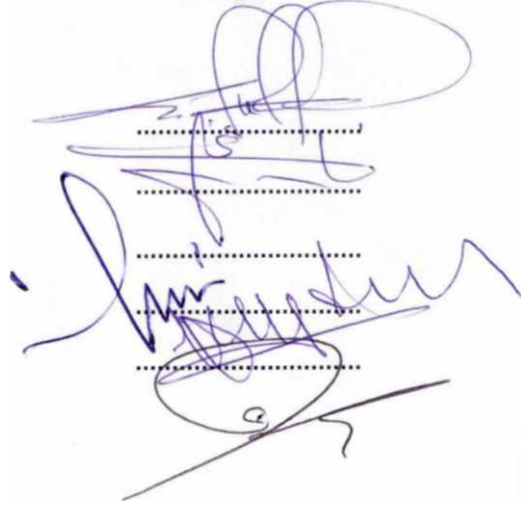
İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM TARİHİ Bilim Dalı Doktora öğrencisi FERİDUN BİLGİN'nin tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 06.10.2009 tarih ve 2009-16/9 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği ~~oy çokluğu~~ ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmza

Tez Savunma Tarihi : 22. 06. 2010

1) Tez Danışmanı	: PROF. DR. ZİYA YILMAZER
2) Jüri Üyesi	: PROF. DR. İSMAİL YİĞİT
3) Jüri Üyesi	: PROF. DR. İLHAN KUTLUER
4) Jüri Üyesi	: PROF. DR. ABDÜLKERİM ÖZAYDIN
5) Jüri Üyesi	: PROF. DR. AHMET KAVAS

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Feridun BİLGİN
Anabilim Dalı	: İlahiyat
Bilim Dalı	: İslâm Tarihi
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ziya YILMAZER
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora – Haziran 2010
Anahtar Kelimeler	: Reconquista, Nasrîler, Endülüs, Gırnata Savaşı Moriskolar, Osmanlı.

“Nasrîler (Benî Ahmer) Devleti Sonrasında Endülüs'teki Müslümanlar (Moriskolar)” isimli doktora çalışmamızda, Gırnata'nın işgal edilmesiyle nihâyete eren Nasrîler (Benî Ahmer) Devleti Sonrasında Endülüs'te kalan Müslümanlar'ın (Moriskolar) dinî, sosyo-kültürel ve siyâsî yaşamları ile Osmanlı Devleti'nin Gırnata savaşındaki etkisi incelenmiştir.

Araştırmamız Giriş'le birlikte altı bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında konumuzun ehemmiyeti ve sınırları belirtildikten sonra konuyla ilgili kaynak ve inceleme eserler tanıtılmış, çalışmamızın anlaşılmasında anahtar varzifesi gören, Endülüs, Müdeccen ve Morisco (s) isimleri ile Reconquista kavramının tarihsel süreç içerisindeki anlamları ortaya konulmuştur. İkinci bölümde Reconquista hareketinin son on yılında (1482-1492) işgal edilen Endülüs şehirleri, bu süreçte Nasrîler hanedanındaki dahilî kavgalar ile Gırnata'nın işgali ve sonuçları incelenmiştir. Üçüncü bölümde Hristiyan yönetiminde kalan Endülüs Müslümanları'nın (Moriskolar) zorla din değiştirmeleri ile asimilasyon süreçleri ele alınmıştır. Bu bağlamda, Hristiyanlaştırma için yayımlanan İspanyol kraliyet fermanları ve din değiştirme konusunda engizisyon mahkemelerinin rolü tetkik edilmiştir. Dördüncü bölümde Endülüs Müslümanları'nın (Moriskolar) kendilerine yapılan baskılara karşı ortaya koydukları isyanlar ile bu isyanların en büyüğü olan Gırnata isyanı ve isyan sonrasında İspanyol krallığının ortaya koyduğu sürgün politikası irdelenmiştir. Beşinci bölümde Moriskolar'ın dini, sosyal ve kültürel yaşamları ele alınarak içerisinde yaşadıkları Hristiyan toplumda, maruz kaldıkları toplumsal baskılardan örnekler verilmiştir. Altıncı bölümde ise Osmanlı Endülüs ilişkileri Gırnata isyanı bağlamında ele ele alınmış, Osmanlı Devleti'nin Endülüs'e yardımı konusu tetkik edilmiştir.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname : Feridun BİLGİN
Field : Theology
Programme : History of İslam
Supervisor : Professor Ziya YILMAZER
Degree Awarded and Date : Doctorate – June 2010
Keywords : Reconquista, Nasrīds, al-Andalus, Moors,
The War of Granada, Ottoman

“Muslims (Moors) who live in al-Andalus after Nasrīd (Banī Ahmer) State” is named Our dissertation examines the religious, socio-cultural and political life of Muslims Spain and the influence of Ottoman State in the war of Granada.

The thesis consists of introduction and five chapters. The Introduction mentions about the scope and keywords of our dissertation. Especially name of Al-Andalus, Mudejares, Moors and Reconquista were mentioned. The second chapter is examined the occupied cities in al-Andalus in the last decade of Reconquista movement between 1482 and 1492, civil war in the Nasrīd Kingdom and the occupation of Granada city and it's results. The third chapter it is deal with the conversion of muslims of al-Andalus (Moors) into christianity under the pressure of christians and their assimilation. In this sense, it is examined on the imperial edicts issued for christianizing and tha role of inquisition on the religion conversion. The fourth chapter it is studied on the riots of the muslims of al-Andalus (Moors) against the pressure of the existing Spanish kingdom, Granada riot which is the biggest one in those and the exile policy belonging to Spanish kingdom after the Granada war. The fifty chapter dealing with the religion, socio-cultural and political life of Mulims Spain (Moors), some examples from social pressures in the christian society which they live together are given. The Sixty chapter examines the relations between the muslims of al-Andalus and Ottoman state in the sense of Granada riot and the contribution of the Ottoman State to the al-Andalus.

ÖNSÖZ

Ülkemizde genelde “Endülüs Tarihi” özelde ise Benî Ahmer Devleti sonrasında Endülüs’te kalan Müslümanlar (Moriskolar) hakkında yapılmış olan bilimsel çalışmalar yok denilecek kadar azdır. Halbuki Endülüs Müslümanları’nın 1492 sonrasında, insanlık tarihinin en acımasız ve utanç verici müesseseleri olan Engizisyon Mahkemeleri’ne ve Katolik İspanya Krallığı’nın her türlü baskısına karşı vermiş oldukları kimlik ve varlık mücadelesinin doğru anlaşılması ve bilinmesi her zamankinden daha fazla önemli hale gelmiştir. Endülüs Müslümanları (Moriskolar) yaşadıkları toprakları birkaç istisnaî hadise haricinde güçlerinin yettiği son noktaya kadar savunmuş, onyıllar boyunca zulüm altında kalmalarına rağmen, benzer koşullarda kalmış ve kalacak olan insanlara örnek olacak bir mücadele vermişlerdir.

Çalışmamızın giriş kısmında araştırma konumuzun kilit taşları durumundaki, Endülüs, Müdeccen ve Morisco (s) isimleri ile Reconquista kavramının tarihi süreç içerisindeki anlamları ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde Reconquista’nın son on yılındaki (1482-1492) Gırnata şehrinin işgal süreci ve bu hususta Katolik Krallar’ın yaptıkları faaliyetler, Gırnata tahtı etrafındaki iç mücadeleler, şehrin teslimi ve teslim anlaşmasının ihtivâ ettiği konular incelenmiştir.

Üçüncü bölümde Gırnata’nın teslimiyle azınlık durumuna düşen Endülüs Müslümanları’nın uğradıkları sosyal, ekonomik, kültürel ve dinî baskılar ele alınmıştır. Bu çerçevede, Katolik İspanyol Krallığı’nın Endülüs Müslümanları’nı Hristiyanlaştırmak için başvurduğu yöntemler tetkik edilmiştir.

Dördüncü bölümde, Büyük Gırnata İsyanı ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Endülüs Müslümanları’nın son büyük kurtuluş harekâtı olarak görülen bu isyanın sebep ve sonuçları derinlemesine incelenerek, Ortaçağ Avrupası’nın güçlü devletlerinden biri olan İspanyol Devleti’nin isyanı bastırmaya yönelik başvurduğu acımasız yöntemler ele alınmış, Katolik İspanyol Krallığı’nı neredeyse insansız bırakan Moriskolar’ın tehcîr sürecine değinilmiştir.

Beşinci bölümde, Endülüs Müslümanları'nın (Moriskolar'ın), dinî, sosyo-kültürel ve mesleki hayatları ile Hıristiyan toplumunda yaşadıkları zorluklar ve İslâmî örf ve âdetleri yaşama konusundaki azimleri ele alınmıştır.

Altıncı bölümde, Osmanlı Devleti'nin Büyük Gırnata İsyanı'nın başlamasındaki ve devamındaki rolü ele alınmıştır. Bu kapsamda, XVI. asrın ilk üç çeyreğinde Akdeniz'deki Osmanlı-İspanyol mücadelesine değinilerek dönemin Osmanlı padişahlarının Akdeniz stratejilerinde Endülüs Müslümanları'nın ağırlığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmamızın son kısmında ise, araştırma konumuz için kullandığımız Osmanlı-Endülüs ilişkilerine dair Osmanlı arşiv belgeleri ile çalışma konumuzla alâkalı fotoğraf ve haritalardan oluşan Ek'ler bölümü yer almaktadır.

Son olarak çalışmamızın her aşamasında ve günün her saatinde bize vakit ayırıp yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım kıymetli hocam Prof. Dr. Ziya Yılmaz'ın, kendileriyle yaptığım görüşmelerde tavsileriyle ufku açan hocalarım Prof. Dr. İsmail Yiğit'e, Prof. Dr. İlhan Kutluer'e, Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a ve Prof. Dr. Ahmet Kavas'a teşekkür ederim. Araştırmamızın gerek hazırlık gerekse yazım aşamasında istifade ettiğimiz İSAM (İslâmî Araştırmalar Merkezi), İRCİCA (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi / Research Centre for Islamic History, Art and Culture) ve Gırnata Üniversitesi'nin Cartuja kampüsünde bulunan Biblioteca de Filosofia y Letras kütüphanelerinin değerli yönetici ve çalışanlarına, çalışmanın nihayete ermesi için gerek maddi ve gerekse manevi desteklerini esirgemeyen İlim Yayma Cemiyeti Kadıköy Şubesi'nin kıymetli yöneticilerine ve her karşılaştığımızda çalışmamızın bitmesi konusunda bizi teşvik eden saygıdeğer ağabeyim Sn. Hasan Taşçı'ya müteşekkirim. Çalıştığımız kurumda birinci dereceden amirim olan ve araştırmamız sırasında bize rahat bir çalışma ortamı sağlama konusunda yardımlarını esirgemeyen Sn. Hüseyin Karagözoğlu'na, İspanyolcamızın yetmediği durumlarda İspanyolca metinlerin okunması ve tercümesinde yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşım Yasin Gayyeko'ya ayrıca teşekkür ederim.

Araştırmamız boyunca evimizin hem annesi hem de babası ve bu konuda her türlü fedakarlıkta bulunmuş olan eşim Pakize hanıma minnattar olduğumu ifade ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VII
1. GİRİŞ	1
1.1 Müracaat Edilen Eserler	2
1.1.1 Kaynak Eserler	2
1.1.2 Araştırma ve İnceleme Eserler	5
1.2 İsimler ve Kavramlar	9
1.2.1 Endülüs İsmi	9
1.2.2 Reconquista Kavramı	11
1.2.3 Müdeccen İsmi	14
1.2.4 Morisco (s) İsmi	16
2. BENÎ AHMER DEVLETİ’NİN YIKILIŞI VE SONUÇLARI	19
2.1 Gırnata Şehri’nin İşgali Öncesinde Benî Ahmer Devleti’nin Durumu	19
2.1.1 Müslümanlar’ın Zehrâ (Zahara) Kasabası’nı Fethi (1481)	21
2.1.2 Gırnata Tahtı Etrafında Mücadelenin Yeniden Başlaması (1482)	22
2.1.3 Luceña Savaşı (1483) ve Ebû Abdullah’ın Esâreti	24
2.1.4 Muhammed ez-Zağal’ın Gırnata Tahtına Çıkışı (1487) ve İslâm Devletlerinden Yardım Talebi	27
2.2 Gırnata Şehri’nin İşgal Öncesinde Kastilya Krallığı’nın Faaliyetleri	31

2.2.1 Hâmme'nin (Alhama) İşgali (1482)	32
2.2.2 Rûnde'nin (Ronda) (1485) ve Levşe'nin (Loja) (1486) İşgali	34
2.2.3 Beleş Mâleka'nın (Vélez Malaga) İşgali (1487)	38
2.2.4 Mâleka'nın (Malaga) İşgali (1487)	40
2.2.5 Beyzâ'nın (Baza) İşgali (1489)	42
2.2.6 Gırnata Şehrinin İşgali (1492)	45
2.3 Benî Ahmet Devleti'nin Son Sultanı Ebû Abdullah'ın Vefatı (1536)	58
2.4 Benî Ahmer Devleti'nin Yıkılışı'nın Sonuçları	61
3. HİRİSTİYAN YÖNETİMİNDEKİ ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARI	
(MORİSKOLAR).....	62
3.1 Endülüs Müslümanları'na Uygulanan Asimilasyon Politikasının Arka Planı	62
3.2 İkna Yöntemiyle Endülüs Müslümanları'nı Hıristiyanlaştırma Faaliyetleri.....	64
3.3 Baskı ve Fermanlar Yoluyla Endülüs Müslümanları'nı Hıristiyanlaştırma Faaliyetleri.....	69
3.3.1 Kastilya ve Gırnata Müslümanları'nın Fermanlar Yoluyla Hıristiyanlaştırılması	71
3.3.2 Gırnata Fermanı (1526) ve Moriskolar'ın Bu Fermana Karşı Tepkileri	75
3.3.3 1567 Tarihli Ferman ve Moriskolar'ın Fermanı İlga Girişimleri	78
3.3.4 Aragon ve Belensiye Müslümanları'nın Fermanlar Yoluyla Hıristiyanlaştırılması	84
3.4 Engizisyon Mahkemeleri'nin Moriskolar'ı Hıristiyanlaştırmadaki Rollerini	88
3.4.1 Mahkemeler Yoluyla Moriskolar'a Yapılan Baskıların Nitelikleri ve Verilen Cezalar	89
3.5 Baskı Altında Din Değiştirmenin Meşruiyeti	93
3.6 İspanyol Devleti'nin Hıristiyanlaştırma Politikasının Değerlendirilmesi	95
4. ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARI'NIN İSYANLARI VE SONUÇLARI.....	99
4.1 Endülüs Müslümanları'nın İsyancıları	99
4.1.1 Beyyâzîn İsyanı (1499) ve Sonucu	99
4.1.2 el -Buşurrât (Alpujarras) İsyanı (1500) ve Sonucu	102
4.1.3 Rûnde (Ronda) ve Bermeja İsyanları (1501) ve Sonuçları	105
4.1.4 Germanía İsyanı (1520) ve Sonucu	107
4.1.5 Gırnata İsyanı (1568-1570) ve Sonuçları	108

4.2 İspanyol Devleti'nin Endülüs Müslümanları'na (Moriskolar) Karşı Uyguladığı Sürgün Politikası	147
4.2.1 İspanya Dışına Endülüs Müslümanları'nın (Moriskolar) Göçleri ve Sürgün Edilmeleri	147
4.2.2 İspanya İçlerine Moriskolar'ın Sürgün Edilmesi	151
5. MORİSKOLAR'IN DİNÎ, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATLARI	162
5.1 Dinî Hayatları	162
5.2 Moriskolar'ın Sosyal ve Meslekî Yaşamları	178
5.3 Moriskolar'ın Sosyal Hayatta Karşılaştıkları Zorluklar	182
5.4 Aljamiado Literatürü	186
6. OSMANLI-ENDÜLÜS İLİŞKİLERİ	190
6.1 Gırnata İsyanı (1568-1570) Öncesindeki İlişkiler	190
6.1.1 II. Bayezid Dönemi (1481-1512) İlişkileri	192
6.1.2 Yavuz Sultan Selim Dönemi (1512-1520) İlişkileri	195
6.1.3 Kanuni Sultan Süleyman Dönemi (1520-1566) İlişkileri	199
6.2 Gırnata İsyanının Hazırlık Aşamasında Osmanlı Devleti'nin Tutumu	206
6.3 Gırnata İsyanının Başlamasından Sonra Osmanlı Devleti'nin Tutumu	210
6.4 Moriskolar Arasındaki Osmanlı Kehanetleri	215
6.5 Osmanlı'nın Akdeniz Stratejisinde Moriskolar'ın Yeri	216
6.6 Gırnata İsyanından Sonra Osmanlı-Endülüs İlişkileri	220
SONUÇ	223
EKLER	227
BİBLİYOGRAFYA	239

KISALTMALAR

<i>agm.</i>	Adı Geçen Makale
<i>A.Ü.</i>	Ankara Üniversitesi
<i>AÜİFD.</i>	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>b.</i>	bin veya ibn
<i>bk.</i>	Bakınız
<i>BOA.</i>	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
<i>bs.</i>	Baskı, basım
<i>C.</i>	Cilt
<i>Çev.</i>	Çeviren
<i>DİA.</i>	Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>dn.</i>	Dipnot
<i>der.</i>	Derleyen
<i>ed.</i>	Editör
<i>Hz.</i>	Hazreti
<i>haz.</i>	Hazırlayan
<i>İA.</i>	Mili Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
<i>İ.Ü.</i>	İstanbul Üniversitesi
<i>İsp.</i>	İspanyolca
<i>MD.</i>	Mühimme Defteri
<i>M.Ü.</i>	Marmara Üniversitesi
<i>MÜİFD</i>	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>nşr.</i>	Neşreden
<i>ö.</i>	Ölümü
<i>s.</i>	Sayfa
<i>sy.</i>	Sayı
<i>thk.</i>	Tahkik eden
<i>trc.</i>	Tercüme eden
<i>vb.</i>	Ve benzerleri
<i>v.dgr.</i>	Ve diğer/leri
<i>yy.</i>	Basım Yeri Yo

1. GİRİŞ

Benî Ahmer Devleti sonrasında Endülüs'te kalan Müslümanlar'ın (Moriskolar) dinî, sosyo-kültürel ve siyâsi yaşamlarını ortaya koymayı amaç edinen bu tezde, onların yaşadıkları tecrübeler ve başlarına gelen her türlü zorlukları aşmak için başvurdıkları yol ve yöntemler, benzer koşullarda yaşayan ve yaşayacak olan topluluklar için önemli bir rehber olma özelliğini korumaya devam etmektedir.

Katolik İspanyol Krallığı, Müslümanlar'ın İspanya'daki yaklaşık 8 asır süren varlıklarından geriye bir şey bırakmamak adına akla gelebilecek her türlü baskıyı uygulamaktan çekinmemiştir. Endülüs Müslümanları, sadece kendilerini vatanlarında parya durumuna düşüren bu baskılara karşı savaşmamış; bununla birlikte bu baskıların sürekliliğini bir "Haçlı savaşı" mantığına çeviren Papalığa karşı da insanlık tarihinde eşine ender rastlanacak bir şekilde varlık mücadelesi vermişlerdir. Fakat bu mücadele - yıllar sonra da olsa- kaybedilmiş, Endülüs Müslümanları'nın kimi tamamen asimile olmuş, kimi de sürgün edilmiştir. Doğu İslâm ülkelerine karşı başlatılmış olan Haçlı seferlerinin bir benzeri de aynı zamanda İberya yarımadasındaki Müslümanlar'a karşı da başlatılmış, Endülüs'te Müslümanlar'ın yüzyıllarca farklı din ve ırklara mensup olan insanları hoşgörü anlayışı çerçevesinde (convivencia/birlikte yaşama tecrübesi) bir arada yaşamalarını sağladığı ictimâî düzen, ortadan kaldırılmıştır.

Çalışmamızda Müslümanlar'ın gücünü tüketen etkenleri ortaya koymanın yanısıra, İspanya'nın "megali ideası" durumunda olan Reconquista'nın (Endülüs'ü Müslümanlar'dan geri alma) bilhassa sosyo-kültürel başarı sebeplerini tespiti gayret ettik. Endülüs Müslümanları'na uygulanan mezalimlerin sadece dönemin İspanyol yönetimi tarafından yapılmadığı, bilâkis onlara yapılan zulmün planlanması ve uygulaması dahil her aşamasında Papalık makamının etkili olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

Bu bağlamda, Endülüs Müslüman hanedanlarının son temsilcisi olan Benî Ahmer Devleti'nin başkenti olan Gırnata'nın teslim süreci ve teslim şartları, işgalden sonra İspanya'da kalan Müslümanlar'ın uğradıkları dinî, ekonomik ve siyasî baskılar, Müslümanlar'ın bu baskılara karşı vermiş oldukları mücadeleleri, onların dinî, sosyal-

kültürel hayatları, İspanyol krallığına karşı ortaya koydukları isyanların sebepleri ve sonuçları, ülke içine ve dışına zorunlu olarak yaptıkları göçler ile Osmanlı Devleti'nin Gırnata savaşındaki rolünü değerlendirdik.

Çalışmamız Endülüs Müslümanları'nın son temsilcisi olan Nasrîler'in (Benî Ahmer) başkenti olan Gırnata'nın işgal süreci (1492) ile başlayıp Büyük Gırnata İsyanı (1568-1570) ile son bulan devreyi kapsamaktadır. Bu iki tarih aralığının seçilme sebebi ise bu isyan sonrasında, Endülüs Müslümanları için nihâi sürgün kararının alındığı yıllarda (1609-1614), bu karar öncesi ve sonrasında hem İspanyol Devleti'nin, hem de Endülüs Müslümanları'nın çabaları ve bu çabaların iki taraf açısından doğurduğu sonuçların müstakil bir araştırma konusunu teşkil edecek ehemmiyette olmasıdır.

1.1 Müracaat Edilen Eserler

1.1.1 Kaynak Eserler

Çalışmamızda en fazla başvurduğumuz kaynakların başında Ortaçağ İspanyol tarihçisi Luis de Marmol Carvajal'ın *Historia de Rebellion y Castigo de los Moriscos del Reino de Granada* (Gırnata Krallığı'ndaki Moriskolar'ın İsyan ve Cezalandırılma Tarihi)¹ isimli eseri gelmektedir². On ana bölümden oluşan eserde, Andalucía Bölgesi ve Gırnata şehrinin tarihi ve yerleşim yerleriyle alakalı geniş bilgilerin yanı sıra, Gırnata'nın işgal sürecinde meydana gelen hadiseler kronolojik olarak yer verilmektedir. Gırnata teslim anlaşmasının transkribe edilmiş tam metni de bu kitapta

¹ Luis de Marmol Carvajal, *Historia de Rebellion y Castigo de los Moriscos del Reino de Granada*, I-II, Madrid 1797; Tarihçi Marmol 1535 yılında V.Carlos'un Tunus seferine katılmış, daha sonra oradan Kuzey Afrikadaki Müslümanlar'ın elinde 7 yıl 8 ay esaret altında kaldıktan sonra fideyle serbest bırakılmıştı. Serbest bırakılmasının ardından Mısır, Etiyopya ve Sudan'ı gezmiş, 1557 yılında yaklaşık 22 yıl aradan sonra İspanya'ya dönmüş ve 1568-1570 yılında çıkan Büyük Gırnata İsyanı'na şahit olmuştu; bk. Pekka Masonen ""Carvajal, Luis del Marmol (c.1520-c.1600)" *Encyclopedia of American History* (ed. Kevin Shillington), New York: 2005, I, s.220-222; Ayrıca, Marmol için bk. Valeriano Sánchez Ramos, "El mejor cronista de la guerra de los moriscos: Luis de Mármol", *Sharq Al-Andalus: Estudios mudejares y Moriscos*, sy. 13 (1996), s.235-255; Bizim faydalandığımız nüshası 1600 yılında önce Juan René tarafından Mâleka'da yayınlanan ve daha sonra da Don Juan de Cardenas y Zuñiga tarafından yeniden hazırlanıp aynı Marid'te 1797'de basılan ikinci nüshadır

² Araştırma konumuzla alakalı İspanyol kaynaklarını tetkik ederken İspanyolcamızın yetmediği durumlarda, İspanyol asıllı olan ve Türkiye'de yaşayan Sn. Yasin Gayyeko'nun yardımlarından istifade edilmiştir. Bilhassa XVI. asır İspanyol kaynaklarının anlaşılmasında Sn. Gayyeko'nun önemli katkıları olmuştur.

yer almaktadır. Yine Endülüs Müslümanları'na yapılan baskılar ve bu baskılar sonucunda çıkan Alpujarra isyanı (1499-1501) ve Büyük Gırnata İsyanı (1568-1570) eserde genişçe anlatılmıştır. Özellikle Büyük Gırnata isyanı sırasında yazarın İspanya'da bulunması, çıkan olayları yakından gözleme imkânı bulmasına vesile olmuşsa da, müellif bazen öznel yorumlar yapmaktan geri durmamıştır.

Konumuz açısından bir diğer önemli eser, Don Diego Hurtada de Mendoza'nın *Guerre de Granada, contra los Moriscos de Aquel Reino, sus Rebeldes* (Granada Savaşı, Moriskolar'ın isyanı)³ isimli eseridir. Dört ana bölümden oluşan eserin başlangıcında Gırnata tarihi ile alâkalı özet bilgiler aktarılmaktadır. Gırnata'nın çeşitli zamanlardaki el değişimine değinilmekte, bu şehrin 44 Benî Ahmer Sultânı'ndan sonra Katolik Krallar tarafından ele geçirilmesi, işgalden sonra Gırnata'nın yeniden yapılandırılması ve Büyük Gırnata İsyanı (1568-1570) ile ilgili kapsamlı bilgilere yer verilmektedir. Ancak, müellifin yorumlarındaki taraflı üslûp dikkat çekmekte, genişçe ele alınan Büyük Gırnata İsyanı ile alâkalı bilgiler anlatılırken olaylar şahsî yorumlarla hikâye edilmektedir.

Araştırmamız esnasında başvurduğumuz bir diğer eser, İspanyol kronoloji tarih yazarı Hernando de Pulgar'ın *Cronica de los Señores Reyes Catolicos Don Fernando y Doña Isabel* (Katolik Krallar Saygıdeğer Fernando ve İzabella Dönemi)⁴ isimli kitaptır. Kitap üç ana bölüm ve bir çok alt kısımdan oluşmaktadır. Gırnata'nın işgal süreci ile alâkalı olarak kitabın üçüncü kısmında detaylı bilgiler yer almaktadır.

³ Hurtada de Mendoza, *Guerre de Granada contra los Moriscos de Aquel Reino, sus Rebeldes*, (haz. Don Benito Morford), Valencia 1830; Mendoza 1503 yılında Gırnata'da doğdu. İspanyol kraliyet ailesine mensup olan Mendoza üniversite hocalığı, Trent Konsil üyeliği, Venice ve son olarak Roma'da elçilik vâzifelerinden sonra II. Philip dönemi başında bu görevinden azledilince 1568 yılında Gırnata'ya dönmüş ve burada Arap tarihi ve şiiriyle alakalı çalışmalara başlamıştır; geniş bilgi için bk.Hurtada de Mendoza, *Guerre de Granada contra los Moriscos de Aquel Reino, sus Rebeldes*, (haz. Don Benito Morford), Valencia 1830, s.1-54; Araştırmamız esnasında bu kitabın Don Benito Morford tarafından 1830'da Valencia'da yeniden gözden geçirilerek yayınlanmış olan baskısından faydalandık.

⁴ Bu eser daha önce Sancho de Nebrixa tarafından, iki defa (Gırnata: 1545; ve Valladolid: 1565) neşredilmiştir; Biz çalışmamızda bu eserin Monfort tarafından 1780'de neşredilen nüshasından istifade ettik bk. Hernando de Pulgar, *Cronica de los Señores Reyes Catolicos Don Fernando y Doña Isabel* (haz. Benito Monfort), Valencia: 1780, s. VII-XI.

Benî Ahmer Devleti'nin son on yılı ile alâkalı en önemli İslâmî kaynak müellifi meçhul olan *Ahbârü'l-âsr fî İnkıdâi Devleti Benî Nasr*⁵ isimli eserdir. Eserin son sayfasından, Gırnata merkezli Benî Ahmer Devleti'nin çöküşünden sonra (1540) hazırlandığı anlaşılmaktadır. Yazarın anlatımlarından, kendisinin Gırnata'nın düşmesinden önce, Müslümanlar'la Hristiyanlar arasında yapılan bazı savaşlara bizzat katıldığı anlaşılmaktadır⁶. Özellikle Benî Ahmer Devleti'nin son on yılında (1482-1492) meydana gelen Ebu'l-Hasan Ali b. Sa'd b. Ali, kardeşi Muhammed ez-Zağal ve oğlu Ebû Abdullah dönemindeki hadiseler ele alınmaktadır. Eserde bunlara ilâveten şehrin Katolik Krallar'a teslimi esnasında vukû bulan hadiseler ile şehrin tesliminden sonra Katolik Krallar'ın yönetiminde kalan Endülüs Müslümanları'na yapılan baskılarla alâkalı değerli bilgiler mevcuttur. Benî Ahmer Devleti'nin yıkılış süreci ile alâkalı olarak birinci elden İslâmî kaynakların yetersizliği dikkate alındığında, bu eserin değeri ortaya çıkmaktadır.

Benî Ahmer Devleti ile alâkalı olarak yararlandığımız bir diğer müellifimiz Cezayir asıllı olan biyografi yazarı Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Makkarî'dir (ö. 1041/1631). Makkarî'nin araştırma konumuz açısından ehemmiyet arzeden iki eseri mevcuttur:

*Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb*⁷: Eserin ilk kısmındaki beşinci bölümde Benî Ahmer Devleti'nin yıkılışı ile alâkalı bilgilere yer verilmiştir. Eserin farklı bölümlerinde konumuzla alâkalı bilgiler bulunmaktadır.

*Ezhârü'r-riyâz fî ahbâri Kādî İyâz*⁸: Makkarî Septeli alim Kadı İyâz'ın hayatına dair rivayetleri topladığı bu eserini Fas'ta bulunduğu esnada kaleme almıştır.

⁵ Eser, 1863, 1925 ve 1991 yıllarında olmak üzere üç kez neşredilmiştir. Biz araştırmamızda Hüseyin Mu'nis tarafından Kahire'de 1991 yılında neşredilenini kullandık. Eserin son sayfasında tamamlandığı tarih olarak 24 Cemaziyelahir 947/26 Ekim 1540 tarihi belirtilmiştir; bk. *Ahbârü'l-âsr fî İnkıdâi devleti Benî Nasr* (müellifi meçhul), (nşr. Hüseyin Münis), Kahire 1991, s.119.

⁶ İsmail Yiğit, *Siyasi-Dînî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Endülüs (Gırnata), Benî Ahmer Devleti ve Kuzey Afrika İslâm Devletleri*, İstanbul : Kayıhan Yayınevi, 1985, IX, 65.

⁷ Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Makkarî (ö.1041/1631), *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb* = *Urfü't-tîb fî't-ta'rîf bi'l-vezîr İbni'l-Hatîb*, (nşr. İhsan Abbas), Beyrut: Dâru Sâdır, 1988.

⁸ Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Makkarî (ö.1041/1631), *Ezhârü'r-riyâz fî ahbâri Kādî İyâz*, (thk. Abdüsselam Herrâs), Rabat: İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, 1978.

Eserde, Benî Ahmer Devleti'nin çöküşü esnasında vukû bulan olaylar ve daha sonrasında Hristiyan yönetim tarafından asimilasyon politikalarına maruz bırakılan Endülüs Müslümanları'nın yardım arayışlarıyla alâkalı bilgilere yer verilmektedir.

1.1.2 Araştırma ve İnceleme Eserler

Araştırma konumuzla alâkalı olarak bir çok İspanyolca, Arapça, İngilizce ve Türkçe eser yazılmıştır. Bu çalışmalar sayesinde özellikle ilk dönem İspanyol ana kaynaklarını (Latince ve eski Kastilyanca karışımı bir dil ile yazılmaları sebebiyle) daha rahat anlama imkânı bulduk. Ayrıca incelediğimiz araştırma eserlerinden İspanyol ve diğer Avrupalı yazarlar ile Arap araştırmacıların Endülüs tarihinin XVI. asrına, bilhassa son dönemine yönelik bakış açılarını öğrenmiş olduk.

Çalışmamız sırasında başvurduğumuz İspanyolca eserlerin başında Pedro Longas'a ait olan *La Vida Religiosa de Los Moriscos* (Moriskolar'ın Dinî Hayatları)⁹ isimli eseri gelmektedir. Eser, Moriskolar'ın İspanyolca'yı Arapça harfleriyle yazdıkları Aljamiado dilindeki belgeler kullanılarak hazırlanmıştır. Baskı altında kalmış Moriskolar'ın iman esaslarını, namaz, oruç, hac ve zekat gibi ibadetleri ile İslâmî örf ve adetlere (çocukların sünneti ve kurban kesme vs...) olan bağlılıklarını anlatan kapsamlı eserlerden biridir.

Faydalandığımız bir diğer eser de Louis Cardaillac'ın, *Moriscos y Cristianos, un Enfrentamiento Polemico (1492-1640)* (Moriskolar ve Hristiyanlar, İhtilafla Yüzleşme)¹⁰ isimli eseridir. Moriskolar'ın Hristiyan toplumundaki yaşamlarını ele alan eser İspanyol arşiv belgelerinden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Moriskolar'ın İslâmî örf ve adetlerini Engizisyon Mahkemesi'nin bütün baskılarına rağmen nasıl yerine

⁹ Pedro Longas, *La Vida Religiosa de Los Moriscos*, Granada: Editorial Universidad de Granada, 1998; Pedro Longas, *el-Hayatü'd-Diniyye li'l-Moriskiyyîn el-Endelüsiyyîn* (çev.Cemal Abdurrahman), Zagvan: 1993. Çalışmamız sırasında bu kitabın 1993 yılında Cemal Abdurrahman tarafından Arapça'ya tercümesini ve Granada Üniversitesi tarafından 1998'de yayınlanmış olan İspanyolca ikinci baskısını kullandık.

¹⁰ Cardaillac, Louis, *Moriscos y Cristianos un Enfrentamiento Polemico (1492-1640)*, Madrid: Fondo de Cultura Economica, 1979; Louis Cardaillac, *el-Moriskiyyüne'l-Endelüsiyyüne'l Mesihiiyyün, el-Mücâbihâtü'l-Cedeliyye (1492-1640)* (trc. Abdülcelil et-Temîmî), Zagvan 1989. . Bu eserin Abdülcelil et-Temîmî tarafından 1989 yılında Arapça'ya tercümesinden ve 1979 yılında Madrid'te yayınlanmış olan İspanyolca'sından istifâde ettik

getirdiklerini, Hristiyanlarla olan ilişkilerini ve İspanya'dan Amerika'ya göç eden Moriskolar'ın durumlarıyla ilgili bilgilere yer verilmektedir.

Antonio Dominguez Ortiz-Bernard Vincent'in *Historia de Los Moriscos, Vida y Tragedia de Una Minoría* (Moriskolar'ın Tarihi, Bir Azınlığın Yaşamı ve Trajedisi)¹¹ isimli eseri başvurduğumuz bir diğer önemli eserdir. Moriskolar'ın sosyal, kültürel, dinî ve meslekî yaşamlarıyla ilgili bilgilere yer verilmektedir. Moriskolar'ın yaşadıkları bölgelere göre sahip oldukları mesleklerle alakalı yazarın verdiği bilgiler çalışmamız esnasında istifade ettiğimiz kısımlardır.

Çalışmamızda sırasında başvurduğumuz diğer İspanyolca çalışmalar arasında M. Danvila y Collado'ya ait *La Expulsion de los Moriscos Españoles* (İspanya Moriskoları'nın Ülke Dışına Sürgün Edilmeleri)¹², D. Pascual Boronat y Barrachina'nın *Los Moriscos Españoles y su expulsión* (İspanya Moriskoları ve Ülke Dışına Sürgün Edilmeleri)¹³, Don Fray Janer'in *Condición social de los moriscos de España* (İspanya Moriskoları'nın Sosyal Durumları)¹⁴, (Muñoz y Gavira'nın, *Historia del Alzamiento de los Moriscos, su expulsión de España* (Moriskolar'ın İsyanları ve İspanya'dan Sürgün Edilmeleri)¹⁵, D. Miguel Lafuente Alcantara'nın *Historia de Granada, Comprendiendo la de sus cuatro proviegias, Almería, Jaen, Granada y Málaga* (Almería, Jaen, Granada y Málaga'yı Kapsayan Gırnata Tarihi)¹⁶, Miguel Atienza'nın *Las Capitulaciones Para la Entrega Granada* (Gırnata Anlaşması'nın Şartları)¹⁷, Julio Caro Baroja'nın *Los*

¹¹ Domínguez Ortiz, Antonio- Bernard Vincent, *Historia de los Moriscos : vida y tragedia de una minoría*, Madrid: Alianza Editorial, 1997; Antonio Domínguez Ortiz- Bernard Vincent, *Târîhu Müslimi'l-Endelüs - Moriskiyyûn (Hayâtü ve Me'sâtu Ekâlîyye*, (trc. A.Salih Taha), Katar: 1998; . Eserin Abdülâli Taha tarafından 1989 yılında Arapça'ya tercümesinden ve 1997'de Madrid'te yayınlanmış olan İspanyolca'sından faydalandık.

¹² M. Danvila y Collado, *Los Moriscos Españoles y su expulsión*, Valencia: Francisco Vives y Mora, 1901.

¹³ P. Boronat y Barrachina, *Los Moriscos Españoles y su expulsión* (haz. Ricardo García Cárcel), Granada: Publicaciones de la Universidad de Granada, 1992.

¹⁴ Don Fray Janer, *Condición social de los moriscos de España*, Madrid: La Real Academia de la Historia, 1857.

¹⁵ Muñoz y Gavira, *Historia del Alzamiento de los Moriscos, su Expulsión de España*, Madrid: Establecimiento Tipografico de Mellado, 1861.

¹⁶ D. Miguel Lafuente Alcantara, *Historia de Granada, Comprendiendo la de sus cuatro proviegias, Almería, Jaen, Granada y Málaga*, Granada: Imprenta y Librería de Sanz, 1845.

¹⁷ Miguel Atienza, *Las Capitulaciones Para la Entrega Granada*, Granada: Ayuntamiento de Granada, 1910.

Moriscos del Reino de Granada: Ensayo de Historia Social (Gırnata Krallığı'ndaki Moriskolar'ın Tarihi: Sosyal Tarih Analizi)¹⁸ isimli eserleri gelmektedir.

Konumuzla alakalı diğer batı dillerinde yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Bize göre bunların en kapsamlısı Washington Irving'in *A Cronicle of the Conquest of Granada*¹⁹ isimli eseridir. Eserde Gırnata'nın işgal süreci ile alakalı bilgiler birinci el kaynaklara dayanılarak ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Araştırmamızda sıkça yararlandığımız eserlerden biri de Henri C. Lea'ye ait, Abdullah Davudoğlu tarafından Türkçe'ye çevirisi yapılan *The Moriscos of Spain: Their Conversion and Expulsion* (İspanya Müslümanları, Hristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri)²⁰ isimli eseridir. Araştırmacının uzun yıllar İspanyol arşivlerinde çalışmaları sonucu kaleme aldığı eser, Gırnata şehrinin teslim edilmesinden sonra başlayan süreci ele almaktadır. Kitapta Moriskolar'a uygulanan dinî, sosyal ve kültürel baskılar, bu baskılara karşı Moriskolar'ın çıkardıkları isyanlar ve nihâi sürgünler ile alakalı detaylı bilgilere verilmektedir. Eser, bilhassa Endülüs Müslümanları'nın Hristiyanlaştırılmalarının arka planındaki dinî taasubu ortaya koyma bakımından önemlidir. L. P. Harvey'in *Islamic Spain 1250 to 1500*²¹ ve *Muslims in Spain: 1500 to 1614*²² eserlerinden yararlandık. Fernand Braudel'in *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası-II*²³ isimli eserinde Osmanlı ve İspanyol Devletleri'nin XVI. asırda Akdeniz'deki hâkimiyet mücadeleleri ve Büyük Gırnata İsyanı hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır.

Bu önemli çalışmaların yanında faydalandığımız diğer eserler William H. Prescott'un *History of the Reign of Ferdinand and Isabella the Catholic of Spain*²⁴, Kenny Mann'ın *Rulers and Their Times Isabel, Ferdinand and Fifteenth Century*

¹⁸ Julio Caro Baroja, *Moriscos del Reino de Granada: (ensayo de historia social)*, Madrid : Instituto de Estudios Políticos, 1957.

¹⁹ Washington Irving, *A Cronicle of the Conquest of Granada*, London: Printed by Harrison and son St. Martin's Lane, 1850.

²⁰ H. Charles Lea, *İspanya Müslümanları, Hristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri* (çev. Abdullah Davudoğlu), İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2006.

²¹ L.Patrik Harvey, *Islamic Spain (1250 to 1500)*, Chicago: University of Chicago Press, 1992.

²² L.Patrik Harvey, *Muslims in Spain : 1500 to 1614*, Chicago: University of Chicago Press, 2005.

²³ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* (çev.Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul: İmge Yayınları, 1994, II.

²⁴ William H. Prescott, *History of the Reign of Ferdinand and Isabella the Catholic, of Spain*, London: Richard Bentley,1854.

*Spain*²⁵, Azizur Rahman Syed'in *The Story of Islamic Spain*²⁶, Michael Geddes'in *The History of the Expulsion of the Moriscoes out of Spain in Reign of Philipp II*²⁷, Josef F. O'Callaghan'ın *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*²⁸, *Medieval Iberia: Readings from Christian, Muslim and Jewish Sources*²⁹ gibi eserleridir.

İslâm dünyasında konumuzla doğrudan ilgili çalışmaların başında Muhammed Abdullah İnân'ın *Nihâyetü'l-Endelüs ve târihu'l-Arabi'l-mutenassırîn*³⁰ isimli eseri gelmektedir. Birinci elden kaynaklara dayanılarak yazılmış olan eserde, Benî Ahmer Devleti'ndeki son dönem siyasi olayları ile Moriskolar dönemi ve onların Hristiyanlaştırılma politikaları, bu politikalara karşı Moriskolar'ın gösterdikleri reaksiyonlar detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Ayrıca, Abdullah Muhammed Cemâleddin'nin *el-Müslimûne'l-münassârûn ev el-Moriscos el-Endelüsiyyûn*³¹ isimli eserinde Moriskolar'a yapılan baskılar ve bu baskılar sonucunda meydana gelen isyanlar incelenmiştir.

Konumuzla ilgili olarak Türkiye'de de yapılmış çalışmalar arasında Mehmet Özdemir'in *Endülüs Müslümanları-I*³² isimli eseri ve çeşitli makaleleri³³, Muzaffer Arıkan ve Paulino Toledo'nun *XIV-XVI Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimize İlgili İspanyol Belgeleri*³⁴ eseri, İsmail Yiğit tarafından yazılan

²⁵ Kenny Mann, *Rulers and Their Times Isabel, Ferdinand and Fifteenth Century Spain*, New York: Benchmark Books, 2002.

²⁶ Azizur Rahmân Syed, *The Story of Islamic Spain*, Hindistan: Goodword Books, 2003.

²⁷ Michael Geddes, *The History of the Expulsion of the Moriscoes out of Spain in Reign of Philip II*, Londres 1720.

²⁸ Joseph F. O'Callaghan,, *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*, Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2004.

²⁹ *Medieval Iberia: Readings from Christian, Muslim and Jewish Sources* (ed. Olivia Remie Constable), Philadelphia 1997.

³⁰ Muhammed Abdullah İnân, *Nihâyetü'l-Endelüs ve târihu'l-Arabi'l-mutenassırîn*, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1987.

³¹ Abdullah Muhammed Cemâleddin, *el-Müslimûne'l-münassârûn ev el-Moriscos el-Endelüsiyyûn*, Kahire 1991.

³² Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları-I, (Siyasi Tarih)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

³³ Bunlar arasında Mehmet Özdemir "Endülüs'ün Yıkılış Sürecinde Öne Çıkan Bazı Hususlar", *A Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXVI (1997), s. 233-254; Mehmet Özdemir "İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXV (1996), s. 243-284; Mehmet Özdemir "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XII/3-4 (1999), s. 283-295.

³⁴ Muzaffer Arıkan-Paulino Toledo, *XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk – İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimize İlgili İspanyol Belgeleri*, Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargâh Basımevi, 1995.

*Endülüs (Gırnata)-Beni Ahmer Devleti ve Kuzey Afrika İslam Devletleri*³⁵ eseri, Lütfi Şeyban'ın *Mudejares ve Sefarades*³⁶ eseri, Qiyas Şükürov'un, *Beni Ahmer Devleti: (1232-1492)*³⁷ isimli doktora tezi, Benafri Chakib'in, *Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Moriskolar'ın Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)*³⁸ isimli yüksek lisans tezi, çalışmamızı zenginleştiren çalışmalar arasında yer almıştır. Bunlara ilâveten başta DİA ve İA olmak üzere çeşitli ansiklopediler hazırlanan bir çok ansiklopedi maddesini de Türkçe yayınlar arasında göstermek mümkündür.

1.2 İsimler ve Kavramlar

1.2.1 Endülüs İsmi

Önceleri yalnızca “Müslüman İspanyası” anlamında Araplar tarafından coğrafi olarak kullanılan³⁹ Endülüs isminin menşeinin Yunanlılar'ın “İberia”⁴⁰ ve Romalıların “Hispania” isimleri kadar karanlık olduğu belirtilmiştir⁴¹. Bugünkü Batı Avrupa'yı teşkil eden İberya yarımadasının Araplar tarafından fethedilmesinden sonra bu isim Hispania'nın karşılığı olarak 98 (716) yılında basılmış bir sikke üzerinde görülmüştür⁴². V. asırda Kuzey Afrika'ya geçmeden önce bir süre (411-429) İspanya'nın güneyinde kalan Vandallar'ın (Vandalus) isminden, Vandallar'ın ülkesi anlamındaki Vandalucia'dan türediği yaygın olarak kabul edilen görüşdür⁴³.

³⁵ İsmail Yiğit, *Siyasi-Dînî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Endülüs (Gırnata), Benî Ahmer Devleti ve Kuzey Afrika İslâm Devletleri*, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1985, C. IX

³⁶ Lütfi Şeyban, *Mudejares ve Sefarades*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

³⁷ Qiyas Şükürov, *Beni Ahmer Devleti: (1232-1492)*, (Yayınlanmamış doktora tezi, 2008) Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

³⁸ Benafri Chakib, *Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 1987), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

³⁹ Özdemir, Mehmet, “Endülüs”, *DİA*, XI, 211-225

⁴⁰ Bazı Müslüman coğrafyacılar göre Endülüs ismi Nuh tufanından sonra İspanya topraklarına yerleşen “Endeliş” kavminden gelmektedir; bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah Himyerî (ö.900/1395), *er-Ravzü'l-mi'târ fî haberi'l-aktâr* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut : Mektebetü Lübnân 1975, s.32.

⁴¹ C.F. Seybold, “Endülüs”, *İA*, IV, 270-273.

⁴² Lütfi Şeyban, *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2003, s.38.

⁴³ Ebû'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmet Makkarî (ö.1041/1631), *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb = Urfü't-tîb fî't-ta'rîf bi'l-vezîr İbni'l-Hatîb*, (nşr. İhsan Abbas), Beyrut : Dâru Sâdır, 1988, I, 133.

Daha sonraları Müslüman fatihler, Vandallar'ın bulundukları Baetica vilâyetini de (Gotlar ve Romalılar tarafından Andalusia olarak adlandırılmıştır) içine alan İberya yarımadasının tamamı ile bir süreliğine ellerinde bulundurdıkları Fransa'nın Septimania bölgesinin de dahil olduğu tüm bölgeler için Endülüs ismini kullanmışlardır⁴⁴.

Reconquista (İspanya'yı Müslümanlar'dan geri alma) hareketi sebebiyle Müslümanlar toprak kaybetmeye başlaması, özellikle, 1085 yılından itibaren toprak kaybının hızla artmasıyla birlikte, Endülüs isminin başlangıçtaki manası yavaş yavaş daralarak önce güneyde Müslümanlar'ın elinde kalan yerler için, daha sonra da Gırnata⁴⁵ Emirliği'nin hâkimiyetindeki yerler için kullanılır hale gelmiştir. Bu süreçte Endülüs ismi coğrafi olarak tedricen daralırken, bunun aksine “Hıristiyan İspanya” adının coğrafi muhtevası genişlemiştir. Ancak, Gırnata Emirliği'nin işgal edilmesinden sonra (1492) Endülüs adı yeniden anlam genişliği kazanarak Müslümanlar'ın İspanya topraklarında daha önce hükmettikleri bütün toprakları ifade için kullanılmıştır⁴⁶.

Endülüs (Andalucía) ismi bugün İspanya'da Gırnata (Granada), Kurtuba (Cordova), Mâleka (Malaga), İşbîliyye (Sevilla), el-Meriyye (Almería), Ceyyân (Jaén) ve Kâdis (Cadiz) şehirlerini içeren bölgeyi ifade etmektedir⁴⁷. Kelime İslâmi kaynaklarda “el-Endelüs”, “Cezîretü'l-Endelüs”, “Cezîretü İşbânya” veya kısaca “el-Cezîre”⁴⁸ olarak, Batı dillerinde ise “Al-Andalus”, “Andalusia Musulmana” ve “Muslim Spain and Portugal” olarak yer almaktadır⁴⁹.

⁴⁴ Seybold, “Endülüs”, *İA*, IV, 270.

⁴⁵ Sierra Nevada dağının kuzeybatı eteklerinde, Genil (Şenîl)'in sağında, denizden 689 m. yükseklikte kurulan şehrin ismi günümüzde Granada olarak, Müslümanlar tarafından ise Gırnata ve bazen de Agarnâta olarak kullanılmıştır. Endülüs'te en uzun süre İslâm hâkimiyetinde kalan ve Zirîler'le Nasrîler'e payitahtlık yapmış bir şehirdir; bk. Mehmet Özdemir, “Gırnata”, *DİA*, XIV, 51-57.

⁴⁶ Mehmet Özdemir, “Haçlı Ruhunun Endülüs'te Bir Arada Yaşama Tecrübesine Menfi Tesirleri”, *Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1998, s.73-98.

⁴⁷ Endülüs'ün fizikî coğrafyası hakkında daha fazla bilgi için bk. Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülvahid Abdülvahid el-Merrakûşi (ö. 647/1250), *el-Mu'cib fî telhîsi ahhâri'l-Mağrib* (nşr. Muhammed Saîd Uryân), Kahire: Lecnetü'l-ihyâi't-türâsi'l-İslâmî, III, 27-31; vd. Himyerî, s. 32-35, Makkarî, *Nefhü't-Tib*, I, 125-133.

⁴⁸ Himyerî, s.32.

⁴⁹ Şeyban, *Reconquista*, s.40.

1.2.2 Reconquista Kavramı

Kaybedilen yerleri geri alma, yeniden ele geçirme ve istirdat anlamında İspanyolca bir kelime olan Reconquista⁵⁰, kavram olarak Müslümanlar'ın Endülüs'ü fethetmelerinden sonra 8 asır boyunca Hristiyan Krallıklar'ın İspanya'yı Müslümanlar'ın elinden geri almayı hedefleyen, Hristiyan İspanya'nın "megali idea"⁵¹ s1 olan harekâtın adıdır.

Müslümanlar'ın Endülüs topraklarını fethettikleri 711 senesinden 732⁵² senesine kadar yürüttükleri askerî harekâtlar esnasında Güney Fransa'nın bir bölümünü de içerisine alacak şekilde hâkimiyetlerini genişletmişlerdir. Böylece, İspanya'nın fethedilip Fransa içlerine kadar Müslümanlar'ın girmesiyle İslâmiyet'in Avrupa ile ilk teması sağlanmış⁵³. Dolayısıyla bu tarihten sonra Avrupa artık İslâm'ı kendi topraklarından atmak için çalışmalara başlamış ve daha sonraları "Haçlı Seferleri" olarak adlandırılan askerî girişimlerde bulunmuştur. Müslümanlar'a karşı başlatılan bu askerî harekâtların arka planında Doğu-Batı, İslâm-Avrupa ve nihayetinde ise hilal-haç çekişmesi yer almıştır⁵⁴.

Haçlı seferlerinin düşünce ve başlangıç devresi olarak kabul edilen "Reconquista" harekâtının ne zaman ortaya çıktığı hususu araştırmacılar arasında ihtilâf konusudur. Watt, bu düşüncenin VIII. asrda mevcut olduğunu belirterek Reconquista'nın Asturias kralı I. Alfonso (739-757) tarafından başlatıldığını kaydetmiştir⁵⁵. Müslümanlar'ın dahilî çekişmelerle uğraştıkları bu dönemde Alfonso bu durumu iyi değerlendirerek ele geçirdiği yerlerde Müslümanlar'a karşı katliamlar yapmış ve bu yöredeki Hristiyanlar'ı hâkimiyeti altında bulunan kuzey bölgelerine

⁵⁰ Şeyban, *Reconquista*, s.75.

⁵¹ Mehmet Özdemir, "Endülüs'ün Yıkılış Süreci Üzerine Mülâhazalar, *Endülüs'ten İspanya'ya*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, s. 25-48.

⁵² İngiliz tarihçi Bernard Lewis 732'de yapılan Puvatya savaşını "Avrupa" isminin tarih sahnesine ilk kez çıktığı tarih olarak değerlendirir; bk. Bernard Lewis, *Müslümanlar'ın Avrupayı Keşfi* (çev. İhsan Durdu), İstanbul: Ay Işığı Yayınları, 2000, s.16.

⁵³ Rıza Kurtuluş, "Avrupa (Kıtada İslâmiyet)", *DİA*, III, 151.

⁵⁴ Şeyban, *Reconquista*, s.75.

⁵⁵ Montgomery Watt, *İslâm Avrupa'da* (çev. Hulûsi Yavuz), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2000, s.98.

göndermiştir⁵⁶. Bu sırada Endülüs'teki bu karışılıktan Franklar da istifade ederek Arbûne (Norbanne)'yi işgal etmişlerdir. Özdemir ise, Hristiyanlar'ın Endülüs'te güç dengelerini kendi lehlerine çevirdikleri Tuleytula'nın işgaliyle (1085) Reconquista'nın başladığını ifade etmiştir⁵⁷.

Endülüs Emevîleri Dönemin'de (756-1031) Müslümanlar, ellerindeki toprak kayıplarına izin vermedikleri gibi Hristiyanlar'ın işgal ettikleri bazı yerleri de geri almışlardı. Fakat Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılmasından sonra, Mülûkût-Tavâif (küçük emîrlıklar)⁵⁸ ismiyle yer alan ve yaklaşık 60 yıl süren yeni bir süreç başlamış ve bu süreç sona ererken, Endülüs'teki dengeleri Hristiyanlar lehine çeviren bir başka gelişme yaşanmıştır. Kurtuba'dan sonra Müslümanlar'ın elindeki en büyük İslâm şehri olan Tuleytula (Toledo)'nın⁵⁹ yedi yıllık bir kuşatmanın ardından, çevresindeki yetmiş yakın kasaba ve köy ile birlikte Hristiyanlar'ın eline geçmesi (1085), ilk defa Müslümanlar'ın Endülüs'teki siyâsi ve askerî üstünlüklerini kaybetmesi anlamına gelmiştir. Tuleytula'nın kaybedilmesinden sonra Kuzey Afrika'dan gelen Murâbitlar'ın yardımıyla Zellâka (Sagrajas)'da (1086)⁶⁰ Müslümanlar birleşik Hristiyan Krallığı'na karşı parlak bir zafer kazanmalarına rağmen asıl felâketlerin habercisi sayılan İkâb (Las

⁵⁶ Chaytor, Henry J., Chaytor, *History of Aragon and Catalonia*, London: 1933, (çevrimiçi) <http://libro.uca.edu/chaytor/achistory.htm>, s.30 vd.

⁵⁷ Mehmet Özdemir, "İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)*, XXXV, 1996, 245-256, dn.11.

⁵⁸ Endülüs'teki Mülûkût-Tavâif ve siyaseti için geniş bilgi için; bk. Reinfart Dozy, , "Spanish Islam (Endülüste Tavâif-i Mülûk)", (çev. Heyet), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, V, 17-78. Tuleytula için bk. Abdülmecid Na'naî, *el-İslâm fî Tuleytule*, Beyrut: Dârü'n-nehdati'l-Arabiyye, 1987; Tuleytula'nın önemi ve coğrafi konumu hakkında bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah el-Himyerî, *Sıfatü cezîreti'l-Endelüs* (nşr. E. Levi Provençal), (y.y., t.y.), 130-135.

⁵⁹ Ülkenin merkezî ve stratejik bir noktasında bulunan Tuleytula şehri hakkında "Tuleytula'ya sahip olan İspanya'ya sahip olur" sözü darb-ı mesel haline gelmişti; bk. Özdemir, "İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası", s.247, dn.16.; Tarihçi Watt, Müslümanlar'ın hâkim oldukları bölgelerin savunulmasında Saragossa, Tuleytula ve Merida'nın dış saldırılara karşı bir kalkan görevi gördüklerini belirtir; bk. Watt, s.99.

⁶⁰ Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed ibn Hallikân (ö.681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'u ebnâi'z-zamân mimmâ sebete bi'n-nakl evi's-semâ' ev esbetehü'l-ayân*, (nşr. İhsan Abbas), Beyrut : Dâru Sâdır, 1978, VII, 116; Ebû'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Ahmed b. Ömer b. Ebû Zer Fasi İbn Ebû Zer (ö. 741/1340), Ebû'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Ahmed b. Ömer b. Ebû Zer Fasi (ö. 741/1340), *Enîsü'l-mutrib bi-ravzi'l-kirtâs fî ahabâri mülûki'l-Mağrib ve târihi Medîneti Fâs*, (y.y., t.y.), s.146; Butrus b. Bulus Büstânî, *Mearikü'l-Arab fî'l-Endelüs*, Beyrut : Dâru Marun Abbud, 1987, s.36 vd.; E. Levi-Provençal, "Zellaka", *İA*, XIII, 507.

Navas de Tolosa) savaşında hezimete uğramışlardır (1212)⁶¹. Endülüs Müslümanları bu savaş sonrasında hem savaşma potansiyellerini kaybetmiş⁶² hem de Muvahhidler'in Endülüs'teki rüzgârı tersinden esmeye başlayarak siyasi istikrarsızlığa girilmiş ve küçük hânedanların hâkim olduğu yeni bir dönem başlamıştır.

Bu dönemde, kuzeyden ve batıdan harekete geçen İspanyol kuvvetleri 1260 yılına kadar Sarakusta (Zaragosa), Turtûşe (Tortosa), Belensiye (Valencia)⁶³, Mursiye (Murcia)⁶⁴, Şâtibe (Játiva), Batalyevs (Badajos), Mâride (Méride), Bâce (Beja), Mayorka (Mallorca), İsticce (Egica), Ceyyân (Jaen), İşbîliyye (Sevilla)⁶⁵ ve Kurtuba (Cordova)⁶⁶ gibi yerleşim yerlerini ve civarında bulunan bölgeleri ele geçirmişlerdir.

Hristiyan krallıklar dahili meseleleri sebebiyle bir süreliğine Reconquista'ya ara vermek zorunda kaldıktan sonra 1462 yılında yeniden harekete geçmişlerdir. 1469 yılında Ferdinand ve İzabella'nın evlenmesi ile Müslümanlar'a karşı güçlerini birleştiren Hristiyan İspanya, 1492 yılında Nasrîler'in (Benî Ahmer)⁶⁷ başkenti olan Gırnata'yı işgal ederek Reconquista'nın askerî ve siyâsi ayağını tamamlamıştır.

⁶¹ Bu savaşın ayrıntıları ve sonuçları için bk. el-Merrâküşî, 647/1250, *el-Mu'cib*, s.181-184; Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406), *Kitâbü'l-Iber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âsarahum min zevî's-sultâni'l-ekber*, Beyrut: Dârü'l-fîkr, 1979, VI, 249; Muhammed Abdullah İnân, *Asrû'l-Murâbitîn ve'l-Muvâhhidîn fî'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Kahire: Lecnetü't-Telif ve't-Terceme, 1974, s.282-326; Joseph F. O'Callaghan, *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004, s.70-77.

⁶² Savaşa katılanların sadece 1.000 kadarı evlerine dönebilmiştir; bk. Philip K. Hitti, *Siyâsi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1995, III, 869; ayrıca bu savaştan sonra Endülüs Müslümanları bir daha böyle bir orduyu oluşturamayacaklardı. Çünkü hem asker hem erzâk hemde savaş malzemelerini Hristiyanlar'a kaptırmışlardı.

⁶³ Ebû Abdullah Muhammed el-Merrâküşî İbn İzari (ö.695/1295), *el-Beyânü'l-muğrib fî ahhbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib* (nşr. Georges Colin-E.[variste] Levi-Provençal), Beyrut : Dârü's-sekâfe, 1983, IV, 31-32.

⁶⁴ İnân, *Asrû'l-Murâbitîn ve'l-Muvâhhidîn fî'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Kahire : Lecnetü't-Telif ve't-terceme, 1974, s. 462-463.

⁶⁵ İşbîliyye'nin teslimiyle alâkalı olarak bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Ebî Bekr (ö.658/1259), *et-Tekmile li-kitâbi's-Sıla* (nşr. Franciscus Codera), Madrid : Apud Josephum de Rojas, 1886, II, 903; İbn Haldun, V, 190; Hitti, III, 874.

⁶⁶ Endülüs'ün en büyük şehirlerinden biri olan Kurtuba'nın 1236 yılında Kastilya Kralı III. Fernando tarafından işgal edilmesiyle fetihten (711) beri tam 525 yıl Müslümanlar'ın elinde kalmış ve bir kültür ve medeniyet merkezi halini almıştı. Bu işgalden sonra artık geri kalan Endülüs şehirlerinin sonlarının geldiği anlaşıldı. Teslimi için bk. İzârî, IV, 331; Şeyban, *Reconquista*, s.303-307.

⁶⁷ Nasrîler hanedanı (1232-1492) Hazrec kabilesinin soyundan geldiğini iddia eden Muhammed b. Yûsuf b. Nasr tarafından kurulan ve başkenti Gırnata olan Endülüs'ün son hanedanıdır.

Gırnata'nın işgal edilmesiyle yaklaşık 8 asır süren Reconquista'nın askerî ve siyasi olan stratejik hedefine ulaşılmıştır. Fakat, Reconquista'nın bir diğer stratejik hedefi olan İspanya'da dini birliğin sağlanması için bir asırdan fazla bir süre mücadele edilmek zorunda kalınmıştır. Bu dönem İspanyol devlet adamlarının Kilise papazlarının teşvik ve gayretleriyle Endülüs Müslümanları'na yönelik her türlü baskıyı uyguladıkları bir dönem olmuştur. İspanyol yönetiminin Müslümanlara yönelik uygulamaya koyduğu her türlü baskılara rağmen, Endülüs Müslümanları tam anlamıyla asimile edilemeyince de 1609'da toplu sürgün edilmeleri kararlaştırılmıştır. 1609-1614 yılları arasında daha önce Yahudiler'e (1492) uygulanan yöntem Müslümanlar'a uygulanmış ve bu sürgünde en az 500.000 Müslüman topraklarından uzaklaştırılmıştır. Bu sürgünle birlikte, yaklaşık 9 asır süren Endülüs'ü yeniden İspanya yapma harekâtı tamamlanmıştır.

1.2.3 Müdeccen İsmi

Endülüs Müslümanları Hristiyanlar'ın yönetimindeki topraklarda yaşamaya başlayınca, onlar tarafından mudejar (mudejares) “yerlerinde kalmalarına izin verilenler, bu sebeple vergi verenler” anlamında “mudejar” olarak isimlendirilmişlerdir⁶⁸.

Arapça'da, mudejar kelimesinin karşılığı olarak “de-ce-ne” fiilinin müştâkı olan “Bir yerde ikamet edip oraya alışan kimse” anlamındaki Müdeccen kelimesi kullanılmıştır. Mudejarlar Müslümanlar olup İspanyol krallıkları topraklarında Arap giyim kuşamlarıyla, kendi dinlerine göre yaşamalarına izin verilen kimselerdi. Bazı tarihçiler bu kavramın İsa Mesih'in düşmanı olan şahsın İslâm'daki muadili olan “deccal” kelimesinden türetilen ve Kuzey Afrikalılar tarafından insanlara hakaret maksadıyla kullanılan “müdeccel” kelimesinin bozulmuş şekli olduğunu da iddia etmişlerdir⁶⁹. Öte yandan Müdeccen isminin tam olarak ne zaman kullanıldığı da tespit

Muhammed b. Yûsuf Muvahhidler'in yıkılmasından sonra Gırnata ve etrafındaki bölgelerde hâkimiyet kurmuş, etrafı Hristiyan krallıklarla çevrili olduğu halde yaklaşık 250 yıl süren bir devletin temellerini atmıştır. Muhammed b. Yûsuf b. Nasr'ın İbnü'l-Ahmer olarak tanınmasıyla bu devletin bir diğer adı Benî Ahmer olmuştur. Nasrîler ismi hakkında bk. İbn Haldûn, IV, 172; ayrıntılı bilgi için bk. İbn İzâri, IV, 330 vd.; E. Levi-Provençal, “Nasrîler”, *İA*, IX, 114-118.

⁶⁸ Bernabé López Garía, “*El Retorno de Los Moros*” (ed. Mapfre), *Immigración Magrebí en España*, Madrid: 1993, s.18.

⁶⁹ Lea, *İspanya Müslümanları*, s.14.

edilebilmiş değildir. Fakat, 1085 yılında Tuleytula'nın işgal edilmesiyle beraber kullanılmaya başlandığı yaygın olan görüştür⁷⁰.

Lea, müdeccel isminin anlamını geniş tutarak İspanya topraklarında Müslümanlar'la aynı akıbeti paylaşan Yahudiler'i de içine alacak şekilde "Müteehhir" kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Bu kavramı kardeşleri göç ettikleri halde sonradan "gecikerek göç edenleri" ifade etmek için kullanmıştır. İspanyolca'da bunlar mudejar olarak zikredilmiştir ki bu kavram Müdeccen kelimesinin İspanyolca'daki karşılığıdır⁷¹.

Osmanlı arşiv belgelerinde Müdeccenler için genellikle "müdeccel taifesi" ibaresi kullanılmıştır⁷². Müdeccel kelimesinin "deccal" kavramının kökü olan 'dcl'den mezîd mefûl isim kalıbında olduğu, "deccalın eline düşmüş" şeklinde ifade edilebilecek bir anlam taşıdığı da belirtilmiştir. Osmanlılar'ın Endülüs Müslümanları'nı İspanya'dan kovan ve onlara adeta kıyameti yaşatan Hristiyanlar'ı deccale benzer bir anlam atfederek "müdeccen" yerine "müdeccel" şeklinde okuma yoluna gitmiş olabilecekleri de tahmin edilmiştir⁷³. Bu kavram, Osmanlı kaynaklarından biri olan Katip Çelebi'de⁷⁴ Müdeccel, Evliya Çelebi⁷⁵ ise Mübtecel olarak yer almıştır.

⁷⁰ Anwar G. Chejne, *Islam and the West the Moriscos: A Cultural and Social History*, Albany: State University of New York, 1983; Angel A. Amy Moreno, *The Spanish Treatment of Moriscos as a Model for the Treatment of Native Americans*, (Yayınlanmamış doktora tezi, 1982), Boston University s.7; Araştırmacı Lütfi Şeyban bu Müslümanlar'ın tarihinin IV/X. asırda Şekûbiye ve Semmûre gibi Endülüs şehirlerinin İspanya Hristiyanlar'ının eline geçmesiyle başladığını, dolayısıyla valiler dönemindeki bu ilk toprak kayıplarıyla başladığını belirtir. Araştırmacıya göre Müdeccenlerin tarihi Reconquista ile birlikte başlamıştır; bk. Lütfi Şeyban, *Mudejares ve Sefarades*, İstanbul: İz Yayınları, 2006, s.118-119; Fakat kanaatimizce bu yorum müdeccel kavramının anlamının çok fazla geniş tutulması sonucu yapılabilecek bir yorumdur. Tuleytula'nın (1085) Hristiyanlarca işgal edilmesinden sona kavramın orijinal kullanımı başlayacaktır. Çünkü ilk kez bu dönemde Müslümanlar büyük kitleler halinde Hristiyan yönetiminde yaşamaya başlamışlardır.

⁷¹ Lea, İspanya Müslümanları, , s.39; Lütfi Şeyban, *Mudejares ve Sefarades*, s.116.

⁷² Konuyla ilgili arşiv belgeleri için bk. BOA, MD., No:78, Hüküm: 1124; BOA, MD., No:14, Hüküm: 283; BOA, MD., No: 81, Hüküm: 267; BOA, MD., No:78, Hüküm: 441; Özdemir, agm, s.248.

⁷³ Şeyban, *Mudejares ve Sefarades*, s.116-117.

⁷⁴ Kâtib Çelebi, Katib Hacı Halife Mustafa b. Abdullah (ö.1067/1657), *Tuhfetü'l-kibâr fi esfari'l-bihâr* (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan) (haz. İdris Bostan), Ankara: Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı, 2008, I, 61; Ali Rıza Seyfi, *Barbaros Hayrettin*, İstanbul: Bahriye Matbaası, 1330, s.37.

⁷⁵ Evliya Çelebi (ö.1093/1682), *Seyahatnâme*, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1314/1896. I, 431.

1.2.4 Morisco (s) İsmi

Morisco kelimesinin köken itibariyle “moro” kelimesinin küçültülmüş şekli olarak “küçük Müslümanlar” anlamına geldiği düşünülmektedir. Müslümanlar’ın zayıf, güçsüz ve zelil olduklarını vurgulamak maksadıyla Hristiyanlar tarafından kullanılmış bir kelimedir⁷⁶. Bazı kaynaklar, Morisco’yu Moritanyalı demek olan “maure” kelimesinin bozularak İspanyolca’ya Morisco olarak geçmesiyle kullanılmaya başladığını belirtir⁷⁷. Buna göre Morisco “Kuzey Afrika’lı” yani “Kuzey Afrika’dan gelen” Müslümanlar’ı ifade etmektedir. Romalılar’ın Kuzey Afrika’dan gelen kimselere “mauros” dedikleri dolayısıyla, bu kelimenin “Moritanyalı ve Roma Sezeryanları” manasında kullanılmış olabileceği de kaydedilir⁷⁸.

İspanyol kaynaklarında Müslümanlar’dan bahsedilirken genellikle “moros” isminin kullanıldığı görülür. Bazen de moros kelimesinin yanı sıra Kastilya bölgesinde “Sarracens” (Haçlı seferlerine karşı olan kimseler: Müslümanlar), Katalonya ve Belensiye bölgelerinde ise “Sarrains” isimleriyle anıldıkları, fakat bunların aynı manaları ihtiva ettikleri belirtilmiştir⁷⁹. 16. ve 17. yüzyılda İspanya’da yaşayan tüm Müslümanlar’a köken olarak Araplardan gelen manasında “sarracenos” denilmiştir⁸⁰.

Çoğulu Moriscos olan bu isim, kavram olarak 2 Ocak 1492 yılında Gırnata şehrinin Katolik Krallar tarafından işgal edilmesinden sonra, İspanya’da kalan Müslümanlar için kullanılmıştır⁸¹. Genel bakış tarzına göre Müslüman olan kişiler için kullanılmıştır. Bölgesel bakış tarzına göre ise Müslümanlar, “cristianos nuevos de moros (yeni Hristiyan olanlar)” olarak eski Hristiyanlar’a göre “cristianos viejos (safkan Hristiyanlar)” olarak anılmışlardır⁸². Bu ayrım Hristiyan İspanyol devlet ve toplumu tarafından özellikle yapılmıştır. Çünkü iki toplumu birbirinden ayırmak gerekmiştir. Hatta bazı yazarlar Moriskolar’ı, Katolik imana dönmüş ve kendilerini bir

⁷⁶ Mehmet Özdemir, *agm*, s.274.

⁷⁷ E. Levi Provençal-M.Cavid Baysun, “Moriskolar”, *İA*, VIII, 427-429; Özdemir, *agm*, s.274

⁷⁸ Moreno, s.7-8.

⁷⁹ Özdemir, *agm*, s.274; Moreno, s.7-8.

⁸⁰ Mikel de Epalza *Los moriscos antes y después de la expulsión*, Madrid: Editorial Mapfre 1992; <http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra> (12 Eylül 2008), s.6.

⁸¹ M. Cavid Baysun, “Moriskolar”, *İA*, VIII, s.427-429.

⁸² E. Lévi-Provençal, "Moors." *Encyclopaedia of Islam*. (Ed.) P. Bearman , Th. Bianquis, C. E. Bosworth , E. van Donzel and W. P. Heinrichs, Brill: 2008, VII, 235-236.

Katolik olarak düşündüklerinden Tanrı'nın merhametine mazhar olan kimseler olarak tasvif etmişlerdir⁸³.

Kimlerin “Morisco” kapsamında değerlendirileceklerine dair İspanyol yönetiminde kesin bir yargı sözkonusu değildi. Bazen, bir Müslüman erkeğin soyundan gelenler, bazen de bir Morisko kadının oğlu veya torunu da Morisko kabul edilmiştir. Karışık evliliklerden doğanlar ve sülâlesinde Müslüman olanlar genel olarak Morisko sayılmış, Hristiyan olduğunu kanıtlayanlar Hristiyan sayılmıştır. Bir şahsın, sıkça uygulamaya konulan sürgünlerden ve ağır vergilerden kurtulması için Hristiyan olduğunu ispat etmesi önemli bir konu olmuştur. Fakat bazen bu durum istenen sonucu almaya kâfi gelmemiştir. Baza'da yaşayan Miguel isimli şahsın İspanya'da zaman zaman uygulamay konulan tehcir işleminden kurtulmak için Hristiyan bir bayanla evli olmasını gerekçe göstermesi, sürgünden kurtulmasına yetmemiştir⁸⁴. Zaman zaman Gırnata'nın işgal tarihi esas alınarak yapılan değerlendirmeler de yapılmış, bu tarihten önce din değiştirmiş kimseler Hristiyan sayılmıştır. Gırnata'nın eski ailerinden biri olan Zegrî ailesi bu sebeple Moriskolar'ın verdikleri vergilerden muaf tutulmuştur.

Bu ismin ne zaman kullanılmaya başlandığı hususunda araştırmacılar arasında ihtilaf mevcuttur. Kimi bu ismin 1499 yılından sonra kullanılmaya başlandığını ifade ederken⁸⁵, kimi de, resmi Hristiyanlaştırma sürecinin bittiği 1526 yılından sonrasını gösterir⁸⁶. Kanaatimizce ilk kez bu isim; Hristiyanlaştırma politikalarının yürürlüğe konulduğu (1499) ve Gırnata bölgesinde çıkan isyanların (Alpujarra ve Rûnde) bastırılmasından sonra bu bölgelerdeki Müslümanlar için kullanılmaya başlanmıştır. Bu kelimenin mudejar kelimesi ile eş anlamlı kullanıldığı da ifade edilmiştir⁸⁷.

Osmanlı kaynaklarında ise kavramın karşılığı olarak “Tağarten” kavramının kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı padişahının Cezayir beylerbeyine gönderdiği bazı hükümlerde Cezayir halkının Endülüs göçmenlerinin bir kısmı için kullandığı bu

⁸³ Moreno, s.7-8.

⁸⁴ Ortiz, s.89-90.

⁸⁵ Lane-Poole, s.270; İnân, *Nihâye*, s.322

⁸⁶ Muñoz y Gaviria, s.101; Moreno, s.7.

⁸⁷ Mehmet Özdemir, “Moriskolar”, *DİA*, XXX, 288.

kavramın yer aldığı görülmektedir⁸⁸. Bugünkü İspanyolca'da ise Moro özelde "Faslı", genelde "Müslüman" ve Hristiyan halk arasında "Vaftiz edilmemiş, kafir, zındık" manalarını taşımaktadır. Günümüzde Moro/Moor/Maure, sömürgecilik dönemlerinin bir kalıntısı olarak Mali'de oturan Arabo-Berber bir toplulukla Sri Lanka ve Filipin Müslümanları için kullanılmakta, ayrıca Senegal'in kuzeyinde ve Moritanya'da yerlilere Maure denilmektedir. Kelime bunların dışında Moritanya ve Morocco / Maroc (Fas) ülke adlarında da yaşamaktadır⁸⁹.

Günümüz tarihçileri için Morisco kelimesi İspanya'da Müslümanlar'ın soyundan gelen ve zorla din değiştirip Hristiyan olan Müslümanları diğer Müslümanlar'dan ayırmak için kullandıkları bir terimdir⁹⁰.

⁸⁸ Konuyla alâkalı arşiv belgesi için bk. BOA, MD., No: 23, Hüküm: 284.

⁸⁹ Özdemir, "Moriskolar", *DİA*, XXX, 288.

⁹⁰ Epalza, s.8.

2. BENÎ AHMER DEVLETİ'NİN YIKILIŞI VE SONUÇLARI

2.1 Gırnata Şehri'nin İşgali Öncesinde Benî Ahmer Devleti'nin Durumu

XVI. asrın son çeyreğine doğru gelindiğinde Endülüs Müslümanları'nın İspanya'daki durumu ölümü bekleyen bir hastanın durumu gibiydi. Her geçen gün yaşam alanları daralmaya başlamış, başlarına gelen felâketlerden ders çıkarmak bir yana aralarındaki ihtilâfları düşmanın, Kastilya Devleti'nin lehine biraz daha arttırmışlardı. Bu dönemde, Endülüs İslâm Devletleri'nin sonuncusu olan Benî Ahmer (Nasrîler) Devleti (1232-1492), dâhilî çekişmelerle her geçen gün iyice zayıflamış, düşmanları olan Hristiyan kuvvetleri tarafından kuşatılmıştı¹.

Konumuz açısından ehemmiyet arzeden hususların başında Gırnata tahtı etrafındaki mücadeleler sonucunda Gırnata'nın Hristiyanlar tarafından işgali ve sonuçları gelmektedir. Bu bölümde, üzerinde yoğunlaşacağımız husus, İspanyollar'ın "Reconquista" olarak isimlendirdikleri, Endülüs'ü işgal sürecinin son evresindeki (1482-1492)² istilâlardır. Bu çerçevede işgal süreci sonunda imzalanan Gırnata'nın teslim anlaşması ve bu anlaşma ile Endülüs Müslümanları'na verilen hakların neler olduğu üzerinde durulacaktır.

Reconquista'nın son dönemecine girildiğinde (1482-1492) Gırnata tahtı etrafında yoğun bir rekabet yaşanmaktaydı. Bu dönemde, Gırnata tahtında Ebü'l-Hasan Ali (Alboacen/Mulay Hacen) bulunuyordu³. Ebü'l-Hasan Ali genç yaşta henüz 30 yaşlarında iken babası Sa'd'ın ölümünden sonra Gırnata tahtına çıktı (865/1464-65)⁴.

¹ Benî Ahmer Devleti'nin yıkılış süreci ile alakalı olarak bk. İnân, Muhammed Abdullah, *Nihâyetü'l-Endelüs ve târihu'l-Arabi'l-mmtenassırîn*, Kahire : Mektebetü'l-Hancî, 1987.

; Julio Caro Baroja, *Los Moriscos del Reino de Granada*, Madrid: Alizanza Edotorial, 2003.

² Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları-I*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 191.

³ İnân, *Nihâye* s. 191; Washington Irving, *A Cronicle of the Conquest of Granada*, London: Printed by Harrison and son St. Martin's Lane, 1850, s. 69; L. Patrik Harvey, *Islamic Spain (1250 to 1500)*, Chicago: University Press, 1992, s. 261.

⁴ İnân, *Nihâye*, s. 191; Harvey, s. 265; Qiyas Şükürov, *Beni Ahmer Devleti: (1232-1492)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2008), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 127; Ebü'l-Hasan Ali'nin ne zaman Gırnata tahtına çıktığı konusundaki karşılaştırma için bk. *Ahbârü'l-asr fî İnkıdâi devleti Benî Nasr* (müellifi meçhul), (nşr. Hüseyin Münis), Kahire: 1991, s. 50-53; Irving, s. 69; İnân, *Nihâye*, s. 191; Harvey, s. 265.

Sultan Ebü'l-Hasan Ali Gırnata tahtına çıkınca devlet politikasını iki aşamalı bir plan çerçevesinde belirledi. Buna göre; öncelikle Gırnata Devleti'nin yönetimini ele geçirme çabaları sırasında bozulan toplumsal barış yeniden tesis edilecek, içeride huzur ve barış sağlanınca da kendisinden önceki dönemde kaybedilen Endülüs İslâm toprakları, Hıristiyan krallıkların elinden yeniden alınacaktı. Bu dönemde Ebü'l-Hasan Ali'nin yönetiminde büyük küçük toplam 45 şehir, 77 kale ve köy vardı⁵. Saltanatının ilk yıllarını toplumsal barış ortamının sağlanmasına yönelik çabalar içerisinde geçiren Ebü'l-Hasan Ali, 875(1471) yılına gelindiğinde ilk olarak bu sırada Mâleka valisi bulunan kardeşi Seyyid Ebû Muhammed'in (daha çok "ez-Zağal"⁶ lakabıyla tanınmaktaydı), bazı Hıristiyan komutanların da desteğiyle, ona karşı isyan ederek⁷ Mâleka'da bağımsızlığını ilân ettiği dâhilî bir sorunla karşılaştı⁸. Ebü'l-Hasan'ın kendisini cezalandırmak için bir askerî birliği sevk ettiğini haber alan ez-Zağal, tek başına bu askerî birliğe karşı koyamayacağını düşünerek⁹ çareyi, Mâleka'yı terk edip o esnada Kastilya tahtında bulunan IV. Henri'ye (1454 - 1474) sığınmakta bulmuştur¹⁰.

Kendisinden cesur bir kimse olarak söz edilen¹¹ Ebü'l-Hasan Ali'nin cesareti, zaman zaman gücünün sınırlarını görmesine mani olmuştur. Nitekim bu durum Kastilya Krallığı'nın elçilerine karşı ortaya koyduğu tavırda kendini göstermiştir. Kastilya'dan vergi almak için gelen ve başlarında Don Juan de Vera isminde bir şahsın bulunduğu heyeti¹² huzuruna alarak: "...Önceleri kralınıza vergi veren Gırnata melikleri bu âlemnden gideli çok zaman olmuştur. Bu durumda Gırnata darphanelerinde altın ve gümüş yerine kılıç ve ok demirleri üretilmektedir. Varın kralınıza böyle söyleyin..." demiştir¹³. Kral Henri, Ebü'l-Hasan Ali'nin bu cevabına kızmasına rağmen bu sırada,

⁵ Irwing, s. 69.

⁶ Ez-Zağal: Cesaret ve atılganlığından dolayı ona bu lakap verilmiştir. Makkarî, Ebü'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (ö.1041/1631), *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelûsi'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut : Dâru Sâdır,1988, IV, 511; İnân, *Nihâye*, s. 192.

⁷ *Ahbârü'l-âsr*, s. 75.

⁸ İnân, *Nihâye*, s. 192.

⁹ Şükürov, s. 127.

¹⁰ İnân, *Nihâye*, s. 192.

¹¹ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 511.

¹² D. Miguel Lafuente Alcantara, *Historia de Granada, Comprendiendo la de sus cuatro proviegias, Almería, Jaen, Granada y Málaga*, Granada: Imprenta y Librería de Sanz, 1845, V., III, 355; Irwing, s. 70.

¹³ *Ahbârü'l-âsr*, s. 57; Boronat y Barrachina, Pascual, *Los Moriscos Españoles y su Expulsión*, Granada : Universidad de Granada, 1992, s. 98; Lafuente Alcantara, V.III, 356-357; Azizur

Portekiz ve Fransa Devletleri'yle savaş hâlinde bulunması ve ülke içinde bazı güçlü derebeylerin çıkarmış olduğu isyanlarla uğraşması¹⁴ sebebiyle Gırnata Sultanlığı'na karşı yeni bir savaşı göze alamamıştır¹⁵. Bazı araştırmacılara göre ise, bu dönemde Gırnata ve civar bölgelerde Müslüman nüfusun yoğun olması (özellikle dağlık bölgelerde), top ve topçu birliklerine sahip olmaları, Kral Henri'nin gözünü korkutmuş olmalıdır¹⁶.

Kısa süre içerisinde Endülüs İslâm topraklarında hâkimiyetini sağlayan Ebü'l-Hasan Ali İspanya'yı yeniden Endülüs yapma planına göre hareket etmeye başlamıştır. Bu amaçla, mimarlarından Gırnata'da Elhamra Sarayı'nın* dışında bir ordu karargâhı yapmalarını istemiştir (19 Zilhicce 882/24 Mart 1478)¹⁷.

2.1.1 Müslümanlar'ın Zehrâ (Zahara) Kasabası'nı Fethi (1481)

İspanyol Krallığı'nın askerî harekâtlarını yakından takip eden ve bu esnada Kastilya Krallığı'nın dış devletlerle savaş hâlinde olmasını fırsat gören Ebü'l-Hasan Ali, işgal edilmiş Endülüs İslâm topraklarının yeniden fethedilmesi için eline fırsat geçtiğini düşünmüştür. Ebü'l-Hasan Ali, bu fırsatı değerlendirmek maksadıyla Ronda şehrinin 30 km kuzeybatısında olan Zehrâ (Zahara)¹⁸ kasabasına saldırmıştır (26 Kasım 1481)¹⁹. Daha önce Gırnata'ya ulaşan istihbarî bilgilere göre şehrin muhafızları azalmıştı. Bu

Rahman Syed, *The History of İslamic Spain*, Hindistan: Goodword boks, 2003, s. 288; Ebü'l-Hasan Ali'nin babası Sa'd b. Muhammed b. Yûsuf döneminde yapılan anlaşma için bk. S. Muhammed İmâmüddin, *Endülüs Siyâsi Tarihi* (çev. Yusuf Yazar), Ankara: Rehber Yayıncılık, 1990, s. 340; Şükürov, s. 130;

¹⁴ F.Cook, Jr Weston, "The Cannon Conquest of Nasrid Spain and the End of the Reconquista", *The Journal of Military History*, LVII/1, January 1993, s. 58.

¹⁵ Irwing, s. 73.

¹⁶ Weston, agm, s. 58.

* İslâm mimarisinin İspanya'daki en önemli yapılarından biri olan Elhamra Sarayı Gırnata'da bulunmaktadır. Elhamra için bk. İnân, *el-Âsârü'l-Endelüsiyyeti'l-bâkiye fi İsbanya ve'l-Burtugal*, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1997, 184-193; Mehmet Özdemir, "Elhamra Sarayı", DİA, XI, 29-31.

¹⁷ *Ahbârü'l-asr*, s. 77-78; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 511-512.

¹⁸ Zehrâ kasabası Güneybatı Endülüs'te bulunan küçük bir kasabadır. Ronda ve Sevilla arasında yüksek bir mevkide bulunan, Müslümanlar'ın gözlem ve saldırı maksadıyla bir kale inşa ettikleri bir yerdir. Günümüzde İspanyol hükümeti bu kasaba ve çevresini turistik bölge ilân ederek ülke turizmine açmıştır. Burası Doğu'ya ait özellikleri barındıran ve güneşi bol olan güzel bir kasabadır. Yaklaşık 1500 kişi yaşamaktadır. <http://www.answers.com> (Eylül 2007); bk. Rahman, s. 288.

¹⁹ İnân, *Nihâye*, s. 195; Irwing, s. 75; Atienza, bu tarihin 27 Aralık 1481 olduğunu kaydeder; bk. Miguel Atienza, *Las Capitulaciones Para la Entrega Granada*, Granada: Ayuntamiento de Granada, 1910, s. 33.

bilgiler ışığında harekete geçen Gırnata Sultanı, bir gece ansızın kasabaya saldırıp kasabayı ele geçirmiştir²⁰. Gırnata sultanı, burada bir askerî birlik bıraktıktan sonra yanındaki esirlerle beraber Gırnata'ya dönmüştür²¹. Gırnata halkı bu zaferi şenlikler tertip ederek kutlamıştır. Fakat bu zaferin kendilerine musibet getireceğini düşünen bazı ilim ve hikmet erbabı Gırnata sultanını bu harekâtından dolayı eleştirmişlerdir²². Bir müddet sonra Kastilya Krallığı'nın Portekiz ile aralarındaki ihtilâfı çözmesi üzerine, bu yeni gelişmenin Gırnata Sultanlığı'nı olumsuz etkileyeceğini düşünen Ebü'l-Hasan, Ali Kuzey Afrika'ya kendilerine yardım etmeleri için fukahadan oluşan bir heyet göndermiştir²³.

2.1.2 Gırnata Tahtı Etrafında Mücadelenin Yeniden Başlaması (1482)

Daha önce de ifade edildiği üzere bu dönemde (1482-1492), Gırnata tahtı etrafındaki ilk mücadele, Ebü'l-Hasan Ali ile kardeşi Muhammed ez-Zağal'ın Mâleka'daki* isyanıyla başlamış (1471), ez-Zağal'ın Kastilya kralı Henri'ye sığınmasıyla sonuçlanmıştı. Bir süre sonra ez-Zağal, Ebü'l-Hasan Ali'ye bağlılığını bildirince, Mâleka valiliğine yeniden atanmıştır. Fakat, Gırnata tahtı etrafındaki asıl mücadele, Hâmme'nin İspanya krallığı tarafından işgal edilmesinden sonra başlayacak, Gırnata'nın işgal edilmesine kadar sürecektir. Bu mücadelenin tarafları Ebü'l-Hasan Ali ile oğlu Ebû Abdullah olacaktır.

Hâmme'nin işgalinden (Muharrem 887/Şubat-Mart 1482) sonra Gırnata tahtı etrafındaki ihtilâf gün yüzüne çıktı²⁴. Bu ihtilâfın sebebi, Ebü'l-Hasan Ali'nin evlendiği ikinci hanımı oldu. Sultan Ebü'l-Hasan Ali , amcası sultan Ebû Abdullah Muhammed b. Nasr b. Muhammed el-Eyser'in kızı olan ve “Hurre” ismiyle de tanınan

²⁰ Carvajal, Luis de Marmol, *Historia de Rebellion y Castigo de los Moriscos del Reino de Granada*, Madrid 1857, I, 54; Derek W. Lomax, *The Reconquest of Spain*, London: Longman Group, 1978, s. 170.

²¹ Irwing, s. 76; İnân, *Nihâye*, s. 195.

²² Bu şahıslardan birinin; “...fakat zannederim ki İspanya'da bunca zamandan büyüklüğünü gösteren İslam Devleti'nin âhir zamanı olmuştur.” diyerek bu zaferin ardından gelecek vahim sonuçlara dikkat çektiği belirtilir; bk. Alcantara, V. III, 360.

²³ Irwing, s. 77.

* Güney İspanya'nın önemli şehirlerinden biri olan Mâleka, İslâmî dönemde önemli bir ticaret şehri olarak işlev görmüştür; geniş bilgi için bk. İnân, *el-Âsârü'l-Endelüsiyyeti'l-bâkiye fi isbanya ve'l-Burtugal*, s. 240-254.

²⁴ Özdemir, *Endülüs Müslümanları -I*, s. 192.

Aişe ile evliydi²⁵. Bu evlilikten Ebû Abdullah Muhammed b. Ali (Boabdil)²⁶ ve Ebû'l-Haccâc Yûsuf adında iki çocuğu vardı²⁷. Sultan Ebû'l-Hasan Ali, daha sonra bir muhârebede ganimet olarak alınan esirler arasında bulunan ve sonradan Müslüman olan Süreyyâ (İsabel de Solis) isimli bir Hristiyan kadınla evlendi²⁸. Gırnata sultanının, hırsı ve güzelliğiyle ün salmış olan Süreyyâ'ya düşkün olduğu saray ahalisi tarafından biliniyor, bu sebeple de ilk hanımı Aişe'nin büyük oğlu Ebû Abdullah'ın (Boabdil) Gırnata tahtına çıkışını Süreyyâ'nın engelleneceğini düşünüyorlardı²⁹. Bu düşüncelerinin doğru olduğu, Ebû'l-Hasan Ali'nin, oğlu Ebû Abdullah'ı kendisine rakip ve düşman görmeye başlayarak³⁰ onu ve annesi kraliçe Aişe'yi Elhâmra Sarayı'ndan çıkarıp yakınlardaki Komares Kulesi'ne hapsedmesiyle ortaya çıktı³¹. Bu sürgün, daha sonra da görüleceği üzere, Gırnata Sultanlığı'nın enerjisini yıllarca tüketecek olan yeni bir sürecin başlamasına yol açacaktır.

Kraliçe Aişe kendilerine yapılan bu haksızlık üzerine Gırnata eşrafiyla bilhassa Benî Serrâc ailesi ile ilişki kurarak kocasına karşı mukavemet planları yapmaya başladı. Ebû'l-Hasan Ali'nin, Hâmme seferiyle³² meşgul olduğu bir sırada, yandaşlarının

²⁵ *Ahbârü'l-asr*, s. 57-58; İnân, *Nihâye*, s. 196; Ebû Abdullah'ın annesinin soyu ve ismiyle alâkalı kaynaklarımız arasında ihilâf mevcuttur. İspanyol tarihçi Marmol kraliçenin ismini Aişe olarak zirederken (Luis de Marmol Carvajal, *Historia de Rebellion y Castigo de los Moriscos del Reino de Granada*, Madrid 1797, I, 55) bir kısım ise bu ismin Fatıma olduğunu zikreder; bk. Atienza, s. 33; Seco de Lucena, "La Sultâna madre de Boabdil", *Al-Andalus : revista de las Escuelas de Estudios Árabes de Madrid y Granada*, XII/2 (1947), s. 359-90.

²⁶ Gırnata'nın son hükümdarı olan Ebû Abdullah İspanyollar tarafından El Rey Chico "küçük kral" ve Gırnata ahalisi tarafından ise el-Zogoybi "biçare adam" lakabı ile anılmıştır; bk. C.F.Seybold "Ebû Abdullah", *İA*, IV, 8-9; Mehmet Özdemir, "Ebû Abdullah, Muhammed b. Ali", *DİA*, X, 83-84; Ayrıca ona "sagîr" denilmesinin sebebi olarak da büyük amcasından ayırt edilmesini sağlamak içindi; bk. Irwing, s. 95-96.

²⁷ Leopoldo de Eguílaz Yanguas, *Reseña Historica de La Conquista del Reino de Granada Por Los Reyes Católicos Según Los Cronistas Arabes*, Granada 1991, s. 8.

²⁸ Irwing, s. 96; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, III, 365; İslâmî kaynaklarda ismi "Süreyyâ" olarak geçen bu kadın, Martus ve Bedram şehirlerinin yönetiminde bulunan Sancho Ximenes de Solis (Alcâyde) isimli şahsın kızıydı. Hristiyan kaynaklarda ise "İzabella" olarak yer almaktadır. Ayrıca bu ismin "Züreyda" olabileceği de belirtilmiştir; bk. Marmol, I, 55; İnân, *Nihâye*, s. 198; Özdemir, *Endülüs Müslümanları-I*, s. 192.

²⁹ Sultan Ebû'l-Hasan Ali'nin Süreyya'dan Sa'd ve Nasr isminde iki erkek çocuğu vardı. Dolayısıyla bu iki çocuktan birini kendine veliaht tayin edeceği şüphesi taşınmaktaydı. Kraliçe Süreyya'nın entrikaları için geniş bilgi için bk. Şükürov, s. 132-134; Kimi kaynaklarda ise Ebû'l-Hasan Ali'nin Süreyya'dan 3 tane erkek çocuğu olduğu, fakat bunların çıkan bir salgın hastalık sebebiyle küçük yaşta vefat ettikleri belirtilir; bk. Atienza, s. 35.

³⁰ Atienza, s. 34.

³¹ *Ahbârü'l-asr*, s. 58-59; Irwing, s. 96; İnân, s. 200.

³² İsmail Yiğit, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi : Endülüs (Gırnata), Benî Ahmer Devleti ve Kuzey Afrika İslâm Devletleri*, İstanbul : Kayıhan Yayınevi, 1985, IX, 65.

yardımla bulundukları yerden kaçmayı başaran Kraliçe Aişe ve oğlu Ebû Abdullah, Vâdîâş'a geldiler³³. Kısa bir süre sonra da henüz 25 yaşlarında olduğu kaydedilen³⁴ Ebû Abdullah, destekçileri tarafından Vâdîâş'ta sultan ilân edildi³⁵. Daha sonra da Gırnata halkı ona itaatlerini bildirince de pâyıtahtın merkezi olan Gırnata'ya döndü³⁶. Hâmmе seferi dönüşünde oğlu Abdullah ve taraftarları tarafından Gırnata'ya sokulmayan Sultan Ebû'l-Hasan Ali, Mâleka valisi olan kardeşi Muhammed ez-Zağal'ın yanına gitmeye mecbur kaldı.

2.1.3 Luceña Savaşı (1483) ve Ebû Abdullah'ın Esâreti

Gırnata tahtını ele geçirmiş bulunan Ebû Abdullah bir müddet sonra amcası Muhammed ez-Zağal'ın yönetiminde bulunan Mâleka bölgesini işgal girişiminde bulunmuş fakat bu girişim yenilgiyle sonuçlanmıştır. Bir süre sonra yeniden harekete geçen Ebû Abdullah bu sefer, İspanyollar'ın yönetiminde olan Luceña şehri üzerine yürümüştür (Rebûlevvel ayının ilk günü 888/9 Nisan 1483)³⁷. Harekât güzergâhında bulunan birçok İspanyol köyünü ele geçiren Ebû Abdullah, askerlerinin elde edilen ganimetleri koruma telaşına düşmeleri sebebiyle zor durumda kalarak, Luceña şehri yakınlarında Kastilya ordusuyla giriştiği savaşı kaybetmiştir³⁸.

Savaş neticesinde kayıpları hakkında farklı rakamlar³⁹ verilen Gırnata ordusunda, Kastilya askerleri tarafından esir alınanların arasında bulunan Gırnata

³³ *Ahbârü'l-asr*, s. 84.

³⁴ İnân, *Nihâye*, s. 202.

³⁵ *Ahbârü'l-asr*, s. 84; İnân, *Nihâye*, s. 200-201.

³⁶ Özdemir, *Endülüs Müslümanları - I*, s. 192; Makkarî, Ebû Abdullah'ın babasının diğer eşi olan Süreyyâ'nın kendisine ve kardeşi Yûsuf'a suikast tertip edeceği haberini alınca hapisten derhal kurtulması gerektiğini düşündüğünü kaydeder; bk. Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 514; Atienza, Ebû Abdullah'ın tahta çıktığı esnada 20 yaşlarında olduğunu belirtir; bk. Atienza, s. 35; Bazı kaynaklar ise bu esnada Ebû Abdullah'ın 25 yaşlarında bulunduğunu kaydeder; bk. Yiğit, s. 66.

³⁷ *Ahbârü'l-asr*, s. 86; Torre, bu tarihi, 21 Nisan 1483 olarak kaydeder; bk. Torre, agm, s. 341.

³⁸ Ebû Abdullah'ın Gırnata'da bulunan Bâb İlberiyye'yi geçmeden başına bir kazanın geldiği, mızrağının kırıldığı, bu durumu danışmanlarının bir hastalık alâmeti olarak yorumlayıp bu sefere çıkmaması gerektiğini söyledikleri, fakat adamlarının tavsiyelerine uymayan Ebû Abdullah'ın yoluna devam ettiği kaydedilir; bk. Rahman, s. 290

³⁹ Harvey, 7.700 rakamını (bk. Harvey, s. 278), Atienza, 1000 kişinin üzerindeki bir rakamı (bk. Atienza, s. 37), Quesada ise kaybedilenlerle ilgili bir sayı vermeden esir alınanların 700 kişi olduklarını kaydeder; bk. Miguel Ángel Ladero Quesada, *Castilla y la Conquista del Reino de Granada*, Granada: Diputación Provincial de Granada, 1987.

sultanı Ebû Abdullah⁴⁰, Kurtuba'da bulunan Kral Fernando'ya götürülerek⁴¹, Kurtuba'daki Ulu Cami'ye yakın bir yerdeki kalelerin birinde göz hapsine alınmıştır.

Gırnata tahtı etrafındaki mücadele, Ebû Abdullah'ın esir düşmesiyle yeni bir boyut kazandı. Bu yeni süreçte, Gırnata sultanlığının iç işlerine Kral Fernando'nun müdahil olduğu görülmektedir. Ebû Abdullah'ın esaret haberi geldiğinde babası Ebü'l-Hasan Ali, Mâleka'da bulunuyordu. Gırnata ileri gelenleri ona bir heyet göndererek Gırnata tahtına yeniden geçmesi teklifinde bulundular⁴². Bu teklifi geri çevirmeyen Ebü'l-Hasan Ali, Gırnata'ya gelerek ikinci kez Gırnata tahtına oturdu. Daha sonra da Kral Fernando'ya haber göndererek, muharebelerde esir olarak ele geçirilen Kastilya ileri gelenlerinin salıverilmesi ve büyük miktarda para karşılığında oğlu Ebu Abdullah'ı kendisine teslim etmesini teklif etti.

Ebü'l-Hasan Ali'nin bu girişimleri esnasında, Kastilya Kraliyet Meclisi'nde Ebû Abdullah'a nasıl davranılacağı hususunda tartışmalar yaşanıyordu. Bir kısım meclis üyeleri onun şartlı serbest bırakılıp, Gırnata tahtı etrafındaki iktidar mücadelesinin körüklenmesini, bir kısmı ise tutukluluk hâlinin devam etmesini önerdi. Fakat, devlet işlerini iyi bilen biri olan Kral Fernando, Ebû Abdullah'ı şartlı serbest bırakmanın daha pratik bir yol olacağına karar verdi⁴³. Kral Fernando, Benî Ahmer Devleti'ne nihâî darbeyi vurmak için ellerinde önemli bir koz olduğunun bilicindeydi⁴⁴. Bu sebeple Gırnata sultanının teklifini geri çevirdi⁴⁵.

Bu arada, kocasının esaret altındaki oğlu için yeterince gayret sarfetmediğini düşünen⁴⁶ Kraliçe Aîşe, onu kurtarmak amacıyla Kastilya Krallığı'na bir elçi⁴⁷

⁴⁰ Torre, agm, s. 340.

⁴¹ *Ahbârü'l-asr*, s. 86; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 515; Harvey, s. 278; Rahman, s. 290; Ebû Abdullah'ın teslim edilme süreci ile alakalı geniş bilgi için bk. Torre, agm, s. 341-342.

⁴² *Ahbârü'l-asr*, s. 86; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 515; İnân, *Nihâye*, s. 204; Ebü'l-Hasan Ali'nin elçilerini Gırnata'ya göndererek hükümdar olarak tanınması koşuluyla kendisine karşı daha önce isyan edenleri affedeceğini bildirdiği ve daha sonra da yeniden hükümdar ilân edildiği de belirtilir; bk. Atienza, s. 38; Ziya Paşa ise Ebü'l-Hasan Ali'nin Gırnata'daki iktidar boşluğundan istifade ederek bir grup askerle birlikte Gırnata'ya gelip yönetimi ele geçirdiğini kaydeder; bk. Ziya Paşa, III, 371.

⁴³ Harvey, s. 279.

⁴⁴ Quesada, *Granada. Historia de Un Pais Íslamico*, s. 251.

⁴⁵ İnân, s. 204.

⁴⁶ Araştırmacı Torre, Katolik Kral'a gönderilen Gırnata elçisinin Ebü'l-Hasan'ın bilgisi dahilinde gönderildiğini belirtir; bk. Torre, agm, s. 343.

göndermiştir. Gırnata elçisi ve Kastilya temsilcilerinin katıldığı Kurtuba'daki toplantı sonucunda yapılan görüşmeler sonucunda, Ebû Abdullah'ın serbest bırakılmasını sağlayan 2 yıl süreli bir anlaşma yapılmıştır (5 Temmuz 1483)⁴⁸. Anlaşma; savaş esnasında Gırnata'da esir düşen Hristiyan askerlerden 5 yıl boyunca her yıl 60 kişinin serbest bırakılması, her yıl Kastilya Krallığı'na 12.000-14.000 arasındaki bir sayıda altının vergi olarak verilmesi, Ebû Abdullah'ın babasına karşı savaşmakta olan Hristiyan askerlerin kendi bölgesinden geçmesine müsaade etmesi, Ebû Abdullah'ın oğlunun da içinde bulunduğu Gırnata ileri gelenlerinden 400 asil gencin Kastilya Krallığı'na sadakatının bir göstergesi olarak rehin olarak bırakılması gibi şartları içeriyordu⁴⁹.

Ebû Abdullah'ın Kastilya Krallığı'nda ne kadar süreyle tutsak kaldığı tarihçiler arasında ihtilâf mevzuu olmuştur. Kimisi birkaç aylık bir süreden söz ederken, kimisi de 2 yıl süreyle tutsak kaldığını belirtilmiştir⁵⁰. Torre, Ebû Abdullah'ın esir alındığı yıl (1483) serbest bırakıldığını ve 2 ay gibi bir süre esir kaldığını kaydetmiştir⁵¹. Ebû Abdullah'ın serbest bırakılması için yapılan anlaşmanın 5 Temmuz 1483 tarihli olduğunu göz önünde tutacak olursak onun 2 yıl değil, 2 ayı aşkın bir süre tutsak kaldığını söylemek mümkündür. Nitekim, *Ahbârü'l-âsr* müellifi Luceña savaşının tarihini Rebûlevvel ayının ilk günü 888/9 Nisan 1483 olarak vermektedir⁵².

Anlaşmadan sonra serbest bırakılan Ebû Abdullah, Gırnata'ya döndü ve hemen babasıyla taht mücadelesine yeniden başlamıştır. Ancak, dökülen Müslüman kanının durmasını isteyen toplumun ileri gelen şahısları devreye girerek onları barıştırmışlardır⁵³. Ebû Abdullah, Beyyâzîn* semtinde bulunan Komares Sarayı'nda

⁴⁷ Bu elçinin Gırnata'nın tesliminde önemli rol oynadığı belirtilen vezir İbn Kümâşe olduğu ifade edilir; bk. İnân, *Nihâye*, s. 204.

⁴⁸ José Enrique López de Coca Castañer, "La conquista de Granada: el testimonio de la vencidos", *Revista de Historia*, sy.18 (2005), s. 37.Yiğit, s. 69; Atienza anlaşma tarihini 29 Nisan 1483 olarak kaydeder; bk. Atienza, s. 43.

⁴⁹ Atienza, s. 43.

⁵⁰ *Ahbârü'l-âsr*, s. 89; İnân, *Nihâye*, s. 205.

⁵¹ Torre, *agm*, s. 343-344.

⁵² *Ahbârü'l-âsr*, s. 86.

⁵³ Ziya Paşa, III, 372.

* Beyyâzîn semti Gırnata'nın Kuzeydoğusu'nda yer alan Elhamra Sarayı'na nazır bir konumda bulunan bir mahalledir. Endülüs tarzı evlerin olduğu dar sokaklara sahip bir mahalledir; Geniş bilgi için bk. *el-Âsârü'l-Endelüsiyyeti'l-bâkiye fî isbanya ve'l-Burtugal*, Kahire: 1961, s.168-170.

oturmaya devam ederken, babası Ebü'l-Hasan Ali ise Elhamra Sarayı'nda ikâmet etmiştir. Kısa süreliğine de olsa çatışmaların durduğu, barışın sağlandığı bu ortamda Sultan Ebü'l-Hasan Ali tüm bedenini saran ve felç eden hastalıkla baş edemez duruma gelince (889/1484)⁵⁴, Gırnata tahtından kardeşi Muhammed ez-Zağal'ın lehine feragat ederek yakınlarıyla birlikte el-Münekkeb'e yerleşti. Birkaç yıl sonra da burada vefat edince Elhamra Sarayı'na defnedilmiştir (893/1487)⁵⁵.

2.1.4 Muhammed ez-Zağal'ın Gırnata Tahtına Çıkışı (1487) ve İslâm Devletlerinden Yardım Talebi

Ebü'l-Hasan Ali'nin Gırnata'yı terk ettikten sonra, Gırnata tahtı kendisine bırakılan Muhammed ez-Zağal yanındaki askerî bir kuvvetle Gırnata'ya gelerek tahta geçmiştir (1487)⁵⁶. Gırnata yönetimine ez-Zağal'ın geçmesiyle, Endülüs Müslümanları için her yönüyle yeni bir süreç başlamıştır. Gırnata Müslümanları'nın etrafında her geçen gün çemberin daraldığını müşahade eden ez-Zağal, Kastilya tehlikesini bertaraf etmek ve Endülüs Müslümanları'na nefes aldirmek maksadıyla öncelikle yeğeni Ebû Abdullah ile barış yapmak istemiştir. Ebû Abdullah amcasının; “Gırnata'yı birlikte yönetmek ve toplanan vergileri devletin devamını sağlama amaçlı kullanmak” şeklinde özetlenebilecek teklifini kabul etmiş görünse de, Bertrant'ın da dikkat çektiği gibi, asıl amacı, Kastilya'dan kendisine gelecek askerî kuvveti beklerken zaman kazanmak olmuştur. Nitekim bir süre sonra Kastilya'dan yardımcı birliklerin gelmesiyle birlikte Ebû Abdullah Gırnata tahtını ele geçirmeye yönelik mücadelesine kaldığı yerden devam etmiştir. Bir süre sonra bu amacına ulaşan Ebû Abdullah, amcası Muhammed ez-Zağal'ın Mâleka'ya gitmesini sağlamıştır. Fakat bu durum, Gırnata tahtı etrafındaki

⁵⁴ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 515; *Ahbârü'l-asr* müellifi Ebü'l-Hasan Ali'nin sara hastalığına benzer bir hastalık sebebiyle gözlerinin kör olduğunu, aynı hastalığın vücudunu felç bıraktığını belirtir; bk. *Ahbârü'l-asr*, s. 86; İnân, *Nihâye*, 204; Atienza, s. 50.

⁵⁵ Atienza, s. 53.

⁵⁶ Bertrand, s. 283; Muhammed ez-Zağal'ın Gırnata tahtına çıkışıyla alakalı geniş bilgi için bk. Atienza, s. 50-51.

mücadele ve fitne ortamını sürekli körükleyen Katolik Krallar'ın⁵⁷ Gırnata'yı işgal planlarının zaman içerisinde işlevsellik kazanmasına sebep olmuştur⁵⁸.

İktidar hırsı sebebiyle Kastilya işgal politikasının bir aracı hâline gelmiş olan Ebû Abdullah, Gırnata halkının kendisi hakkındaki Kastilya ile iş birliği yaptığına dair olumsuz düşüncelerini izale etmek ve toplum nezdindeki itibarını yeniden kazanmak için zaman zaman Kastilya hâkimiyetindeki topraklara saldırmaktan da geri durmamıştır. Kastilya güçlerinin Levşe* üzerine yaptıkları harekâtı durdurmak için yaptığı girişim (1486) bir kez daha esaretiyle sonuçlanmıştır⁵⁹. Onun, bir kez daha esir düşmesi, Katolik Krallığın “Gırnata tahtını dâhilî çekişmelerle zayıflatma” politikasının yeniden yürürlüğe konulmasını sağlamıştır. Ebû Abdullah'ı Gırnata kralı olarak tanıdığını, isterse kendisine Vâdîâş'ı verebileceğini söyleyen Fernando, Gırnata tahtı etrafındaki dâhilî çekişmeleri biraz daha körüklemek maksadıyla, Ebû Abdullah ve taraftarlarına yapmış olduğu erzak ve silâh yardımının yanında, Kastilya bölgelerinde serbest ticaret hakkını tanıdığını⁶⁰ ve Ebû Abdullah'a tâbî olan herkese tam bir kraliyet emanı verileceğini ilân etmiştir⁶¹.

Ebû Abdullah ise, Fernando'nun kendisine verdiği imtiyazlar karşılığında, o esnada kendi hâkimiyetinde bulunan ve kaynaklarda “Moriskolar'ın sağ gözü” ya da “Gırnata'nın iki gözü” olarak tabir edilen Llor'a'yı Fernando'ya vermiştir⁶². Daha sonra da amcası Muhammed ez-Zağal'a karşı harekete geçmiştir. Fernando'nun Ebû Abdullah'a olan desteklerine rağmen ez-Zağal, hem Ebû Abdullah'ın Beyyâzîn semtindeki isyanını, hem de aynı dönemde Ebû Abdullah'ın küçük kardeşi Ebu Yûsuf

⁵⁷ Fernando ve İzabella evlendikten sonra İspanya tarihinde “Katolik Krallar (Los Reyes Catolicos)” olarak anılmaya başlandılar; bk. Diego Hurtado de Mendoza, *Guerra de Granada* (haz. Benito Monfort), Valencia: Libreria de Mallén y Berard, 1830, s. 63; *Ahbârü'l-asr*, s. 54.

⁵⁸ Louis Bertrant, *İspanya Tarihi* (çev. Galip Kemal Söylemezoğlu - Nurullah Ataç), İstanbul: Kanaat Kitapevi, 1940, s. 284.

* Levşe (Loja), Gırnata'nın Batı'sında İşbîliye yolu üzerinde Gırnata'ya 55 km. uzaklıkta bulunan bir kasabadır; geniş bilgi için bk. İnân, *el-Âsârü'l-Endelüsiyyeti'l-bâkiye fî isbanya ve'l-Burtugal*, s.235-238.

⁵⁹ Hugh Kennedy, *Muslim Spain and Portugal: A Political History of al-Andalus*, London: Longman, 1996, s. 302.

⁶⁰ Harvey, s. 291.

⁶¹ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 518.

⁶² *Ahbârü'l-'Asr*, s. 91; Katolik Kral'ın Llor'a'nın 9 Haziran 1486 tarihinde ele geçirildiğini belirten mektubu için bk. F. Janer, s. 216; Ziya Paşa, III, 380; Bertrant, s. 284.

el-Haccac'ın Meriyye'de çıkardığı isyanı bastırmaya muvaffak olmuştur⁶³. Gırnata tahtı etrafındaki gelişmelerin kendi arzulanıkları istikamette gelişmediğini gören Kastilya kralı tepkisini kısa süre sonra Muklîn (Moclin) üzerine ordu sevk etmekle göstermiştir (17 Haziran 1486)⁶⁴. Ancak, Muhammed ez-Zağal Gırnata'nın 25 km kuzeybatısında bulunan Muklîn'i (Moclin) başarıyla savunup, İspanyol ordusunu hezimete uğratmıştır⁶⁵.

Her geçen gün güç kaybetmeye başlayan Endülüs Müslümanlar'ı arasında, Endülüs'ü tamamen kaybedecekleri endişesi hâkim olmaya başladı. Çünkü güçlü Kastilya Krallığı'na karşı koyacak imkan ve güce sahip değillerdi. Bu gerçeği en iyi görenlerden birisi de Muhammed ez-Zağal'dı. Mâleka'nın kaybedilmesinin ardından (1487) Muhammed ez-Zağal, Endülüs'ün içine düştüğü çaresizliğe çözüm bulmak maksadıyla Kuzey Afrika, Mısır ve İstanbul'daki Müslüman yöneticilere elçiler gönderip Endülüs Müslümanları'nın içinde bulunduğu zor koşulları onlara haber verdi. Osmanlı Endülüs ilişkilerini müstakil bir başlık altında değerlendirileceğimiz için burada, Mısır'da Memlük Sultanı Kayıtbay'ın yardım talebi karşısındaki çabalarına değineceğiz.

Endülüs Müslümanları'nın yardım talebi aralarında dönemin ünlü devlet adamı ve bilginlerinden Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed b. el-Ezrak el-Gırnatî'nin de bulunduğu bir heyet tarafından Memlük Sultanı el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Kayıtbay'a iletilmiştir (892/1486)⁶⁶. Bunun üzerine Memlük Sultanı yönetimindeki Kudüs'te bulunan papazlara bir mektup göndererek Endülüs'te Müslümanlar'a yapılan baskının kaldırılması hususunda yardımcı olmalarını

⁶³ İnân, *Nihâye*, s. 208; Harvey, s. 285.

⁶⁴ F. Janer, s. 217.

⁶⁵ *Ahbârü'l-asr*, s. 88; Makkari, *Nefhu't-tib*, IV, 516; Harvey, s. 288; Savaş esnasında 1000'in üzerinde Kastilya askeri öldürülmüş, 100'ü de esir alınmıştı, bk. Atienza, s. 52.

⁶⁶ Kayıtbay ile görüşen heyet, yanlarında getirdikleri ve Katolik Kastilya Kralı'nın zulmünü anlatan bir mektubu ona takdim ederek, Gırnata sultanının askerî yardım talebini ilettiler; bk. İbn Hayyân, Ebû Mervan Hayyan b. Halef b. Hüseyin el-Ümevi (ö.469/1076), *el-Muktebes min enbâi ehli'l-Endelüs = el-Muktebes fî ahbari beledi'l-Endelüs* (nşr. Mahmûd Ali Mekki), Beyrut : Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1973; III, 244; Makkari, *Nefhu't-tib*, III, 285.

istemiştir⁶⁷. Diğer taraftan Kayıtbay, Roma'daki papaya, Napoli kralına ve Katolik Krallar'a da birer mektup göndermiştir.

Bu mektuplarda özetle; kendi yönetiminde bulunan yaklaşık 2.000.000 Hristiyan'ın mal, can, nesil ve din emniyetlerinin sağlandığını ve bu hususta hiçbirine eziyet edilmediğini, buna karşılık Endülüs Müslümanları'na İspanya'da Hristiyanlar tarafından her türlü dinî ve sosyal baskının yapılmakta olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca yapılan zulümlere son verilmemesi durumunda ülkesinde bulunan Hristiyan tebaasına Endülüs Müslümanları'na yapılan baskının aynısını yapacağını, hiçbir Hristiyan'ın Beytülmakdis'e girmesine izin vermeyeceğini, burada bulunan Hz. İsa'nın kabrini yıkıp, Hristiyanlığa ait her türlü eser ortadan kaldıracağını ifade ederek Endülüs Müslümanları üzerindeki baskının kaldırılmasını talep etmiştir⁶⁸.

Bu mektuplar üzerine harekete geçen Papa VIII. Innocent ve Napoli kralı, Katolik Krallar'ı Müslümanlar'a baskı yapmamaları konusunda uyarmıştır. Katolik Krallar, siyasetlerinin bir gereği olarak kendilerine de gelen Memlûk sefirlerine iyi davranarak, Memlûk sultanına cevabî bir mektup göndermişlerdir. Bu mektupta, yönetimleri altında bulunan Müslümanlar'ın aslında diğer reayanın sahip oldukları bütün haklara sahip olduklarını ve herhangi bir ayırımın söz konusu olmadığını, fakat

⁶⁷ İnân, *Nihâye*, s. 220; Mısır sultanı Roma'daki Papa'ya ve Hristiyan Napoli kralına bir heyet gönderdi. Gönderdiği heyetteki elçiler kendi reâyasından olan papazlardan oluşuyordu. Bu papazlardan biri Kudüs'te bulunan Fransız kutsal manastırının başında bulunan Antonya Milan idi. Kaynaklar bu esnada Roma'da Papa VIII. Innocent'in bulunduğunu, Napoli'nin ise Kral I. Fernando'nun yönetiminde olduğunu kaydeder. Mısır sultanı aynı heyetin Katolik Krallar Fernando ve İzabella'ya da gitmelerini ve kendisinin taleplerini onlara da iletilmesini istemişti.

⁶⁸ İnân, *Nihâye*, s. 221; Mısır sultanının bu tehdit dolu mektubu sebebiyle Papa VIII. Innocent'in İspanya'daki Katolik Krallar'a mektup gönderip yaptıkları zulümden vazgeçmelerini istediği belirtilir. Aynı talebi Napoli kralının da onlara ilettiği rivayet edilir. Roma ve Napoli'den sonra İspanya'ya giden sefirlerin 1489 yılında oraya ulaştıkları kaydedilir. Bu tarih Endülüs Müslümanları'nın yardım çağrılarında yaklaşık 1,5 sene sonrasına denk geliyordu. Geçen süre zarfında Mâleka işgal edilmiş bulunuyordu (1487). Mâleka'nın etrafındaki kale ve hisarlar da Hristiyanlar tarafından işgal edilmiş, Beyzâ (Baza) şehri Katolik Kral Fernando tarafından kuşatma altına alınmıştı. Kaynaklar Mısır heyetinin bu kuşatma esnasında Katolik Kral'ın karargâhına ulaştıkları ve Mısır sultanının mektubunu ona ilettikleri rivayet edilen Mısır sefirleri, bu sırada Ceyyân (Jaen) şehrinde bulunan Kraliçe İzabella'ya da aynı şekilde Mısır sultanının isteklerini bildirdiler; bk. İnân, *Nihâye*, s. 222.

atalarına ait olan toprakların geri alınması konusunda herhangi bir tavizin verilemeyeceğini ifade etmişlerdir⁶⁹.

Katolik Krallar'ın bu cevabî mektubu karşısında Memlûk Sultanı Kayıtbay'ın nasıl bir tepki verdiği hususu henüz netleşmiş değildir. Ancak, öyle görünüyor ki Kayıtbay'ın bu dönemde hem dâhilî meselelerle, hem de kuzeyden Mısır'a yönelen Osmanlı tehlikesiyle uğraşması sebebiyle⁷⁰ Endülûs Müslümanları'nın bu girişimleri diplomatik düzeyde kalmış, somut netice elde edilememiştir.

2.2 Gırnata Şehri'nin İşgal Öncesinde Kastilya Krallığı'nın Faaliyetleri

Reconquista'nın son dönemecinde (1482-1492), Müslümanlar'ın cephesinde bu çekişmeler yaşanırken, iki Hristiyan krallıkta Kastilya (Kaştâle)⁷¹ ve Aragon'da⁷² Endülûs Gırnata Sultanlığı'nı derinden etkileyen bir gelişme yaşandı. Bu gelişme, Aragon kralı II. Fernando (Ferdinand d'Aragon) ile Kastilya Kraliçesi İzabella'nın (İsabelle de Castilla) evlenmesiydi. Daha önceleri aralarında sınır problemi olduğu belirtilen bu iki Hristiyan krallığı bu evlilikle aralarındaki ihtilâfı da çözmüş oldular⁷³. İzabella, Kastilya yönetimine evliliğinden 5 yıl sonra, Kral IV. Henri'nin ölümünün (879/1474) ardından geçebildi. Fernando ise, Aragon yönetimine evlilik tarihinden yaklaşık 10 yıl sonra babası II. Juan'ın ölmesinden (884/1479) sonra⁷⁴ geçti.

⁶⁹ Nebîl Abdülhay Rıdvân, *Cûhûdû'l-Osmâniyyîn li-inkâzi'l-Endelûs ve istirdâd fî matla*, Mekke : Mektebetü tâlibi'l-Câmii, 1988, s. 61; İnân *Nihâye*, s. 222.

⁷⁰ İnân, *Nihâye*, s. 222.

⁷¹ Kastilya (Kaştâle) İspanya'da tarihî bir bölgeyi ve burada kurulan krallığı ifade eder. Bu bölge, İberya yarımadasının orta kesiminde, batıdan doğuya doğru uzanan Sierra de Gredos ve Sierra de Guadarrama dağlarının birbirinden ayırdığı iki iç platodan oluşmuştur. İspanyolca'da "çok sayıda kale" manasını taşıyan Castillos'un çoğulu olarak "Castilla" şeklinde ifade edilmiştir. Arap kaynaklarında bu bölgeye bu anlam gözetilerek bazen "el-Kılâ", genelde ise asıl adıyla Kaştâle/Kaştile/Kaştiliye denilmiştir. Geniş bilgi için bk. Thomas B. Irwing, "Kastilya", *DİA*, XXV, 1-2.

⁷² Toledo ve Sarakusta'yı içerisine alan Roma İmparatorluğu'nun Hispania Tarraconensis isimli bir eyaletinin bir bölümüdür. Bugün merkezi Sarakusta olan İspanya'nın kuzeydoğusunda bulunan bağımsız bir bölgedir. Geniş bilgi için bk. Abdülkerim Özeydin, "Aragon", *DİA*, III, 263-265.

⁷³ *Ahbârü'l-asr* müellifinin belirttiğine göre; Kastilya Kralı IV. Henri'nin çocuğu olmayınca kız kardeşinin 18 yaşındaki kızı İzabella'yı veliyaht tayin etti. bk. *Ahbârü'l-asr*, s. 56; Bir müddet sonra İzabella Aragon tahtının varisi Fernando (17 yaşında olduğu kaydedilir) ile Valladolid yakınlarında bulunan bir şatoda evlendi (874/1469); bk. Bernard F. Reilly, *The Medieval Spains*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 209

⁷⁴ İnân, *Nihâye*, s. 194; Derek W. Lomax, *The Reconquest of Spain*, London: Longman Group, 1978, s. 169; D. Ignacio Henares Cuéllar, *Arte y Poder: La Política Internacional de los Reyes*

Portekiz hariç, İspanyol topraklarını tek çatı altında toplayan Katolik Krallar, Müslümanlar'ın son kalesi olan Gırnata'yı ele geçirmek için hazırlıklara başladılar. İzabella ve Fernando ikilisi bu amaçla Gırnata'nın işgalinden sonra üç aşamalı bir stratejik plan ortaya koydular⁷⁵. Planın ilk aşaması Kastilya ve Aragon Krallıkları'nın uzun bir süredir aralarında var olan sürtüşmeye son verip güçlerini birleştirmekti. Bunu da evlilikleriye sağlamış oldular. İspanyollar'ı “tek devlet çatısı” altında birleştirecek olan planın ikinci aşaması, Gırnata tahtı etrafındaki kavgaları her fırsatta körüklemek ve böylece Müslümanlar'ın maddî ve manevî güçlerini tüketmek, üçüncü aşamada ise, Gırnata Sultanlığı'nın Kuzey Afrika ile olan bütün bağlantılarını kesmekti. Şayet, bu plan uygulanırsa, Endülüs Müslümanları'nın son kalesi olan Gırnata'yı kolayca işgal edilmesinin önünde herhangi bir engel kalmayacaktı.

2.2.1 Hâmme'nin (Alhama) İşgali (1482)

Hazırladıkları plan çerçevesinde harekete geçen Katolik Krallar, Portekiz ve Fransa ile sınır problemlerinden kaynaklanan ihtilâfları sona erdirerek, Hâmme'yi⁷⁶(Alhama) işgal etmek maksadıyla İşbiliye'de (Sevilla) hazırlıklar yaptılar. Sayısı hakkında 3.000 ile 10.000 arasında bir rakam⁷⁷ verilen Kastilya ordusu, Kadis Markizi Leon'lu Rodrigo Ponce'nin⁷⁸ komutasında yola çıkarak Hâmme yakınlarına varıp konakladı (8 Muharrem 887/28 Şubat 1482)⁷⁹.

Católicos y la Renovación Artista y Cultural, (Yayınlanmamış doktora tezi, 2000), Universidad de Granada, s. 7.

⁷⁵ Fernando ve İzabella'nın devlet politikasıyla geniş bilgi için bk. William H. Prescott, *History of the Reign of Ferdinand and Isabella the Catholic of Spain*, London: Richard Bentley 1854; daha özet bilgi için ise bk. Kenny Mann, *Rulers and Their Times Isabel, Ferdinand and Fifteenth Century Spain*, New York: Benchmark Books, 2002.

⁷⁶ Alhama (Arapça Hâmme olarak okunmaktadır), Gırnata'nın yaklaşık 50 km güneybatısında bulunan kaplıca ve hamamlarıyla ünlü bir şehirdir. Şehir Arapça "el-Hammâm" olarak isimlendirilmiştir. Bugün burası "Alhama de Granada" ismiyle anılmaktadır; bk. www.answers.com (Eylül 2007); Rahman, s. 288; Buradaki hamamları Gırnata ileri gelenleri dinlenmek için kullanıyorlardı; bk. İnân, *Nihâye*, s. 200; Irwing, s. 79.

⁷⁷ Verilen rakamların karşılaştırılması için bk. Pulgar, s. 18; Makkârî, *Nefhût- 'tîb*, IV, 513; ayrıca bk. İnân, *Nihâye*, s. 195.

⁷⁸ Irwing, s. 78; Rahman, s. 289.

⁷⁹ Atienza, s. 34; Miguel Angel Ladero Quesada, *Granada. Historia de Un Pais Islámico (1232–1571)*, Madrid: Editorial Gredos, S. A., 1989, s. 250.

Irwing, Kral Fernando'nun bu harekâtın yapılmasındaki kararlılığını ortaya koymak için; “Narın (Gırnata'nın) tanelerini tek tek alacağım” dediğini belirtmiştir⁸⁰. Kastilya ordu komutanı Rodrigo ise konakladıkları yerde askerlerinin motivasyonunu sağlamak için; “kutsal bir amaç” için savaştıklarını belirten bir konuşma yaparak askerleri cesaretlendirmiştir. Daha sonra ani bir şekilde kasabaya saldıran İspanyol ordusu şehri işgal etmiştir. Bu ani saldırı karşısında paniğe kapılan kasaba halkının bir kısmı savaşımaya başlarken diğer bir kısmı arkalarında çocuk ve eşlerini bırakarak kaçmıştır⁸¹. Gırnata'dan yardım geleceğini düşünerek savaşa devam edenler, daha sonra bu beklentilerinin boşa çıktığını görünce de teslim olmuşlardır⁸².

Hâmme'nin işgal haberi Gırnata'ya ulaşınca Gırnata halkı Sultan Ebü'l-Hasan'ı ve vezirini, Hâmme'yi yeniden ele geçirmek için teşvik ettiler⁸³. Bu maksatla yaklaşık 6.000 kişiden oluşan bir ordu hazırlanarak, Hâmme'ye doğru yola çıkıldı. Fakat, ağır toplar olmadan kasabaya yerleşmiş bulunan Kastilya kuvvetlerine karşı yapabilecek fazla bir şeyin olmadığı anlaşıncaya⁸⁴ kasabayı uzaktan kuşatmaya devam edilerek, su kanallarının tahrip edilmesiyle yetinildi⁸⁵. Ebü'l-Hasan Ali, kuvvetlerinin bir kısmını kuşatmanın devamı için bırakarak Gırnata'ya döndü.

Müslümanlar'ın Hâmme'yi kuşatmalarının uzun süreceğinden endişeye kapılan İspanyol komutan Rodrigo, Hâmme yakınlarında bulunan ve Hristiyanlar'a ait olan sınır bölgelerine haber gönderip yardım talebinde bulunmuştur. Bu yardım talebi üzerine bu esnada Medina del Campo'da⁸⁶ bulunan Kral Fernando büyük bir ordu ile Hâmme'ye doğru harekete geçmiştir⁸⁷.

Kral Fernando'nun, Hâmme'ye doğru yola çıktığını haber alan Sultan Ebü'l-Hasan, Hâmme'ye, kuşatmayı devam ettiren askerlere yardım için Gırnata'dan yola

⁸⁰ Irwing, s. 73; Pascual Boronat y Barrachina, s. 98.

⁸¹ Makkarî, *Nefhû 't-Tib*, IV, 513.

⁸² Irwing, s. 81; José Enrique López de Coca Castañer, “La conquista de Granada: el testimonio de la vencidos”, *Revista de Historia*, sy.18 (2005), s. 36.

⁸³ Atienza, s. 34.

⁸⁴ Geniş bilgi için bk. Irwing, s. 79-88.

⁸⁵ Makkarî, *Nefhû 't-tîb*, IV, 513; Atienza, s. 34.

⁸⁶ Burası İspanya'nın orta bölgelerinde bulunan La Mota tepelerinin eteklerinde XI. asırda kurulmuş olan bir kasabadır. Bu kasabada günümüzde yaklaşık 20.000 kişi yaşamaktadır. Burası tarihsel kimliği sebebiyle ülke turizmine açılmıştır; bk. <http://www.answers.com> (Ekim 2007).

⁸⁷ Geniş bilgi için; bk. Irwing, s. 89-90.

çıkış, Fernando'dan önce Hâmme'ye ulaşmıştır. Birkaç saldırı teşebbüsünden sonra, istediği neticeyi alamayacağını düşünen Ebü'l-Hasan Ali, kuşatmayı devam ettirmekten vazgeçmiştir⁸⁸. Atienza, Ebü'l-Hasan Ali'nin Hâmme'yi kuşatmaktan vazgeçme sebebini, onun Gırnata'da yokluğundan istifade ile muhaliflerinin onu tahttan indirmek için hazırlık yaptıkları bilgisine bağlamıştır⁸⁹. Her ne kadar, bu gelişmelerin akabinde Gırnata tahtı etrafındaki mücadele gün yüzüne çıkmış olsa da, kuşatma altındakilere yardım maksadıyla gelen büyük Kastilya kuvvetlerinin etkisini⁹⁰ de göz önünde tutmak gerekmektedir.

Hâmme'ye ulaşan Hristiyan ordusu şehre herhangi bir zorluk çekmeden şehre girmiştir (Muharrem 887/Şubat-Mart 1482)⁹¹. Daha sonra da, şehirdeki camilerin kiliselere çevrilmesi merasimleri yapılmıştır. Bu şehirde, Reconquista sürecinde ele geçirilen İslâm beldelerindeki ilk kilise olan Santa Maria de la Encarnacion isimindeki kilise inşa edilmiştir⁹². Hâmme'nin alınmasıyla birlikte Mâleka ve Gırnata yolu (Gırnata'ya yaklaşık 50 km uzaklıkta bulunmaktadır)⁹³ üzerinde stratejik bir konumda olan bir yer daha ele geçirilmiş⁹⁴, Gırnata yönetimi etrafındaki çember iyice daralmaya başlamıştır⁹⁵.

2.2.2 Rûnde'nin (Ronda) (1485) ve Levşe'nin (Loja) (1486) İşgali

Hâmme'nin işgali esnasında, Ebü'l-Hasan Ali'nin yokluğundan istifade eden Ebû Abdullah, Gırnata tahtına oturmuş, Ebü'l-Hasan Ali, Hâmme dönüşü Mâleka'ya gitmek zorunda bırakılmıştır. Gırnata Müslümanları'nın dâhilî meseleleriyle uğraştıkları

⁸⁸ *Ahbârü'l-asr* s. 82; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 513; Irwing, bu esnada Kastilya Meclisi'nde Hâmme ile alâkalı tartışmaların yaşandığını, bu tartışmaların ana eksenini kasabayı savunmak için fazla askere ve mühimmata ihtiyaç duyulması olduğunu belirtir. Fernando ve askerî zevâtın kasabayı önce yağmaya terk edilmesi, daha sonra boşaltılması gerektiğini düşündükleri, fakat Kraliçe İzabella'nın kendisine uğur getireceği düşencesini taşıyıp şayet, düşmana terk edilirse bundan cesaret alınacağı fikrinde olduğunu kaydeder; bk. Irwing, s. 99.

⁸⁹ Atienza, s. 34.

⁹⁰ Hernando de Pulgar, *Crónica de los Señores Reyes Católicos Don Fernando y Doña Isabel* (haz. Benito Monfort), Valencia 1780, s. 188.

⁹¹ *Ahbârü'l-asr*, s. 79; Pulgar, s. 181; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 513; Miguel-Áncel Ladero Quesada, *Las Guerras de Granada en El Siglo XV*, Barcelona 2002, s. 172.

⁹² Pulgar, s. 188; Rahman, s. 299.

⁹³ Reem F. Iversen, *Prophecy and Politics : Moriscos and Christians in Sixteenth and Seventeenth Century Spain*, (Yayınlanmamış doktora tezi, 2002), Princeton University, s. 41.

⁹⁴ Pulgar, s. 183.

⁹⁵ Quesada, *Granada. Historia de Un Pais Islámico*, s. 250.

bu dönemde, Kral Fernando, Kurtuba'dan 13.000 kişiden oluşan büyük bir orduyla⁹⁶ Levşe'ye (Loja)⁹⁷ doğru yola çıkmıştır⁹⁸. Levşe yakınlarında kamp kuran (Cemaziyelevvel 887/Temmuz 1482) orduya karşı, Levşe'yi savaş ve savunma tekniklerini iyi bildiği ifade edilen Ali Attar isminde bir komutanla⁹⁹ 3.000 Müslüman savaşçı savunmuştur.

Hristiyanlar tarafından Levşe'nin kuşatıldığı haberi Mâleka'da bulunan Ebü'l-Hasan Ali'ye iletilince, sayıları 6.000 ile 10.000 arasında değişen bir orduyla¹⁰⁰ Levşe'nin yardımına gelmiştir (27 Cemaziyelevvel 887/ 14 Temmuz 1482)¹⁰¹. Şehri savunanlar, Gırnata'dan gelen takviye birliklerle birlikte, Kastilya kamplarına saldırmıştır¹⁰². Bu saldırılarda seçkin birliklerini kaybeden ve yenilgiyi asker azlığına¹⁰³ bağlayan Fernando, kuşatmayı daha fazla sürdüremeyeceğini anlayarak Kurtuba'ya dönmüştür.

Bu zaferin en önemli sonucu, Müslümanlar arasında yeniden bir diriliş heyecanı yaratması¹⁰⁴ ve devam eden savaşlar sebebiyle Müslümanlar'ın iyice azalmaya başlayan erzak ve mühimmat sıkıntısının bir süreliğine de olsa ortadan kalkması olmuştur¹⁰⁵. Kimi araştırmacılar bu zaferden sonra Gırnata tahtı etrafında ihtilâfın daha da derinleştiğini ifade etseler de¹⁰⁶ savaş sonunda Müslümanlar'ın eline yüklü miktarda

⁹⁶ Irwing, s. 100; L. Patrik Harvey, *Islamic Spain (1250 to 1500)*, Chicago: University Press, 1992, s. 274.

⁹⁷ Loja (Arapça Levşe veya Lûşe olarak okunmaktadır. Biz Levşe olarak okumayı tercih ettik.) İspanya'nın güneybatısında bulunan bir şehirdir; bk. <http://www.answers.com> (Mart 2007).

⁹⁸ Loja'nın alınma süreciyle alâkalı olarak bk. Manuel Barrios, Agüera, *Historia de La Conquista de la Nobilísima Ciudad de Loja*, Granada: Ayuntamiento de Loja, 1983, s. XLII.

⁹⁹ Bu esnada 90 yaşlarında olduğu belirtilen komutanın Ali Attar isimli şahıs olduğu kaydedilir; bk. Irwing, s. 101; Pascual Boronat y Barrachina, *Los Moriscos Españoles y su Expulsión*, Granada : Universidad de Granada, 1992, s. 99.

¹⁰⁰ Ordunun sayısı hakkında verilen sayıların karşılaştırılması için bk. Pulgar, s. 193; Irwing, s. 105; Harvey, s. 274.

¹⁰¹ *Ahbârü'l-asr*, s. 83; Antonio De La Torre ““Los Reyes Catolicos y Granada. II Relaciones y convenios con Boabdil, de 1483 a 1489”, *Hispania*, IV/16, july/September 1944, s. 340; Atienza, bu tarihi 15 Eylül olarak vermektedir; bk. Atienza, s. 35.

¹⁰² *Ahbârü'l-asr*, s. 83; Makkârî, *Nefhu't-tîb*, IV,514; Atienza, s. 35.

¹⁰³ Irwing, s. 103.

¹⁰⁴ Harvey, s. 273.

¹⁰⁵ *Ahbârü'l-asr*, s. 83; Pascual Boronat y Barrachina, s. 100.

¹⁰⁶ Torre, agm, s. 40.

erzak ve mühimmat, savaş topu ve barutun geçmiş olması mukavemet güçlerinin artmasına sebebiyet vermiştir¹⁰⁷.

Katolik Krallar, bir taraftan Luceña saldırısı sonrasında yapılan anlaşma dahilinde serbest bırakılan (Temmuz 1483) Ebû Abdullah ve babası arasındaki rekabeti körüklerken, diğer taraftan Gırnata'ya yakınlaşmak için askerî hareketlerini hız kesmeden devam ettirdiler. Müstahkem bir mevki olduğu belirtilen ve Gırnata'nın güneyinde bulunan Rûnde'yi (Ronda)¹⁰⁸ ele geçirmek için hazırlıklara başladılar. Bu amaçla, İtalya ve Fransa'dan getirilen mühendislerin yaptığı ve demirden güller atan "Lomport" ismi verilen toplar hazırlandı ve İspanyol ordusu yola çıktı (Cemaziyelevvel 890/Mayıs 1485)¹⁰⁹. Yol güzergahında bulunan birçok yer işgal edildikten sonra¹¹⁰ İspanyol ordusu, yaklaşık bir ay süren bir yolculuktan sonra 890 (1485) Mayıs'ının sonu veya Haziran'ının başında Rûnde'yi kuşatma altına aldı¹¹¹. Kral Fernando, Rûnde'ye doğru sefere çıkmadan Mâleka üzerine gidebileceği şayiasını yaymıştı. Fernando'nun bu stratejisi başarılı olmuş olacak ki Rûnde'nin savunmasında görevli bir kısım askerî kuvvet Mâleka'ya gitmişti.

Kuşatma altındaki şehir halkı daha fazla dayanamayacaklarını düşünerek; Müslüman toplumun ileri gelenleri ile fakihlerin Katolik Krallar'a sadakatle bağlı kalacaklarına söz vermeleri, daha önce Müslüman sultana (Gırnata sultanına) verilen verginin aynısını Kastilya kralına da vermeleri (bu rakamın 60.000 duka* altın olduğu belirtilir¹¹²) ve bütün bunlara karşılık kendilerinin şer'î hukuklarını uygulamalarına izin verilmesi şartıyla şehri teslim ettiler. Bu taahhütlere rağmen anlaşmadan sonra burada yaşayan Müslümanlar'ın bir kısmı Gırnata'ya bir kısmı da Kuzey Afrika'ya göç etmeyi tercih etti.

¹⁰⁷ Atienza, s. 35.

¹⁰⁸ İspanya'nın güneyinde yer alan Rûnde (Ronda), Algeciras şehrinin kuzeyinde, Mâleka şehrinin batısında, denizden yüksekliği 750 m olan, etrafı dağlarla çevrili, ortasında bir dağ çayı akan kayalık bir yaylanın etrafında bulunan bir şehirdir. Geniş bilgi için bk. E.Levi-Provençal, "Ronda", *İA*, IX, 758-759.

¹⁰⁹ *Ahbârü'l-asr*, s. 87; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 516; Harvey, s. 286.

¹¹⁰ Şükürov, s. 138.

* XIII. yüzyılda Venedik'te çıkarılan ve Osmanlı Devleti'nde de kullanılan altın akçe; bk. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, I, 763.

¹¹² Atienza, s. 50.

Burada, Kastilya savaş hukukundan kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. Bu hukuka göre şayet, bir yer savaşla ele geçirilirse, bölge halkının sürgün edilmesine, anlaşma yoluyla ele geçirilmesi durumunda ise bölge halkının yurtlarında kalmalarına izin verilmesine sebep oluyordu¹¹³. Gırnata'nın işgal sürecinde işgal edilen İslâm beldeleriyle ilgili bu hukukun uygulandığını genel olarak görmek mümkündür. İşgale uğrayan beldeler anlaşma olmadan kuvvetle ele geçirilmeleri durumunda belde halkının hiçbir surette yerlerinde kalmalarına izin verilmiyordu.

Bir müddet sonra, Mâleka'nın güneybatısında bulunan Marbella kasabasının da Fernando'ya bağılılıklarını bildirmesiyle Mâleka neredeyse savunmasız kalmıştır¹¹⁴. Rûnde'nin kaybedilmesi, Gırnata halkı üzerinde derin kaygılar bırakmış, başlarına gelen musibetlerin baş sorumlusu olarak Ebu Abdullah'ı görmeye ve aralarındaki ihtilâfların bir sonucu olarak Kral Fernando'nun her geçen gün Gırnata'ya yakınlaşmakta olduğunu farkına varmaya başlamışlardı¹¹⁵. Bu sebeple, iktidar mücadelesi içerisindeki ez-Zağal ve yeğeni Ebû Abdullah aralarındaki rekabeti bırakarak düşmana karşı ortak hareket etme kararı almışlardır¹¹⁶. Alınan ortak karar gereği, Gırnata, Mâleka, Beleş Mâleka* ve el-Münekkeb gibi şehirler Muhammed ez-Zağal'ın, doğudaki bölgeler ise Ebû Abdullah'ın yönetimine bırakılmıştır¹¹⁷.

Kastilya ordusu bir yıl sonra Levşe'ye doğru ikinci kez tekrar harekete geçmiştir (1486). Aralarında Fransa, İngiltere ve İsveç'ten gönüllülerin de bulunduğu¹¹⁸ Kastilya ordusunun kullandığı topraklar, kentin savunmasını tahrip etmiştir. Yardım desteğinden yoksun kalan ve toprakların şehirde yol açtığı tahribata daha fazla dayanamayacağını anlayan halk, Kral Fernando'dan eman dilemiştir (1486). Halka, ellerinde bulunan Hristiyan esirleri serbest bırakmaları şartıyla yanlarına istedikleri eşyalarını alarak, Aragon, Kastilya veya Valensiya'ya gidebilecekleri konusunda

¹¹³ Harvey, s. 287.

¹¹⁴ Makkarî, *Nefhu 't-tîb*, IV, 516.

¹¹⁵ Atienza, s. 50.

¹¹⁶ *Ahbârü'l-asr*, s. 90; Makkarî, *Nefhu 't-tîb*, IV, 517.

* Beleş Mâleka (Vélez Málaga) şehri Mâleka'nın 30 km doğusunda yer alır. Denizden 5 km içeride kalan Beleş Mâleka, Mâleka'nın savunulmasında önemli bir işlev görmüştür; bk. İnân, *el-Âsârü'l-Endelüsiyyeti'l-bâkiye fî isbanya ve'l-Burtugal*, s. 254-255.

¹¹⁷ İnân, *Nihâye*, s. 209.

¹¹⁸ Bu ordunun 500 süvari ve 3.000 piyadeden oluştuğu kaydedilir; bk. Don Florencio Janer, *Condicion Social de los Moriscos de España*, Madrid: La Real Academia de la Historia, 1857, s. 216; Rahman, s. 293.

teminat verilmiştir¹¹⁹. Bu yenilginin hemen ardından bu bölgede bulunan, Kalenbîre (Colomera) kalesi ve Montefrio kasabası da Katolik krala bağlılıklarını bildirmişlerdir¹²⁰.

2.2.3 Beleş Mâleka'nın (Vélez Malaga) İşgali (1487)

Gırnata'daki dâhilî mücadeleyi yakından takip eden İspanyollar, Endülüs'ün batı bölgelerini tamamen kontrol etmek için Mâleka şehri için işgal planları yapmaya başladılar. Gırnata İslâm Devleti, doğudan Gırnata ve el-Meriyye, batıdan ise Rûnde (Ronda) ve Mâleka olmak üzere iki yönden yardım alma imkânına sahipti. Şayet bu yardım yolları kesilirse, Gırnata'ya daha rahat ulaşma imkânı olacaktı¹²¹. Bu amaçla, Antequera'da toplanan İspanyol savaş konseyinin kararı doğrultusunda, Mâleka'ya 5 saat mesafede olduğu belirtilen ve doğal bir savunma işlevi gören¹²² Beleş Mâleka'ya¹²³ doğru harekete geçilmesine karar verildi (Safer 888/Mart 1483)¹²⁴.

İspanyol ordusunun harekete geçtiğini haber alan şehir halkı, yapılacak saldırıyı geri püskürtmek için gerekli bütün savunma hazırlıklarını İspanyollar gelmeden tamamlamışlardı. Şehir halkı ile İspanyol ordusu arasında meydana gelen savaşta, İspanyol ordusu büyük bir hezimete uğramıştır. Savaş sonunda 3.000'in üzerinde İspanyol şövalyesi öldürüldü. Sayıları hakkında 1.000 ile 2.000 arası bir rakamın¹²⁵ verildiği esirler arasında, Kastilya kralının amca çocukları, İşbiliye ve Xerez gibi yerlerin yöneticilerinin de bulunduğu otuzdan fazla asilzade de yer almıştır¹²⁶.

Beleş Mâleka'ya yapılan saldırının geri püskürtülmesi Endülüs Müslümanları için yeni bir heyecan ve mutluluk vesilesi olmuş, bu zaferle birlikte Müslüman halk arasında Mâleka valisi Muhammed ez-Zağal'ın şöhreti artmıştır. Ortaya çıkan yeni tablo

¹¹⁹ *Ahbârü'l-'asr*, s. 90; Loja'nın işgalini anlatan ve Katolik Kral'a ait olan mektup için bk. F. Janer, s. 216; İnân, *Nihâye*, s. 210.

¹²⁰ Quesada, *Granada. Historia de Un Pais Islamico*, s. 255.

¹²¹ Harvey, s. 276.

¹²² Marmol, I, 71.

¹²³ Vélez Malaga (Arapça Beleş Mâleka olarak okunmaktadır) günümüzde Vélez olarak isimlendirilmektedir. Malaga'nın 28 km doğusunda bulunan, yaklaşık 55.000 kişinin yaşadığı bir şehirdir; bk. <http://www.absoluteaxarquia.com/areas/velezmalaga.html> (Kasım 2007).

¹²⁴ *Ahbârü'l-'asr*, s. 84; Irwing, s. 109.

¹²⁵ Esirlerin sayılarıyla alakalı karşılaştırma için bk. Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 514; Harvey, s. 277.

¹²⁶ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 515.

Gırnata tahtında oturan Ebû Abdullah'ın kıskançlık ve tepkisine neden olmuştur. Ebû Abdullah, kısa bir süre sonra amcası ez-Zağal ile aralarındaki mütabakatı bozarak, Mâleka bölgesini işgal etme teşebbüsünde bulunduysa da başarılı olamamıştır¹²⁷.

Müslümanlar'ın Beleş Mâleka'daki bu başarısı şehrin birkaç yıl işgalini geciktirmiş olsa da, Levşe'nin işgal edilmesiyle (1486), Beleş Mâleka'nın işgal edilmesi önünde herhangi bir engel kalmamıştır. Kurtuba'dan yola çıkan ve sayısı onbinlerle ifade edilen Kastilya ordusu, 10 gün süren bir yolculuktan sonra şehre yakın bir yerde karargâh kurmuştur (Rebûlâhir 892/Mart-Nisan 1487)¹²⁸.

Bu gelişmeleri endişeyle takip eden ez-Zağal, şehrin yardımına gelmiş, fakat şehir yakınındaki kampına geceleyin yapılan baskın sonucunda ciddi askerî kayıplar verince¹²⁹, Beleş Mâleka'nın yardımından vazgeçerek Gırnata'ya dönmüştür¹³⁰. Gırnata'ya dönmesinde Gırnata halkının kendisine ihanet ettiği haberini alması, Gırnata'daki iktidarını kaybetme endişesi de etkili olmuş olabilir. Bir süre direndikten sonra Kastilya ordusuna karşı daha fazla direnemeyeceğini anlayan şehir halkı, istedikleri yerlere göç etmelerine, dileyenlerin ise Müdeccen statüsünde şehirde kalmalarına izin verilmesi şartlarıyla şehri teslim etmiştir (Cemaziyelevvel 892/Mayıs 1487)¹³¹. Ayrıca anlaşma, şehrin fakihlerine verilen özel imtiyazları içermektedir¹³².

Beleş Mâleka'nın işgal edilmesi Gırnata Sultanlığı'nın ikinci büyük şehri olan Mâleka'yı tamamen savunmasız durumda bırakmıştır. Bu işgalle birlikte, Endülüs Müslümanları'nın elinde Gırnata ve Mâleka çevresi dışında başka toprak parçası kalmamıştır.

¹²⁷ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 515.

* 2007 yılı nüfus sayımına göre 40.746 kişinin yaşadığı Luceña, İspanya'nın güneyindeki Andalucía eyaleti sınırları içerisinde Kurtuba'nın 60 km güneydoğusunda yer almaktadır. Söz konusu dönemde şehirdeki nüfusun tamamına yakınının Yahudi olduğu belirtilir; bk. Naim Gülyüz, *Türk Yahudileri Tarihi-I*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1993, s. 57.

¹²⁸ *Ahbârü'l-asr*, s. 95.

¹²⁹ *Ahbârü'l-asr*, s. 95; F. Janer, s. 217.

¹³⁰ *Ahbârü'l-asr*, s. 96; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 520.

¹³¹ Şehrin teslim tarihini F. Janer, 27 Nisan 1487 olarak belirtir; bk. F. Janer, s. 217; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 520.

¹³² Bu anlaşmanın tam metni için bk. F. Janer, s. 218-218; Harvey, s. 294.

2.2.4 Mâleka'nın (Malaga) İşgali (1487)

Müslümanlar'ın elinde kalan son Endülüs şehirlerinden biri olan Mâleka¹³³, Gırnata İslâm Devleti'nin önemli deniz ticaret merkezlerinden biri olup, halkı da genellikle ticaret erbâbıydı¹³⁴. Mâleka Limanı'ndan, İtalya ve diğer ülkelere ipek ve kuru meyve ihracatı yapılıyordu.

Mâleka'nın işgal edilmesi için büyük hazırlıklar yapan Kral Fernando, yapacağı harekâtı Haçlı Seferi şekline sokarak İngiltere, Fransa ve İsviçre'den birçok gönüllü askerin katılımını sağlamıştır. Ünlü İspanyol komutan Rodrigo Ponce de Leon komutasında 65.000 kişilik bir ordu oluşturup harekete geçmiştir¹³⁵. Marmol, bu ordunun harekete geçme tarihini 23 Cemaziyelevvel 892 (17 Mayıs 1487) olarak, Makkarî¹³⁶ ise Rebûlahir 892 (Nisan 1487) olarak belirtmiştir¹³⁷.

Yapılan işgal planına göre; öncelikle Cebelitârik bölgesinin işgal edilmesinden sonra Endülüs Müslümanları'nın tek yardım güzergâhı olan Mâleka limanının¹³⁸ Kuzey Afrika ile bağlantısının kesilmesi gerekiyordu. Bu amaçla, Biskay Körfezi'ne bir donanma gönderilmiştir¹³⁹. Dış dünya ile tüm yardım yolları kesildikten sonra şehir, Kral Fernando'nun Avrupa'nın kuzey bölgelerinden getirttiği, karada ve denizde kullanılabilen topların ağır bombardımanı altında kalmıştır. Fakat, bu ağır bombardımana rağmen direnişin devam etmesi, Kraliçe İzabella'nın cepheye gelerek Kastilya kuvvetlerine moral ve motivasyon vermesine sebebiyet vermiştir¹⁴⁰.

Kuşatmanın devam ettiği sırada, Mâleka valisi Gırnata'dan gelemeyeceğini düşünerek, Kuzey Afrika'dan paralı asker getirmiştir. Fakat, paralı askerlerin şehirdeki

¹³³ Malaga (Arapça Mâleka olarak okunmaktadır) İberya Yarımadasının güneyinde Guadalmedina Nehri'nin Akdeniz kıyısında meydana getirdiği deltanın yanbaşıda kurulmuştur. Fenikeliler bu şehri balık tuzlama merkezi olarak kurmuşlardır; geniş bilgi için bk. Isabel Calero-Secall, "Mâleka", *DİA*, XXVII, 485-486; ayrıca bk. E. Levi-Provençal, "Malaga", *İA*, VII, 219-220.

¹³⁴ Rahman, s. 295.

¹³⁵ Marmol, I, 71; Ziya Paşa oluşturulan Hristiyan ordusunda 10.000 seçkin süvari, 40.000 piyade ve top/topçu ile kazmacı namıyla 30.000 kadar da muharip askerin bulunduğunu belirtir; bk. Ziya Paşa, III, 376.

¹³⁶ Makkarî, *Neḫḫu 't-tîb*, IV, 519.

¹³⁷ Marmol, I, 71.

¹³⁸ Yiğit, s. 68.

¹³⁹ *Ahbârü'l-asr*, s. 97; İnân, *Nihâye*, s. 216; Harvey, s. 296.

¹⁴⁰ Harvey, s. 296-297.

taşkınlıkları, ticaret erbabının makul şartlarda şehrin teslimini istemeleri, Kral Fernando'nun şehrinde ileri gelenleri nezdinde yürüttüğü çalışmalar -ki bu çalışmalar arasında rüşvet teklifi ve bu teklifin reddedilmesi de vardı¹⁴¹- halkın direnişini zayıflatmıştır.

Kastilya ordusunun ağır top bombardımanı ve kuşatmanın 3 ay¹⁴² kadar uzun sürmesi, kuşatma sırasında Vâdîâş'ta bulunan Muhammed ez-Zağal'ın Mâleka'ya yardım için gönderdiği askerî birliğin Ebû Abdullah'ın birlikleri tarafından durdurularak, askerlerin birçoğunun esir alınması¹⁴³, halkın açlık ve sefalet sebebiyle at ve eşek eti vb. şeyleri yemeye başlaması¹⁴⁴ ve kuşatma esnasında Kuzey Afrika Devletleri'nden¹⁴⁵ yardım taleplerine bir cevap alamamaları sonucunda her geçen gün durum daha da kötüleşmiştir. Halk, aralarından bir heyet seçerek eman dilemek maksadıyla Fernando'ya göndermiştir¹⁴⁶. Kral Fernando heyetin eman teklifini kabul etmiş fakat, halkın canlarını bağışlama haricindeki hiçbir şartı kabul etmemiştir. Heyet Fernando'nun bu teklifini kabul ederek şehri teslim etmiştir (28 Şaban 892/19 Ağustos 1487)¹⁴⁷.

Şehrin tesliminden sonra Kral Fernando tüm şehir halkını bir kalede toplayarak, bir kısmını esir değişiminde kullanmak için, bir kısmını da savaşa katılan kont ve şövalyelere dağıtmıştır. Esir Müslüman kızların en güzellerinden 30'unu Portekiz kraliçesine, 50'sini Napoli kraliçesine ve bir kısmını da kraliçe İzabella'nın hizmetinde bulunan kadınlara vermiştir¹⁴⁸. Fakih ve imamlardan 100 kadarı Roma'daki Papa VIII. İnnocent'e gönderilmiştir¹⁴⁹. Roma'ya gönderilen bu âlimlerin çoğu, maruz kaldıkları hakaretler sebebiyle vefat etmiştir¹⁵⁰. Mâleka halkının bir kısmı ise İspanya'nın değişik şehirlerine dağıtılmıştır. Dağıtılan şehirler arasında, Ecija, Jerez de

¹⁴¹ Rahman, s. 296.

¹⁴² İnân, *Nihâye*, s. 217.

¹⁴³ Bertrand, s. 285; Harvey, s. 298.

¹⁴⁴ Makkarî, *Nefhu 't-tîb*, IV, 520; Harvey, s. 299.

¹⁴⁵ Mâleka halkı dönemin Memlük Sultanı el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay'dan (1468-1495) yardım talebinde bulunmuştu; bk. Şükürov, s. 143.

¹⁴⁶ Bertrand, s. 285; Harvey, s. 298.

¹⁴⁷ Marmol, I, 71; *Ahbârü'l-asr*, s. 98; Derek W. Lomax, s. 170.

¹⁴⁸ Harvey, s. 300.

¹⁴⁹ Quesada, *Castilla y la Conquista*, s. 74.

¹⁵⁰ Bertrant, s. 287; Âdil Saîd Biştâvî, *el-Ümmetü'l-Endelüsiyyeti's-şehîde*, Beyrut : el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-dirâsât, 2000, s. 160; İnân, *Nihâye*, s. 217; Quesada, *Castilla y la Conquista*, s. 74.

la Frontera, İşbîliye ve Kurtuba vardı. İşbîliye'ye gönderilen 3.074 esir Müslüman köle olarak satılmışlardır¹⁵¹.

Mâleka'nın işgali esnasında Gırnata tahtında oturan Ebû Abdullah'ın, Müslüman kardeşlerine en ufak bir yardımda bulunmak bir yana, Fernando ve Kraliçe İzabella'nın zaferini tebrik etme bahtsızlığına düşerek, Fernando'ya çok değerli birer at ve silâh, İzabella'ya ise altından eşya ve hediyeler gönderip onlara bağlılığını bir kez daha göstermiştir. Mâleka'nın da işgal edilmesinden sonra Endülüs'te Muhammed ez-Zağal'ın yönetiminde Beyzâ (Baza), Vâdiâş (Guadix) ve el-Meriyye (Almería), Ebû Abdullah'ın elinde ise sadece Gırnata ve yakın çevresi kalmıştır.

2.2.5 Beyzâ'nın (Baza) İşgali (1489)

Gırnata etrafındaki çemberi her geçen gün daraltan Kral Fernando, öncelikle Gırnata'ya uzak ve savunması zayıf olduğu istihbaratını aldığı yerleri seçiyordu. Mâleka'nın işgalinden sonraki hedefi, Gırnata'nın doğusunda bulunan Vera, Vélez Rubio, Vélez Blanco ve Huescar¹⁵² kasabalarıydı. Aslında bu yerler daha önce, Ebû Abdullah'la yaptığı anlaşma dahilinde bulunuyorlardı (893/1488). Fakat anlaşmaya rağmen Kral Fernando Aşker kasabasını işgal ederek kasaba halkıyla bir anlaşma imzaladı¹⁵³. Bu anlaşmaya göre; yöre halkının mal ve can güvenliği sağlanacak, dinî ve adlî görevliler kendi makamlarında bırakılacak, gelenek ve göreneklerine müdahale edilmeyecek, isteyenlerin özgürce Kuzey Afrika'ya veya Kastilya'nın diğer bölgelerine göç etmelerine müsaade edilecekti¹⁵⁴.

Kral Fernando, bir müddet sonra Ceyyân şehrinden büyük bir orduyla¹⁵⁵ Beyzâ'ya doğru yola çıkarak (Recep 894/ Mayıs 1489)¹⁵⁶ harekât güzergâhında bulunan

¹⁵¹ Quesada, *Castilla y la Conquista*, s. 74-75.

¹⁵² Vera (Arapça Bîre olarak isimlendirilir) kasabası Akdeniz kıyısında, el-Meriyye'nin kuzeydoğusunda bulunan bir yerdir. Vélez Rubio (Arapça Vales Hesenâ olarak adlandırılır) ve Vélez Blanco (Arapça Vales Beydâ olarak isimlendirilir) isimli yerler bugün Baza şehrinin kuzeydoğusunda bulunan yerlerdir. Huescar (Arapça'da Aşker) ise iki Vales'in kuzeyinde bulunan bir yerdir; bk. <http://www.answers.com/topic/v-lez-rubio> (Ekim 2009)

¹⁵³ William, H. Prescott, *Fernando and İzabella, The Catolic of Spain*, London: 1854, II, 38

¹⁵⁴ İnân, *Nihâye*, s. 223.

¹⁵⁵ Ordunun sayısı hakkında verilen abartılı rakamların karşılaştırması için bk. *Ahbârü'l-'Asr*, s. 99; Bertrand, s. 287; Prescott, *Fernando and İzabella*, s. 42.

¹⁵⁶ *Ahbârü'l-asr*, s. 99; Bertrant, s. 287.

el-Münekkeb kasabasını kuşatmıştır. Kuşatmaya 3 ay direnen şehir halkı, yapılan anlaşmayla şehri teslim etmiştir (895/1489). Ordu daha sonra yoluna devam etti ve Beyzâ'ya ulaşarak şehri muhasara altına almıştır. Beyzâ'nın kesif ormanlarla çevrili olması, ormandaki geçitlerin Müslümanlar tarafından tutulmuş olması¹⁵⁷ ve kuşatmanın uzaması İspanyol askerlerinin moralini bozmuştur. Ayrıca, kuşatmanın sıcakların yüksek olduğu yaz mevsimine denk gelmesi, İspanyol ordusunda bulaşıcı hastalıkların çıkmasına bu sebep olmuş, bu yüzden İspanyol ordusunda kargaşa çıkmıştır. Kral Fernando, komutanlarından gelen kuşatmanın kaldırılması talebine İzabella'yı da kuşatmaya katılması için davet ederek cevap vermiştir¹⁵⁸. Bununla da yetinmeyerek askerlerin geri dönüş arzularına set çekmek için de kışın sığınacakları 1.000'den fazla ev yaptırmıştır.

Kuşatma esnasında Beyzâ şehrini, Sultan Ebü'l-Hasan'ın küçük kardeşi Selim'in oğlu ve ez-Zağal'ın kayın biraderi olduğu belirtilen Seyyid Yahyâ isimli bir şahsın komutasındaki askerler savunuyordu¹⁵⁹. Seyyid Yahyâ¹⁶⁰, Fernando'nun kuşatma hususundaki ısrarını görünce amcası ez-Zağal'dan yardım talep etti. Muhammed ez-Zağal, yardım yapacak durumda olmadığını ve direnebildiği kadar direnmesini, başka çare kalmayınca da şehrin uygun şartlarda teslimini istedi¹⁶¹. Yaklaşık 8 ay süren uzun kuşatma döneminden sonra, her türlü mühimmat, erzak ve yardımdan mahrum kalan şehir halkı¹⁶², kıymetli eşyalarını yanlarına alıp şehri terk etmek şartıyla şehri teslim etti (10 Muharrem 895/4 Aralık 1489)¹⁶³. Şehrin teslim tarihi ile alâkalı olarak Şevval 894

¹⁵⁷ *Ahbârü'l-asr*, s. 99; Harvey, s. 302.

¹⁵⁸ Harvey, s. 302.

¹⁵⁹ Seyyid Yahya ile alâkalı geniş bilgi için bk. Manuel Espinar Moreno y Juan Grima Cervantes, "Un Personaje almeriense Las Crónicas Musulmanas y cristianas: el Infante Cidi Yahya Alnayar (1435?/1506): Su Papel en La Guerra de Granada", *Boletín Instituto de Estudios Almerienses*, No.7 (1987), s. 57-84; Seyyid Yahya'nın Gırnata'nın işgalinden sonra Don Pedro de Gırnata Venegas ismini alarak Hristiyan olduğu kaydedilir; bk. Quesada, *Castilla y la Conquista*, s. 88.

¹⁶⁰ Bazı kaynaklar Seyyid Yahyâ'nın isminin Muhammed veya Hamete el-Attar olduğunu rivayet ederler; bk. Harvey, s. 302; yine Muhammed ez-Zağal'ın yeğeninin Seyyid Yahyâ değil, onun gibi Beyzâ'nın savunulmasında önemli bir yeri bulunan Şeyh Hasan olduğu da belirtilmiştir; bk. Bertrand, s. 288.

¹⁶¹ Muhammed ez-Zağal'ın Hristiyan ordusunun harekâtını daha önceden haber aldığı, el-Meriyye, el-Münekkeb (Almuñecar) ve Alpujarra dağlık bölgesinden yiyecek, erzak ve asker toplayıp Beyzâ şehrine yerleştirdiği nakledilir; bk. Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 521.

¹⁶² Cid Yahya'ya Katolik Kral'ın şehrin teslim edilmesi ile alâkalı olarak gönderdiği 7 Kasım 1489 tarihli mektubun tam metni için bk. F. Janer, s. 220.

¹⁶³ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 522; şehrin teslimiyle ilgili olarak, şehrin komutanı Seyyid Yahyâ'nın kuşatma esnasında Kraliçe İzabella ile gizlice görüşüğünü bu görüşme sırasında kraliçenin

(Eylül 1489) tarihi de verilmekle¹⁶⁴ birlikte, kanaatimizce kuşatmanın 8 ay kadar sürmesi ve Fernando'nun kuşatma esnasında askerlerini kışın soğuktan korumak için 1.000 tane ev yaptırması şehrin, 4 Aralık'ta teslim edildiği ihtimalini daha güçlü kılmaktadır.

Bu işgalin hemen akabinde ez-Zağal'ın yönetiminde bulunan el-Meriyye şehrini de (895/1490)¹⁶⁵ ele geçiren Kastilya ordusu, Vâdîâş'a doğru harekete geçmiştir. Bu esnada Vâdîâş'ta bulunan Muhammed ez-Zağal kendisine doğru gelmekte olan Kastilya kuvvetlerine karşı mukavemetin işe yaramayacağını düşünerek Katolik Kral ile bir anlaşma yapmıştır¹⁶⁶. Buna göre; Cebel-i Beşer bölgesinde ez-Zağal'a Andireş (Andarax) çevresindeki araziler ile ona yardım maksadıyla 1.000 kişilik bir kuvvet ve maaş verilecek¹⁶⁷, karşılığında, Kadis (Cadíz) şehri ile Doğu Endülüs'te bulunan kale ve sınır bölgeleri Fernando'ya bırakılacaktı (896/1490). Ayrıca, söz konusu bölgelerde yaşayan Müslüman halk daha önceleri Müslüman yöneticilere ödedikleri verginin aynısını Kral Fernando'ya vermeye devam edecekler, halkın din ve vicdan hürriyetine hiçbir şekilde karışılmayacak, mescidler ve camiler açık kalacak, herhangi bir tacize izin verilmeyecekti. Müslümanlar'ın başına bir Yahudi getirilmeyecek ve hiçbir Hristiyan camilere izinsiz giremeyecekti. Yine Hristiyan anneden doğan çocuklara dokunulmayacaktı. Bu çocuklar buluş çağına geldiklerinde hangi dini seçecekleri hususunda serbest bırakılacaktı. Anlaşmanın en kritik maddesi ise Muhammed ez-Zağal'ın bundan böyle Gırnata tahtına hiçbir şekilde karışmayacağıydı.

Muhammed ez-Zağal anlaşma şartlarının gereği, Vâdîâş'ı Kastilya kralına teslim etti (895/1490). Fakat, bir müddet sonra, içerisine düştüğü ve yaşamak zorunda bırakıldığı zillet hayatını kabullenmeyen ez-Zağal, bütün imtiyazlarını Endülüs'te bırakarak yakınlarıyla birlikte Kuzey Afrika'ya geçti ve Telemsan şehrine yerleşerek

kadınısı yönünü kullandığını ve onu şehri teslim etmeye ikna ettiğini ifade edilir; bk. Ziya Paşa, III, 390; Bu bilginin doğru olabileceği bir müddet sonra Seyyid Yahyâ'nın ismini Don Pedro de Gırnata Venegas (Manuel Espinar Moreno-Juan Grima Cervantes, agm, s. 70) olarak değiştirip Hristiyan olması göstermektedir; bk. Harvey, s. 302.

¹⁶⁴ *Ahbârü'l-asr*, s. 99

¹⁶⁵ İnân *Nihâye*, s. 226-227; Özdemir, "Meriyye", *DİA*, 200.

¹⁶⁶ *Ahbârü'l-asr*, s. 100; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 522; Bazı kaynaklarda Muhammed ez-Zağal'ın yeğeni Seyyid Yahyâ'nın konuşmalarından ikna olduğu ve onunla beraber Fernando'nun karargâhına gittiği belirtilmiştir; bk. İnân, *Nihâye*, s. 226.

¹⁶⁷ *Ahbârü'l-asr*, s. 100; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II, 384; Bertrant, s. 288.

ölene kadar burada yaşadı¹⁶⁸. Endülüs İslâm topraklarında, Katolik İspanya Krallığı'nın tek rakibi olarak Gırnata tahtında bulunan Ebû Abdullah kaldı. Daha önce de ifade edildiği gibi o bu dönemde Katolik Kral ile anlaşma hâlindeydi¹⁶⁹. Katolik Krallık için Endülüs'ün yeniden İspanya hâline getirilmesinin son aşamasına gelinmiş oldu.

2.2.6 Gırnata Şehrini İşgali (1492)

Muhammed ez-Zağal'ın elinde bulunan Vâdîâş, Beyzâ ve el-Meriyye'nin (Almeria) İspanyollar'ın eline geçmesinden sonra bu şehirlerde yaşayan Müslüman halk, sürekli Gırnata'ya göç etti ve bu göçler nedeniyle Gırnata nüfusu yaklaşık 400.000'e ulaşmıştı¹⁷⁰. Civar bölgeler de dahil edilecek olursa 600.000-700.000 arasında Müslüman nüfusun bu dönemde Gırnata Sultanlığı'nda yaşadığı belirtilmiştir¹⁷¹. Her geçen gün artan nüfus beraberinde evsizlik ve işsizlik gibi sosyal sorunlara yol açmıştır.

Gırnata halkı, bu son dönemde başlarına gelen bütün bu musibetlerin baş müsebbibi olarak Ebû Abdullah'ı görmüştür¹⁷². Halkın içerisinde bulunduğu durumdan istifade etmeyi isteyen Katolik Kral, iki elçisini¹⁷³ Gırnata sultanına göndererek şehrin teslim edilmesini istemiştir (29 Safer 895/22 Ocak 1490)¹⁷⁴. İspanyol elçiler, Ebû Abdullah'tan Gırnata şehrini teslimi karşılığında, kendisinin isterse şehirde kalmaya devam edebileceğini, yahut da bolluk ve refah içinde yaşayabileceği başka bir yerde ikamet edebileceği teklifinde bulunmuşlardır¹⁷⁵. Bunun üzerine Ebû Abdullah, veziri Ebû'l-Kasım Abdülmelik'i, Katolik Krala göndererek Gırnata halkının Kâdis ve el-Meriyye gibi kolayca teslim olmayacağını, bu sebeple zamana ihtiyacı olduğunu iletmiştir. Fakat Kral Fernando, Gırnata'nın teslim edilmesi düşüncesinde ısrar edince,

¹⁶⁸ İnân *Nihâye*, 227-228; Harvey, 304; Bu şehirde üstü başı perişan hâlde yaşamını sürdüren ez-Zağal'ın üzerindeki “Bu adam Endülüs'ün kabahatli hükümdarıdır” yaftasıyla halk arasında gezdiği nakledilmiştir; bk. Yiğit, s. 69.

¹⁶⁹ *Ahbârü'l-asr*, s. 101.

¹⁷⁰ İnân, *Nihâye*, s. 232.

¹⁷¹ Rodrigo de Zayas, “Endülüs'te Yüzbinlerce Müslüman Katledildi”, *Endülüs'ten İspanya'ya*, Ankara: TDV, 1996, s. 110.

¹⁷² Ziya Paşa, III, 393.

¹⁷³ İnân bu elçilerden ilkinin Lllora şehrinin yöneticisi Gonzalo Fernandis, diğerinin ise Moclin şehrinin yöneticisi Martin Alarcon isimli şahıslar olduğunu belirtir; bk. İnân, *Nihâye*, s. 230.

¹⁷⁴ Prescott, s. 69.

¹⁷⁵ *Ahbârü'l-asr*, s. 101; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 522.

Ebû Abdullah Gırnata halkı gözünde tükenmiş olan itibarını yeniden sağlamak için Gırnata yakınlarındaki Hıristiyanlar'ın hâkimiyetindeki Vega kasabasına saldırıp birçok ganimet elde ederek Gırnata'ya dönmüştür¹⁷⁶. Ebû Abdullah'ın bu zaferi, daha önce Hıristiyanlar'ın yönetimine geçmiş olan Vâdîâş halkının isyanına sebep olmuştur. Askerî hareketlerine devam eden Ebû Abdullah kısa süreliğine de (bir ay kadar) olsa Andireş'i (Andarax)¹⁷⁷, büyük miktarda erzak ve mühimmatı ele geçirdiği el-Hemedân¹⁷⁸ Kalesi'ni ve bölgenin tahıl ambarı olarak bilinen Badol Kalesi'ni ele geçirmiştir.

İspanyollar'ın dâhilî ve haricî problemlerle¹⁷⁹ uğraştıkları bu dönemde, Ebû Abdullah, Gırnata Krallığı'nın Kuzey Afrika ile irtibatını sağlayan ve stratejik bir noktada bulunan el-Münekkeb kalesini almak için harekete geçerek başarısız bir girişimde bulunarak, ileri bir adım daha attı¹⁸⁰. Burayı kuşatmasının sebebi sadece Gırnata etrafında güvenlik koridoru oluşturmak değil, daha büyük harekâtlarda bulunmak için gerekli olan lojistik ve stratejik desteği Kuzey Afrika'dan kolaylıkla sağlamaktı. Fakat daha sonra görüleceği gibi, lojistik destekten yoksun bırakılmış bir Gırnata bir yıl bile baskılara dayanamayıp teslim olacaktır.

2.2.6.1 Gırnata'nın İşgali İçin Son Hazırlıklar ve Santa Fe (Kutsal İman) Şehrinin Kurulması

Kral Fernando, Gırnata'ya son darbeyi vurmak için muazzam hazırlıklar yaparak yola çıkmıştır. Bu hazırlıkların ne kadar büyük olduğunu, işgal için hazırlanan ordunun mevcudu göstermektedir¹⁸¹. Hazırlanan ordu, Cemaziyelâhir 896'da (Nisan

¹⁷⁶ Bertrant, s. 289.

¹⁷⁷ Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 523; İnân, *Nihâye*, 234.

¹⁷⁸ Günümüzde Gırnata eyaleti sınırları içinde bulunan yerin 2005 verilerine göre 5.200 kişi yaşamaktadır; bk. <http://www.answers.com> (Aralık 2007).

¹⁷⁹ Ebû Abdullah'ın bu seferleri Gırnata Müslümanları'nı umutlandırıp, Katolik Krallar'ı korkuttu. Katolik Kral Fernando'nun bu sırada Fransa ile sınır problemleri sebebiyle çatışma hâlinde olması, Kastilya halkının uzun süren savaşlar sebebiyle ağır vergi yükü altında bulunması ve halkın yönetime karşı gün geçtikçe artan öfkesi, onu Gırnata kralına karşı daha yumuşak davranmaya mecbur bıraktı; bk. *Ahbârü'l-asr*, s. 106.

¹⁸⁰ *Ahbârü'l-asr*, s. 107; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 524.

¹⁸¹ Bazı kaynaklarda ordunun 50.000 piyade ve 12.000 süvari olmak üzere toplam 62.000 kişi olduğu belirtilirken, bazılarında 50.000, bazılarında ise 80.000 rakamı verilmektedir. Farklı rakamlar için bk. İnân, *Nihâye*, s. 236.

1491)¹⁸² Gırnata yakınlarında bulunan Vega ovasındaki Huescar kasabası yakınlarında kamp kurmuştur¹⁸³.

Burada Gırnata'daki gelişmeleri yakından takip eden¹⁸⁴ ve daha sonra da kuşatma altına alan Kral Fernando, bir taraftan Gırnata Müslümanları'nı açlığa mahkûm etmek maksadıyla Gırnata çevresindeki ekin, bahçe ve tarlaları yakmaya devam ederken, diğer taraftan Kuzey Afrika'dan yardım alınmasını engellemek için İspanyol donanmasını Akdeniz'e sevk etmiştir. Bu sırada, Endülüs Müslümanları'nın Mağrib'le bağlantısını sağlayan Tanca ve Septe şehirlerinin Portekizliler tarafından işgal edilmesi Gırnata Müslümanları'nı daha da zor durumda bırakacaktı¹⁸⁵.

Gırnata'nın doğusunda bulunan ve sürekli karla kaplı olan Sierra Nevada dağının doğal bir savunma vazifesi görmesi, Vega sahrasına bakan tarafta, sağlam duvar ve kalelerin yer alması, 20.000 kadar savaşçı Müslüman'ın bulunması, şehrin uzun süre direnmesini sağlamıştır¹⁸⁶. Kuşatmanın her geçen gün uzaması sebebiyle, İspanyol ordusunda huzursuzluklar başlayınca, Kraliçe İzabella, askerlerin şevkle savaşmaları için harbe iştirak ederek, siperleri gezmiş ve onlara moral vermiştir¹⁸⁷. Kral Fernando ise, Müslümanlar'ın karargâhına yaptığı ani baskınlarla ciddi kayıplar vermesine rağmen, Gırnata'yı ele geçirmeden geri dönmeyeceğini hem kendi askerlerine, hem de kuşatma altında bulunan Gırnata halkına göstermek amacıyla, Gırnata şehrine yaklaşık 5 km mesafede bulunan bir ordugâh şehir inşa etmeye karar vermiştir¹⁸⁸. Üç aylık bir çalışmadan sonra tamamlanan¹⁸⁹, içinde kilise ve hastanesi de¹⁹⁰ bulunan bu ordugâh şehre “Santa Fe” yani “Kutsal İman” ismi verilmiştir¹⁹¹.

¹⁸² *Ahbârü'l-asr*, s. 110; İnân, *Nihâye*, s. 236; Fernando bu harekâtta 12 yaşında olduğu belirtilen oğlu Juan'ı da beraberinde götürmüştü; bk. Prescott, s. 70.

¹⁸³ Prescott, s. 73.

¹⁸⁴ Prescott, s. 73.

¹⁸⁵ İnân, *Nihâye*, s. 239.

¹⁸⁶ Prescott, s. 73.

¹⁸⁷ Prescott, s. 75.

¹⁸⁸ Bu şehrin yapılma sebebi olarak, Kraliçe İzabella'nın içinde bulunduğu çadırdaki lambanın rüzgâr nedeniyle devrilip kampta büyük bir yangına sebep olması da gösterilmiştir. Bu yangın sebebiyle teyakkuza geçen İspanyol ordusu daha sonra kuşatmaya kaldığı yerden devam edecektir; bk. Prescott, s. 75.

¹⁸⁹ Makkarî, *Neḥḥu't-tîb*, IV, 524; Prescott, s. 77.

¹⁹⁰ Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, III, 400.

¹⁹¹ *Ahbârü'l-asr*, s. 110; Lomax, s. 170: tarihçi Prescott, yapılan bu ordugâh şehre Kraliçe İzabella'nın ismini vermek isteyen askerlerin arzularını kraliçenin nazik bir şekilde geri

Kral Fernando'nun Santa Fe'yi inşa ederek Gırnata'yı kuşatmaya devam edeceği görülünce, Elhamra Sarayı'nda, şehrin ileri gelenleri, ordu komutanları ve vezirlerin katıldıkları bir toplantı yapılmıştır. Toplantının açılışını yapan vezir Ebü'l-Kasım Abdülmelik, yapılacak en iyi şeyin şehri Katolik Kral'a teslim etmek olduğunu ifade edince¹⁹², Gırnatalı komutanlardan biri olan Musa b. Gassan bu teklife¹⁹³;

“Bu söz hamiyet ve cömertlik nişânesi değildir. Zira ne devletimizde şu zilleti seçmeye mecbur edecek derecede kudretsizlik ne de milletimizde aile ve çocuklarını din düşmanlarının yok edici ellerine bırakacak kadar şahsiyetsizlik vardır. Kuzey Afrika ahalisinden başka şu anda Gırnata'da bilinen muntazam 20.000'den fazla asker ile 400.000'den fazla insan var. Samimi olarak birlik ve beraberlik içinde olunulursa Cenab-ı Hakk'ın yardımı ve zaferi bizimledir. Hemen sultanımız emretsin” sözleriyle karşı çıkmıştır.

Musa b. Ebû Gassân'ın konuşması toplantıda bulunan başta Ebû Abdullah olmak üzere diğerleri üzerinde etkili olmuş ve neticede şehrin savunulması kararı çıkmıştır¹⁹⁴. Kuşatma bütün şiddetiyle devam ederken, açlık ve sefalet sebebiyle halkı, içinden çıkılmaz hâle sokmuştur¹⁹⁵. Halk, at, eşek, katır gibi hayvanların etlerini yemeye başlamıştır¹⁹⁶. Bu sebeple daha fazla dayanamayacaklarını gören Gırnata halkı, şehrin ileri gelenlerinden ve komutanlardan mutedil şartlarla şehrin teslim edilmesini talep edince¹⁹⁷, Elhamra Sarayı'nda yeni bir toplantı tertip edilmiştir. Bu toplantının açılışını yapan Vezir Abdülmelik b. Ebü'l-Kasım, Gırnata'da açlık sebebiyle sefaletin kol gezdiğini, savunma sistemlerinin çöktüğünü, bu yüzden düşmanın saldırılarına karşı

çevirdiğini, Müslümanlar'a karşı uzun süredir devam eden ilâhî savaşın (!) anısına kraliçenin “kutsal iman” ismini tercih ettiğini kaydeder. Ayrıca bu şehrin, Müslümanlar tarafından kirletilmemiş tek İspanyol şehri olduğu da belirtilir; bk. Prescott, s. 78.

¹⁹² İnân, *Nihâye*, s. 239.

¹⁹³ Musa b. Ebû Gassân, Endülüs sultanlarının soyundan gelen cömert, mert ve asil bir insandı. Bütün silâhları kullanmakta maharetliydi. Onun marifetleri ve yakışıklılığı Gırnata kadınları arasında meşhur olmasına sebep oldu; bk. Rahman, s. 300.

¹⁹⁴ İnân, *Nihâye*, s. 239.

¹⁹⁵ İnân, *Nihâye*, s. 240; Prescott, s. 79.

¹⁹⁶ *Ahbârü'l-asr*, s. 112.

¹⁹⁷ *Ahbârü'l-asr*, s. 113; Makkârî, *Nefhu't-tib*, IV, 525.

koyamadıklarını belirten bir konuşma yaparak şehrin teslimini teklif etmiştir¹⁹⁸. Fakat, bir kez daha Musa b. Ebû Gassân¹⁹⁹:

“Gözyaşı dökmeyi kadınlara ve çocuklara bırakın. Biz erkeğiz. Kalplerimiz göz yaşı değil, kan damlatmak için yaratıldı. Ben öyle görüyorum ki, halk artık bizim Gırnata’yı kurtaracağımızdan umudunu kesti. Fakat asil bir nefis için hâlâ başka bir çıkış yolu daha bulunmaktadır ki, o da şerefli bir ölümdür. Geliniz hürriyetimizi müdafaa etmek ve Gırnata’nın maruz kaldığı musibetlerin intikamını almak için hep birlikte çarpışarak ölelim. Bizi, işgalcinin zincirleri saracağına toprak anamız bağrına bassın. İçimizden birisi, cesedini örtecek bir kabir bulamazsa, gök kubbeden de mahrum kalacak değil ya. Gırnata eşrafı şehirlerini savunma uğrunda ölmekten korktular denilmesi, hâşâ ne kadar utanç vericidir!” sözleriyle şehrin teslimine karşı çıkmıştır.

Musa b. Ebû Gassân’ın bu konuşmasından endişeye kapılan Ebû Abdullah²⁰⁰: “Elimizden geleni yaptık. Şimdi memleketi ve milleti bu yıkımdan kurtarmak için düşmanın tekliflerini kabul etmekten başka çaremiz yoktur. Bu işte en fazla zarar gören benim, Levh-i Mahfuz’da benim bu memleketin son hükümdarı olacağım yazılmış, ne yapalım takdir-i Huda böyleymiş” diyerek toplantıda bulunanların cesaretlerini tamamen kırmıştır. Şehrin teslim edilmesi fikri ön plana çıkınca da Musa b. Ebû Gassân tepki gösterip meclisi terk etmiştir²⁰¹.

Irwing, toplantıda bulunan fakih ve vezirlerin “Her şey Allah’ın iradesindedir” diyerek tekbirler eşliğinde sultanın bu konuşmasına mukabelede bulunduklarını kaydererek, Mûsâ b. Ebû Gassân hâricinde, toplantıda bulunan herkesin başlarına gelen bu felâketi “kadere” yüklediklerini kaydetmiştir²⁰². Irwing’in bu yaklaşımından Gırnata Müslümanları’nın direniş göstermeden şehirlerini teslim ettikleri sonucu çıkarılmamalıdır. Hıristiyan kaynaklarında yer aldığını belirttiği “Ebû Abdullah ve

¹⁹⁸ Elhamra Sarayı’nın Komares salonunda bir araya gelen Gırnata’nın ileri gelenleri içinde bulundukları umutsuz durumu değerlendirmeye başladılar. Toplantının başında Vezir Abdülmelik b. Ebû’l-Kasım söz aldı ve Gırnata’da açlık ve sefaletin kol gezdiğini, savunma sistemlerinin çöktüğünü, düşmanın saldırılarına artık karşı gelemeyeceklerini, hiçbir taraftan yardım alamadıklarını belirten ve toplantıda bulunanları umutsuzluğa sevk eden bir konuşma yaptı; bk. *Ahbârü’l-asr*, s. 113; İnân, *Nihâye*, s. 240.

¹⁹⁹ İnân, *Nihâye*, s. 255; Irwing, s. 399; Özdemir, s. 195-196.

²⁰⁰ İnân, *Nihâye*, s. 255; Irwing, s. 399; Bertrant, s. 294.

²⁰¹ İnân, *Nihâye*, s. 255; Özdemir, s. 196

²⁰² Irwing, s. 399.

sarayın ileri gelenlerinin Kastilyalıları'la daha önce teslim hususunda anlaştıkları ve bu anlaşma sebebiyle Kastilya kralından çeşitli mallar ve hediyeler aldıkları” şeklinde bir düşüncenin, Gırnata ileri gelenlerini zan altında tuttuğunu ifade eden İnân, dönemin şartları dikkate alındığında bu malların sayımının zor olduğunu ve Gırnata Müslümanları'nın 7 ay boyunca düşmana karşı savaştığını ve hemen teslim olmadıklarını ifade ederek bu düşünceye karşı çıkmıştır²⁰³. Irwing'in Gırnata Müslümanları'nın başlarına gelenleri kadere yüklemiş oldukları yorumu, Müslümanlar'ın son ana kadar ülkelerini savunmalarından sonra geçerli olacak bir yorumdur. Nitekim mevsimin kış olması sebebiyle açlık, kıtlık ve çeşitli hastalıklar baş göstermiş, şehrin savunmasında bulunan birçok Müslüman şehit düşmüştür. Bunlara ilaveten Kastilya güçlerinin kullandıkları ağır toplar Gırnata'yı savunamaz hâle getirmiştir. Bu olumsuz koşullar altında 7 ayı aşkın bir süre direnişe devam eden Gırnata halkı teslim olmak zorunda kalmış ve bu zorunluluk hâlini de “kaderleri” olarak kabul etmiştir.

Söz konusu toplantı sonucunda şehrin teslimi hususunda karar alınmıştır (896/1491)²⁰⁴. Teslim haberini duyan Gırnata halkının bir kısmı-sayıları 30.000- 40.000 arasında olduğu ifade edilir-²⁰⁵ sokaklara çıkmış, bir günlük bir isyandan sonra, fukaha ve diğer ileri gelenlerin halkı teskin etmesi ve kış aylarında bulunmaları sebebiyle, kışın da şiddetli geçmesinin yol açtığı açlık nedeniyle isyana son vermişlerdir. Bu isyan, Gırnata yönetimini tedirgin etmiş olacak ki Ebû Abdullah toplumun ileri gelenlerini bir kez daha çağırarak teslim olmaktan başka çarelerinin kalmadığını ifade etmiştir²⁰⁶. Gırnata'daki gelişmeleri yakından takip eden Katolik Kral, Gırnata halkına haber gönderip şayet, Mâleka halkı gibi direnişe devam ederlerse, kendileri için iyi sonuçlar doğurmayacağını, direnmeden şehri teslim etmeleri durumunda ise hiç kimseye dokunulmayacağını bildirmiştir. Daha sonraki gelişmelerden anlaşıldığı kadarıyla şehrin teslim edilmesi noktasında bu tehdit halk üzerinde tesirli olmuştur.

Gırnata'da durum sakinleşince Ebû Abdullah şehrin teslim kararını Fernando'ya bildirmesi için veziri Ebü'l-Kasım Abdülmelik'i görevlendirmiştir.

²⁰³ İnân, *Nihâye*, s. 241.

²⁰⁴ *Ahbârü'l-asr*, s. 113; Ziya Paşa, III, 402.

²⁰⁵ Irwing, s. 403.

²⁰⁶ Pulgar, s. 343-344.

Kastilya kral ve kraliçesinin, kısa bir süre içinde beklemedikleri sulh teklifi karşısında fazlasıyla memnûn oldukları rivayet edilmiştir²⁰⁷. Hatta Fernando'nun şükür secdesine kapanarak; “Doğrusu ben Araplar’ın bu kadar alçak olduklarını zannetmezdim. Yazık ki şu ana kadar beyhude heyecanlar ve zahmetler çekmişim. Keşke bu teklifi daha önce yapsaydım” diyerek Gırnatalılar’ı küçümsediği kaydedilmiştir²⁰⁸.

2.2.6.2 Gırnata Şehrinin Teslimi İçin Yapılan Anlaşma

Şehrin teslim şartlarını görüşmek maksadıyla bazen, Gırnata içinde bazen de Gırnata yakınlarındaki Cerine (Churiana) isimli köyde görüşmeler yapıldı. Birkaç hafta süren²⁰⁹ görüşmelerden sonra Gırnata sarayını temsilen görüşmelere katılan vezirler Ebû'l-Kasım Abdülmelik ile Yûsuf b. Kümâşe bir anlaşma metniyle Elhamra Sarayı'na döndüler²¹⁰. Bu görüşmeler sonucunda ortaya üç farklı anlaşma metni çıktı. Bunlardan biri, Gırnata halkına verilecek imtiyazlarla alâkalı 56 maddelik anlaşma²¹¹, diğeri, Sultan Ebû Abdullah ile yakınlarına verilecek ayrıcalıklarla alâkalı 14 maddelik bir imtiyaz sözleşmesi²¹², diğeri de Vezir Ebû'l-Kasım Abdülmelik ile Yûsuf b. Kümâşe ve yakınlarına verilen imtiyazları içeren anlaşma metinleriydi²¹³.

Gırnata'nın 56 maddelik teslim anlaşmasının iki nüshası vardır. İlk nüsha, 11 adet büyük varak üzerine Kastilya diliyle yazılmış olup, İspanya'nın Salamanca şehrinde bulunan ve ülkenin en büyük arşivi durumunda olan Archive General de Simancas'da “Capitulaciones con moros y Caballeros de Castilla” ismiyle kayıt altında bulunmaktadır. Katolik Krallar'ın kâtibi Fernando de Zafira'ya ait olan ikinci nüshanın, orijinali Gırnata Belediyesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu nüsha Miguel Garrido Atienza isimli yazar tarafından “*Las Capitulaciones para la Entraga de Gırnata*”

²⁰⁷ *Ahbârü'l-asr*, s. 114.

²⁰⁸ Bertrant, s. 295.

²⁰⁹ Görüşmelerin 40 gün sürdüğü ifade edilmiştir; bk. Pulgar, s. 343.

²¹⁰ Kastilya tarafını Fernando'nun kâtibi Fernando de Zafira ile Gonsalvo de Cordova isimli kişilerin temsil ettikleri kaydedilir; bk. Irwing, s. 398; Rahman, s. 302; Prescott, s. 79.

²¹¹ Bu anlaşmanın transkribe edilmiş tam metni için bk. Marmol, I, 83-98. Anlaşmanın maddeleri İslâmî kaynaklarda 67 olarak yer alır; bk. Taha, s. 9; ayrıca anlaşmanın geniş bir özeti için bk. Makkarî, *Nefhu't-tib*, IV, 525-526; İnân, *Nihâye*, 245-248.

²¹² *Ahbârü'l-asr* müellifi (s. 71), Ebû Abdullah ve yakınlarına imtiyaz içeren bir anlaşmanın olduğunu belirtir. Fakat bu imtiyaznâmenin neleri ihtiva ettiğini kaydetmez. Ebû Abdullah ve ahfâdına tanınan haklar için bk. İnân *Nihâye*, s. 251-252; Bertrand, s. 293.

²¹³ Atienza, s. 129; Vezirlere verilen kraliyet garantisinden başka para ve maaş desteği de verilmişti.

ismiyle neşredilmiştir²¹⁴. Anlaşmanın imzalanma tarihi ile alâkalı olarak tarihçilerin verdikleri bilgilerde farklılıklar mevcuttur. Kimi bu tarihi 28 Kasım 1491²¹⁵, kimisi 25 Kasım 1491²¹⁶, kimisi de 30 Kasım 1491²¹⁷ olarak vermektedir. Muasır Hristiyan kaynaklarından Marmol, 28 Kasım 1491 tarihini, İspanyol kronik tarih yazarı Pulgar, 30 Kasım 1491 tarihini vermektedir. Tarihlerin farklı olmasının sebebi, Ebû Abdullah ve yakınlarına verilen imtiyazları içeren anlaşmanın 25 Kasım 1491’de, Gırnata ve civar bölgedeki Müslümanlar’a verilen imtiyazları içeren anlaşmanın ise, 28 Kasım 1492 yılında imzalanmış olmasıdır²¹⁸.

Gırnata teslim anlaşmasının imzalanmasından bir yıl sonra anlaşmaya yeni şartları ihtiva eden ek maddeler eklendi (30 Aralık 1492) ve anlaşma maddelerinin Papa’nın garantörlüğünde olduğu belirtildi²¹⁹. Anlaşmanın ihtiva ettiği konuları özet olarak şu başlıklar altında toplayabiliriz:

Şehrin Teslimi: Anlaşmada Gırnata şehrinin herhangi bir kargaşaya meydan verilmeden emniyetli bir şekilde Hristiyanlar’a teslimiyle alâkalı hususlar bulunmaktaydı. Bunlara göre; Ebû Abdullah ile Gırnata’nın ileri gelenlerini (imamlar, fakihler, komutanlar ve diğerleri) anlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren 60 gün içerisinde şehrin kalelerini teslim edecekler ve teslimatın güvenli yapılabilmesi için de içlerinde vezir Yûsuf b. Kümâşe ve Gırnata’nın ileri gelen ailelerinin çocuklarından oluşan 500 kişilik rehine grubunu Katolik Kral’a teslim edilecekti. Bu rehineler 10 gün boyunca rehin tutulacaklar, şehir teslim edildikten sonra serbest bırakılacaklardı.

Müslümanlar’ın Giyim Kuşam ve Örf ve Âdetleri: Kral ve kraliçe ile onların soyundan gelen hiç kimsenin Müslümanlar’ın din ve mezheplerine karışmayacağı, cami ve mescidlere dokunmayacağı ve buraların gelirlerine el konulmayacağı. Müslümanlar’ın kendi mahkemelerinde yargılanmalarına izin verileceği, âdet ve kıyafetlerine karışılmayacağı konuları garanti altına alınacaktı.

²¹⁴ İnân, *Nihâye*, s. 250; Bizim Gırnata Belediyesi’ndeki ikinci orijinal nüshayı görme isteğimiz arşiv yetkilileri tarafından kabul görmedi. Atienza tarafından neşredilen ve onun kitabındaki şekliyle istifade edebileceğimiz söylendi.

²¹⁵ Marmol, I, 98; Rahman, s. 302; Reem F. Iverson, s. 42; Irwing, s. 398.

²¹⁶ *Ahbârü’l-asr*, s. 71; İnân, *Nihâye*, s. 244; Atienza, s. 129.

²¹⁷ Pulgar, agm, s. 343

²¹⁸ Marmol, I, 87

²¹⁹ Yanguas, s. 50-51.

Din ve İbadet Özgürlüğü: Şehrin tesliminde Hristiyanlar'dan hiçbiri fakihlerin izinleri olmadıkça namaz kılınan cami ve mescitlere giremeyecekti, eğer, bunun hilâfında hareket eden yani zorla cami ve mescide giren olursa, kral ve kraliçe tarafından o şahsa hakettiği şiddetli ceza uygulanacaktı.

Hukuk Özgürlüğü: Kastilya mahkemeleri başka bir kişinin işlemiş olduğu suçtan dolayı bir Müslüman'ı mahkeme edemeyecekti. Yani, baba oğlunun, oğul babanın, kardeş kardeşin, ya da amca oğlunun işlediği suçtan sorumlu tutulmayacak, herkes kendi yaptığından dolayı cezalandırılacaktı.

Malî Özgürlükler: Camiler, mescitler, zâviyeler ve mektepler için malî şartlar belirlenmişti. Müslümanlar'a ait olan mallar öteden beri olduğu gibi fakihlerin tasarrufları altında olacaktı. Bunlar tahsil edilen gelirleri uygun gördükleri mahallere sarf edeceklerinden ne şimdi ne ileride ve hiçbir vakitte bu gelirlerin idaresine kral, kraliçe ve yakınları tarafından müdahale olmayacaktı.

Seyahat Özgürlüğü: Anlaşma dahilinde olan ve isimleri zikredilen mevkilerde oturan Müslüman tüccarlardan denizin öte yanına (Kuzey Afrika'ya) gidip dönenler tam bir serbestî ve emniyetle ticaret yapmalarının yanında, kral ve kraliçenin tasarrufları altında bulunan memleketlerin hepsinde ticaret ve seyahat edebilecekler ve bu faaliyetleri esnasında Hristiyan tüccar ve seyyahların verdikleri vergiden başka herhangi bir vergi de ödemeyeceklerdi.

Esirler ve Rehineler: Teslim anlaşmasına kadar Müslüman halktan biri elindeki kadın veya erkek Hristiyan esire, aşağılama, vurma, yaralama veya öldürme gibi eylemlere girişmiş ise, bunun için o kimseden ne şimdi ne ileride herhangi bir bedel talep edilmeyecekti. Anlaşma dahilinde zikredilen mahallelerde yaşayan Müslüman esirler, bedelsiz olarak belirli bir süre sonra azad edileceklerdi.

Yahudiler'in Durumu: Gerek Gırnata'da gerekse bu anlaşmada ismi geçen mevki ve beldelerde yaşayan Yahudiler, bu anlaşmanın kapsadığı bütün imtiyaz şartlarından istifade edeceklerdir. Önceleri Musevî olup daha sonra Hristiyan olanlar, Müslümanlar'ın başlarına devletin seçkin mahkeme memurları ve yerel yöneticiler olarak atanmayacaklardı.

Genel olarak muhtevası bu şekilde olan anlaşmanın son maddesinde şu ifadeler yer almaktadır²²⁰: “Bu anlaşmanın şartlarının ilelebet korunmasını majesteleri (Katolik Krallar) Gırnata şehri teslim edildikten sonra emredecektir. Bundandır ki sayın majesteleri kendi imzaları ve mühürleri ile ve sekreterleri Hernando de Zafira tarafından 28 Kasım 1491 tarihinde Gırnata Vegası’nda imzalanıp mühürlenmiştir”.

Yapılan anlaşmanın birer sûreti her iki tarafın temsilcileri tarafından imzalanıp mühürlenmiştir. Anlaşmanın içerdiği şartlar daha sonra Gırnata’da neşredilmiştir. Ayrıca bu şartların uygulanma garantisi olarak Gırnata’nın ileri gelen ailelerinden olan 500 kişi rehin olarak verilecek ve şehrin tesliminden sonra bunlar ailelerine geri dönecektir. Ebû Abdullah’ın oğlu ve Kastilya kralının elinde bulunan diğer rehine çocuklar da şehrin teslimiyle birlikte serbest bırakılacaklardır²²¹.

2.2.6.3 Ebû Abdullah ve Yakınlarına Verilen İmtiyaznâme

Daha önce de ifade edildiği gibi, Gırnata’nın teslimine ilişkin görüşmelerde Gırnata sultanı, ailesi ve çevresini ilgilendiren ikinci bir anlaşma yapılmıştır²²². Bu anlaşmanın önemli maddeleri özetle şunlardır: Ebû Abdullah ve yakınlarına (annesi, kızkardeşi ve hanımı) Andireş, Arcûbe ve Marşûne’deki araziler tahsis edilecektir. Bu araziler üzerinde onların sonsuz tasarrufları olacaktır. Şayet, bu arazileri satmak isterlerse öncelikle Katolik Krallar’a haber vereceklerdi. Elhamra Sarayı ve Gırnata’daki kaleler Hıristiyan kuvvetlerine teslim edildiği gün Ebû Abdullah’a 30.000 Kastilya altını (Castillano) verilecektir²²³. Ayrıca kendisi ve yakınlarına tahsis edilen bu arazilerden ne şimdi ne de gelecekte hiçbir surette vergi alınmayacaktır. Şimdi ve ebediyete kadar Ebû Abdullah ve bu imtiyaznâmenin kapsadığı hiç kimse alâmeti farika olsun diye elbise ve yüzlerinde herhangi bir işaret taşımaya zorlanmayacaktır. Ayrıca bu

²²⁰ Marmol, I, 83-98; Bu anlaşmanın geniş bir özetini Harvey Kastilya aslından İngilizce’ye tercüme etmiştir; bk. L. P. Harvey, “*Capitulations of Granada*”, (çev. Teofilo Ruiz, (Ed. Medieval İberia, Olivia Remie Constable), Philadelphia: 1997, s. 344-350.

²²¹ Irwing, s. 399.

²²² Ebû Abdullah ve ailesine verilen imtiyazlar için bk. Marmol, I, 83-87.

²²³ Quesada, *Castilla y la Conquista*, s. 96.

şahıslar Gırnata anlaşmasıyla Müslümanlar'a verilen diğer imtiyazlara da sahip olacaklardır²²⁴.

2.2.6.4 Gırnata Şehrini Hristiyanlar'a Teslimi

Gırnata halkı bu esnada korku ile karışık bir ruh hâlindeydi. İnsanlar, Katolik Krallar'ın daha önce ele geçirdikleri İslâm beldelerindeki Müslümanlar'a vermiş oldukları hiçbir sözü tutmadıklarını biliyordu. Halkın ruh hâlini iyi bilen Ebû Abdullah ve vezirleri ise, bir an evvel şehri Fernando'ya teslim etmek niyetindeydi. Bu dönemde, Gırnata sokaklarında insanların, Ebû Abdullah ve vezirlerine karşı büyük öfke besledikleri ve onları ihanetle suçladıkları belirtilir²²⁵. Çok geçmeden Fernando, Santa Fe'den yola çıkarak Gırnata yakınlarında konakladı (2 Rebîülevvel 897/2 Ocak 1492). Onun güven içinde Gırnata'ya girebilmesi için Gırnata sultanı Ebû Abdullah'ın oğlunun da içinde bulunduğu 500 kişilik rehine grubu Fernando'ya teslim edildi²²⁶. Fernando burada iken Ebû Abdullah ona bir adet kraliyet kılıcı ile iki tane safkan Arap atını hediye olarak gönderdi²²⁷.

Kral Fernando, Gırnata'ya girmeden evvel, başlarında Tendilla Kontu Íñigo López de Mendoza ve Gırnata'nın ilk piskoposu olduğu ifade edilen Hernando de Talavera'nın da bulunduğu 3.000 kişilik bir askerî birliği daha önce Gırnata'ya göndermişti²²⁸. Bu askerî birliğin Gırnata halkının tepkisini çekmemesi için de şehrin güney tarafında bulunan Armile (Armilla) mahallesinden geçmesi kararlaştırılmıştır. Bu askerî birlik Gırnata'ya girerek Elhamra Sarayı'na yerleşmiştir. Gerekli güvenlik önlemleri alındıktan sonra Fernando aynı gün (2 Ocak 1492'de²²⁹) Gırnata'ya girmiş ve şehrin sokaklarından geçerek Elhamra Sarayı'na ulaşmıştır²³⁰.

²²⁴ İnân, *Nihâye*, s. 251-252.

²²⁵ Ziya Paşa, III, 421-425.

²²⁶ *Ahbârü'l-asr*, s. 115; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 525; İnân, *Nihâye*, s. 257; Irwing, 403.

²²⁷ İnân, *Nihâye*, s. 257; Irwing, s. 403.

²²⁸ Mendoza, s. 63; İnân, *Nihâye*, s. 257.

²²⁹ Prescott, s. 84; Bazı yazarlar Fernando'nun 6 Ocak 1492'de Gırnata'ya girdiğini ifade etseler de (bk. Lomax, s. 170), Kraliçe İzabella'nın Gırnata şehrinden Guadalupe şehrindeki piskoposa gönderdiği 2 Ocak 1492 tarihli mektup Gırnata'ya Katolik Krallar'ın girişinin 2 Ocak tarihi olduğunu göstermektedir; bk. Prescott, s. 84.

²³⁰ İnân, *Nihâye*, s. 258.

Araştırmacılar arasında tartışılan bir konuyu ele almakta fayda görmekteyiz. Bu husus, Elhamra Sarayı'nı Sultan Ebû Abdullah'ın mı yoksa vezirlerinin mi Katolik Kral adına hareket eden Kardinal Mendoza'ya teslim ettiği konusudur. Sultan Ebû Abdullah'ın sarayı teslim ettiğini öne süren bazı araştırmacılar²³¹, şehrin teslimi sırasında Ebû Abdullah'ın Beyyâzîn semtinde bulunduğunu, Hristiyan askerlerinin geldiğini haber aldığı anda beraberinde bulunan 50 kişilik bir heyetle onları Elhamra'nın kapısında karşılayıp itaatlerini arzettiğini, teslimden sonra Rahip Mendoza'nın onu Santa Fe'ye davet ettiğini kaydederler²³². Fakat, Muasır İslâmî kaynaklardan biri olan Ahbârü'l-'asr müellifi ise, Katolik Kralın Gırnata'ya varmadan saray ve çevresinin boşaltıldığını, sarayın teslimini vezir Yûsuf b. Kümâşe'nin yaptığını ifade etmiştir²³³. Ahbârü'l-'asr müellifini muasır İspanyol tarihçisi Marmol da teyid eder. Ona göre, Ebû Abdullah, Şenil Nehri kıyısında şehre girmek için bekleyen Katolik Kral'a itaatini arzettikten sonra maiyetiyle birlikte kendisine tahsis edilen Andireş'e gitmiştir. Katolik Krallar onun şehirden ayrılmasından sonra şehre girmişler ve Yûsuf b. Kümâşe'den şehri teslim almışlardır²³⁴. Tarihçi İnân ise: "Gırnata'nın teslimi ile alâkalı olarak gerçeğe en yakın olanın Ebû Abdullah'ın şehrin teslimi esnasında orada bulunmadığı, şehrin teslimini görevlendirdiği bir adamının yapmış olduğu şeklindeki rivayettir. Makul olan düşünce de şehrin teslimi öncesi Elhamra Sarayı'nın boşaltılmış olmasıdır"²³⁵ diyerek bu konudaki görüşünü beyân etmiştir.

Kanaatimizce de, şehrin sükûnet içinde teslim edilmesini isteyen Katolik Kral'ın halkın tahrikine sebebiyet vereceği aşikâr olan böyle bir merasimi kabul etmeyeceğidir. Ebû Abdullah'ın şehri teslim etmesini içine sindiremeyen halkın galeyana gelme ihtimali mevcuttur. Dolayısıyla makul olan, Gırnata'nın teslimini vezir Yûsuf b. Kümâşe'nin yaptığı görüşü olmalıdır.

Gırnata şehrinin teslim anı ile alâkalı olarak kaynaklarda açıklayıcı, detaylı bilgiler mevcuttur. Bu bilgilere göre; Elhamra Sarayı'nın en büyük burcuna Reconquista

²³¹ Pulgar, *agm*, s. 344; R. Teofilo Ruiz, *The Christian Conquest of Granada (1492)*, *Medieval Iberia* (ed. Olivia Remie Constable), Philadelphia 1997, s. 344.

²³² Pulgar, *agm*, s. 344; Stanley Lane-Poole, *The Moors in Spain*, London: 1888, s. 267; Prescott, s. 82-83.

²³³ *Ahbârü'l-'asr*, s. 116-117.

²³⁴ Marmol, I, 102-103.

²³⁵ İnân, *Nihâye*, s. 263.

boyunca Katolik Krallar'ın yanlarında taşıdıkları bir haç takılmıştır²³⁶. Bu sırada bir tellâl, burcun üzerinden üç defa “Gırnata iki Katolik Kral'ın mülkü olmuştur” diyerek²³⁷ Gırnata halkına, şehrin teslim edildiğini duyurmuştur. Teslimin gerçekleştiği sırada Müslümanlar ve Hristiyanlar ellerinde bulunan esirleri karşılıklı olarak serbest bırakmışlardır. Yapılan anlaşmaya göre; daha önce hangi sebeple olursa olsun Kastilya topraklarında tutuklu bulunan ve bu anlaşmanın akdedilmesi öncesindeki 8 aylık zaman dilimine giren herkes serbest bırakılmıştır²³⁸. Birkaç gün, Elhamra'da kalan Katolik Krallar sarayda Kastilya ve bazı Müslüman ileri gelenlerinin tebriklerini kabul ettikten sonra, sağlam bir dinî inanca, savaş ve yönetim hususunda tecrübeye sahip olduğu belirtilen²³⁹ Kont Tendilla'ya şehrin yönetimini teslim edip Santa Fe'ye dönmüşlerdir²⁴⁰.

Muasır İslâmî kaynaklardan biri olan *Ahbârü'l-asr* müellifi Gırnata'nın teslim günü ile alâkalı olarak şu bilgileri vermektedir²⁴¹:

“897/1492 yılında Kastilya kralı bulunduğu mekânda (Santa Fe) askerlerini topladı. Onları iki gruba ayırdı. Bir grubu Elhamra Sarayı'nı teslim almak için gönderdi. Kendisi diğer grubun başında Gırnata'nın dışında bir yerde bekledi. Çünkü hemen şehre girmekten korkuyordu. Halk bir karışıklık çıkarabilirdi. Daha sonra Gırnata halkına haber gönderip yaptıkları anlaşmaya sadık kalmalarını istedi. Kendisi de iyi niyetinin bir eseri olarak daha önce rehin aldığı 500 kişiyi serbest bıraktı. Halk bu hareketten dolayı teskin oldu. Bu sukûneti gören Fernando askerlerinin şehre girmelerini emretti. Kendi şehrin dışında biraz askerle birlikte beklemeye devam etti. Daha sonra Elhamra Sarayı'nı un ve yiyeceklerle doldurdu. Orada bir komutanını bırakarak yerine (Santa Fe) döndü. Bir müddet sonra esirler emin bir şekilde şehre girerek Elhamra Sarayı'na geldi. Kral Fernando, Gırnata halkının taşkınlık yapabileceğinden korktuğu için gündüzleri Elhamra Sarayı'na girmeye tereddüt ediyor, geceleri gidiyordu. Bu durum, halkın durumundan emin olana kadar devam etti...”

²³⁶ İnân, *Nihâye*, s. 260.

²³⁷ Yiğit, s. 75.

²³⁸ İnân, *Nihâye*, s. 261.

²³⁹ Mendoza, s. 63.

²⁴⁰ *Ahbârü'l-asr*, s. 116; Modesto Lafuente, *Historia General de España*, Madrid 1857, s. 399.

²⁴¹ *Ahbârü'l-asr*, s. 116-117.

Gırnata şehrinin tesliminde bizzat bulunan Fransız bir askerin kaleme aldığı “*Bahrü’t-Tevârih*” (*La Mar de Las Historias*)” isimli eser konuya ışık tutan bilgiler ihtiva etmektedir. Söz konusu eserden yararladığını ifade eden araştırmacı İnân’dan şehrin teslim günü yaşananlarla ilgili naklettiği bilgileri şöylece özetleyebiliriz²⁴²;

Gırnata’nın teslimi için Katolik Krallar, Santa Yakup isimli grubun lideri olan Cotira de Cardinas’ı görevlendirdiler. Bu şahıs, Gırnata kale ve burçlarında bulunan Müslüman muhafızları çıkarıp yerlerine Hristiyan askerleri yerleştirdi. Elhamra’nın en büyük burcuna üç defa takdis edilerek bir haç konuldu. Daha sonra bir münâdi üç defa “Kutsal Yakup” diye bağırdı. Aynı şekilde, “Kutsal Kastilya, Don Fernando ve Doña İzabella” diye de üç kez bağırdı. Fernando ve beraberindekiler burçlardaki bu haçı gördüklerinde Tanrı’ya şükretmek için secdeye kapandılar. Diğer gün, Kardinal Mendoza ve Kont Tandilla’ya gittiler. Burada Santa Yakup tarikatının lideri onlara sarayın ve çevresindeki kalelerin anahtarlarını verdi. Sonraki birkaç gün içinde Katolik Krallar yanlarında ruhbanlar ve Kastilya’nın ileri gelenleriyle birlikte Gırnata’ya gelip resmî olarak şehrin anahtarlarını teslim aldılar. Bu esnada büyük bir dinî merasim düzenlendi. Büyük Gırnata Camii Gırnata Katedrali’ne çevrildi. Elhamra’nın en büyük salonlarından birinde bugünün anısına büyük bir ziyafet verildi. Bu ziyafete Katolik Krallar ve Kastilya’nın ileri gelenleriyle askerler katıldı.

2.3 Benî Ahmet Devleti’nin Son Sultanı Ebû Abdullah’ın Vefatı (1536)

Gırnata şehri teslim edildiği sırada, Ebû Abdullah’ın aile fertleri, dostları ve kendisine sadık bir grup askerle, kendilerine tahsis edilen Andireş’teki yerlere doğru yola çıkmışlardır²⁴³. Kfile, Gırnata’ya hâkim bir noktada bulunan Badol tepesine ulaştığında, Ebû Abdullah’ın terkettiği başkent Gırnata’ya son kez bakarak ağlamaya başladığı nakledilmiştir. Bu vaziyetini gören annesi Aişe’nin; ”Erkekler gibi koruyamadığın mülkün için, kadınlar gibi ağla...” dediğinde²⁴⁴, Ebû Abdullah bu sözlerinden dolayı annesine kırıldığını; “Ey valide bu felâketin benim başıma ve halkın başına gelmesinde birinci sebep sen iken, şimdi herkesten evvel beni ayıplayan da sen

²⁴² İnân, *Nihâye*, s. 261-263; Pulgar da Fransız askerin rivayetine benzer bilgiler vermektedir; bk. Pulgar, *agm*, s. 344.

²⁴³ *Ahbârü’l-asr*, s. 117; İnân, *Nihâye*, s. 273.

²⁴⁴ Marmol, I, 103.

oldun. Vallahi şayet senin bu sözü söyleyeceğini bilseydim, cesedimi Gırnata toprağında bırakıncaya kadar çalışırdım” sözleriyle ifade etmiştir²⁴⁵. Günümüzde bu tepe “Arap’ın ah ettiği mahal “(El ultimo suspiro del moro) olarak isimlendirilmiş ve burası turistlerin ziyaret ettiği bir mekan hâlini almıştır²⁴⁶.

Ebû Abdullah, vezirleri Ebû'l-Kasım Abdülmelik, Yûsuf b. Kümâşe, annesi Aîşe, kızkardeşleri (bunların en büyüğü Aîşe isminde olandı), eşi Meryem ve küçük oğlundan oluşan Gırnata kafilesi Andireş’e gelip yerleşmişlerdir²⁴⁷. Ebû Abdullah, Gırnata teslim edildiği sırada (897/1492) 30 yaşlarındaydı²⁴⁸.

Kendisi ve ailesine tahsis edilen Andireş’te her geçen gün durumu kötüleşen Ebû Abdullah bir müddet sonra buradan ayrılma planları yapmaya başlamıştır²⁴⁹. Önceleri Endülüs’ü terk etme düşüncesini kabullenmediyse de daha sonra, vezirleri tarafından ikna edilmiştir. Kendi adına Katolik Kralın temsilcisiyle görüşmesi için veziri Yûsuf b. Kumâşe’yi görevlendirmiştir²⁵⁰. Bu vezir hem Ebû Abdullah’ın bütün mal varlığını hem de hükümdar ailesinin diğer fertlerinin mal varlıklarını satmakla görevlendirilmiştir. Bir dizi görüşmeden sonra, iki taraf arasında 15 Nisan 1493 tarihinde anlaşma sağlanmıştır²⁵¹. Bu anlaşmanın zeyline Ebû Abdullah’ın Arapça olarak imzasını koyduğu kaydedilmiştir²⁵². Gırnata sultanı elindeki bütün mal varlığını Kastilya kralına 80.000²⁵³ Kastilya altınına satmış, çok geçmeden Ekim 1493 tarihinde

²⁴⁵ İnân, *Nihâye*, s. 267.

²⁴⁶ Lane-Poole, s. 267.

²⁴⁷ İnân, *Nihâye*, s. 274.

²⁴⁸ İnân, *Nihâye*, s. 274.

²⁴⁹ Burada bulunduğu süre içerisinde sürekli gözetim altında tutulmaktaydı. Çünkü Katolik Krallar onun Endülüs topraklarında bulunmasından ciddi manada rahatsız idiler. Kastilya kralı için çalışan Yûsuf b. Kümâşe ile Ebû'l-Kasım Abdülmelik, devrik sultanın her hareketini Kastilya Kralı’na bildirdiler. Bir yıl sonra 1493’de Ebû Abdullah’ın vezirleri ile Katolik Kral’ın kâtibi olan Hernando de Zafira arasında Ebû Abdullah’ın Endülüs’ü tamamen terk etmesiyle alâkalı bir görüşme yapıldı ve bu gizli görüşmede Ebû Abdullah’ın Endülüs topraklarını terk etmeye ikna edilmesine karar verildi; bk. İnân, *Nihâye*, s. 276.

²⁵⁰ Marmol, I, 109.

²⁵¹ İnân, *Nihâye*, s. 277.

²⁵² İnân, *Nihâye*, s. 277.

²⁵³ Marmol, I, 109; Muhammed Abdullah İnân 21.000 Kastilya altını olduğunu kaydeder. Bk. İnân, *Nihâye*, s. 277. Marmol’un verdiği 80.000’lik rakamının gerek Ebû Abdullah, gerekse yakınlarına verilen mal ve mülkün tümüne karşılık gelen rakam olduğunu tahmin etmekteyiz. Çünkü sadece 21.000 rakamının Ebû Abdullah’ın şahsına ait olan mal ve mülkün karşılığı olduğunu söylemek mümkündür; bk. İnân, *Nihâye*, s. 277.

Edre Limanı'ndan Endülüs'ü terk etmiştir²⁵⁴. Yanında aile fertleri ve 700'e yakın hizmetçisiyle önce Melîla'ya, oradan da Vattâsiler'in²⁵⁵ hâkimiyetinde bulunan Fas'a geçmiştir²⁵⁶.

Ebû Abdullah'ın Fas'taki hayatı hakkında kaynaklarda tafsilatlı bilgilere yer verilmemektedir. Yalnızca onun Kastilya kralının kendisine verdiği paralarla Endülüs tarzı bir saray yaptırdığı²⁵⁷, burada müzisyenlere Endülüs şarkılarını okuttuğu, fakat Fas halkının onu bir türlü kabullenemediği, dolayısıyla ne onun halkı ne de halkın onu sevdiği rivayet edilmiştir. Ebû Abdullah, kendisini Fas'a kabul eden Fas kralının torununa iyi görünmek için 1536 yılında girdiği bir savaşta 75 yaşında iken vefat etmiştir²⁵⁸. Makkarî, 1618 yılında Fas'ı ziyaret ettiğinde onun yaptırmış olduğu sarayı gördüğünü, bir sonraki Fas ziyaretinde (17 yıl sonra) çocukları ve torunlarının maddî sıkıntı içinde bulunduklarına şahit olduğunu kaydetmiştir²⁵⁹. Kabrinin Cezayir'in Tilimsan şehrinde olduğuna dair rivayetler²⁶⁰ varsa da, iltica etmiş bulunduğu Fas'ın Melîla şehrinde²⁶¹ vefat etmiş olmalıdır²⁶².

²⁵⁴ Enrique Perez Boyero, *Moriscos y Cristianos en Los Señoríos del Reino de Granada (1490 – 1568)*, Granada 1997, s. 63; José Enrique López de Coca Castañer, “La emigración mudéjar al reino de Granada en tiempo de los Reyes Católicos”, *En la España medieval*, sy. 26 (2003), s. 215.

²⁵⁵ Vattâsiler (1472-1554), Fas ve civarında hüküm süren bir hânedanlık. Geniş bilgi için bk. Yiğit, s. 214-220.

²⁵⁶ *Ahbârü'l-asr*, s. 117; Mendoza, s. 63; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 527; İnân, sultanla beraber Kuzey Afrika'ya geçenlerin sayısını 1130 olarak belirtir; bk. İnân, *Nihâye*, s. 278; Bu esnada Fas yönetiminde Sultan Ebû Abdullah Muhammed b. el-Vattâs vardı. Fas hükümdarı onu siyasî mülteci olarak ülkesine kabul etti. Ebû Abdullah'ın Fas'ta yaşadığı dönemde orada kıtlık ve açlık başgösterince bazıları bu durumu onun lanetine bağladılar; bk. Makkarî, *Ezhârü'r-riyâz fî ahbâri Kâdi İyâz* (nşr. Mustafa es-Sekkâ-İbrâhim el-Ebyârî-Abdülhafîz Şelebî), Kahire : Matbaatü lecneti't-Telif ve't-terceme ve'n-neşr, 1939, I, 68; *Ahbârü'l-asr*, s. 117.

²⁵⁷ İnân, *Nihâye*, s. 287.

²⁵⁸ Baroja, s. 52; Ölüm tarihi ile alâkalı farklı tarihler verilmektedir: 924 (1518) ve 943 (1536-37). Fakat, 940 (1534) tarihi doğru olmalıdır; bk. Mehmet Özdemir, “Ebû Abdullah, Muhammed b. Ali”, *DİA*, X, 84.

²⁵⁹ Ayrıca Ebû Abdullah'ın Ahmed ve Yûsuf adında iki erkek çocuğunun bulunduğunu belirtir. Makkarî, *Nefhu't-tîb*, IV, 529; Lane-Pool, s. 267.

²⁶⁰ C.F.Seybold “Ebû Abdullah”, *İA*, IV, 9 .

²⁶¹ Yanguas, s. 74.

²⁶² Marmol, I, 110; Mehmet Özdemir, “Ebû Abdullah, Muhammed b. Ali”, *DİA*, X, 84; Iverson, s. 46.

2.4 Benî Ahmer Devleti'nin Yıkılışı'nın Sonuçları

Gırnata'nın 2 Ocak 1492'de teslim edilmesiyle birlikte, 774²⁶³ yıl sonra Müslüman İspanya'da yönetim tamamen Hıristiyanlar'ın eline geçmiştir²⁶⁴. İspanyollar'ın Gırnata'yı işgal etmeleri, Hıristiyan âleminde derin yankılar uyandırmış, İstanbul'un fethinin İslâm âleminde uyandırdığı sevincin benzeri Roma'da ve Hıristiyan dünyasında yaşanmış, Roma'da günlerce eğlenceler düzenlenmiştir²⁶⁵. Gırnata'nın ele geçirilmesi Katolik Kral'a sadece zengin toprakları, kalabalık ve çalışkan kentleri kazandırmamış, aynı zamanda Kastilya'nın bütün güçlerini tüketen İslâm ile mücadeleden kurtarmayı sağlamıştır.

Gırnata'nın işgali sonrasında Kraliçe İzabella tarafından Christopher Columbus'a tahsis edilen üç gemiyle Amerika kıtası keşfedilmiş, yeni kıtadaki zenginlikler İspanyol Devleti'nin Avrupa'nın en güçlü devleti hâline gelmesini sağlamıştır. Gün geçtikçe güçlenen İspanyol Katolik Krallığı ileride nihai amacı olan Kudüs'ü ele geçirmek için Kuzey Afrika'ya saldırıp²⁶⁶ ve uzun bir müddet bu topraklarda kalmaları önünde engel kalmamıştır. Bu durum İspanyol Haçlı Seferleri'nin İspanya dışına taşınmasına sebebiyet verip ve bir müddet sonra da Hıristiyanlığın kalbi olan Roma üzerinde İspanya'nın daha fazla etkili olmasını sağlamıştır²⁶⁷.

Gırnata'nın işgalinden sonra Endülüs Müslümanları'nın ileri gelen ailelerinden büyük bir kısmı, Endülüs'ü terk ederek Kuzey Afrika'ya yerleşmiştir. Bu dönemde aralarında toplumun önde gelen alimlerinin de bulunduğu birçok insan göç etmiştir. Endülüs'te kalan Müslümanlar ise, sonraki bölümlerde ele alacağımız gibi baskı altında din değiştirip Hıristiyan olmak zorunda kalacaklardır.

²⁶³ Mendoza, s. 63.

²⁶⁴ Aziz, Ahmad, "The Shrinking Frontiers of Islam", *International Journal of Middle East Studies*, VII/2, (1976), s. 150.

²⁶⁵ Muzaffer Arıkan ve Paulino Toledo, *XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk- İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimize İlgili İspanyol Belgeleri*, Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargâh Basımevi, 1995, s. 27; Prescott, s. 86.

²⁶⁶ Iversen, s. 61.

²⁶⁷ Braudel, II, 28.

3. HİRİSTİYAN YÖNETİMİNDEKİ ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARI (MORİSKOLAR)

3.1 Endülüs Müslümanları'na Uygulanan Asimilasyon Politikasının Arka Planı

XVI. asrın İspanya'sına bakıldığında dini ve siyaseti birbirinden ayırmanın neredeyse imkânsız olduğu görülür. Katolik Kilise'nin siyasî, ekonomik ve sosyal hayat üzerinde önemli bir etkisi ve ağırlığı vardır¹. Kilisedeki din adamları yüzyıllar boyunca halk kitlelerinin şuur altlarını Müslümanlar'a karşı husumetle beslemişlerdir. Onlara Hıristiyan halk Müslümanlar'ı hak dinin (!) baş düşmanı ve Hıristiyan toplumunu kirleten birer “hastalıklı mikrop” olarak tanıtmışlardır. Bu sebeple halk, Müslümanlar'ın hastalıklarından kurtulmaları için ya Hıristiyanlığa sokulmak suretiyle kirlerinden arındırılmalarının ya da mümkün olduğu kadar toplum dışına itilerek tecrit edilmelerinin gerektiğini düşünmüşlerdir. Yine, Hıristiyanlar'ın gözünde Müslümanlar, kendilerini ten zevklerine bırakmış, cahil (!) ve hayvanî yaratıklar olarak görülmüşlerdir. Irkçı İspanyol devlet politikasının halk tabanındaki desteği, kilisenin haftalık ayinlerinde halka empoze edilmiştir².

İspanyol yöneticileri ve halkının dinî taassup anlayışını zinde tutan ve bu anlayışın hayatın her alanında tezahürlerini görmek isteyen Katolik din adamlarından bahsetmek gerekmektedir. Bunlar, Katolik Krallar'a (Fernando ve İzabella) Müslümanlar'a Katolik inancının benimsettirilmesini, şayet benimsemezlerse sürgün edilmeleri gerektiğini telkin etmiştir. Buna gerekçe olarak da güçlü bir devlet yapısının ve Katolik inancının bütün toplum tarafından benimsetilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Kral Fernando, Gırnata'nın teslimi (1492) sonrasında, etrafındaki din adamları tarafından sıkça dile getirilen bu düşüncelere katılmakla beraber, bazı gerekçelerle karşı çıkmıştır. Bu gerekçelerin başında onun; Müslümanlar'ı sürgün

¹ Bu dönemde İspanyol Krallığı'nın sergilemiş olduğu politikalarının dinî arka planı için bk. Abdülcelîl Temîmî, “el-Halfiyyetü'd-Dînîyye li's-Sırâi'l-İsbâniyyi'l-Osmânî ala'l-Eyâlâti'l-Mağribiyye fi'l-Karni's-Sadisi Aşer” (çev. Mehmet Özdemir), *İslâmî Araştırmalar*, XII/2, sy. 2 (1999), s. 179.

² Rodrigo de Zayas, “Endülüs'te Yüzbinlerce Müslüman Katledildi”, *Endülüs'ten İspanya'ya*, Ankara: TDV, 1996, s. 111.

edilmesi veya öldürülmesinin ilâhî iradeye uygun düşmediği fikri gelmiştir. Böyle hareket edilecek olursa, Müslümanlar'ın Katolik inancından uzaklaşacaklarını ve bu şekilde öldükleri taktirde İslâm dini üzere ölecekleri için kendileri açısından bir kayıp sayılacağını düşünmüştür. Ayrıca, Gırnata'nın işgali sürecindeki savaşlar sebebiyle Kastilya Krallığı'nın askerî ve ekonomik imkânları ciddi manada azalmıştı. Gırnata işgal edilmiş olsa da Gırnata ve çevresindeki Müslümanlar'ın henüz tam anlamıyla silâhsızlandırılmamışlardı. Bu aşamada onlara baskı yapmak huzursuzluklara sebebiyet verebilirdi. Fernando, Müslümanlar'ın baskı kullanılmadan Hristiyan olacaklarına dair umutlarını henüz yitirmemişti³.

Fernando'nun aksine Müslümanlar'ın kendi istekleriyle gerçek birer Hristiyan olmayacaklarını düşünen kilise çevrelerine göre ise; Müslümanlar'ın zor kullanılarak Hristiyanlaştırılmaları ilâhî iradenin de isteğiydi. Çünkü Müslümanlar'ın ruhları ancak bu şekilde kötülüklerden arındırılabilirdi. Müslümanlar, İslâm'ın gereklerini yerine getirdikleri sürece Hristiyanlar'la aralarında barış ve huzur ortamının tesis edilmesi de imkânsızdı⁴. Kilise çevrelerinin Endülüs Müslümanları'na yönelik bu bakış tarzı daha sonra görüleceği üzere İspanyol devlet adamlarının politikasında önemli bir yer tutacaktır. Bu bakış tarzının arka planında İspanya'da din birliğini sağlama amacı yanında, İslâm'ın İspanya'da yeniden güçleneceği endişesi de vardı⁵. Bu bakış açısının etkisinde kalan İspanyol devlet adamları, Endülüs Müslümanları'nın asimile edilmeden varlıklarını sürdürmeleri hâlinde, gerek Kuzey Afrika Müslümanları gerekse Memlükler ve Osmanlılardan yardım alarak İspanya'yı tehdit edecek güce ulaşabilirlerdi. Bu durum Katolik İspanyol Krallığı için ileride istenmeyen gelişmelere yol açabilirdi.

Yukarıda ifade edilen sebepler ile din adamlarının İspanyol yönetimi üzerindeki baskıları, Gırnata'nın teslim anlaşmasından yedi yıl sonra (1499) sonuç verecektir. Bu tarihten sonra Endülüs Müslümanları'nın asırlardır yaşadıkları evlerini birer zindan, topraklarını onlar için birer sürgün yeri hâline getirecek olan yeni bir süreç

³ Carvajal, Luis de Marmol, *Historia de Rebellion y Castigo de los Moriscos del Reino de Granada*, Madrid 1797, I, 153; Francisco A. Hitos, *Mártires de la Alpujarra en la Rebelión de los Moriscos (1568)*, Granada: Universidad de Granada, 1993, s. 26.

⁴ Marmol, I, 111.

⁵ Mehmet Özdemir "İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası (I)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)*, XXXV (1996), s. 264.

başladı. İspanyol devleti Gırnata teslim anlaşmasında yer alan Müslümanlar'ın mal, can ve din emniyetini güvenceye alan hiçbir hükmü tanımayacaktır. Bu yeni süreç, iki önemli isyana sebep oldu⁶, iki asrı aşkın bir süre devam eden Moriskolar'ın dramını ihtiva eden bir dönemi başlattı.

3.2 İkna Yöntemiyle Endülüs Müslümanları'nı Hıristiyanlaştırma Faaliyetleri

Katolik Krallar (Fernando ve İzabella), Allah'ın kendilerine bahsettiği zaferin (Gırnata'yı işgal) şükrünü eda etme düşüncesiyle “Hıristiyanlaştırma” sürecini başlattılar. Aslında onlar Katolik din adamlarının kendilerine dikte etmeye çalıştıkları bu fikirlerin her hâlükârda Gırnata teslim anlaşmasındaki hükümlerin ortadan kaldırılması anlamını taşıdığının farkındaydılar. Fakat İspanya'da din birliğinin sağlanması için de Müslümanların Hıristiyan olması gerekiyordu. Bu düşünceyle başlatılan Hıristiyanlaştırma süreci, İspanya'nın tüm bölgelerinde aynı anda başladı. Çünkü, Müslümanlar'ın yaşadıkları bölgelerin sosyo-ekonomik ve siyasî atmosferleri farklıydı. Aragon, Belensiye ve Navarra bölgelerindeki Müslümanlar daha sonra ifade edileceği üzere hem yerel yöneticiler, hem de geniş arazi sahipleri himâyesinde yaşamlarını devam ettirerek, çiftliklerde gece gündüz çalışıyorlardı. Dolayısıyla, bölgenin ekonomik hayatı için can damarlarıydılar. Bu sebeple, Hıristiyanlaştırma faaliyeti öncelikle Gırnata'da tatbika konuldu, daha sonra da Kastilya'nın iç kesimlerine, Navarra ve Aragon bölgesine teşmil edildi⁷.

Gırnata'nın “pilot bölge” seçilerek buradan başlanması sebebi ise Kraliçe İzabella'nın Gırnata'yı Vizigot ve Roma dönemlerinde bir piskoposluk merkezi olarak sahip olduğu şöhretine yeniden kavuşturma, başpiskoposluk hâline getirme düşüncesi⁸ ve işgal sürecinde ele geçirilen İslâm şehirlerinden göç edenlerin sığındıkları son Endülüs şehri olması sebebiyle yoğun Müslüman nüfusuna sahip olması, dolayısıyla ileride çıkacak bir tehlikenin buradan doğabileceği endişesidir. Ayrıca, Aragon

⁶ J.E.López de Coca Castañer (2005), “Mamelucos, Otomanos y Caída del reino de Granada”, *En La España Medieval*, sy.28 (2005), s. 229-258.

⁷ Özdemir, agm, s. 266.

⁸ H. Charles Lea, *İspanya Müslümanları, Hıristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri* (çev. Abdullah Davudoğlu), İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2006s. 38.

bölgesindeki çiftliklerde yaşayan Müslümanlar gibi, Gırnata ve civar bölgelerdekilerini koruyacak senyörler sınıfının henüz teşekkül etmemiş olması; İspanyol yönetimine daha az tepkinin geleceği düşüncesi de etkili oldu⁹.

Müslümanlar'ın öncelikle Katolik inancıyla alakalı dinî eğitim almaları için dönemin Tuleytula Başpiskoposu Gonzales de Mendoza¹⁰ gibi din adamları ellerinden gelen çabayı sarfetmiş, bu amaçla birçok rahip ve papazı göreve çağırmıştır¹¹. Bu göreve çağrılan papazlardan Avila piskoposu ve Kraliçe İzabel'in "günah çıkartıcısı" olan Hernando de Talavera'nın (1423-1507) isimli şahısın Gırnata Başpiskoposluğu'na tayin edilmesiyle süreç başlatılmıştır (1493)¹². Gırnata Müslümanları'nın Hristiyanlaştırılması için gece gündüz çalışan Hernando de Talavera (işgalden önce) Gırnata'dan başka bir yerde piskoposluk yapmayacağını belirtmiş¹³, bu konudaki hedefini Gırnata'daki Müslümanlar'a hak dini (!) tebliğ etmek olarak ortaya koymuştu. Gösteriden uzak ve münzevi bir yaşamı olan¹⁴ Kardinal Talavera, Müslümanlar'ı Hristiyanlaştırmak için ikna yöntemini benimsemiş içlerinde fakihlerin de olduğu¹⁵ 3.000 civarında Müslüman'ın Hristiyanlığı tercih etmesini sağlamıştır¹⁶. Bu konudaki çalışmalarını öncelikle, Müslümanlar'ın İslâm akaidini, namaz ve oruç gibi ibadetlerle, çocukların doğumunda ve evlilik merasimlerinde uyguladıkları örf ve âdetleri ve temizlik alışkanlıklarından vazgeçmeleri üzerine bina etmiştir¹⁷.

Talavera'nın çalışmaları yalnızca Hristiyan inanç ilkelerini anlatmakla sınırlı kalmamıştı. Bu çalışmaların yanında, içlerinde dinî vaazların verildiği ve isteyen

⁹ Özdemir, agm, s. 267.

¹⁰ Henri Charles Lea, *el-Arab ve'l-Müslimûn fi'l-Endelüs ba'de sükûti Gırnata* (trc. Hasan Saîd Kermî), Beyrut: Dâru Lübnân, 1988, s. 44.

¹¹ Bunlardan en önemlilerinin, Lopez de Mendoza, Hernando de Talavera ve Jimenez de Cisneros isimli din adamları oldukları kaydedilir; bk. Chakib Benafri, *Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Moriskolar'ın Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 1987), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, s. 37.

¹² Marmol, I, 107-108.

¹³ David W. Coleman, *Creating Christiyen Granada: Religion and Community on the Old-World Frontier, 1492-1570*, (Yayınlanmamış doktora tezi, 1989), B.A.Emory University, s16.

¹⁴ Talavera'nın bu isteği İspanyol Devleti tarafından mâkul karşılanmış, Gırnata piskoposluğuna 2 milyon kuruş - Avila'nın piskoposluğundan dahi ciddi derecede düşük- ayrıldığı belirtilmiştir. bk. Marmol, I, 106; Ayrıca bk. Don Florenci Janer, *Condicion Social de los Moriscos de España*, Madrid: La Real Academia de la Historia, 1857, s. 19.

¹⁵ F. Janer, s. 21; Hitos, s. 26; Lea, İspanya Müslümanları, , s. 38.

¹⁶ F. Janer, s. 21.

¹⁷ Antonio Domínguez Ortiz, Bernard Vincent, *Târîhu Müslimi'l-Endelüs - Moriskiyyûn (Hayâtu ve Me'sâtu Ekâlîyye)*, (trc. A.Salih Taha), Katar: 1998, s. 121.

herkesin eğitim alabildiği ve bilhassa Morisko çocuklarının eğitimi için okullar açmıştır¹⁸. Yalnızca kendine bağlı misyonerlerin Arapça öğrenmesini teşvik etmekle kalmayarak kendisi de ilerleyen yaşına rağmen kendi amaçlarına hizmet edecek kadar Arapça'yı öğrenmiştir. Hatta bu amaçla temel bir Arapça dilbilgisi kitabı ve sözlüğü telif etmiştir¹⁹. Marmol, onun bu çalışmalarının İspanyol devlet adamlarında bu kadim sorunlarını (Müslümanlar'ın Hristiyanlaştırması) rahat bir şekilde çözeceklerine dair ümit ışıklarını parlattığını kaydetmiştir²⁰. Müslümanlar'ın iyi birer Hristiyan olabilmesi için Katolik inancının öğretilmesi ve onlara kabul ettirilmesi gerekmiştir. Bu amaçla, Gırnata'nın merkezinde, bilhassa Müslümanlar'ın yoğun olarak yaşadıkları Beyyâzîn mahallesinde, çoğunluğu yıkılan camilerin arazilerine olmak üzere irili ufaklı 20 adet kilise inşa edilmiştir²¹. Papalığın emriyle inşa edilen bu kiliselere Müslüman erkek, kadın ve çocukların gelerek Hristiyan akîdesini öğrenmeleri ve içerisinde bulundukları hatadan dönmeleri amaçlanmıştır. Ülkede din birliğinin sağlanması konusunda önemli adım olmak telakki edilmiştir. Kiliselerdeki eğitimlerin yanı sıra bu eğitimlerin kesintisiz devam etmesi ve kalıcı hâle gelmesi için Katolik akîdesinin öğretildiği ilmiyeler yazılmıştır. Bu ilmiyelerin ilki Gırnata'nın işgal edilmesinden sonra Gırnata piskoposu olan Hernando de Talavera tarafından hazırlanmıştır. XV. asır nihâyete ererken Talavera'nın hazırlamış olduğu ilmiyal "*Breve y muy provechosa doctrina de lo que debe saber todo cristiano con otros tradatos muy provechosos*" (Her Hristiyanın bilmesi gerekenle ilgili özet öğreti, diğer faydalı bilgilerle beraber) ismiyle basılarak çoğaltılmıştır.

Bu tarz ilmiyelerin içeriklerinden bahseden Moreno²² 1505'te Pedro de Alcala tarafından ve *Arte para ligeramente saber la lengua arábica* (Arap dilini anlamak için kolay metot) ismiyle hazırlanan ilmiyalin İslâm'ın neden reddedilmesi gerektiği ve Gırnata'yı işgal eden ruha neden sahip çıkılması gerektiğine dair açıklamalarla başladığını, Arap lisanının ilkeleri, talebeler için haç çıkartma tarifi, dinî âyinler, günah çıkarma, Katolik inancının temelleri, büyücülükten kaçınma (Müslümanlar'ın kara büyü

¹⁸ Angel A. Amy Moreno, *The Spanish Treatment of Moriscos as a Model for the Treatment of Native Americans* (Yayınlanmamış doktora tezi, 1982), Boston Universis. 95

¹⁹ Lea, *el-Arab ve'l-müslimûn fi'l-Endelüs*, s. 45.

²⁰ Marmol, I, 107.

²¹ Moreno. s. 88.

²² Moreno, s. 92.

ile uğraşmaları sebebiyle) günah ve sevap kazanma yolları ve Müslümanlar'ın dinî inancının ıslah edilmesi gereği gibi konulara yer verildiğini kaydetmiştir. Bu ilmihal bilgilerinin öğretilmesi amacıyla Müslümanlar, Gırnata'da, yetişkinler ve çocuklar olmak üzere iki gruba taksim edilmiştir. Evli ve dul kadınların cuma, genç kızların ise cumartesi sabahları kilisedeki ilmihal derslerine katılması zorunlu tutulmuştur. Morisko çocuklarının eğitimi ise günlük olarak planlanmıştır. Çocuklar senede 3 kez Katolik inancının temelleri ile ilgili imtihan edilmişlerdir²³. Papazlar tarafından dikkatle takip edilerek pazar ayinlerine katılmayan Müslümanlar devlet yetkililerine bildirilmiştir. İhmali kanıtlanan kişiler ağır para cezasına çarptırılmışlardır²⁴. Bir müddet sonra bu cezalarla da yetinmeyen İspanyol yetkililer bazı zeki Morisko gençlerini Gırnata'dan Salamanca ve Alcalá'daki üniversitelere din eğitimi için göndermişlerdir.

Talavera'nın çalışmaları sonucunda Lea'nin belirttiği gibi gerçekten de XV. asır nihâyete ererken, İspanya'da Hristiyanlığa toplu geçişler noktasında cesaret verici gelişmeler yaşanmıştır. Kilise ve devlet adamları nazarında bu sevindirici gelişmeler Aragon Krallığı'nın önemli şehirlerinden olan Caspe Müslümanları'nın toplu Hristiyan olmasıyla daha da artmıştır (1499). Hristiyanlığı kabul sürecini teşvik etmek için, 31 Ekim 1499 tarihinde yayımlanan kraliyet fermanıyla, teslim olduktan sonra vaftiz olan tüm Mağribî kölelerin serbest bırakılması ve vaftiz olmuş bir Mağribî'nin oğlunun tüm miras haklarından faydalandırılması sağlanmıştır²⁵. Bir müddet sonra Fernando Müslümanlar'ın din değiştirmelerini teşvik için, sahip oldukları mal ve mülklerinin ellerinden alınmayacağı, Beyyâzîn mahallesinde isyan etmeleri sebebiyle herhangi bir cezaya çarptırılmayacaklarına, kendilerine idarî ve dinî görevlerde bulunan hiç kimsenin karışmayacağına ve din değiştirme anına kadar işlemiş oldukları suçlar sebebiyle cezalandırılmayacaklarına dair teminatları içeren bir kraliyet fermanı yayımlamıştır (26 Şubat 1500)²⁶.

Müslümanlar'ın Hristiyanlaştırılmaları için farklı tarihlerde din değiştirmeyi teşvik edici fermanlar yayımlanmaya devam etmiştir. İspanyol yönetimi ve dönemin

²³ Antonio Domínguez Ortiz, Bernard Vincent, *Târîhu Müslimi'l-Endelüs*, s. 121.

²⁴ Moreno, s. 92-93.

²⁵ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 39.

²⁶ Louis Cardaillac, *el-Moriskiyyûne'l-Endelüsiyyûne'l-Mesihîyyûn, el-Mücâbihâtü'l-Cedeliyye (1492-1640)* (trc. Abdülcelil et-Temîmî), Zağvan 1989, s. 50-51.

Tuleytula başpiskoposu Don Juan Tavera, Moriskolar'ın Hristiyanlaşmalarını sağlamak için 50 gün bir af süresi tanımıştır. Bu süre içerisinde samimi bir şekilde kiliseye gelip günahlarını itiraf edenlerin itirafları kabul edilecek ve malları ellerinden alınmayacakları ilan edilmiştir (11 Haziran 1545). Bir ay sonra Kuzey Afrika ve Fas'a gitmiş olan Moriskolar için de benzer bir kanun çıkarılarak İspanya'ya dönmeleri amaçlanmış, 1546 yılında ise Papalık makamı tarafından, Katolik dininden kaç kez irtidat etmiş olurlarsa olsun tövbe ettiklerinde affedilecekleri ilân edilmiştir. 13 Mayıs 1555 tarihinde İşbîliye başpiskoposu Fernando de Valdes, Aragon bölgesindeki Moriskolar'a 6 ay süreyle günahlarını ve başkalarının hatalarını itiraf için süre tanımıştır. Bir yıl sonra aynı bölgede Moriskolar'ın ruhlarını kurtarmak için onlara yeni bir ruhsat verilmiştir. 1567, 1571 yıllarında gerek kraliyet fermanları gerekse engizisyon mahkeme başkanının ruhsatları ile Moriskolar'ın baskılara maruz kalmadan din değiştirmeleri amaçlanmıştır.

Müslümanlar'ın gerçek birer Hristiyan olacakları umuduyla başlayan yoğun inanç eğitimi sürecinde, bir kısmı kilise ve din adamlarından bir kısmı da din değiştirmek zorunda bırakılmış Müslümanlar'dan kaynaklanan bazı sorunlar çıkmıştır. Katolik inancının “Yeni Hristiyanlara” öğretilmesi noktasında mahalle papazlarının ilmî düzeylerinin düşük kalması, kendi cemaatlerinden (Müslümanlar'dan) gelen paraların onlar için Hristiyanlığı öğretmekten daha önemli olması ve Müslümanlar'ın kiliselerde verilen eğitimi ciddiye almayıp çoğu zaman senede ancak bir kez bu eğitimlere katılması gibi konular Hristiyan akîdesinin tam anlamıyla benimsenmesini engellemiştir. Nitekim daha sonra içeriklerinden bahsedeceğimiz birçok kraliyet fermanında bu hususların ön plana çıktığı görülecektir. Örnek olması açısından, II. Philip 1571 yılında Kastilya'da yaşayan Moriskolar'ın söz konusu eğitimleri alıp almadıklarını ve bu eğitimlerin beklenen faydaları verip vermediğini kontrol ettirmek amacıyla bir çalışma başlatmıştır. Bu araştırma sonucunda, din adamlarının daha önceleri kendisine sundukları raporlarda Moriskolar'ın düzenli inanç eğitimi aldıkları şeklindeki bilgilerin doğru olmadığını tespit etmiştir²⁷.

²⁷

Ortiz, Antonio Domínguez-Bernard Vincent, *Târîhu Müslimi'l-Endelüs*, s. 121-122.

3.3 Baskı ve Fermanlar Yoluyla Endülüs Müslümanları'nı Hristiyanlaştırma Faaliyetleri

Şüphesiz ki ikna yönteminin kısmen beklenen sonucu vermesi, başka usullerin bir kenara bırakıldığı anlamına gelmiyordu. Fernando'nun 28 Ocak 1498 tarihinde engizisyon genel başkanına yazdığı mektup göstermiştir ki, Belensiye Engizisyonu, Müslümanlar'ı yargılama yetkisini kendinde görerek giysilerini kullanmalarını yasaklama cihetine gitmiş, yasağın uygulanmasını sağlamak amacıyla, devlet görevlilerini Serra isimli köye göndermiştir. Bu davranış Serra'da yaşayan Müslümanlar'ın tepkisini çekmiş, denetim maksadıyla gelen İspanyol yetkililerin yöre halkı tarafından dövülmelerine sebep olmuş, olaydan müteasir olan Belensiye Engizisyon Mahkemesi ise bu sırada Belensiye'de bulunan Serralılar'ı hapsedmişti. Kral Fernando, bu hadiselerden haberdar olunca Belensiye Engizisyon Mahkemesi'ne Müslümanlar'a itidalli davranılması talimatını vermiştir.

Bir süre sonra kilise çevreleri Kardinal Talavera'nın Gırnata Müslümanları'nı Hristiyanlaştırmak için izlediği ikna yöntemini yetersiz ve yavaş bulmuş, öncelikle Gırnata şehrinde engizisyon mahkemesinin kurulmasını (1499) ve bu mahkemenin Kurtuba Genel Engizisyon Mahkemesi'nin bölgesine dahil edilerek bölge halkı tarafından gaddar olarak bilinen Diego Rodriguez Lucero isimli şahsın getirilmesini sağlamışlardır²⁸. Gırnata'nın Engizisyon mahkeme alanına dahil edilmesiyle ilk adımı atılan bu yeni Hristiyanlaştırma politikanın yürüyebilmesi için başpiskoposluk görevini heyecanla sürdüren Talavera'nın yardımcılığına, Francisco Ximenez de Cisneros²⁹ isimli şahıs tayin edilmiştir³⁰. Lea'nin: “Bu olağanüstü adama İspanya çok şey

²⁸ Bu şahsın Diego Rodriguez Lucero isminde biri olduğu, halkın mallarını müsadere işlemlerinde acımasızlığı sebebiyle Fernando'nun güvenini kazandığı, fakat bir müddet sonra onun bu hile ve gaddarlık dolu davranışları sonucunda Kurtuba'da başgösteren ayaklanmadan (1506) sorumlu tutularak görevden alındığını kaydedilir; bk. Hitos, s. 26; Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 41.

²⁹ Madrid yakınlarındaki Ximenez köyünde 1436 yılında doğdu. Hayatının büyük bir bölümünü Doğu dillerini bilhassa Arapça'yı öğrenmek için harcadı. 1492 yılında İspanya'da büyük din adamı unvanı ile din işlerinin tanzim edilmesi vazifesini üstlendi. 1499'da ise Papa tarafından Kastilya'daki din adamlarından mesuliyetle görevlendirildi. Müslümanlar'a karşı ciddi bir mücadele veren Ximenez Gırnata'daki vazifesinden sonra 1505 yılında komutasındaki İspanyol savaş birlikleriyle Cezayir'deki Vahran kasabasına saldırdı. Bu saldırı esnasında birçok Müslüman öldürüldü ve birçoğu esir edildi. 1517 yılında öldü; bk. Lea, *el-Arab ve'l-müslimûn fi'l-Endelüs*, s. 45-46, dn.2.

³⁰ Bu esnada Cisneros'un Alcala'da bir üniversitenin temellerini atmakla meşgul olduğu ve Tuleytûla'da (Toledo) Başpiskopos olarak görev yaptığı belirtilir; bk. Hurtado de Mendoza,

borçludur ama, yaptığı hizmetler tamiri imkânsız uygulamalardan dolayı gölgede kalmıştır” diye bahsettiği Cisneros, Gırnata Müslümanları arasında var olan huzursuzluğu daha da büyötmüştür³¹.

Kardinal Cisneros’un Gırnata’ya tayin edilmesiyle Gırnata Müslümanları için yeni bir dönemin kapıları aralanmış, Müslümanlar, Katolik inancının ve İspanyol devletin demir pençelerini bedenlerinde hissetmeye başlamışlardır. Hristiyanlaştırma planı revize edilerek Müslüman fakihlerin halkın da hazır bulunduğu toplantılarda münazaraya girmeleri sağlanmıştır³². Bu münazara toplantılarının birinde kimi araştırmacılara göre³³ 3.000, kimilerine göre³⁴ 9.000 kişi bir günde din değıştirip, üzerlerine kutsal su serpilerek vaftiz edilmiştir (18 Aralık 1499). Cisneros’un Gırnata’daki bu çalışmaları sonucunda görevinin ilk günlerinde toplam 11.000 kişi zorla Hristiyanlaştırılmıştır³⁵. Gırnata’daki birçok cami gibi³⁶ Gırnata’nın Beyyâzîn semtinde bulunan büyük cami “San Salvador” ismiyle kiliseye dönüştürölmüştür³⁷. Müslüman genç kızlar İspanyol erkeklerle, Müslüman erkekler ise İspanyol kızlarla evlenmeye zorlanmıştır. Kardinal Cisneros Müslümanlar’ın ileri gelenlerini Hristiyanlaştırmak maksadıyla yüklü miktarlarda borçlanarak din değıştirecek olanlara hediyeler³⁸ vermiştir. Fakat bu çabaları sonucunda yeteri kadar din değıştirme hadisesi meydana

Guerra de Granada (haz. Benito Monfort), Valencia: Libreria de Mallén y Berard, 1830 s. 64; Pascual Boronat y Barrachina Francisco, *Los Moriscos Españoles y su Expulsión*, Granada : Universidad de Granada, 1992, s. 108; Hitos, s. 26.

³¹ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 41

³² F. Janer, s. 21.

³³ Hitos, s. 26; Stanley Lane-Poole, *The Moors in Spain*, London 1888, s. 269

³⁴ Carrasco García Gonzalo, Huellas de la sociedad musulmana granadina: la conversión del Albayzín (1499-1500)”, *En la España medieval*, sy. 30 (2007), s. 336; ayrıca bk. Reem F. Iversen, *Prophecy and Politics: Moriscos and Christians in Sixteenth and Seventeenth Century Spain* (Yayınlanmamış doktora tezi, 2002), Princeton University, s. 41.

³⁴ David W. Coleman, *Creating Christiyan Granada: Religion and Community on the Old-World Frontier, 1492-1570* (Yayınlanmamış doktora tezi, 1989), B.A.Emory University, s. 1.

³⁵ Zayas, agm, s. 111.

³⁶ Coleman, s. 1.; Bu sayının 50.000 olduğu da belirtilmiştir; bk. Sahar Abdölaziz Salim, *A ‘lakatü Mısır el-Memlûkiyye bi Ğırnata Kabîlu ve vukubu sukûtiha, el-Zikrâ hamsemie senetü li sukûtu Ğırnata*, 1492-1992, Zagvan: 1993, s. 112.

³⁷ Marmol, I, 114; Pascual Boronat-Barrachina, s. 108; Lea, *el-Arab ve'l-Müslimun fi'l-Endelüs*, s. 46.

³⁸ Nebîl Abdölhay Rıdvân, *Cühûdü'l-Osmâniyyîn li-inkâzi'l-Endelüs ve istirdâd fî matla*, Mekke : Mektebetü tâlibi'l-Câmii, 1998, s. 77.

gelmeyince baskı yoluna başvurarak³⁹ Müslümanlar'a daha önceleri tanınmış dinî ve sosyal hakları ellerinden alınmıştır.

Gırnata Müslümanları baskı yoluyla din değiştirme sürecinin devam etmesi hâlinde İspanya'da hiçbir Müslüman'ın kalmayacağı endişesine kapılmışlardır. Zegri⁴⁰ isimli Gırnata'nın soylu bir ailesine mensup olan Müslüman'ın başına gelenler bu endişelerinin yersiz olmadığını ortaya koymuştur. Rivayet edildiğine göre Zegri, Hristiyanlığı kabul etmediği için Cisneros tarafından hapsedilerek günlerce aç ve susuz bırakılmış işkencelere daha fazla dayanamayınca da Cisneros'a gelerek rüyasında Tanrı'nın kendisine Hristiyan olması gerektiğini söylediğini, yaptıklarından dolayı kardinalden affını istemiştir. Bu durumdan memnun olan Cisneros ona Zegrí Gonzalo Fernández Zegrí ismini vererek Hristiyanlaştırılmıştır⁴¹. Bu baskı döneminin şahitlerinden biri olan ve Huesca'da oturan Abdülkerim Juan del Rincón isimli Müslüman,⁴² bu dönemde Allah'ı memnun etmek adına (!) Müslümanlar'ın ibadet etmeleri, Allah'ın ve Peygamber'inin adını zikretmeleri yasaklanmıştı. Arapça kitaplar yakılmış, fakihler suçsuz yere öldürülmüştür. Din adamları Müslümanlar'a yapılan bütün baskıları Allah'ı memnun etme adına yaptıklarını ifade ederek, kamusal ve özel alanda İslâmı alâkalı olarak görülen hiçbir şeye tahammül edilmemiştir. Endülüs Müslümanları bu baskılara daha fazla dayanamayarak Alpujarra (1500) ve Rûnde gibi (1501) bölgelerde isyan etmişlerdir.

3.3.1 Kastilya ve Gırnata Müslümanları'nın Fermanlar Yoluyla Hristiyanlaştırılması

Kardinal Cisneros'un Gırnata'daki Hristiyanlaştırma çalışmaları devam ederken, diğer taraftan da bu sürecin bir an evvel tamamlanması için İspanyol yönetimi tarafından fermanlar yayımlanmaya başlanmıştır. Bu amaçla, İzabella İspanya'nın diğer bölgelerinden Gırnata'ya gelen yeni Hristiyan olmuş olan Müslümanlar'ın şehre girişlerini ve Gırnata Müslümanları'yla temaslarını önlemeye yönelik bir ferman

³⁹ Mendoza, s. 64.

⁴⁰ Zegrî olayı hakkında geniş bilgi için bk. Marmol, I, 114-116; Hitos, s. 27; Iversen, s. 84.

⁴¹ Pascual Boronat-Barrachina, s. 108; Hitos, s. 27.

⁴² Iversen, s. 85-87.

yayımladı (20 Temmuz 1501)⁴³. Fakat bu fermanın Müslümanlar'ın, Gırnata'nın çevre bölgelerden temin ettiği buğdayın ulaşımını sağlamaları⁴⁴ ve muhtelif ticârî faaliyetleri ellerinde tutmaları sebebiyle⁴⁵ tatbiki mümkün olmamıştır. 30 Temmuz 1501 tarihli fermanla ise Morisko erkeklerin kadınlarla farklı saatte hamama gitmelerini yasaklayan ikinci bir ferman yayımlanmıştır⁴⁶.

Aynı sene içerisinde Gırnata Müslümanları'nın silâh taşımalarını yasaklayan ve bu yasağa uymayanların, yakalandıklarında hapis cezasına çarptırılacaklarını ve mallarının müsadere edileceklerini; ikinci kez yakalandıklarında ise, ölümle cezalandırılacaklarını muhtevî yeni bir ferman (27 Eylül 1501)⁴⁷ yayımlanmıştır. Silâh taşıma yasağının getirilmesi sadece, şiddetin kol gezdiği bir dönemde, Endülüs Müslümanları'nı nefsi müdafaa noktasında bir acziyet içerisine düşmelerine sebebiyet verecek önemli bir yasak olmakla kalmamış Hristiyanlaştırma süreci devam ettirilirken bu sürecin devamını durduracak en önemli araçlardan bir tanesi olan silâhların taşınmasının önüne geçilmiştir. Çünkü daha önceleri rahat bir şekilde silah taşıma hakları olan Müslümanlar'ın silah taşımalarına ciddi manada sınırlandırmalar getirilmiştir. Nitekim, 1526 yılında yayımlanan fermanla Moriskolar'a verilecek olan silâh ruhsatlarının sınırlandırılması aynı amaca hizmet edecektir⁴⁸.

Bir süre sonra 12 Ekim 1501 tarihli yeni bir kraliyet fermanı yürürlüğe konulmuş; bütün Arapça kitapların yakılması, Arapça konuşulmasının yasaklanması ve Arapça konuştukları tespit edilenlerin ölüm cezasına çarptırılması emredilmiştir⁴⁹. Her ne kadar İspanyol Krallığı Arapça dilini ve bu dilde yazılmış kitapları yasaklanmışsa da Moriskolar bu kitapları gizlice okumaya devam etmişlerdir. Gırnata'nın Beyyâzîn semtindeki bir evin duvarları arasında 60 adet Kur'an ve İslâm dini ve ibadetlerini

⁴³ Pascual Boronat y Barrachina, s. 112.

⁴⁴ Sâmirâî, s. 307.

⁴⁵ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 54.

⁴⁶ Antonio Domínguez Ortiz-Bernard Vincent, *Târîhu Müslimi'l-Endelüs*, s. 125.

⁴⁷ Lea, *Endülüs Müslümanları*, s. 53; Özdemir, agm, s. 272-3.

⁴⁸ Marmol, I, 141-142

⁴⁹ Ali el-Muntasır, Kettanî, "Gırnata'nın Düşmesinden IX. yy. Sonuna Kadar Endülüs'te İslam" (çev. Seyfettin Erşahin), *Kutlu Doğum Haftası Sempozyumu (1996)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, s. 65-69.

anlatan kitaplar bulunmuştur (Şubat 1570). Aynı şekilde Mâleka şehrinde de benzer eserler engizisyon mahkeme memurları tarafından ele geçirilmiştir (1567)⁵⁰.

Kral Fernando, 12 Şubat 1502 tarihli yeni bir ferman yayımlamıştır. Buna göre⁵¹; Nisan ayı sonuna kadar 14 yaşın üstündeki erkekler ile 12 yaşından büyük olan kadınlar Kastilya Krallığı'nı terk edeceklerdi. Bu yaş grubunun altındaki çocuklar ise ailelerinden alınıp Hristiyan ailelere verilecekti. Zorunlu göçe tâbi tutulan Müslümanlar, altın ve gümüş haricinde taşıyabildikleri mallarını yanlarında alabileceklerdi. İspanyol yönetimi her ne kadar Moriskolar'ın göç etmelerine izin vermişse de yapılacak göçler için bazı sınırlamalar getirmiştir. Moriskolar'ın Navar ve Aragon bölgelerindeki kıyı kesimlere göç etmelerine izin verilmemiştir. Bu yasağın sebebi bu dönemde İspanya'nın Akdeniz'de Kuzey Afrika merkezli saldırıların tehdidi altında bulunmasıydı. Ayrıca yurt dışına gitmeyi tercih edecek olan Moriskolar'ın sadece Biskay Limanı'nı kullanmalarına ve sadece Mısır'a gitmelerine müsaade edilmiştir. Bu karar, bir taraftan Moriskolar'ın göç etmelerini zorlaştırıp onların Hristiyanlığı kabul etmelerini sağlamaya yönelik iken diğer taraftan da Kuzey Afrika'ya göç etmelerini engelleyerek ileride kendilerine karşı Akdeniz'de hareket eden korsanlara katılmalarını önlemeyi amaçlamıştır.

İspanyol yönetiminin göç şartlarını zorlaştırmasına ve sadece Mısır'a gitmelerine izin verilmesine rağmen bazı Moriskolar, bir yolunu bulup Fas, Cezayir ve Tunus'a hicret etmeyi başarmıştır⁵². Yolculuk şartlarını göze almayan ve hicret etmeye gücü yetmeyenlerin ise topluluklar hâlinde Hristiyanlığı kabul etmeleri, fermanın göç etme şartlarını zorlaştırarak Müslümanlar'ın din değiştirmelerini sağlamak şeklinde ifade edilebilecek olan amacına, görünüşte ulaştığını söylemek mümkündür. Nitekim Lea'de aynı düşüncede olduğunun belirterek, her ne kadar geride kalan Müslümanlar'ın

⁵⁰ Ortiz-Vincent, *Târîhu Müslimi'l-Endelüs*, s. 125.

⁵¹ F. Janer, s. 23-25; ayrıca fermânın tam metni için bk. Fernandez y Gonzalos, *Estado Social y Politico detos Mudejeres de Castilla*, Madrid 1866, s. 432; Özdemir, agm, s. 273.

⁵² Makkarî, Ebü'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (ö.1041/1631), *Neşhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb = Urfü't-tîb fi't-ta'rîf bi'l-vezîr İbni'l-Hatîb*, (nşr. İhsan Abbas), Beyrut: Dâru Sâdır, 1988, VI, 280; Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 55.

kendi istekleriyle Hristiyan olduklarını ifade etselerde bu durumun aldatıcı olduğunu ifade etmiştir⁵³.

Bu fermanın uygulanması sonrasında yaklaşık 50.000 kişi Hristiyanlaştırılmış, Nisan'ın sonuna kadar Kastilya topraklarını terk etmeyenler resmen Hristiyan kabul edilmişlerdir⁵⁴. Bu tarihlerde, İspanyol yönetiminin Gırnata ve civarında yaşayan Müslümanlar hakkındaki kanaati, onların şeklen Hristiyan oldukları, gizlice İslâmî ibadetlerini icra ettikleri şeklindeydi. Bir müddet sonra, Kral Fernando, Navar topraklarını da kendisine bağlayınca (1512), 1502 yılındaki fermanın hükümlerini buradaki Müslümanlar'a da teşmil etmiştir. Fakat, bu bölgedeki Müslümanlar'ın çoğu, Fransa sınırındaki bölgelerde yaşadıkları için, boyun eğmek yerine göç etmiştir. Göç etmeyip geride kalanlar ise fermanın öngördükleri doğrultusunda resmen Hristiyan kabul edilmişlerdir. Çünkü göçü tercih etmeyip yerinde kalmak, Hristiyanlığı kabul etme manasına gelmiştir. Dolayısıyla bu kimseler artık Hristiyan kabul edilmiş, onların hakiki birer Hristiyan olup olmadıklarıyla alâkalı takibatın yapılması ise engizisyon mahkemesine havale edilmiştir⁵⁵.

Başta Gırnata'da olmak üzere İspanya'nın Kastilya ve Leon bölgelerinde irade-leri dışında Hristiyanlığa sokulan ve fakat kaplerinde İslâm'a olan bağlılıklarını devam ettiren Müslümanlar, bu tarihten (1501) sonra genellikle "Moriscos"⁵⁶ adıyla zikredilmeye başlandılar⁵⁷. Aragon, Belensiye ve Navar bölgelerindeki Müslümanlar'ın bu isimle anılmaları ise resmî Hristiyanlaştırma sürecinin bittiği 1526 yılı sonrasında. Çalışmamızda bu Müslümanlar için "morisco" ismini kullanacağız. Gerek bizde gerekse bu konuda yazılan ilmi eserlerin çoğunda bu ismin kullanılması, günümüzde Moriskoloji ismiyle bir literatürün oluşmuş olması, zorla Hristiyanlaştırılan Endülüs Müslümanları için yaygın olarak "morisco" kelimesinin kullanılması bu ismi tercihimizde önemli olmuştur.

⁵³ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 56.

⁵⁴ Fermân, Müslümanlar'ın Hristiyan olmamaları durumunda Müslümanlar'ın yurdu terketmelerini öngörüyordu; bk. Diana S. Williams, *Beyond the Limits of Genre: The Rhetoric of History in the Guerras Civiles de Granada*, Princeton 1993, s. 202.

⁵⁵ Özdemir, agm, s. 275.

⁵⁶ Geniş bilgi için bk. bu çalışmanın s. 16-18.

⁵⁷ Lane-Poole, s. 270.

Görünüşte Hristiyan olan Moriskolar'ın yeni dinleri hakkında bilgilerinin eksik olması normal karşılanması lazımken, engizisyon mahkemesinin onların davalarıyla ilgili verdiği müsamahasız kararlar, İspanyol yönetimini endişelendirmiştir. İspanyol yönetimi, bir taraftan zorla Hristiyanlaştırma çabalarını sürdürürken, bu çabaların sekteye uğrayacağını ve Moriskolar'ın engizisyon mahkemesinin baskılarına daha fazla dayanamayacaklarını düşünmüştür. Engizisyon mahkemelerinin idarî noktada bağımsız hareket etmesi, Kral Fernando'yu, Papa'ya müracaat etmek zorunda bırakmıştır. Papa II. Julius'tan engizisyon mahkemesine, yeni Hristiyan olanlara “şefkatli davranma salâhiyetinin” verilmesini talep etmiştir. Bu talebine gerekçe olarak da Gırnata'nın işgalinden sonra birçok Yahudi ve Müslüman'ın hidayete erdiğini, fakat bunların Hristiyanlık akîdesi hakkında yeterli bilgi sahibi olmadıklarını bu insanların samimiyetle günahlarını itiraf edip ruhlarını temizlemeleri için 30 günlük bir sürenin tanınmasını istemiştir.

Bu talep üzerine Papa II. Julius engizisyon mahkemesine “Lütuf Fermanı” diye isimlendirilen günahkârları affetme yetkisini vermiştir. Günahkar kişinin affedilebilmesi için kişinin kendisi ve başkalarıyla, ailesi ve yakınları alâkalı suçları için herkesin gözü önünde itiraf ve tövbe etmesi gerekiyordu. Böyle davranmaları durumunda mallarının müsadere edilmesini engellemiş olacaktı. Şayet, kişi daha sonraları itiraflarından dönerse, bu davranış “sapkınlık” olarak görülüp yakılarak öldürülecekti⁵⁸. Aguilar de Rio Alhama ve Cervera de Rio Alhama gibi kasabalarda 38 Morisko bu sebeple mahkûm edilmiştir.

3.3.2 Gırnata Fermanı (1526) ve Moriskolar'ın Bu Fermana Karşı Tepkileri

Bu gelişmeler yaşanırken Katolik Kral Fernando öldü (1516). Yerine Hristiyanlığı “tek çobanın yönetimi altında toplamak” ve “Evrensel Krallığı” tesis

⁵⁸ Müslümanlar'ın yapılan bütün baskılara rağmen çoğu zaman ailesi ve dostlarını ihbar etme yoluna başvurmamaları, bazı İspanyol yazarlar tarafından münkir olarak görülmelerine sebebiyet vermiştir: “Moriskolar'ın kötü huylarından birisi de, kendilerine karşı zor kullanıldığında kendileri hakkında itirafta bulunurken, komşularının suçlarını reddetmeleriydi, bu yüzden de münkir ve aforoz edilmiş kâfirler olarak yakılmaktaydılar”; bk. Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 62, dn.30.

etmek arzusunda olan V. Carlos (1516-1556) geçti⁵⁹. V. Carlos Hristiyanlaştırma faaliyetlerine hızla devam edildiği sırada devlet işleri için Gırnata'ya geldi. Bu esnada Gırnata Moriskoları'nın ileri gelenlerinden Fernando Vegenas, Miguel de Aragon ve Diego Lopez Benexara isimli şahıslar⁶⁰, rahiplerin, engizisyon mahkemesi memurlarının ve diğer devlet görevlilerinin kendilerine haksız bir şekilde baskı yaptıklarına dair ona şikâyetle bulundular. Carlos, şikâyetle konu olan meselelerin araştırılması için bir heyet oluşturdu. Heyetin hazırladığı raporu Carlos, dönemin Engizisyon Mahkemesi Genel Başkanı Manrique'ye⁶¹ iletti. Manrique, konuyla alakalı ek bir çalışma yaptırarak bir rapor hâline getirerek Carlos'a sundu. Hazırlanan raporda Moriskolar'ın iyi birer Hristiyan olmaları için yeni bir takım yasakların uygulamaya konulması tavsiye ediliyordu. Carlos bu raporun ışığında, Moriskolar açısından vâhim sonuçlara yol açacak olan "Gırnata Fermanı'nı" yayımladı (7 Aralık 1526)⁶². Hazırlanan ferman, Moriskolar'ın daha önceki şikâyetlerini gidermek bir yana, onlar üzerinde süregelen baskıların daha da artırılmasını ihtiva eden yeni şartları içermekteydi. Endülüs Müslümanları için önemli bir kavşak noktasında olan bu fermanın yayımlanması ve içeriğinin oluşmasında daha önce bahsi geçen Papalık mektubunun da önemli tesirleri olmuştur (Mayıs 1524)⁶³. Kararı alınan fakat yürürlüğü durdurulan fermana göre;

Arapça'nın kullanılması ve Mağribî elbiselerin giyilmesi, terzilerin bu tarzda elbise dikmeleri ve gümüşçülerin onların (Araplar'ın) âdetlerine uygun mücevherat üretmeleri yasaklanıyordu. Gırnata'daki hamamların kapatılması, doğumların (herhangi bir Mağribî merasimin yapılmaması için) Hristiyan ebelerle bırakılması, silâh ruhsatlarının sıkı denetim altına alınarak Müslümanlar'ın silâhsızlandırılmaları sağlanacaktı. Cuma ve düğünlerin yapıldığı günlerde Müslümanlar'a has âdet ve göreneklerin yapılmaması, cumartesi günleri de Hristiyan âyinlerinin ikâme edildiğinin

⁵⁹ Braudel, II, 31-33; Osmanlı kaynaklarında Şarlken olarak geçmektedir; bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi : İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultân Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983, II, 380.

⁶⁰ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 212; İnân, *Nihâye*, s. 354.

⁶¹ Alonso Manrique de Lara y Solís (1471-1538) çeşitli dinî vazifelerinden sonra engizisyon genel başkanı iken Sevilla'da attan düşerek ölmüştür; bk. http://en.wikipedia.org/wiki/Alonso_Manrique_de_Lara (Mart 2009)

⁶² Muñoz y Gaviria, s. 103.

⁶³ İnân, *Nihâye*, s. 351; Ali el-Muntasır Kettânî, *İnbiâsü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, İslamabad: Câmîatü'l-İslâmiyyeti'l-Âlemiyye, 1992, s. 109

görülmesi için Moriskolar'a ait evlerin kapıları açık kalacaktı. Ellere, ayaklara ve kadınların başlarına kına yakması yasaktı. Kastilya'da çocukların eğitimi için kurulan okullar Gırnata, Vâdîâş ve el-Meriyye'de açılacaktı. Hiçbir Mağribî isim kullanılmayacak ve vaftiz (hür ve köle fark etmez) olmayan hiç kimse koruma altına alınmayacaktı⁶⁴. Ayrıca, Morisko ve Hristiyanların birbirlerine “köpek”⁶⁵ demeleri yasaklanacak şayet bir Morisko bir Hristiyan “köpek” derse ilkinde on gün, bir Hristiyan bir Morisko'ya “köpek” derse altı, tekrarı hâlinde ise iki katı hapisle cezalandırılacaklardı⁶⁶.

İspanyol Krallığı bu yeni baskı ve yaptırım fermanına karşı oluşabilecek tepkileri azaltmak ve Moriskoları'n gözünü korkutmak için Ceyyân Engizisyon Mahkemesi'ni Gırnata'ya nakletmiştir⁶⁷. Gırnata Moriskolar'ı fermanın yürürlüğe konulmaması için İspanyol yönetimi nezdinde girişimde bulunarak, fermanın iptal edilmesi veya ertelenmesi karşısında ödedikleri ek vergilere ilâveten 80.000 duka altın vermeyi Carlos'a teklif etmişlerdir. Carlos, bu sırada Kastilya Devleti'nin içinde bulunduğu kötü ekonomik koşulları göz önünde bulundurarak bu teklifi kabul etmiş ve fermanın yürürlüğe konulmasını 40 yıl boyunca durdurmuştur⁶⁸. Fakat, Gırnata'da Moriskolar'ın sadece kılıç ve hançer, köylerde ise mızrak taşımalarına izin verilmiştir.

Gırnata fermanının 1530 ve 1540 yıllarında yürürlüğe konulması yönünde kilise ve engizisyon mahkeme çevresinin çabaları sonuç vermemiştir⁶⁹. 1537'de Müslümanlar'ın yerlerini terk etmelerini ve sahil kentlerine yaklaşmalarını yasaklayan bir başka ferman çıkarılmıştır. Şayet bir Morisko sahil kentlerinden birinde yakalanacak

⁶⁴ Marmol, I, 141-142; Jaime Bleda, *Coronica de Los Moriscos de España*, Valencia: Universitat de Valencia, 2001, s. 656; Epalza, s. 46.

Pedro Longas, *La Vida Religiosa de Los Moriscos*, Granada: Universidad de Granada, 1998, s. XLI; İnân, *Nihâye*, s. 353-354; Antonio Gallego Burin y Alfonso Gámir Sandoval, *Los Moriscos del Reino de Granada, Según Sínodo de Guadix de 1554*, Granada 1996, s. 21-22.

⁶⁵ Bu hitap tarzını, Morisko ve Hristiyanlar arasında bir birlerini aşağılama amacıyla kullanmışlardır. Hristiyanlar Moriskolar'a “Arap köpeği” olarak hitap ederken, Moriskolar Hristiyanlara “Hristiyan köpekler” olarak hitap etmişlerdir.

⁶⁶ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 79, dn. 17.

⁶⁷ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 212.

⁶⁸ Bu kanunun uygulanması 40 yıl boyunca durdurulmuştur; bk. D. José Muñoz y Gaviria, *Historia del Alzamiento de Los Moriscos, su Expulsion de España*, Madrid: Establecimiento Tipografico de Mellado, 1861, s. 105-106; İnân, *Nihâye*, 358; Lane-Poole, s. 273.

* İspanyol yönetimi Moriskolar'ın Kuzey Afrika ile olası haberleşmesini kendisine her zaman bir tehdit olarak görmüştür. Bu sebeple de her defasında kıyı kentlerden onları uzak tutmak için çaba sarfetmiştir.

⁶⁹ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 214.

olursa büyük miktarda fidye ödeyecek ve malları müsadere edilerek cezalandırılacaktı⁷⁰. Daha sonraki bir fermanla da Moriskolar'ın yoğun olarak yaşadıkları Gırnata bölgesinden, Belensiye bölgesine geçişleri de yasaklanmıştır (1541)⁷¹.

3.3.3 1567 Tarihli Ferman ve Moriskolar'ın Fermanı İlga Girişimleri

Carlos döneminde, Endülüs Müslümanları'nın, resmî Hristiyanlaştırma sürecinin tamamlandığı, fakat yayımlanan fermanların tam anlamıyla uygulanamadığı, Moriskolar'ın bundan istifade ile gizlice dinî vecibelerini yerine getirdikleri bir dönem olmuştur. Carlos'tan sonra İspanya tahtına geçen II. Philip dönemi ise bu baskıların sürekli ve kalıcı hale gelmesi için İspanyol Devleti tarafından yeni adımların atıldığı, Moriskolar açısından daha da zorlu geçecek olan bir dönem özelliği taşımıştır.

Bu dönemde Gırnata başpiskoposu Pedro de Guerrero (1499-1576) Katolik inancının ve kilise manevî hayatının temellerinin tartışıldığı İtalya'da yapılan Trent Kilise Konsili'ne katıldıktan sonra (1563)⁷² Roma'ya uğrayarak, Papa III. Paul (1534-49), Endülüs'te yaşayan Moriskolar'ın sadece ismen Hristiyan olduklarını, kalben Katolik İnâncına iman etmediklerini söyleyip şikâyetle bulunmuştur⁷³. Bu görüşmeden sonra Papa, İspanya kralı Philip'e "bu soruna çare bularak bu insanların ruhlarının kurtarılmasını" talep eden bir mektup göndermiştir⁷⁴. Bu mektup üzerine harekete geçen II. Philip, peşpeşe yeni fermanlar yayımlamıştır. Bu fermanların ilkinde (1563)⁷⁵: Moriskolar'ın izinsiz silâh taşınması yasaklanarak, bütün silâh ruhsatlarının yenilenmesi istenmiştir. Ruhsatsız olan bütün silâhların en geç 50 gün içinde devlet yetkililerine teslim edilmesi mecburiyeti getirilerek, teslimi geciktiren olursa 6 yıl hapis cezası ile cezalandırılacağı ilân edilmiştir. Konsilde, erkek çocukların sünnet edilmesinin

⁷⁰ Muñoz y Gaviria, s. 108.

⁷¹ İnân, *Nihâye*, s. 355; Kettânî, *İnbiâs*, s. 111.

⁷² Bugün İtalya'nın bir şehri olan Trent (Trento) şehri, Roma Katolik Kilisesi'nin çağrısı üzerine toplanan Evrensel Kilise Şurası'na üç kez ev sahipliği yapmıştır. Kilise Şurası Katolik inancının temelleri ile ilgili Protestanlar tarafından ortaya atılan iddialara cevap vermek ve kilise manevî hayatının çerçevesini çizmek için 1545-47, 1551-52, 1562-63 yıllarında olmak üzere 3 kez Trent'te toplanmıştır; ayrıntılı bilgi için bk. <http://www.newadvent.org/cathen/15030c.htm> (Ekim 2009).

⁷³ Marmol, I, 141.

⁷⁴ Marmol, I, 142.

⁷⁵ Emilia Salvador Esteban, *Felipe II y Los Moriscos Valencianos, Las Repercusiones de la revuelta Granadina (1568-1570)*, Universidad de Valladolid, Cátedra Felipe II (ed.), Salamanca 1988, s. 20.

önlenmesi, Hristiyan ebeler gözetiminde yeni doğumların yaptırılıp bu çocukların vaftiz edilmelerinin sağlanması ve çocuklara sadece Hristiyan isimlerinin verilmesi, evlilik öncesinde çiftlere Katolik inancının öğretilmesi gibi hususlara uyulması noktasında herhangi bir zaafiyetin gösterilmemesi gerektiğine dair kararlar alınmıştır⁷⁶. Bir müddet sonra, Moriskolar'ın yaşadıkları köylere, onları gözetlemek maksadıyla 12'şer Hristiyan ailenin yerleştirilmesi kararlaştırılmış⁷⁷, Moriskolar'ın arasına yerleştirilen bu aileler cuma ve bayram günlerinde onların Hristiyan âdetlerine uyup uymadıklarını kontrol etmekle görevlendirilmiştir.

Başpiskopos Pedro de Guerrero Roma'dan Gırnata'ya dönünce, Kilise Taşra Konsili'ni topladı (1565). Toplantıya, Gırnata Başpiskoposluk bölgesine bağlı olan Mâleka, Vâdîâş ve el-Meriyye şehirlerindeki papazlar katılarak Moriskolar'ın durumu değerlendirilmiştir⁷⁸. Toplantıda İspanya topraklarında bulunan Moriskolar'ın takiyye yaptıkları tespitine yer verilerek, gerçek birer Hristiyan olmaları için her türlü tedbirin alınması gerektiği belirtilmiştir. Başpiskopos Pedro de Guerra özellikle Moriskolar'ın giyim kuşam konusunda Mağribîler gibi giyindiklerini, bu giyim tarzlarının değişikliğe tâbi tutulması üzerinde önemle durup⁷⁹ şayet kalpten iman etmişlerse bir Hristiyan gibi yaşamaları ve giyinmeleri gerektiğini dile gitirmiştir⁸⁰.

Kilise Konsili'nce alınan kararların ve 1526'da Carlos tarafından yürürlüğe konulması ertelenen fermanın içerdiği yasakların uygulanması için Başpiskoposluk harekete geçerek (1566)⁸¹, söz konusu kararların uygulanmasını talep eden bir mektup yazdı⁸². II. Philip, Kilise Konsili'nden gelen çağrılar ve papadan gelen benzer konuları ihtiva eden mektup (1563 tarihli) üzerine, Moriskolar'ın iyi birer Hristiyan olması için yeni adımlar atmıştır. Konsil'in mektubunda ifade edilen hususların araştırılması için bir "Tahkik Heyeti" kurmuştur. Başında Engizisyon Genel Başkanı olan Diego de

⁷⁶ Moreno, s. 99-100.

⁷⁷ Ortiz-Vincent, *Târihü Müslimi'l-Endelüs*, s. 39.

⁷⁸ Marmol, I, 142; Janer, s. 31.

⁷⁹ Julio Caro Baroja, *Los Moriscos del reino de Granada, Ensayo de Historia Social*, Madrid: Alianza Editorial, 2003, s. 141.

⁸⁰ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 223.

⁸¹ Pedro Longas, *el-Hayâtü'd-dîniyye li'l-Moriskiyyîn el-Endelüsiyyîn* (çev. Cemal Abdurrahman), Zağvan: 1993, s. 41.

⁸² David W. Coleman, *Creating Christian Granada: Religion and Community on the Old-World Frontier, 1492-1570*, Urbana, Illinois 1996, s. 278.

Espinosa'nun bulunduğu heyet⁸³, bilhassa Moriskolar'a müsamahasız davranan şahıslardan oluşturulmuştur. Konu hakkında bir süre çalışan heyet, hazırladığı raporu Kral Philip'e sunmuştur. Raporun amacı, İspanyol yönetimi tarafından adı konulan sorunun nasıl ve ne şekilde çözülmesi gerektiğine dair yöntemlerin belirlenmesine yönelikti. Heyetin hazırladığı raporda şu hususların üzerinde durulmuştur; Moriskolar'ın gerçekten iyi birer Hristiyan olmaları için kıyafetlerini, dillerini, örf ve âdetlerini terk etmelerinin sağlanması ve Carlos döneminde Gırnata'da yayımlanan fakat, Moriskolar'ın çabalarıyla yürürlüğe girmesi engellenen 1526 yılındaki fermanın içerdiği yasakların uygulamaya konulması olmuştur⁸⁴.

II. Philip, hızlı harekete geçilmesi taleplerini soğukkanlılıkla karşılamış, Moriskolar'a karşı uygulayacağı katı politikanın doğruluğu hususunda tam manasıyla emin olmak için, o sırada Alcala'da ilâhiyat profesörü olan, daha sonra da Avilá piskoposluğuna tayin edilen güvendiği bir papaz olan Dr. Otadui ile görüşmüştür⁸⁵. Görüşmede papaz, krala, şayet insanlardan biri kendisine bir Kastilya deyişi olan; 'Daha çok Mağribî, daha çok para' derse, kendisinin de onlara daha eski bir Kastilya deyişi olan 'Ne kadar az düşman olursa o kadar iyidir' sözünü hatırlatmasını ve 'Ne kadar çok Mağribî ölürse, o kadar çok para olacaktır; çünkü düşmanın sayısı azalacaktır sözleri' ni söylemiş, Moriskolar'a yapmak istedikleri konusunda İspanyol kralını teşvik etmiştir.

Bu görüşmeden sonra II. Philip 1526 yılında yürürlüğü durdurulan fermanın maddelerini ve Gırnata Kilise Konseyi'nin önerilerini (1565)⁸⁶ dikkate alarak⁸⁷ Moriskolar'a karşı geniş çaplı tedbirlerin alınmasını içeren ve kraliyet kaza yetkisini derebeylerin arazisine de teşmil eden yeni bir ferman hazırlamıştır (1565). Kraliyet kaza yetkisi, o ana kadar derebeylerin topraklarında aileleriyle yaşayan Moriskolar'a, derebeylerin izni olmadan teşmil edilmemişti. Bu yeni fermanla birlikte, Moriskolar devlet güçlerine karşı korumasız bırakmıştır. Çünkü, Moriskolar'ın toprak sahiplerinin

⁸³ Marmol, I, 142; Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 222.

⁸⁴ Baroja, s. 141; Lea *İspanya Müslümanları*, s. 223; Taha, s. 51.

⁸⁵ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 223

⁸⁶ Manuel Barrios Aguilera, "La Nueva Frontera el Reino de Granada ante el Mundo Islámico en el siglo XVI", *Instituto de Estudios Almerienses*, Almería: Instituto de Estudios Almerienses, 1997, s. 583-610.

⁸⁷ Marmol, I, 142; Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 223.

arazilerine yerleşmeden önce işledikleri bazı suçların dosyaları yeniden açılarak onların üzerindeki baskı artırılmıştır⁸⁸.

II. Philip, hazırlanan yeni fermanın Gırnata'da duyurulması esnasında hazır bulunması için Gırnata bölge valisi Kont Tendilla'nın bulunmasını emretmiştir. Bu emir kendisine iletildiğinde Kont Tendilla⁸⁹, bölgeyi ve bölge halkını en iyi tanıyanlardan biri olarak II. Philip'ten, ya fermanın uygulanmasının askıya alınmasını veyahut da kendisine takviye birlikler gönderilmesini talep etmiştir. Aslında, Tendilla'nın yapmak istediği şey fermanın yürürlüğe konulmasıyla ortaya çıkması muhtemel tehlikeler konusunda kralı uyarmaktı. İspanyol savaş konseyi de, sorunun çözümü noktasında, Kont Tendilla'yı ve önerilerini desteklemiştir. Fakat, İspanyol Kraliyet Meclis üyelerinin, teşkilatsız ve silâhsız olan Moriskolar'ın yargı gücüyle itaat altına alınacağı düşüncesinde olmaları, Tendilla'nın girişiminin sonuçsuz kalmasına olmuştur. Çünkü, İspanyol yönetimi Moriskolar'ın başkaldırmaları durumunda, yeterli silah ve mühimmatları bulunmadığından kısa süre içerisinde etkisiz hale getirileceklerini düşünmüştür⁹⁰.

Bir süre sonra da II. Philip, ülkeyi “dâhilî” düşmanlardan temizlemek amacıyla gizlice hazırlattığı kanun (1566) metnini 1 Ocak 1567 tarihinde ilân edilmek ve dağıtılmak için hazır hâle getirmiştir⁹¹. Söz konusu tarih, Fernando ve İzabella'nın Gırnata şehrini işgal etmelerinin yıldönümüydü⁹². Hazırlanan yeni fermana göre⁹³;

Moriskolar en geç 3 yıl içinde Kastilya dilini öğrenmekle mükellef tutulacak ve 3 yıldan sonra da kimse alenen veya gizlice Arapça konuşmayacak ve yazmayacaktı. Arapça ile yapılmış bütün mukâveleler (yapılmış olan kontrat ve yazışmalar) geçersiz sayılacaktı. (Fermanın yayımlanmasından sonraki) 30 gün içinde bütün kitaplar Gırnata

⁸⁸ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 220.

⁸⁹ Marmol, I, 147.

⁹⁰ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 224.

⁹¹ Manuel Barrios Aguilera, *Historia de La Conquista de la Nobilísima Ciudad de Loja*, Granada: Ayuntamiento de Loja, 1983; L. Patrik Harvey, *Muslims in Spain : 1500 to 1614*, Chicago : University of Chicago Press, 2005, s. 214.

⁹² Marmol, I, 148; Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 224; İnân, *Nihâye*, s. 360; Iversen, s. 158.

⁹³ Marmol, I, 143-145; P. Longas, *La Vida Religiosa*, s.XLV-XLVI; Hitos, s. 37-38; Baroja, s. 143; Moreno, s. 113-114.

Meclis Başkan'ı Deza'ya teslim edilecek, suç unsuru olanlar ayıklanarak gerisi sahiplerine teslim edilecek ve üç yıl sonra bunlar da tamamen imha edileceklerdi. Bundan böyle hiç kimse Mağribî kıyafet giymeyecek, terziler onları dikmeyecek, ipekten olanlar bir, pamuktan olanlar (Araplar'a has kıyafetler) iki yıllığına giyildikten sonra ortadan kaldırılacaktı. Bu iki yıl içinde kadınlar örtünmeyecek ve yüzlerini örtmeyecekti. Nişan ve düğün merasimlerinde kilise âdetlerine uyulacaktı. Bu tür kutlamalarda Cuma günü öğle vakti (Moriskolar'ın cuma namazı kılıp kılmadıkları rahat kontrol edilsin diye) evlerin kapıları açık tutulacak, böylece Katolik görevlilerin teftiş maksadıyla Morisko evlerine rahatça girebilmeleri sağlanacaktı. Zambra ve Leilalar-şarkı ve oyunlarla şenlik- (Katolik) dine aykırı olmamasına rağmen cuma ve bayram günlerinde yasaklanacaktı. Mağribî isim ve soyisimler terk edilecekti (kabile ismine atıf yapılan İbn gibi), kına yakmak yasaktı, şahsî ve umuma açık bütün hamamlar yıkılacaktı⁹⁴. Bir Morisko'nun ruhsatı olsa dahi Mağribî köle edinemeyecek, siyahî köle ruhsatlarının hepsi Deza'nın tasdikinden geçecekti. Arapça kitapların Kastilya diline çevrilmeleri zorunlu olacaktı.

II. Philip, yeni fermanın ihtiyâtı elden bırakmadan tavizsiz uygulanması maksadıyla Pedro de Deza'yı⁹⁵ Gırnata Şansölyeliği'ne (Gırnata Meclisi Başkanlığı) getirmiş (5 Mayıs 1566) ve fermanın duyurulup icra edilmesi için Pedro de Deza'yı Gırnata'ya göndermiştir (25 Mayıs 1566)⁹⁶. Ayrıca, II. Philip, Gırnata Şansölyeliği'ni (Meclis Başkanlığı) yeni Kastilya'nın⁹⁷ bütün bölgeleri için, Valladolid Şansölyeliği'ni de eski Kastilya⁹⁸ için en yüksek mahkeme hâline getirmiştir⁹⁹. Bu yeni yapılanma, Moriskolar'ın sıkı bir şekilde denetimleri amacıyla yapılmıştı.

⁹⁴ Lea, Simancas arşivinde karşılaştığı tarihsiz bir kanun metninde Gırnata şehrindeki tüm hamamların yıkılmasının emredildiği, evinde veya başka bir yerde hamam olarak kullanılan yerleri muhafaza eden kişilere ilk seferde 50 gün zincirli hapis ve 100.000 maravidi para cezası, ikinci kez aynı suçu işlediklerinde bu cezanın iki katı, üçüncü kez işlediklerinde ise tüm malının yarısına el konularak 5 yıl kürek cezasıyla cezalandırılacağı belirtiliyordu; bk. Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 226, dn.29.

⁹⁵ Pedro de Deza'nın Gırnata'daki yeni görevine getirilmeden evvel hem engisizyon mahkemesinin bir yargıcı hem de Toro şehrinde Roma Kilisesi'ne bağlı bir kardinal olduğu belirtilir; bk. Marmol, I, 146.

⁹⁶ Baroja, s. 143.

⁹⁷ İspanya'nın özerk bölgelerinden biri olan yeni Kastilya'da yer alan şehirler; Albacete, Ciudad Real, Cuenca ve Guadalajara'dır.

⁹⁸ İspanya'nın en büyük özerk bölgesi olan eski Kastilya'da, Ávila, Burgos, León, Palencia, Segovia, Soria, Salamanca, Valladolid ve Zamora şehirleri yer almaktadır.

Pedro de Deza, ilk iş olarak, fasih Arapça konuşabilen ve Gırnata Moriskoları'yla iyi ilişkiler içinde olan Alonso de Horozco isimli şahsı görevlendirmiştir. Alonso, Gırnata Moriskoları'nın ileri gelenlerini San Salvador Kilisesi'ne davet ederek, fermanın ilân edilmesi durumunda halkın galeyana gelmemesi için, halkı ikna etmelerini istemiştir. Şayet halkı ikna edecek olurlarsa, kendilerine kral tarafından pâye ve makam verileceğini söylese de, Morisko ileri gelenleri, buna teşebbüs edemeyeceklerini, halkı ikna için çaba sarfetmeleri durumunda halk tarafından taşlanacaklarını söyleyip bu teklifi reddetmişlerdir.. Çünkü onlar bu fermanın halkın asla kabul etmeyeceği şartları ihtiva ettiğini biliyorlardı¹⁰⁰. Horozco, Deza'ya gelerek Moriskolar'ın örf ve âdetlerini yaşamak hususunda âzimli olduklarını söylemiş fakat, Deza, Horozco'nun bu başarısız girişiminden birkaç gün sonra ikinci bir toplantı tertip etmesini istemiştir. Horozco, bu sefer Katolik Kral'ın bu fermanı uygulama konusundaki kararlılığını ifade ederek, ne elde edebilirlerse almalarını önermiş fakat Morisko ileri gelenleri tarafından bu kez daha sert bir tepki ile karşılanmıştır.

Moriskolar, fermanın uygulanmasını engellemek veya ertelemek maksadıyla, Mulay Fransizco Nunez isimli Morisko bir şahsın başkanlığında bir heyet kurarak, Gırnata Meclis Başkanı'na ve Engizisyon Genel Başkanı Espinosa'ya da başvurdular¹⁰¹, fakat her iki makamdan da bir netice alamadılar¹⁰². Bir süre sonra içerisinde Beyzâ (Baza) şehrinin ileri gelenlerinden biri olan ve Moriskolar tarafından güvenilir bir Hristiyan olarak kabul edilen Don Juan Enriquez, Gırnata'daki Moriskolar'ın ileri gelenlerinden Juan Fernandes ve Vâdiâş şehrinin Moriskolar'ından Fernando el-Habaqui isimli şahısların olduğu¹⁰³ bir heyet, Gırnata'daki İspanyol yetkililer nezdinde ikinci kez girişimde bulundular. Bu girişimden de sonuç alamayan Gırnata heyeti, İspanyol Devlet Konseyi nezdinde girişimlerde bulunmak için Madrid'e gitti. Moriskolar'ın taleplerini değerlendirmek amacıyla toplanan konseyde, Alva dükü ve Alcantara komutanı Luis de Avilá'nın fermanın ertelenmesi yönündeki görüşlerine

⁹⁹ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 221; Abdülvâhid Zennûn Tâhâ, *Hareketü'l-mukâvemeti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye fi'l-Endelüs ba'de sükûti Gırnata*, Beyrut: Dârü'l-medâri'l-İslâmî 2004, s. 50.

¹⁰⁰ Marmol, I, 149; Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 226.

¹⁰¹ İnân, *Nihâye*, s. 360; Kettânî, *İnbiâs*, s. 113.

¹⁰² F. Janer, s. 33.

¹⁰³ İnân, *Nihâye*, s. 361; Kettânî, *İnbiâs*, s. 113.

karşın, önceden durumu haber alıp devlet konseyi nezdinde girişimlerde bulunan Espinosa ve Deza'nın aleyhte tavırları sebebiyle buradan da ilga veya fermanın ertelenmesine yönelik herhangi bir karar çıkmadı¹⁰⁴. Soruna çözüm arayışlarının yoğunlaştığı bu dönemde bölge genel valisi Kont Tendilla bu kez bizzat Madrid'e giderek Osmanlılar'ın İspanya kıyılarına akınlar düzenledikleri böylesi bir dönemde bu fermanı yürürlüğe koymanın devleti yeni sorunlarla başbaşa bırakacağı uyarısında bulundu¹⁰⁵. Fakat bütün bu çabalar sonuçsuz kalınca, Don Juan, Moriskolar'ın bu fermana boyun eğmeyeceklerini, karşı çıkmak için bütün yöntemleri deneyeceklerini sert bir dille ifade edince, II. Philip, konunun yeniden değerlendirilmesi için Engisizyon Genel Başkanı Espinosa'yı görevlendirdi. Espinosa'nın bulunduğu Gırnata şehir meclisinde, ferman bir kez daha tartışıldıktan sonra, Espinos'a Katolik Kral'a, fermanın ertelenmesine sebebiyet verecek herhangi bir durumun söz konusu olmadığını bildirdi.

Fermanın ertelenmesine yönelik çabaların yoğunlaştığı fakat sonuçsuz kaldığı bu süreçte, fermanın öngördüğü bazı yasakların uygulanma zamanı da gelmişti. Fermanın ilânı üzerinden 1 yıl geçtiği için, başpiskopos bütün rahiplere yeni yıl (1568) merasimlerinde ipek kıyafetlerin giyilmemesi hususunda Moriskoları ikâz etme talimatı vermiştir. Bu arada Gırnata Meclis Başkanı Deza da, 3 ile 15 yaş arası bütün Morisko çocuklarının Hristiyan akâidini ve Kastilya dilini öğrenmeleri için ailelerinden alınıp kilise okullarına yerleştirilmesini emretmiştir¹⁰⁶. Bu gelişmeler üzerine Gırnata Moriskolar'ı sonraki bölümde detaylı bir şekilde ele alacağımız gibi bir isyan hareketi başlatmışlardır.

3.3.4 Aragon ve Belensiye Müslümanları'nın Fermanlar Yoluyla Hristiyanlaştırılması

Gırnata ve Kastilya bölgelerinde Hristiyanlaştırma faaliyetleri için sert politikalar takip eden Katolik Krallık, Aragon bölgesindeki Müslümanlar'a Aragon'daki yöneticilerin tavırları sebebiyle farklı bir şekilde muamele etmiştir. Bu bölgede Müslümanlar'ın çalışkanlıkları nedeniyle “mientras mas moros mas ganancia” (kimin

¹⁰⁴ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 227.

¹⁰⁵ Bu dönemde Osmanlılar, İspanyol Devletini kuzeyde Tuna vadisi, güneyde Akdeniz ve Kuzey Afrika yönünden tehdit etmeye başlamıştı.

¹⁰⁶ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 228; Kettânî, *İnbiâs*, s. 114.

emrinde daha çok Müslüman varsa, o daha çok kazanç sahibi olur) ya da “quien tiene moro tiene oro”¹⁰⁷ (kim bir Moro’ya sahipse altına sahiptir) sözleri atasözü hâlini almıştı¹⁰⁸. Bu sebeple Gırnata ve Kastilya örneklerinde olduğu gibi baskı yapıldığında Müslümanlar’ın çoğu zaman vaftiz yerine sürgünü tercih edecekleri ve bu durumun da bölge ekonomisine ciddi manada zarar vereceği yetkililer tarafından biliniyordu¹⁰⁹. Fakat tüm hassasiyetlere rağmen bu yöndeki çabaların engizisyon memurları tarafından bağımsız bir şekilde icra edildiği, Kral Fernando hayatta iken bu bölgedeki engizisyon yetkililerine gönderdiği emirnâmeden anlaşılmaktadır (5 Ekim 1508). Bu emirnâme tebaaları arasında Müslüman olan bazı derebeylerin, engizisyon mahkeme memurlarının Müslümanlar’ı istekleri dışında zorla Hristiyanlaştırdıkları, bir kısmının sebepsiz yere tutuklandığı ve haklarının çiğnendiği şikâyetleri sebebiyle gönderildi. Kral Fernando bunun üzerine mahkeme memurlarına, kimsenin zorla vaftiz edilmemesini, din değiştirmenin ancak gönül rızasıyla olması gerektiğini, bu konuda baskıya başvurulmamasını ve bu sebeple tutuklananların serbest bırakılmasını emretti. Şayet kendisinin emrettiği gibi hareket edecek olurlarsa kendilerine ve dinlerine en büyük hizmeti yaptıklarını kabul edecekti¹¹⁰. Aslında, Katolik kral Fernando, Müslümanlar’ın Hristiyanlaştırmaları’nı engellemekten ziyade, bölgenin hassasiyetlerini dikkate alarak ikna yöntemini önermiş, Gırnata ve Kastilya bölgesinde yürütmüş olduğu baskıyla din değiştirme politikasına baş vurmamıştı. Fakat bu toleransa rağmen bu bölgedeki Müslümanlar’ın din değiştirmeleri Gırnata ve Kastilya bölgesine göre daha hızlı olmuştur¹¹¹.

V.Carlos İspanya tahtına oturduktan sonra Aragon ve Belensiye bölgelerindeki Moriskolar’a baskılar ortaya çıkmaya başladı. Carlos, ilk olarak Aguilar kentinde Moriskolar’ın eğitileceği bir kilisenin inşası için, Moriskolar’ın müsadere edilen mallarından kazanılan paraların yarısını bu kilisenin inşa edilmesi için tahsis etti. Ayrıca Moriskolar’ın bir kısmının Gırnata’ya dönerek günahlarını itiraf edebilmeleri için iki yıl

¹⁰⁷ Muñoz y Gaviria, s. 106.

¹⁰⁸ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 66.

¹⁰⁹ Özdemir, agm, s. 276.

¹¹⁰ Bu emirnâmenin ayrıntıları için bk. Lea, *İspanya Müslümanları*, *Ekler*, belge no: III.

¹¹¹ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul: İmge Yayınları, 1994, s. 156.

sürekli bir “lütuf fermanı” yayımladı ve bu ferman 1520’de yenilendi¹¹². Fakat bir süre sonra, Hristiyan esnafın başlattığı (1520) Germeña İsyanı, sonuçları itibariyle Belensiye bölgesindeki Müslümanlar’ın ağır bedeller ödemek zorunda kaldığı bir isyan oldu. İsyan esnasında Müslümanlar’ın zorla dinlerinin değiştirilmesi bir sistem hâline getirilerek kilise ve devlet buradaki uygulamalardan hareketle İspanya’nın diğer şehirlerinde uygulayacakları Hristiyanlaştırma faaliyetinin teorik ve pratik alt yapısını oluşturdu. Aynı zamanda bu isyan, arkasında devlet ve kilise çevrelerini yıllarca meşgul edecek önemli bir teolojik sorun bıraktı: baskı altında zorla din değiştirmeleri sağlanan Müslümanlar’ın vaftizlerinin geçerli olup olmadığıydı.

Bir süre sonra da (16 Kasım 1525)¹¹³ Belensiye bölgesindeki Müslümanlar, din değiştirmeleri için sert tedbirleri içeren yeni bir fermanla karşı karşıya kaldılar. Buna göre; Müslümanlar’a başlarına yarım ay şeklinde mor bir şapka takmak zorunluluğu getirildi. Bulundukları yerleri terk etmeleri yasaklanan Müslümanlar, böyle bir durumda yakalanacak olurlarsa kendilerini yakalayanların kölesi olacaklardı. Gümüş, altın gibi ticari değeri olan her şeyi satmaları yasaklandı. Ne saldırı ne de savunma için silâh taşıyacaklardı. Kutsal bayram günlerinde ve bir âyin merasimi ile karşılaştıklarında hürmeten başlarındakini çıkarıp secdeye varmak zorundaydılar. Ayrıca kiliselerdeki Hristiyan inancının öğretildiği toplantılara katılmaları konusunda gerekli hassasiyeti göstermeleri istendi.

Bir müddet sonra Carlos, Belensiye bölgesindeki Müslümanlar’ın 31 Aralık 1525 tarihine kadar, Katalonya ve Aragon’daki Müslümanlar’ın ise (vaftiz olmayan çocuk, kadın ve erkeklerin tümü) Ocak 1526 yılına kadar bulundukları bölgelerden sürülmelerini emreden yeni fermanlar çıkardı¹¹⁴. İspanyol kralının çıkarmış olduğu fermanların amacı aslında Moriskolar’ın sürgün şartlarını zorlaştırarak onların Hristiyan olmalarını sağlamaktı. Fakat bu zor şartlar altında göç etmeyi tercih eden Moriskolar’ın çıkması İspanyol yönetimini zaman zaman zor durumda bıraktı. Nitekim,

¹¹² Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 63.

¹¹³ Muñoz y Gaviria, s. 92; M. Danvila y Collado, *Los Moriscos Españoles y su Expulsión*, Valencia: Francisco Vives y Mora, 1901, s. 153.

¹¹⁴ Bleda, Jaime Bleda, *Coronica de Los Moriscos de España*, Valencia: Universidad de Valencia 2001, s. 648 Bu fermanların tam metin ve içerikleri hakkında bk. M. Danvila y Collado, s. 155-7.

bu fermanlar (Aralık 1525'te çıkarılanlar), Belensiye bölgesinde Müslümanlar'ın tarım, imalât, sanayi ve ticaret alanlarındaki çalışmalarını durdurmasına sebep olunca¹¹⁵, bu gelişmelerden zarar gören soylular aralarından bir heyeti, fermanın yürürlüğe girmesini engellemek maksadıyla Carlos'a gönderdiler. Heyet, Carlos'a Fernando tarafından yapılan ve daha sonra da Carlos tarafından tekrarlanmış olan yemini (bölgelerindeki Moriskolar'ın zorla vaftiz edilmeyeceklerine ve sürgüne gönderilmeyeceklerine dair) hatırlatarak, bölge ekonomisinin Moriskolar tarafından ayakta tutulduğunu, refah ve üretimin onlar tarafından sağlandığını, topraktan elde edilen hasadın onlar tarafından kaldırıldığını; kilise ve manastırların onlardan alınan vergilerle ayakta durduğunu ifade ettiler. Ayrıca heyet, Müslümanlar'ın denizden uzak bölgelerde iskân edilmeleri sebebiyle, Kuzey Afrika ile irtibata geçmelerinin imkânsız olduğunu, dolayısıyla bu konuda da herhangi bir endişe taşınmaması gerektiğini izah ederek fermanın yürürlüğe konulmasını engellemek istediler. Fakat Carlos, Belensiye soylularının isteklerini karşılamak bir yana, bu kez de Aragon'daki Müslümanlar'ın yerlerini terk etmelerini yasaklayan, yerinde olmayanların en geç bir ay içerisinde dönmelerini emreden, cami ve mezbahaların¹¹⁶ kapatılmasını isteyen, önceki fermanın tam tersi yeni bir ferman yayımladı¹¹⁷ (22 Aralık 1525).

Carlos'un bu tavrı Aragon Müslümanları arasında huzursuzluğa sebebiyet verdi ve Almonacir Müslümanları, din değiştirmeleri için gönderilen Hristiyan vaizlere kapılarını kapatarak (Ekim 1525) Ocak 1526'da şehir işgal edilene kadar sürecek olan bir isyan hareketi başlattılar. Yine isyan eden ve Sarakusta yakınında bulunan Maria Kalesi'nde toplanan bir grup Müslüman ise Kuzey Afrika'dan yardım beklentileri boşa çıkınca Hristiyanlar tarafından ele geçirilip köle olarak alıkonuldular¹¹⁸. Meydana gelen bu gelişmeler üzerine, Belensiye'deki Müslümanlar Katolik Kral'ın peşpeşe yayımladığı fermanların yol açtığı tahribattan kurtulmak için on iki fakihten oluşan bir heyeti Madrid'de bulunan Carlos'a gönderdiler. Belensiye heyeti Carlos'tan kendileri hakkında verilen bölgelerini terk etme, cami ve mezbahaların kapatılmasını emreden fermanın yürürlüğe konulmamasını talep ettiler. Sonuç vermeyen bu girişimin akabinde

¹¹⁵ Özdemir, agm, s. 282.

¹¹⁶ Moriskolar'ın İslâmî usullere uygun olarak hayvan kesmelerinin önüne geçilmesi için onların kasaplık yapmaları yasaklanmıştı; geniş bilgi için bk. 181.

¹¹⁷ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 97-98.

¹¹⁸ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 98; Özdemir, agm, s. 282.

Belensiye bölgesindeki Müslümanlar, kolluk kuvvetleri tarafından etrafları çitlerle çevrili mekanlarda üzerlerine su serpilerek toplu bir şekilde zorla vaftiz edildiler. Vaftiz çalışmalarının başını çekenlerden biri olan Antonio de Guevara isimli şahıs 1525-1526 yıllarında 27.000 Müslüman'ı bu şekilde vaftiz etmekle övünmüştü. Toplu vaftizler esnasında saklanmaya çalışan Moriskolar'ın kimi "Bana su değmedi" diyerek kimi de "takiyye"¹¹⁹ yaptığını söyleyerek Hristiyan olmadıklarını daha sonra ifade ettiler¹²⁰. Bu vaftiz işlemleri vuku bulurken Müslümanlar, Benguacil ve Sierra de Espadan gibi yerlerde yeni isyanlar çıkardılar¹²¹. Sierra de Espadan'da çıkan isyan diğerine nispetle daha büyük ve daha tehlikeliydi¹²². Selim Almanzo (el-Mansur) isimli şahsın önderliğindeki isyancılar barakalar inşa edip dağlarda mevzilendiler. Avrupa'nın birçok bölgesinden askerlerin katıldığı ve Haçlı ruhuyla hazırlanan orduyla isyancılar arasında vuku bulan savaşta isyan kanlı bir şekilde bastırıldı¹²³. Bölgedeki Müslümanlar takip edilerek camiler, Kur'an-ı Kerim'ler yakıldı.

3.4 Engizisyon Mahkemeleri'nin Moriskolar'ı Hristiyanlaştırmadaki Roller

Endülüs Müslümanları'nın Hristiyanlaştırma sürecinde İspanyol Engizisyon Mahkemesi'nin önemli bir yeri olmuştur¹²⁴. Müslümanlar'ı ilgilendiren her konuda yetki ve söz sahibi olan mahkeme, İspanyol yönetiminin Müslümanlar'a yönelik uygulamaya koyacağı bütün projelerin her aşamasında etkili olmuş, kilise ve resmî merciler yanında ülke politikalarının belirlenmesinde üçüncü bir güç olarak görev ifâ etmiştir. Katolik inâncını ve dinini korumak ve bu dinden çıkanları şiddetle cezalandırmak için kurulmuş olan bu mahkemeler XIII. (1232) asırdan itibaren

¹¹⁹ Başka din mensuplarının yönetiminde kalan Müslüman azınlıkların durumları hakkında geniş bilgi için bk. Miller, Kathryn A., "Muslim Minorities and the Obligation to Emigrate to Islamic Territory: Two Fatwās from Fifteenth-Century Granada", *Islamic Law and Society*, VII/2 (2000), s. 256-288.

¹²⁰ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 99; Özdemir, agm, s. 283.

¹²¹ Bu iki isyan hakkında ayrıntılı bilgi için bk. M. Danvila y Collado, s. 159-163; Moreno, s. 89.

¹²² Jorge Antonio Catalá Sanz y Pablo Pérez García, *Los Moriscos de Cortes y los Pallás*, Valencia 2002, s. 15.

¹²³ İsyanın başındaki kişi Selim el-Mansur ortadan kayboldu ve yaklaşık 2.000 Müslüman katledildi; bk. Muñoz y Gaviria, s. 98.

¹²⁴ Belkasım Dürârece, *El-Endelüsiyyüne'l-Müslimûn ve Muhâkemetü't-Teftiş, el-Zikrâ hamsemie senetü li sukûtu Gırnata, 1492-1992*, Zagvan 1993, s. 70

faaliyette başlamıştı¹²⁵. İspanyol Engisizyon Mahkemesi, bu amaçla ilk kez İşbîliye’de kurulmuştur (1480). Daha sonraları Kurtuba, Ceyyân ve Tuleytula’da şubeleri açılan¹²⁶ mahkemenin, Gırnata şubesi Gırnata’da çıkan ilk isyanlar (Busurrat ve Rinde isyanları) sonrasında Kurtuba Engisizyon Mahkemesi’nin bir şubesi olarak faaliyetlerine başlamış (1499)¹²⁷, 1526 yılından sonra ise müstâkil bir mahkeme olarak faaliyetlerini devam ettirmiştir¹²⁸. Önceleri Yahudiler’le ilgilenen İspanyol Engisizyon Mahkemesi 1510 yılından itibaren yoğun bir şekilde özellikle Müslümanlar’la ilgilenmeye başlamıştır¹²⁹.

3.4.1 Mahkemeler Yoluyla Moriskolar’a Yapılan Baskıların Nitelikleri ve Verilen Cezalar

Moriskolar’ın maruz kaldıkları baskıların başında onların Kur’an ve İslâm diniyle irtibatlarını sağlayan en önemli araç olan Arapça eserlerin yakılması önemli bir yer tutmuştur. Arapça kitapların yakılması geleneğini ilk kez Kardinal Cisneros başlatmıştı. Cisneros, Hıristiyanlaştırma faaliyetleri sırasında, Moriskolar’ın hafızası durumunda olan, altın ve gümüşle tezhip edilmiş kaplamaya sahip olan binlerce kitabı yakmıştı¹³⁰. Yakılan kitapların sayısıyla alâkalı olarak farklı rakamlar verilmektedir. Kimi araştırmacılar bu sayıyı 125.000, kimisi, 80.000¹³¹, kimi de 5.000 olarak belirtmektedir¹³². Yakılan kitapların sayılarıyla ilgili farklı rakamlar veriliyor olsa da onbinlerce kitap olduğunu söylemek mümkündür¹³³. Bu kitapları yakan kaba ve cahil biri değil, bilâkis kültürlü ve eğitimliydi. Cisneros, fakihlerden zorla toplattığı bu kitapların içerisinden birkaç tıp kitabı dışındakileri halkın huzurunda yaktırmıştı¹³⁴.

Moriskolar’a yapılan baskıların bir kısmı da engisizyon mahkemesindeki davalarıyla ilgili olmuştur. Engisizyon mahkemesinin ilk kurbanları Gırnata’nın tesliminden yaklaşık üç ay sonra çıkarılan bir kraliyet fermanıyla (30 Mart 1492),

¹²⁵ Samuel G. Goodrich, *Records of the Spanish Inquisition*, Boston 1828, VI.

¹²⁶ Yiğit, s. 79.

¹²⁷ Sâmîrâî, s. 306.

¹²⁸ Ortiz, Antonio Domínguez-Bernard Vincent, *Târîhu Müslimi'l-Endelüs*, s. 129; Moreno, s. 102.

¹²⁹ Cecıl, Roth, *The Spain Inquisition*, New York-London: Norton and Company, 1996, s. 151.

¹³⁰ F. Janer, s. 22; Anwar G.Chejne, *Islam and the West The Moriscos: A culturel and social history*, Albany: State University of New York, 1983, s. 6.

¹³¹ Verilen farklı rakamlar için bk. İnân, *Nihâye*, s. 316, 318; dn. 4.

¹³² Lea, *el-Arab ve'l-Müslimun fi'l-Endelüs*, s. 46.

¹³³ İnân, *Nihâye*, s. 316, 318; dn. 4.

¹³⁴ F. Janer, s. 22; Hitos, s. 27.

Hıristiyanlığı kabul etmeyen Yahudiler olmuştur¹³⁵. Daha sonra da Endülüs Müslümanları yaklaşık iki asır boyunca bu mahkemenin boy hedefi hâline gelmişlerdir¹³⁶. Engizisyon mahkemesince verilen cezalarda dönemin siyasî ve sosyo-ekonomik durumları da göz önüne alınmıştır. Ülke içi tansiyonun yüksek olduğu 1568-1571 yılları arasında verilen cezaların ağırlığı Moriskolar'ın zulme maruz kaldıklarını açıkça göstermektedir.

Moriskolar bu davaların kendi aleyhlerine sonuçlanmamaları için gerek İspanyol kraliyet yetkililerine, gerekse engizisyon yargıçlarına önemli miktarda para vermek zorunda kalmışlardır. Mahkemelerde, Moriskolar'ın görülen davalarında, mahkeme hâkimleri, onlardan daha fazla rüşvet almak maksadıyla, aleyhlerinde ağır kararlar vermekten çekinmemişlerdir. Moriskolar da bu durumu bildikleri için, mahkemelerden aleyhlerine karar çıkmaması veya hafif bir ceza verilerek davaların sonuçlandırılması için mahkeme hâkimlerine para vermişlerdir. Bazen de mahkemeler uydurma bir takım delillerle Moriskolar'ı tutuklayıp, onlara ciddi suçlar isnat ederek mallarını müsadere etmişlerdir.

Mahkeme süreçleri çoğu zaman Moriskolar için tam bir zulüm şekline dönüşmüştür. Mahkemelerin Moriskolar'a bu menfi bakışı zaman zaman İspanyol kralları tarafından eleştiri konusu olmuştur. Bu sebeple V. Carlos, Belensiye'deki engizisyon mahkeme üyerine Hıristiyan olmayan kişilerin mallarını gasp etmemelerini ve idam kararı vermemelerini istemiştir (12 Ocak 1534). Carlos'un bu uyarısına rağmen, adlî mercilerdeki suistimaller devam etmiştir. Bu suistimaller Moriskolar'ın mahkeme ve İspanyol Devleti'ne verdikleri yıllık paralardan rahatça anlaşılmaktadır. Gırnata'da ve civar bölgelerde yaşayan Moriskolar mahkemelerdeki davaları için 1543'te toplam 120.000 duka altın, 1555'te ise 200.000 duka altın vermek zorunda kalmışlardı. Aragon ve Belensiye bölgesindeki Moriskolar ise 1571'de toplam 50.000 duka altın vermişlerdir. Mahkeme üyelerine verilen paralar hâkimlerin maaş ve mahkeme masraflarına harcanmıştı. Mahkeme üyeleri hem kendi maaşlarını hem de mahkeme masraflarını karşılamak için tutukladıkları Moriskolar'ı para, mal ve mülkleri

¹³⁵ Longas, *el-Hayatü 'd-dîniyye li'l-Moriskiyyine'l-Endelüssiyyîn*, s. 53.

¹³⁶ Yiğit, s. 79.

karşılığında serbest bırakmışlardır¹³⁷. Gırnata isyanı sonrasında (1570), Moriskolar'ın aleyhine açılmış davalarda 100.000 hektar araziye el konulmuştur. Moriskolar, engizisyon mahkemesinin haksız uygulamaları sonucunda suçların karşılığı olan paranın çok üstünde ödemeler yapmışlardır. Barbara isimli Morisko kadın hakkında verilen yakılarak idam edilme kararından normalde 10 duka altın vererek kurtulması gerekirken mahkemeye 200 duka altın vererek davasını düşürmüştür¹³⁸. Sonraki yıllarda Moriskolar aleyhine verdikleri kararlar sebebiyle onların gözünde zulmün ve adaletsizliğin simgesi ve şeytanın mahkemeleri olarak görülmüşlerdir. Mahkemelerin şeytanî yöntemler kullanarak kendilerine her türlü zulmü reva gördüklerini ifade etmişler¹³⁹ bu mahkemeleri İspanya geneline yaydığı gerekçesiyle Kraliçe İzabella'nın cehennemde yandığını söylemişlerdir¹⁴⁰.

Engizisyon mahkemesinin Müslümanlar'ı suçladığı ve ceza verdiği eylemleri genel olarak şu başlıklar altında toplanmak mümkündür: Katolik inancına küfür, iki eşlilik, zina yapma, Kur'an'ın kurallarına uyma, Müslüman ritüellerini yerine getirme (evlilik ve sünnet gibi), Kuzey Afrika'ya kaçma vb. suçlar. Bu suçlara verilen cezalar değişkenlik arz etmekle beraber hapis cezası, suçlunun tüm mal varlığının müsadere edilmesi, para cezası, sürgün ve kürek cezaları en sık verilen cezalardı. Doktora çalışmasında müstakil bir başlık altında bu konuyu ele alan Angel A. Amy Moreno isnat edilen suçlar ve suçlara verilen cezalarla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir¹⁴¹:

“Hz. Muhammed adına yemin içilmesinin tespiti durumunda şiddetli tövbe (abjuración de vehementi) ve 200 duka altın cezası, evinde Kur'an bulundurmak ve öğretmek şiddetli tövbe ve 50 duka altın cezası, Müslümanlar'ın temizlik anlayışlarına günlük hayatta riayet etmek üç yıl kürek cezası, Türkler'i desteklemek maksadıyla Hristiyanlar'dan adam kaçırma altı yıl kürek cezası gerektiren suçlar olmuştur. Abdest almak, namaz kılmak, ramazanda oruç tutmak ve kelime-i şehâdet getirmek tecrit ve

¹³⁷ Antonio Dominguez Ortiz-Bernard Vincent, *Historia de Los Moriscos, Vida y Tragedia de Una Minoria*, Alianza Editorial, Madrid: 1997, s. 103-106.

¹³⁸ Abdülcelil et-Temîmî, Vâkiu ve'l-Mustâkbeli bahsu 'an Târîhi'l-Moriskiyyin el-Endelüsiyyîn, *Las Practicas Musulmanas de Los Moriscos Andaluces* (1492-1609), Zagvan 1991, s. 44.

¹³⁹ Ortiz-Vincent, *Târîhu Müslimi'l-Endelüs*, s. 129.

¹⁴⁰ Ortiz-Vincent, *Historia de Los Moriscos*, s. 93

¹⁴¹ Engizisyon mahkemesinin Müslümanlar'a verdiği cezalar ve örnekleri için bk. Moreno, s. 104-112.

hayat boyu hapis cezası gerektiren suçlar arasında değerlendirilmiştir”. Dönemin tanıklarının ifadelerinde ve yardım mektuplarında görüldüğü gibi Endülüs’te İslâm’a ve Müslümanlar’a ait ne varsa toplumun ve bireyin hayatından kazınmak istenmiştir. Endülüs Müslümanları maruz kaldıkları baskıların bir kısmını Osmanlı sultanına göndermiş oldukları (1501-1502 yıllarında) yardım mektubunda aşağıda yer aldığı şekilde sıralamışlardı¹⁴²:

“Baskı ve şiddet altında zorla din değiştirme, başta Kur’ân-ı Kerîm olmak üzere tüm İslâmî kitapların yakılması, onları alaya alma, oruç tutan ve namaz kılanların ateşte yakılmaları, kiliseye gitmeyenlerin papaz tarafından şiddetle cezalandırılmaları ve mallarının elinden alınması, Hz. Muhammed’e (s.a.v.) küfretmeye, ramazan ayında yemek yemeye zorlanmaları, toplumun ileri gelen din alimlerinin hapsedilmesi ve küfürlere maruz bırakılması, ölülerinin bir eşek veya bir hayvan gibi çöplüklere atılması, zorla isim değiştirilmeleri, çocuklarına Hristiyan akîdesinin zorla öğretilmesi, mescitlerin çöplük olarak kullandırılması ve birçoğunun kiliseye çevrilmesi”.

Germenía isyanı sırasında (1520) kilise tarafından soylulara verilen garantiler, tarlalarda çiftçi olarak çalışan Müslümanlar’ın üzerindeki baskıyı hafifletmek bir yana daha da arttırmıştır. Müslümanlar’ın rahat bir şekilde itirafta bulunarak günahlarından arınmalarını sağlamak için itirafta bulunmaları mallarının müsadere edilmeyeceği, müebbet hapis veya sanbenito¹⁴³ giyme cezalarına çarptırılmayacakları ilân edilmiştir (1 Ocak 1522). Her ne kadar gerek Moriskolar’ın açıkça işledikleri suçlar haricinde, şüphe üzerine tutuklanmayacakları ilân edilse de, engizisyon memurları bir tek şahidin ifadesine dayanarak veya basit gerekçeler öne sürerek Müslümanlar’ın mallarını müsadere etmeye ve onları tutuklamaya devam etmişlerdir. Bir Müslüman için engizisyon mahkemesince tutuklanmanın ne anlama geldiğini Lea:

“Engizisyon tarafından tutuklanmanın bile başlı başına ciddi bir ceza olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Mahkûmun bütün mal varlığına el konulur ve haczedilirdi.

¹⁴² Azmi Yüksel, “Endülüs’ten II. Bâyezîd’e Yazılan Anonim Bir Şiir”, *Belleten*, LII/205 (Aralık 1998) s. 1575-1583.

¹⁴³ Sanbenito Engizisyon Mahkemesi tarafından ceza verilen suçlunun giyeceği kenarları kırmızı bantlarla çevrili olan bir çeşit sarı renkteki entariydi. Üzerinde isim, tarih ve işlenen suçun yazıldığı bu giysiyi giymek toplum içerisinde suçlu için son derece aşağılayıcı bir durumdu; geniş bilgi için bk. <http://www.answers.com/topic/sanbenito-1> (Ekim 2009).

Mahkemesi bitene kadar hiç kimse ile görüşmesine müsaade edilmezdi. Bu, genel olarak bir ile üç yıl sürer, bu süre zarfında ailesinin onun akibeti hakkında hiçbir malûmatı olmazdı. Aynı şekilde ona da ailesinden haber vermezlerdi. Hapisteki bakım masrafları ise haczedilen mallarının satışından karşılanırdı ve genellikle sürecin sonunda da mal varlığı tükenirdi” diyerek ifade etmiştir¹⁴⁴. Engizisyon mahkemesinin verdiği kararlar İspanyol idareciler arasında tartışılmaz kabul edilen, temyizi söz konusu olmayan kararlardı. Dokunulmaz zırhına sahip olan yargıçların verdikleri kararları etkileyen tek unsur, onların mizaçlarıydı ve verdikleri kararlarla görünüşte Moriskolar’ın itaat etmelerini sağlamışlardı.

3.5 Baskı Altında Din Değiştirmenin Meşruiyeti

İspanyol yönetiminin zorla din değiştirenlerle alâkalı yaklaşımı, ülkenin içerisinde bulunduğu şartlara ve kanunları uygulayanlara göre zaman zaman farklılıklar göstermiştir. Esas itibariyle kilise kurallarına göre, Hristiyanlık cibrî yollarla yayılmamalıydı. Çünkü vaftiz olma kişinin üzerinde derin izler bırakan bir olaydı ve vaftizden sonra kişi artık kilisenin malı sayılıyordu¹⁴⁵. Bu sebeple dinde baskı olmamalıydı. Fakat bu genel kural kilise mensupları tarafından tahrif edilerek, her ne surette olursa olsun (baskı yolu ve ölüm korkusu dahil) bir kez vaftiz edilen kişinin artık dine saygısızlık olmasın diye-Hristiyan kalmaya zorlanması gerektiği vazedildi. Kilise bilginlerinin çoğuna göre; baskı altında beyan edilen iradenin geçerli olduğu kabul edilirken, bir kısım din adamına göre ise baskı altında yapılan iman, günah ve geçersizdi. Yine, bu din adamlarına göre 1492 yılında yapılan Gırnata anlaşmasına göre hiçbir Müslüman’ın rızası olmadan din değiştirmeye zorlanmayacakları hükmü vardı¹⁴⁶. Dolayısıyla din değiştirme konusunda baskı yapmak bu hükme aykırıydı. Bunun gibi, anne ve babalarının izinleri dışında vaftiz edilen çocukların din değiştirmeleri de geçersiz kabul edilmeliydi¹⁴⁷. Ayrıca, toprak sahipleri de Moriskolar’ın zorla din değiştirmelerine ekonomik sebeple karşı çıkarak bunun geçersiz olduğunu ileri sürdüler¹⁴⁸. Çünkü onların tebaası arasında bulunan bir Morisko Hristiyan olduğu

¹⁴⁴ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 64, dn. 33.

¹⁴⁵ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 80.

¹⁴⁶ Ortiz-Vincent, *Historia de Los Moriscos*, s. 93

¹⁴⁷ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 80-90.

¹⁴⁸ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 79.

zaman, diğer Hristiyanlar'la aynı haklara sahip oluyordu. Bu sebeple de toprak sahiplerinin gelirlerinde azalmalara neden oluyordu. Fakat bu yaklaşımlar, Moriskolar'ın şeytana kölelikten ve cehennem ateşinden kurtarılmasına vesile olduğu için vaftiz edilmelerinin daha efdal olduğu, şayet dinin zarar görme tehlikesi var ise, kralın herkesi Hristiyan olmaya zorlamasında ve inançsızları ülkeden sürgün etmesinde herhangi bir sakıncanın bulunmadığı İspanya dışına göç etme imkânı verildiği hâlde göç etmeyenlerin Hristiyanlığı kabul etmiş sayılacakları düşüncesiyle reddedildi¹⁴⁹.

Söz konusu düşünceleri ihtiva eden bir rapor Belensiye Mahkemesi malî işler sorumlusu olan Fernando Loazes tarafından Kral Carlos'a sunuldu (Nisan 1525). Carlos bu düşüncelerin tartışılması ve bu konuda nihaî bir sonuca varmak için Madrid'de bir toplantı tertip etti¹⁵⁰. Toplantıda farklı görüşler beyan edilse de zorla din değiştiren Moriskolar'ın Hristiyan inancı içerisinde tutulmasının kararlaştırıldığı toplantının akabinde Carlos bir ferman yayımlayarak, vaftiz edilmiş Müslümanlar'ın gerçek birer Hristiyan olduklarını, çocuklarının vaftiz edilmesi gerektiğini ve cemaatlerin takdis edildiği kiliselerin cami olarak kullanılmayacağını ilân etti (Nisan 1525)¹⁵¹.

Yukarıdaki fermanla birlikte “baskı altında yapılan vaftizlerin” geçerli olup olmadığı sorunu çözüldükten ve resmî bir politika hâline getirildikten sonra bu kez de yerleşim yerlerinde vaftiz edilenlerin sayılarıyla ilgili ihtilâf zuhur etmiştir. Carlos, bu sorunu çözmek için Belensiye ve Aragon bölgelerindeki Moriskolar'ın toplu vaftiz edilmelerini sağlayacak gerekli ruhsatı almak için Papa'ya müracaatta bulunmuştur. Dönemin papası VII. Clement'in önce bu izni Carlos'a vermediği, fakat Vatikan'a gelen İspanyol elçinin ısrarı üzerine bu düşüncesinden vazgeçerek gerekli izni verdiği belirtilmiştir (12 Mayıs 1525)¹⁵². Toplu vaftiz iznini veren Papa, mektubunda Belensiye, Katalonya ve Aragon'da hâlen birçok Müslüman'ın bulunduğunu, onlarla Hristiyanlar'ın bir arada yaşamak zorunda tutulduklarını, bu durumun tehlikeli olduğunu, asilzâdelerin onların Hristiyanlaştırılmaları için herhangi bir çabalarının bulunmadığını ve tüm bunların yapılmamış olmasının kendisini ziyadesiyle üzdüğünü

¹⁴⁹ Ortiz-Vincent, *Historia de Los Moriscos*, s. 93

¹⁵⁰ José Goñi Gaztambide, “La polémica sobre el bautismo de los moriscos a principios del siglo XVI”, *Anuario de historia de la Iglesia*, sy.16 (2007), s. 209.

¹⁵¹ D. José Muñoz y Gaviria, s. 90; M. Danvila y Collado, s. 136-137.

¹⁵² Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 90-91.

Carlos'a iletmiştir. Ayrıca Papa, Müslümanlar'ı Kuzey Afrika'daki Müslümanlar'ın casusu olarak gördüğünü Tanrı'nın sözü kendilerine tebliğ edildikten sonra onlara makul bir süre verilmesini, hâlen iman etmemişlerse engizisyon mahkemesine sevk edilmelerini isteyerek yaptıklarının dine hizmet olacağını bildirmişti¹⁵³. Papa'dan gerekli ruhsatı olan Carlos, Moriskolar'a merhametle yaklaşıp, sorgularının baskı altına alınmadan yapılmasını ve bu sorgular sonunda hatalarından dönen ve günahlarından tövbe edenlerin aşığılanmadan ve herhangi bir ceza görmeden salıverilmelerini istemese de¹⁵⁴ sonuç beklediği gibi olmamıştır¹⁵⁵. Bir taraftan kilise ve devlet çevrelerinde Müslümanlar'ın vaftizinden emin olmak için toplu vaftizlerin sıkı bir şekilde takibi, diğer taraftan Morisko cemaatindeki endişe ve kaygı beraberinde sıkı ve sert tedbirlerin alınmasını gerektirmiştir. Bu baskılar sebebiyle çıkan ve Nisan ayından Ağustos ayının 5'ine kadar süren Sierra de Bernia isyanı Müslümanlar'ın teslimi ikna edilmeleriyle son bulmuştur¹⁵⁶.

3.6 İspanyol Devleti'nin Hristiyanlaştırma Politikasının Değerlendirilmesi

İspanyol Yönetimi, Gırnata'nın işgal edilmesiyle (1492) İspanya'daki Müslümanlar'ın İspanya'daki siyasî varlığına tamamen son vermiştir. Bu tarihten yaklaşık 7 yıl sonra Endülüs Müslümanları'na Gırnata anlaşmasında taaahüt ettiği hiçbir maddeyi dikkate almamış, İspanya'da gerçekleştirmiş olduğu siyasî birliği ((1512'de Navar bölgesinin de Kastilya'ya dahil olmasıyla bu gerçekleşmiş bulunmaktaydı)¹⁵⁷, farklı dinlere mensup olan insanları tek bir dine mensubiyetlerini sağlayarak dinî birlikle tamamlamak istemiştir. Bu amaçla 1499-1526 yılları arasında yayımlanan fermanlarla bu sürecin tamamlanması sağlanmıştır. Resmî Hristiyanlaştırma süreci olarak adlandırabileceğimiz bu süreç, İspanya'nın her bölgesinde yaşayan Müslümanlar'ın resmen Hristiyan kabul edilmesiyle son bulmuştur. 1526 yılından sonra İspanya'nın Gırnata, Kastilya, Belensiye, Aragon ve Katalonya bölgelerinde yaşayan herkes "Resmen Hristiyan" kabul edilmiştir. Bu bölgelerde yaşayan insanlar Katolik Krallık tarafından Hristiyan kabul edildikleri için dinin vazettiği hükümlere

¹⁵³ Muñoz y Gaviria, s. 90.

¹⁵⁴ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 88.

¹⁵⁵ Muñoz y Gaviria, s. 91.

¹⁵⁶ M. Danvila y Collado, s. 141; Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 89.

¹⁵⁷ Braudel, II, 28.

uymakla mükellef tutularak, bu hükümlere uymayanları ise engizisyon mahkemesinde yıllarca süren yargılama süreçleri beklemiştir. Söz konusu tarihten itibaren bütün Endülüs Müslümanları resmî yazışmalarda ve halkın arasında “cristianos nuevos” veya “moriscos” ismiyle anılmışlardır¹⁵⁸.

İspanyol yönetimi, Hristiyanlaştırma faaliyetlerine başlarken İspanya’nın farklı bölgelerinde yaşayan Moriskolar’ın durumlarını göz önünde tutarak aynı anda başlamamıştır. Gırnata ve Kastilya bölgelerinde yaşayan Moriskolar’a öncelik vermiş 1502 yılına kadar bu bölgedeki Hristiyanlaştırma çalışmalarını (şeklen Hristiyan olduklarını kabul ederek) tamamlamıştır. Belensiye ve Aragon bölgelerinde ise bu süreç 1526 yılında tamamlanmıştır. Yani, İspanyol yönetimi Endülüs Müslümanları’nı tedricî olarak asimile etmiştir.

Resmi Hristiyanlaştırma süreci tamamlandıktan sonra İspanya topraklarında yaşayan yüzbinlerce Morisko’nun iyi birer Hristiyan olmaları için İspanyol yönetimi, kilise çevreleri ve engizisyon mahkemeleri çalışmalarını aralıksız olarak devam ettirmişlerdir. Moriskolar ve çocukları için kilise okulları açılmış, Katolik akaidinin eğitim ve öğretimi için kitap ve ilmiyeler hazırlanmıştır. Moriskolar gruplara taksim edilerek mahalle papazlarının gözetiminde kiliselere düzenli olarak gelmeleri sağlanmıştır.

Eğitim ve öğretim faaliyetlerinin devam ettirilmesi, Hristiyanlık dininin gereklerinin şahsî ve umumî alanlarda yerine getirilmesi maksadıyla sık sık fermanlar yayımlanmaya devam etmiş, bu fermanların icra edilip edilmediği İspanyol Engizisyon Mahkemesi’ne havale edilmiştir. 1526’da yürürlüğe konulması ertelenen Gırnata Fermanı ve 1567 yılında yayımlanan fermanların içeriklerine bakıldığı zaman İspanya’daki Moriskolar’ın resmî veya şeklî Hristiyan olmaları hiçbir zaman İspanyol yönetimi tarafından yeterli görülmemiştir. Bu fermanlardaki (1526 ve 1567) ortak maddelerinde bu durum kendini açıkça belli etmiştir.

Arapça konuşma ve yazma yasaklanmış, Arapça kitapların ortadan kaldırılması sağlanmıştır. Bu yasak, Moriskolar’ın İslâm dini ve kültürüyle olan irtibatını kesmek

¹⁵⁸

Muñoz y Gaviria, s. 101.

amacıyla konulmuştur. Bu amaca hizmet için İspanya'nın birçok bölgesinde halk meydanlarında binlerce Arapça eser yakılmıştır.

Mağribî isim ve soyisimlerin kullanılmasının yasaklanması (İbn. gibi) kullanımı Moriskolar'ın sosyal sosyal haritalarını kaybetmesine sebep olmuştur. Bu yasaktan sonra bir Morisko'nun hangi aile ve kabileye mensup olduğunun tespiti zor hâle gelmiştir¹⁵⁹.

İslâmî giyim tarzını yansıttığı gerekçesiyle, Mağribî elbiselerin giyilmesi ve terzilerin bu tarz elbiseler dikmeleri yasaklanmıştır. Kadınların İslâmî usüllere uygun giyinmeleri ve başlarını örtmeleri ve elleri ve ayaklarına kına yakmaları yasaklanmış, sosyal ve bireysel hayatta İslâm'ın izleri yok edilmeye çalışılmıştır. Doğum yapacak Morisko kadınlarının çocuklarına İslâmî isimler vermemeleri için Moriskolar'ın ebelik yapmalarına yasak getirilmiştir.

Evlilik ve benzeri düğün merasimlerinin Hristiyan âdet ve geleneklerine uygun olarak yapılmasına ehemmiyet verilmiştir. Bu amaçla düğünlerde Mağribîler'e has olan leila ve zambraya (şarkı ve oyun) izin verilmemiştir. Bilhassa cuma günleri bütün Morisko evlerinin kapılarının açık bırakılması emredilerek, Hristiyan yetkililerinin Morisko evlerine rahatça girmeleri sağlanmıştır. Moriskolar'ın cuma gününü kutlamalarına ve namaz kılmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Moriskolar'ı içinde yaşadıkları Hristiyan toplumlarından ayıran en önemli sosyal göstergelerden biri de hamamlardı. Hamamların Endülüs topraklarında çok olması onların temizliğe ne kadar önem verdiklerini göstermiştir. İslâm'ın toplumdaki en büyük göstergelerinden biri olarak kabul edilmeleri sebebiyle İspanyol yönetimi hamamların yıkılması için fermanlar yayımlamıştır. Şahsî ve umumî bütün hamamların yıkılması istenmiş, riayet etmeyenlere başta hapis olmak üzere maddî cezalar verilmiştir¹⁶⁰.

İspanya'da Moriskolar'ın iyi birer Hristiyan olmaları için yapılan çalışmaların yürütülmesi konusunda İspanyol kralları zaman zaman Papalık makamına baş vurma

¹⁵⁹ Moreno, s. 114.

¹⁶⁰ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 226, dn.29.

gereği duymuşlardır. Toplu vaftizler ve baskıyla yapılan din değiştirmenin geçerli olup olmayacağı konusunda, bu vaftizlerin geçerli olmayacağını ifade eden vicdan sahibi din adamlarının görüşlerine karşılık, Vatikan'dan gerekli ruhsatlar alınmıştır. Vatikan'daki Papalar ilahî iradeye uygun olmadığı hâlda, Moriskolar'ın kurtuluşuna vesile olduğu iddiasıyla baskı altındaki Hristiyanlaştırma faaliyetlerine izin vermişlerdir.

Moriskolar'ın Hristiyan olduklarını ifade etmeleri, onları çoğu zaman engizisyon mahkemesinin kovuşturmalarından kurtarmaya yetmemiştir. Moriskolar'ın gerđer birer Hristiyan olmadıklarına inanan engizisyon hâkimleri, onların mahkemelerde görülen davalarında haksız kararlar vermekten kaçınmamışlardır. Bilhassa, mahkemelerin gelirlerini artırmak ve kişisel servet edinmek amacıyla, basit gerekçeler ne sürerek Moriskolar'ın mallarını sık sık müsadere etmişlerdir.

şu ana kadar ifade edilen haksızlıklar sebebiyle Moriskolar, sonraki bölümde ele alacağımız gibi, İspanya Devleti'nin hem maddî hem de manevî gücünü zayıflatacak olan isyan hareketlerini başlamışlardır.

4. ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARI’NIN İSYANLARI VE SONUÇLARI

Gırnata teslim anlaşmasında Endülüs Müslümanları’na tanınan mal, can ve din emniyetiyle alâkalı hakların ihlâl edilmesi, Müslümanlar’ın Hristiyanlaştırılması için gerek İspanyol yönetiminin gerekse kilise ve engizisyon mahkemesinin çevrelerinde ortaya koydukları baskıcı tutum, Müslümanlar’ın tepkisine yol açmıştır. Endülüs Müslümanları bu tepkilerini, pasif bir şekilde (yayımlanan fermanlara uymayarak) ve fiilî başkaldırı şeklinde göstermişlerdir. Müslümanlar’ın İspanyol yönetimine karşı başkaldırıların hem kendileri hem de İspanyol yönetimi açısından ağır sonuçları olmuştur. Bu sonuçlar, daha sonra görüleceği üzere İspanya’nın her alanda çöküşünü hızlandırmıştır.

4.1 Endülüs Müslümanları’nın İsyancıları

4.1.1 Beyyâzîn İsyanı (1499) ve Sonucu

Müslümanlar Gırnata’nın işgalinden sonra kısa süreliğine de olsa örf ve âdetlerini yaşama konusunda herhangi bir zorlukla karşılaşmadılar. Bu dönem 1499’da Kral Fernando’nun, Gırnata teslim anlaşmasındaki hükümleri çiğnemesiyle son buldu. Gırnata’nın teslim şartlarından biri de çocuklarıyla birlikte “elches”¹ olarak isimlendirilen, sonradan din değiştirip Müslüman olan şahısların rızaları olmadan zorla Hristiyanlaştırılmayacaklarına dair hükümdü². Kardinal Cisneros, Gırnata başpiskoposu Hernando de Talavera’nın yardımcılığına tayin edilince (1499), bu durumda olanların çocuklarını toplayıp vaftiz etmek için engizisyon mahkeme başkanlığından izin aldı³. Daha sonra da yardımcılarına Müslümanlar’ın yoğun olarak yaşadıkları Gırnata’daki Beyyâzîn semtine giderek orada yaşayan ve “elches” olan bir kızı Hristiyanlaştırmalarını emretti. Bu emir üzerine harekete geçen yetkililer söz

¹ Francisco A. Hitos, *Mártires de la Alpujarra en la Rebelión de los Moriscos (1568)*, Granada : Universidad de Granada, 1993, s. 27.

² David W. Coleman, *Creating Christyian Granada: Religion and Community on the Old-World Frontier, 1492-1570* (Yayınlanmamış doktora tezi, 1989), B.A.Emory University, s. 20.

³ Henri Charles Lea, *el-Arab ve'l-Müslimûn fi'l-Endelüs ba'de sükûti Gırnata* (trc. Hasan Saîd Kermî), Beyrut: Dâru Lübnân, 1988, s. 47; Lütfî Şeyban, *Mudejares ve Sefarades*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006, s. 138.

konusu mahalleye gelerek herkesin gözü önünde kızı tutukladılar⁴. Tutuklama olayının cerayan ettiği mahalledeki Müslümanlar bu haksızlığa sessiz kalmayarak, üç kişi oldukları ifade edilen İspanyol görevlilerinden ikisini⁵ öldürdü, üçüncü kişi ise kaçıp saklandığı için kurtuldu⁶.

Beyyâzîn mahallesinde vuku bulan bu hâdisе üzerine galeyana gelen Gırnata halkı şehrin cadde ve sokaklarını kapatarak Cisneros'un evini kuşatma altına aldı (18 Aralık 1499)⁷ ve şehrin cadde ve sokaklarını bariyerlerle kapattı⁸. Kardinal Cisneros, 200 kişilik muhafız kuvvetle kuşatmayı kaldırmasını bekledi. Durumu haber alan Kont Tendilla, ertesi gün Cisneros'u kuşatma altından kurtardı⁹. Kont Tendilla, Müslümanlar'ın yoğun olarak yaşadıkları Beyyâzîn semtine gelerek, Müslümanlar tarafından barış işareti olarak kabul edilen başındaki kepi fırlattı. Bununla da yetinmeyen Kont Tendilla karısı ve çocuklarını şehrin en önemli camilerinden birinin yanındaki bir eve getirip yerleştirdi. Müslümanlar'ı tehdit ederek şayet silâhlarını bırakmazlarsa daha büyük cezalara çarptırılacaklarını ifade etti. Fakat bu tehdit Müslümanların silâhlarını bırakmasına yetmeyince Başpiskopos Hernando de Talavera devreye girdi ve ¹⁰ Müslümanlar'ın silâhlarını bırakmaları durumunda herhangi bir cezaya çarptırılmayıp, affedilecekleri ve yapılan anlaşmaya sadık kalınacağı sözünü verdi¹¹. Talavera'nın bu şekilde yapıcı davranması sonucunda, İspanyol memurlarının

⁴ Pascual Boronat y Barrachina, *Los Moriscos Españoles y su Expulsión*, Granada: Universidad de Granada, 1992 s. 110; Henri Charles Lea, *İspanya Müslümanları, Hristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri* (çev. Abdullah Davudoğlu), İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2006, s. 44; Mehmet Özdemir, "İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası", *AÜİFD*, XXXV (1996), s. 269

⁵ Rıdvân, Nebîl Abdülhay, *Cühûdü'l-Osmâniyyîn li-inkâzi'l-Endelüs ve istirdâd fî matla*, Mekke : Mektebetü tâlibi'l-Câmii, 1988, s. 77.

⁶ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 44; Bu hadise esnasında öldürülen İspanyol yetkililerin iki kişi oldukları belirtilir; bk. □dil Saîd Bîştâvî, *el-Endelüsiyyüne'l-Mevârike: Dirâse fî târihi'l-Endelüsiyyîn ba□de sükûti Gırnata*, Dimeşk: 1985, s. 134.

⁷ Antonio Domínguez Ortiz-Bernard Vincent, *Târihu Müslimi'l-Endelüs-Moriskiyyûn (Hayâtu ve Me'sâtu Ekâliyye*, (trc. A.Salih Taha), Katar: 1998, s. 22, García, *agm*, s. 338.

⁸ Hitos, s. 27.

⁹ Pascual Boronat y Barrachina, s. 110; Özdemir, *agm*, s. 269.

¹⁰ Pascual Boronat y Barrachina, s. 110; Halil İbrahim Sâmerrâî, v. dğr., *Târihu'l-Arab ve hadâretihim fî'l-Endelüs*, Beyrut : Dârü'l-kitâbi'l-cedîd el-müttehîde, 2000, s. 306.

¹¹ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 45; Sâmerrâî, s. 309; Şeyban, *Mudajeres*, s. 138.

katledilmesi olayına karışan Beyyâzîn sakinleri adlî mercilere teslim oldu. Teslim olanların dördü asıldı diğerleri ise serbest bırakıldı¹².

Gırnata halkının İspanyol yönetimine güveninin sarsıldığının göstergesi olan isyan esnasında Katolik Krallar İşbîliye’de bulunuyordu¹³. Kral Fernando kendisine ulaşan bilgiler ışığında, bu menfur olayın meydana gelmesine sebep olarak Kardinal Cisneros’un Gırnata’da faaliyetleri olduğunu tespit etmiştir. Bu nedenle Cisneros’un yaptıklarını tasvip eden ve ona destek olan Kraliçe İzabella’yı Kardinal Cisneros’a verdiği destekten dolayı kınamıştır. Kraliçe İzabella Kardinal Cisneros’u sert bir dille eleştiren bir mektup yazınca endişeye kapılan Cisneros, bir yardımcısını durumu Katolik Krallar’a izah etmek için İşbîliye’ye göndermiştir. Cisneros bununla da yetinmeyecek bizzat İşbîliye’ye gelerek aslında çıkan isyanın kendisine karşı değil, İspanyol Krallığı’na karşı çıktığını söylemiştir¹⁴. Bu girişim sonucunda İspanyol yönetimi ikna olmuş ve Cisneros’u yeniden Gırnata’ya göndermiştir.

Endülüs Müslümanları’nın bu isyanı aslında Gırnata anlaşmasının maddelerine Katolik Krallığın riayet etmemesi sebebiyle çıkmıştır. Müslümanlar kendilerine söz konusu anlaşma ile sağlanmış olan din emniyetiyle ilgili vaatlerin tutulmasını istemişlerdi. Fakat ne gariptir ki Katolik Krallık bu isyanı anlaşmanın ihlaline gerekçe göstermiş¹⁵, isyan sonrasında bir daha da teslim anlaşmasını hiçbir surette tanımamıştır¹⁶. Daha sonra da görüleceği üzere Endülüs Müslümanları’na karşı yürürlüğe koyduğu baskı politikasında, hep bu bahanenin kullanıldığını müşahade etmek mümkündür.

Kardinal Cisneros Gırnata’ya döndükten sonra Hristiyanlaştırma faaliyetlerine kaldığı yerden devam etmiştir. Kardinal Talavera’dan farklı bir şekilde hareket eden Cisneros, Müslümanlar’ın baskıyla Hristiyanlaştırılmaları taraftarı birisi olarak

¹² Pascual Boronat y Barrachina, s. 110; Lea, *İspanya Müslümanları* s. 45; Sâmîrâî, s. 309; Şeyban, *Mudejares*, s. 138.

¹³ Pascual Boronat y Barrachina, s. 110.

¹⁴ Coleman, s. 21; Özdemir, agm, s. 269.

¹⁵ García, agm, s. 338.

¹⁶ Ladero Quesada bu dönemde yapılan anlaşmaların herhangi bir bağlayıcılığının olmadığını, şayet bir kral bir cemaat veya zümre ile anlaşma yapıp bu çerçevede bir takım haklar tanıyor ise bu o kralın onlara verdiği birer lütuf olarak değerlendirildiğini ifade eder. Ayrıca bugünkü gibi uluslararası garantiler de söz konusu değildi; bk. Miguel Angel Ladero Quesada, *Castilla y La Conquista del Reino de Granada*, Granada: Diputación Provincial de Granada, 1987, s. 71-72.

Kardinal Talavera'nın Müslümanlar'ın kilise ayinlerine katılmaları ve kilisede yapılan duaları öğrenmeleri için bastırıldığı Arapça dua kitabını şiddetle eleştirerek bu durumu kuzuyu kurda teslim etmek olarak nitelendirmiştir. Bu arada, Müslümanlar üzerindeki baskının daha da artırılması ve yeni Hristiyan olan Müslümanlar'ın gerçekte iyi birer Hristiyan olup olmadıklarını kontrol etmek için Gırnata Engizisyon Mahkemesi'nin yetkileri daha da genişletilmiştir. Bu yetkiler arasında ispiyon, müsadere ve “auto de fe” (mahkeme kararının halka ilânı ve alenen icrası) yer almıştır¹⁷.

Söz konusu dönemde (1499) ifade edildiği gibi¹⁸ bütün Endülüs Müslümanları'nın Hristiyanlaştırıldıkları ve Kelime-i Tevhidi zikredecek (kalben zikretme dışında) kimsenin kalmadığı şeklindeki bilgi doğru görünmemektedir. Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi, Hristiyanlaştırma faaliyeti tedrici olarak gerçekleşmekte XVI. asrın başlangıcında yaklaşık 50.000 ile 70.000 arasında Müslüman'ın Hristiyanlaştırıldıkları tahmin edilmektedir¹⁹. Endülüs Müslümanları'nın topluca Hristiyan kabul edilmeleri önceki bölümde ifade edildiği üzere 1526 yılı sonrasındadır.

4.1.2 el -Buşurrât (Alpujarras) İsyanı (1500) ve Sonucu

İspanyol yönetiminin Gırnata'da çıkan isyanın sebeplerini yüzeysel bir tahlile tâbi tutarak sorunun asıl kaynağı olarak Gırnata Müslümanları'nı görmesi, Kardinal Cisneros'u daha da cesaretlendirdi. Bu cesaretinin sonucunda Cisneros, Beyyâzîn mahallesinde oturan Müslümanlar'ın ya Hristiyan olmalarını ya da Gırnata'yı terk etmelerini istedi. İki tercihle baş başa bırakılan halkın büyük çoğunluğunun hicret etmeye gücü yetmeyince, canlarını kurtarmak maksadıyla vaftizi tercih ettiler. Vaftiz edilen bu Müslümanlar'ın girecekleri din hususunda en ufak bir bilgiye sahip olmamaları, Kardinal Talavera'yı harekete geçirdi. Bu eksikliğin telâfisi için Arapça

¹⁷ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 46; “Auto de Fé – İman Mahkemesi” adı verilen bir merasim sonucunda suçlu cezalandırılırdı. Bu merasimler esnasında öncelikle suçluya mukaddes sayılan bir elbise giydirilip eline bir mum verildikten sonra kiliseye götürülürdü. Burada icra edilen günah çıkarma merasiminden sonra suçun niteliğine göre ceza verilirdi; bk. İsmail Yiğit, *Siyasi-Dînî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi : Endülüs (Gırnata), Benî Ahmer Devleti ve Kuzey Afrika İslâm Devletleri*, İstanbul : Kayhan Yayınevi, 1985, IX, 84.

¹⁸ Muhammed Abdullah İnân, *Nihâyetü'l-Endelüs ve târihu'l-Arabi'l-mutenassırîn*, Kahire : Mektebetü'l-Hancî, 198, 319-320

¹⁹ Perry, Mary Elizabeth, “Between Muslim and Christian Worlds: Moriscos and Identity in Early Modern Spain”, *The Muslim World*, XCV/2, April 2005, s. 180.

bilen rahiplerin görevlendirilmesini teklif etti. Fakat, Cisneros “İnsanlar bildikleri şeyi basit görür, bilmediklerini ise yüceltirler” diyerek bu teklife karşı çıktı²⁰. Cisneros’un baskılarına boyun eğmekten başka çaresi olmayan Müslümanlar, dıştan Hristiyan görünerek “takiyye”²¹ yapmaya başladılar. Baskılar dayanılmaz bir duruma gelince de, şehirde yaşayanların büyük bir kısmı Buşurrât²² bölgesindeki dağlık mevkilere göç edip isyan hazırlıklarına başladılar.

İspanyol Krallığı isyan hazırlıklarının başladığı sırada, Napoli Krallığı’nı itaat altına almakla meşguldü. Bu sebeple Fernando Müslümanlar’ın olası isyanlarını engellemek maksadıyla, Gırnata’daki Müslümanlar’ın ileri gelenlerine bir mektup göndererek, zorla din değiştirme haberlerinin gerçeği yansıtmadığını ve kimseyi buna zorlamayacağına dair yemin etti²³. Bu konudaki samimiyetini izhâr etmek için de bir kraliyet fermanı yayımladı (26 Şubat 1500). Buna göre; mühtedilerin Hristiyan olmadan evvel işlediği suçlar affediliyor ve bu suçlar sebebiyle mal edinmeleri üzerindeki tahdit gevşetiliyordu²⁴. Fakat, Katolik Kral’ın bu taahhütleri Buşûrrat dağlarına giden ve burada isyan hazırlıklarına devam eden Müslümanlar’ı ikna etmeye yetmedi ve isyan hazırlıklarını tamamladıktan sonra İbrahim b. Umeyye önderliğinde isyan ettiler²⁵. Bölgedeki Hristiyan askerî kuvvetlerinin isyancılar karşısında zor durumda kalması²⁶ ve isyanın giderek büyüme eğilimine girmesi sebebiyle Fernando Gırnata’ya geldi. Kısa bir süre sonra da rahip ve keşişlerden oluşan bir grubu isyan bölgesine göndererek Hristiyanlaştırma faaliyetlerine başlamalarını istedi, daha sonra da büyük bir orduyla harekete geçti (1 Mart 1500). İspanyol ordusu harekât güzergâhında bulunan tüm köyleri işgal ederek katliamlar yaptı. Harekete katılan askerlerin ne kadar acımasızca davrandıklarını Andireş’te kadın ve çocukların

²⁰ Luis de Marmol Carvajal, *Historia de Rebellion y Castigo de los Moriscos del Reino de Granada*, Madrid 1797 I, 153-154; Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 35-36; Özdemir, agm, s. 270-271.

²¹ Takiyye, İman ve itikadını, yerine ve zamana göre saklayarak başka türlü itikat ve başka biçimde iman izhar etmek, diğer bir tarifile olduğu gibi görünmemek, görüldüğü gibi olmamaktır. Hassaten Şii’ler, Sünnîlerle karşılaştıkları ve maksatlarına ermek için o yolda göründükleri zaman bu yolu tutarlar; bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993, III, 383.

²² Müslümanlar’ın isyan ettikleri Buşurrât bölgesi Sierra Nevada dağları ile Akdeniz arasında kalmış olan yükseklerde çetin ve ulaşılması zor bir bölgeydi.

²³ Lea, *el-Arab ve'l-Müslimûn fi'l-Endelüs*, s. 52.

²⁴ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 49.

²⁵ Hitos, s. 29; Coleman, s. 1; Biştâvî, s. 135.

²⁶ Biştâvî, s. 136.

sığındıkları bir caminin barutla havaya uçurulması göstermektedir. Söz konusu mahaldeki bütün erkekler kılıçtan geçirildi, Guejar ve Nijar bölgelerinde (Buşurrât dağlık bölgesinde bulunan yerleşim yerleri) 11 yaşın altındaki Müslüman çocukları köleleştirilerek Hıristiyan ailelere teslim edildi. Bu harekât esnasında civar bölgelerde yaşayan yaklaşık 10.000 Müslüman zorla vaftiz edildi.²⁷ Bu gelişmeler üzerine isyana devam eden Müslümanlar uzun süre isyana devam edemeyeceklerini düşünerek Katolik Kral'a anlaşma teklif ettiler. Bu teklif Kral Fernando tarafından kabul görülünce iki taraf arasında; isyancılar canları karşılığında 50.000 duka altın tazminat olarak vermeleri, silâhlarını ve sığındıkları müstahkem kaleleleri teslim etmeleri şartıyla anlaşma yapıldı²⁸.

Kral Fernando isyanın sona erdirilmesinden sonra daha önce vermiş olduğu sözleri unuttu ve din değiştirmeyi hızlandırmak ve halkın endişelerini izale etmek amacıyla; Hıristiyanlığa girenlerin veya gireceklerin vaftiz öncesi işledikleri bütün suçların affedileceğini, Müslüman olarak yaşadıkları dönemdeki ödemiş oldukları bütün vergilerden muaf tutulacaklarını kendileriyle gerçek Hıristiyanlar (Cristianos viejos)²⁹ arasında herhangi bir ayırımın yapılmayacağı; yeni Hıristiyan olan şahısların, eski Hıristiyanlar gibi ek vergiler vermeksizin sadece öşür ve “alcavala”³⁰ (satıştan alınan bir tür vergi) ödemekle mükellef tutulmalarını ve kanun önünde herkesin eşit bir şekilde yargılanacağı gi taahhütleri ihtiva eden, 30 Temmuz 1500 tarihli bir kraliyet fermanı çıkardı³¹. Bir müddet sonra benzer şartları hâvi bir diğer ferman 30 Eylül 1500 tarihinde yayımlandı³². Kral Fernando isyanın bastırılması için oluşturduğu orduyu 14 Ocak 1501’de dağıtıldı³³.

²⁷ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 50; Özdemir, agm, s. 271.

²⁸ Biştâvî, s. 136.

²⁹ Endülüs’te din değiştiren Müslümanlar’dan eski Hıristiyanlar’ı ayırt etmek için onlara (eski Hıristiyanlar’a) “Cristianos viejos” denilmekteydi. Hıristiyanlığa yeni girenlere ise “Cristianos nuevos” denilmiştir.

³⁰ İspanyol Kralı IX. Alfonso tarafından ilk kez 1341 yılında uygulamaya konulan ve satılan mallardan alınan bu vergi önceleri %10 daha sonraları %14 kadar alınmaya başlanmıştır; bk. <http://www.1911encyclopedia.org/Alcavala> (Mart 2009).

³¹ İnân, *Nihâye*, 319-320; Yiğit, s. 86.

³² Coleman, s. 603; Özdemir, agm, s. 271.

³³ Lea, *el-Arab ve'l-Müslimûn fi'l-Endelüs*, s. 53; Özdemir, agm, s. 271.

Gırnata Müslümanları, kendilerine Katolik İspanyol Krallığı tarafından yapılan baskıları haber vermek ve yardım talep etmek maksadıyla dönemin Mısır sultanına³⁴ kendilerinin cebren Hristiyanlaştırıldıklarını haber veren ve Mısır sultanının hâkimiyetinde bulunan Hristiyanlar'a karşı, kendilerine nasıl davranılıyorsa aynı şekilde davranılmasını talep eden bir mektup gönderdiler³⁵. Bu girişim İspanyol yönetimini rahatsız etti. Kudüs Hristiyanları harekete geçip İspanyol kralına Müslümanlar'a yaptığı baskıların kaldırılmasını talep eden bir mektup yazınca, Durumun hassasiyet arzettiğini İspanyol yönetimi ikna kabiliyeti yüksek olduğu ifade edilen Peter Martyri isimli elçisini Mısır sultanına gönderildi (20 Ağustos 1500)³⁶. Bu elçinin gönderilmesi aynı zamanda Kudüs'te Hristiyanlar'ın da isteğiydi. Öyle anlaşıyor ki Kudüs Hristiyanları Endülüs'te yaşayan Müslümanlar'ın başına gelenlerin kendi başlarına da geleceği endişesini taşımışlardı. Katolik Krallar'ın Mısır sultanı nezdindeki girişimleri sonucunda Mısır Sultanı ikna olmuş ki Endülüs Müslümanları lehine herhangi bir adım atılmadı³⁷.

4.1.3 Rûnde (Ronda) ve Bermeja İsyanları (1501) ve Sonuçları

Buşurrât İsyanı'nın bastırılmasından sonra İspanyol yönetimi, Endülüs Müslümanları'nı iki seçenekten birini tercih etmeleri noktasında mecbur bırakmıştır; ya Hristiyanlığı tercih edeceklerdi ya da Kuzey Afrika'ya göç edeceklerdi³⁸. Bu seçeneklerden ikincisini tercih edenler olmuşsa da büyük çoğunluğu Kuzey Afrika'ya göç etmeye güç yetirememeleri ve yüzyıllarca yaşadıkları topraklarını terk etmek istememeleri sebebiyle istemeyecek de olsa Hristiyan olmayı kabul etmiştir. Endülüs Müslümanları'nın zorla din değiştirmeleri İspanyol yönetiminde onlara karşı duyulan kuşkuları gidermeye yetmemiştir. Bu sebeple her defasında yeni kraliyet fermanları yayımlayarak baskıyı artırmışlardır. Bu baskılar sebebiyle bu kez Rûnde ve Sierra Bermeja bölgelerindeki Müslümanlar ayaklandı ve civar bölgelerde yaşayan

³⁴ Bu dönemde, Mısır sultanı Kansu Gavri'dir; geniş bilgi için bk. bk. Sahar Abdülaziz Salim, *A'lakatü Mısır el-Memlûkiyye bi Ğırnata Kabîlu ve vukubu sukûtiha, el-Zikrâ hamsemie senetü li sukûtu Ğırnata*, 1492-1992, Zagvan: 1993, s. 115.

³⁵ Pascual Boronat y Barrachina, s. 111; bk. Salim, agm, s. 112.

³⁶ J.E.López de Coca Castañer, Mamelucos, Otomanos y Caîda del reino de Granada", *En La España Medieval*, sy.28 (2005) s. 245-46.

³⁷ Pascual Boronat y Barrachina, s. 111.

³⁸ Castañer, agm, s. 245.

Hristiyanlar'a saldırmışlardır³⁹. İspanyol yönetiminin isyanı bastırmak için bölgeye sevk ettikleri ordu isyancılar karşısında büyük bir yenilgi yaşayınca Kral Fernando durumun hassasiyetini düşünerek yeni bir ferman yayımlamıştır (27 Ocak 1501). Kimsenin zorla vaftiz edilmeyeceğini, bu husustaki haberlerin yalan olduğunu henüz Hristiyan olmamış Müslümanlar'ın 10 gün içerisinde din değiştirmeleri durumunda kendilerine iyi muamele edileceğini ilân etmiştir⁴⁰. Kral Fernando'nun samimiyetinden kuşku duyan Sierra Bermeja Müslümanları, tüm girişimlere rağmen teslim olmayı reddedince, Alonso de Aguilar⁴¹ ile İspanya ordusunun en seçkin komutanlarının yer aldığı ordu Rûnde'den isyancıların mevzilendikleri dağlık bölgeye doğru yola çıkmıştır (23 Şubat 1501). İsyancı Müslümanlar'ın erişilmesi zor bölgelerde mevzilenmeleri, İspanyol ordusundaki askerlerin savaşmaktan çok, savaştan elde edecekleri malları düşünmeleri, İspanyol ordusunu zor durumda bıraktı. iki taraf arasında meydana gelen çatışmada Aguilar ile bazı meşhur İspanyol komutanları Müslümanlar tarafından öldürülmüştür (Mart 1501)⁴².

Kral Fernando beklemediği bu yenilgiden sonra büyük bir orduyla isyanların mevzilendikleri dağlık bölgeye doğru harekete geçmiştir. Hareket esnasında Kraliçe İzabella isyancılara gözdağı vermek için, bütün Müdeccenler'in bir gün içerisinde sürgün edilmelerini isteyen tatbiki mümkün olmayan bir ferman yayımlamıştır. İspanyol cephesinde bu gelişmeler yaşanırken, Rûnde Müslümanları elverişsiz koşullar sebebiyle daha fazla dayanamayacaklarını anlayıp Kral Fernando ile barış teklifinde bulunmuşlar⁴³; isyancıların kişi başı 10 duka altın karşılığında Kuzey Afrika'ya gitmelerine izin verilmesiyle anlaşma yapılmıştır. Katolik Kral'ın isyancıların büyük çoğunluğuna Kuzey Afrika'ya göç etme izni vermesinin sebebi olarak Alonso de

³⁹ Lea, *el-Arab ve'l-müslimûn fi'l-Endelüs*, s. 53.

⁴⁰ Lea, *İspanya Müslümanları*, appendix, belge no :II; İnân, *Nihâye*, s. 319-320; Özdemir, agm, s. 271.

⁴¹ Alonso de Aguilar, meşhur İspanyol komutan Gonzalo de Cordova'nın ikiz kardeşiydi. Bu savaşta Alonso'nun yardımcısı oğlu Don Pedro de Cordova idi; bk. Diego Hurtado de Mendoza, *Guerra de Granada* (haz. Benito Monfort), Valencia: Libreria de Mallén y Berard, 1830, s. 66; Biştâvî, s. 136.

⁴² Aguilar'ın öldürülmesiyle alâkalı olarak iki farklı rivayet vardır. Bunların ilki, onun savaş esnasında yukarıdan atılan kaya parçaları sebebiyle başından aldığı darbeye öldürüldüğü (bk. Lane-Pool, s. 271) diğeri ise, çatışmalar esnasında Endülüslü bir süvari tarafından öldürüldüğü şeklindedir; bk. Mendoza, s. 67; Castañer, agm, s. 245; Biştâvî, s. 137.

⁴³ Alonso de Aguilar ve yanındakilerin öldürülmesi Katolik Kral'ın isyancıların büyük çoğunluğunun Kuzey Afrika'ya geçmelerine izin vermesine sebebiyet teşkil ettiği belirtilir; bk. Castañer, agm, s. 245.

Aguilar ve yanındakilerin öldürülmeleri gösterilmiştir⁴⁴. Sierra Bermeja'daki isyancılar ise Kuzey Afrika'ya gitmelerine izin verilen Rûnde Müslümanları'nın emniyet içinde Afrika'ya vardıkları haberi kendilerine ulaştığında aynı şartlarda barışı kabul etmişlerdir. Kuzey Afrika'ya girmelerine izin verilen Müslümanlar'ın Endülüs'teki tüm mal varlıklarına Katolik Kral'lık tarafından el konulmuştur.

Bu isyanlardan sonra Endülüs'te kalmaya devam eden Müslümanlar Hristiyanlar'dan ayrı "Morera" ismi verilen mahallelerde oturma mecburiyetinde bırakılmışlardır⁴⁵. Hristiyanlar'ın oturdukları yerler ile Müslümanlar'ın zorunlu iskâna tâbi tutuldukları bu mahalleler arasında surlar inşa edilmiştir.

4.1.4 Germanía İsyanı (1520) ve Sonucu

Rûnde ve Sierra Bermeja isyanlarından sonra İspanyol yönetimini etkileyen, sebepleri farklı ama sonuçları itibariyle Endülüs Müslümanları'nı olumsuz etkileyen Germania isyanı çıktı (1520). Bu isyan Belensiye bölgesinde bulunan Hristiyan esnaf ve halkın soylulara karşı giriştiği bir başkaldırıydı⁴⁶. Tabiatıyla isyan esnasında bu bölgelerdeki çiftliklerde çalışan Müslümanlar toprak beylerinin safında yer aldılar⁴⁷. Bu durumun farkında olan ve isyana öncülük eden İspanyollar bu sebeple ele geçirdikleri Müslümanlar'ı zorla vaftiz ederek onları Hristiyanlaştırdılar. Böyle hareket etmelerindeki maksat, Müslümanlar'ın din değiştirmelerini sağlayıp (Hristiyanlaştırarak) onları Hristiyanlar'la aynı konuma getirmek ve efendileri olan çiftlik sahiplerini bu destekten yoksun bırakmaktır. İsyancıların Müslümanlar'ı hedef almalarının bir diğer sebebi de onların soyluların ordusunda asker olarak kendilerine karşı savaşmalarıydı⁴⁸. Dolayısıyla düşmanın safında yer alan Müslümanlar katledilmeyi hak etmekteydi. Bunu gerçekleştirmeleri için binlerce Müslüman öldürüldü ve bölgedeki camiler kiliseye çevrilerek duvarlara İsa ve Meryem resimleri asıldı. Yaklaşık 3 yıl süren isyan 1523 yılına gelindiğinde bastırılabilirdi.

⁴⁴ Castañer, agm, s. 245.

⁴⁵ İnân, *Nihâye*, s. 320.

⁴⁶ Don Florenci Janer, *Condicion Social de los Moriscos de España*, Madrid: La Real Academia de la Historia, 1857, s. 24 -5; Louis Bertrant, *İspanya Tarihi* (çev. Galip Kemal Söylemezoğlu - Nurullah Ataç), İstanbul: Kanaat Kitapevi, 1940, s. 159.

⁴⁷ M. Danvila y Collado, *Los Moriscos Españoles y su expulsión - I*, Valencia: Francisco Vives y Mora, 1901, s. 126.

⁴⁸ Özdemir, agm, s. 278.

Germeña isyanının bastırılmasından sonra ortaya çıkan ve Müslümanlar'ın Hristiyan kabul edilmeleriyle sonuçlanan teolojik tartışmalar yaşanırken yeni fermanlar yayımlandı. Bu fermanlar arasında en dikkate değer olanı, Carlos döneminde çıkarılan Arapça ve Mağribî isimlerin kullanılmasına yasak getiren, hamamların kapatılmasını emreden, Müslümanlar'ın silâhsızlandırılmalarını isteyen ve Müslüman çocukların kilise okullarında eğitilmesini öngören 7 Aralık 1526'daki fermandı.

4.1.5 Gırnata İsyanı (1568-1570) ve Sonuçları

Endülüs Müslümanları açısından oldukça sıkıntılı geçen V. Carlos döneminin (1516 -1555) ardından, oğlu II. Philip dönemi de (1555-1598)⁴⁹ farklı olmamıştır. Koyu bir Katolik olan Philip, İspanya kralı olduktan sonra farklı din ve inanç mensuplarına karşı müsahamasız davranmıştır. Müslümanlar'la birlikte kilise çevrelerinin “kâfir” olarak kabul ettikleri Protestanlar ve Kalvinistler için de zor bir dönem başlamıştır⁵⁰. II. Philip (Katolik) dinde sapık bir yolu takip edenlere göz yummaktansa bütün servetini ve yüz canı olsa da hepsini din uğruna vermekten kaçınmamıştır⁵¹. II. Philip, ömrünü iki şeye adanmıştı: Tanrı'ya ve devlete. Ancak bu iki şey için herkesle savaşması gerekecekti⁵². Ülkedeki önemli bir topluluk olarak varlığını sürdüren Endülüs Müslümanları'nın Kuzey Afrika Müslümanları ve Osmanlı Devleti'yle ilişki içinde bulunmaları ve kilise çevrelerinin tahrikleri, Philip'in Endülüs Müslümanları'na karşı baskı politikasını uygulamasına sebep teşkil etmiştir. Aslında İspanyol Devleti'nin Müslümanlar'a yönelik politikası daha önceleri Katolik Krallar tarafından ortaya konulmuştu. Bu politika İspanya'da “tek din” ve “tek devlet” anlayışına dayandırılmıştır. Bu politikanın ilk kurbanları yüzyıllardır İspanya'da yaşamış olan İspanya Yahudileri olmuştur. Yahudiler Gırnata'nın işgalinden sonra topluca sürgün edilmişlerdi.

⁴⁹ II. Philip döneminin akademik bir çalışma çerçevesinde ele alındığı eser için bk. Fernand Braudel, , *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul: İmge Yayınları, 1994, II, 336-337.

⁵⁰ Angel A. Amy Moreno, *The Spanish Treatment of Moriscos as a Model for the Treatment of Native Americans* (Yayınlanmamış doktora tezi, 1982), Boston University, s. 99.

⁵¹ Abdülcelil Temîmî, “el-Halfiyyetü'd-Dînîyye li's-Sırâi'l-İsbâniyyi'l-Osmânî ala'l-Eyâlâti'l-Mağribiyye fi'l-Karni's-Sadisi Aşer” (çev. Mehmet Özdemir), *İslâmî Araştırmalar*, XII/2, sy. 2 (1999 s. 183.

⁵² Gül Işık, , *İspanya: Bir Başka Avrupa*, İstanbul: Metis Yayınları, 1991, s. 105.

4.1.5.1 Gırnata İsyanı Öncesinde İspanyol Devleti'nin Durumu

İspanyol yönetimi tarafından dâhilî bir sorun olarak algılanan “Moriskolar’ın Asimilasyonu”, isyan sırasında görüleceği gibi, uluslararası bir sorun hâline gelecek olursa, böylesi büyük bir isyanı İspanyol Devleti göğüsleyebilecek miydi? Bu soru, konu üzerinde çalışan birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Gırnata isyanı öncesinde neredeyse her denizde donanması ve ordusu olan büyük bir İspanyol Monarşisi’nin varlığından bahsedilirken aynı zamanda bu monarşinin dıştan görünenin aksine, ciddi manada malî sıkıntılar içerisinde olduğu kaydedilmiştir. V. Carlos tarafından malî kaynakları tüketilen ve borçlandırılan krallığın; II. Philip’in de bu süreci devam ettirmesiyle iç ve dış borçları daha da artırmış, Philip tahta çıktığında borçları reddetmenin getireceği faydaları bile ciddi ciddi düşünmeye başlamış⁵³ 1558’den başlayarak birkaç kez devletin iflâsını ilân etmek zorunda kalmış⁵⁴, yeni dünyanın (Amerika kıtasının) hazineleri de yeterli olmamıştır⁵⁵. Bu sebeple II. Philip, isyan başladığında Endülüs Müslümanları’na karşı Haçlı seferi ilân ederek para toplama cihetine yönelmiştir⁵⁶. Ayrıca Gırnata isyanı öncesinde Hollanda ve Fransa’daki isyanlarla uğraşmaları sebebiyle askerî gücün bir kısmını o bölgelere sevk etmiştir⁵⁷.

4.1.5.2 Gırnata İsyanı Öncesinde Moriskolar’ın Durumu

İsyan öncesinde İspanyol devletinin içerisinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve askerî şartları Moriskolar’ın bilmemeleri düşünülemezdi. Moriskolar’ın daha önceleri çeşitli zamanlarda⁵⁸ silâhsızlandırıldıkları için yeteri kadar silâh, mühimmat ve askerî talimleri yoktu, fakat onlar, yeterli ekonomik imkânlar olmamasına rağmen yaklaşık 85.000 hane reisinin çıkacak isyana para vereceğini tahmin ettiler. Bunun yanında Hristiyan vergi memurlarından vergi kaçırarak 15.000 ailenin daha mevcut olduğunu düşünüyorlardı. Dolayısıyla onlarda bu hesaba dahil edildiklerinde bu sayı 100.000

⁵³ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 228.

⁵⁴ Işık, s. 107.

⁵⁵ Enrique Perez Boyero, *Moriscos y Cristianos en Los Señoríos del Reino de Granada (1490 – 1568)*, Granada 1997, s. 46.

⁵⁶ Salgado, M. J. Rodriduez, *Felipe II, el “Paladin de La Cristiandad” y La Paz Con el Turco*, Valladolid 2004, s. 30-31.

⁵⁷ Özdemir, agm, s. 291; Roland Baumann, *The Moors and Christians of Valor: Folklor and Conflict In The Alpujarra (Andalucia)*, (Yayınlanmamış doktora tezi, 1995), Tulane University, s. 79.

⁵⁸ Moriskolar yayımlanan fermanlarda silâhsızlandırılmışlardı; geniş bilgi için bk s. 77.

haneye ulaşacaktı⁵⁹. Her haneden bir kişi isyana destek verecek olursa, 100.000 kişi, en kötümser tahminle 45.000 kişinin isyanı destekleyeceğini hesap ettiler⁶⁰. Ayrıca, bu dönemde İspanyol Devleti ile Akdeniz’de mücadele hâlinde bulunan⁶¹ Osmanlı Devleti’nden ve Kuzey Afrika’dan askerî ve mühimmat desteği geleceğini umuyorlardı. Savaşmak için moral ve motivasyonları İspanyollar’a göre daha iyiydi. Fernando ve İsabella’nın bölgeyi işgalinden beri nesilden nesile aktarılan ve Müslümanlar’ın başarılı olacakları neticesini çıkardıkları kerâmetler de onların savaş konusundaki motivasyonlarını artırıcı bir rol oynamaktaydı⁶².

İsyanın başlamasından sonra görülecektir ki isyanı sadece Gırnata vilayetlerindeki (Gırnata, Mâleka ve el-Meriyye) Müslümanlar desteklediler. İsyanın başarıya ulaşamayacağını düşünen ve Osmanlılar’ın er veya geç kendilerini kurtarmaya geleceklerini uman Mürsiye, Belensiye ve Aragon bölgesi Müslümanları’nın isyancılara katılmadıkları görülecektir⁶³.

4.1.5.3 Gırnata İsyanının (1568) Sebepleri

Daha önce ifade edildiği gibi II. Philip ülkeyi “dâhili” düşmandan temizlemek maksadıyla, Moriskolar’ın 3 yıl içerisinde Kastilya dilini öğrenmelerini zorunlu kılan, Arapça konuşulmasını ve Arapça kitapların okunmasını, Mağribîler’e ait elbiselerin giyilmesini, kadınların örtünmelerini yasaklayan, nişan ve düğün törenlerinde kilise âdetlerine uyulmasını isteyen ve hamamların yıkılmasını, Mağribî isim ve unvanların kullanılmasını yasaklayan bir ferman yayımlamıştır (1567)⁶⁴. Sosyal, kültürel ve dinî yaşamlarını ciddi manada etlileyecek olan bu fermanın yürürlüğe konulmaması için Moriskolar’ın Gırnata Şehir Meclisi ve Kastilya Devlet Konseyi nezdindeki çabaları

⁵⁹ Marmol, I, 198-199.

⁶⁰ Ali el-Muntasır Kettanî, “Gırnata’nın Düşmesinden IX. yy. Sonuna Kadar Endülüs’te İslam” (çev. Seyfettin Erşahin), *Kutlu Doğum Haftası Sempozyumu (1996)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, s. 65.

⁶¹ XIV-XVI. asırlarda Osmanlı-İspanyol mücadelesi için bk. Muzaffer Arıkan, “XIV-XVI. Asırlarda Türk-Osmanlı Münasebetlerine Toplu Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXIII/3-4, Temmuz-Aralık 1965, s. 239-256.

⁶² Lea, *İspanya Müslümanları*, Ek: XII, S. 418-421.

⁶³ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 229-230.

⁶⁴ Marmol, I, 143-145

sonuçsuz kalınca, isyan etmek için hazırlıklara başladılar. Moriskolar'ın isyan sebeplerini genel olarak şu şekilde özetlemek mümkündür:

Hristiyan din adamlarının Moriskolar'a karşı kötü tutumları onları isyana sevk eden önemli bir etken olmuştur. Bu husus muasır müelliflerden biri olan Hernando de Mendoza'nın Kardinal Espinoza'ya gönderdiği mektupta dile getirilerek Hristiyan din adamlarının Müslümanlar'a ne kadar kötü davrandıklarını anlatarak, Moriskolar'ın "Müslüman köpekler" diye isimlendirildiklerinden bahsetmektedir⁶⁵. Ayrıca, dönemin Fransız elçisi Francés de Avala'nın⁶⁶: "...Onları (Moriskolar'ı) umutsuzluğa itenler, saldırganlıkları, çalıp çırpmaları, kadınlarını hiçbir endişe duymaksızın kaçırmalarıyla Eski Hristiyanlardır. Rahipler bile başka türlü davranmaktadırlar. Papazların Moriskolar'a karşı tutumlarına şu örnek verilmiştir: Bir Morisko köyünün tamamı başpiskoposluğa papazlarını şikâyet ettiğinde, yakınma nedeni hakkında araştırma yapılmıştır. Yönetilenler bu papaz buradan alınsın diye haykırmaktadırlar...ya da "Evlendirilsin, çünkü bütün çocuklarımız onunkilerle aynı mavi gözlerle doğmaktadırlar" sözleri Katolik din adamlarının kilise ayinlerine katılan Morisko kadınlara iffetsizce davrandıklarını göstermektedir. Aynı elçinin durumu yerinde müşahade etmek için Hristiyanlar'ın kutladıkları bayramlardan birinde kilise âyinlerine katılarak, âyin esnasında bir rahibin arkasında duran Morisko cemaatine dönerek bütün cemaatin kadınlı, erkekli diz çökmüş olup olmadığını kontrol ettiğini, onlara kötü sözler söylediğini görmüştür. Don Francés "Bu Tanrı'ya yapılan hizmete o kadar aykırıdır ki..." sözleriyle bu durum karşısındaki hissiyatını ifade etmiştir. Olayların şahitleri tarafından anlatılanların da gösterdiği gibi İspanyol yönetimi Moriskolar'a her türlü hakareti reva görmekteydi. İspanyollar eliyle başlatılan savaşın arka planında aslında tam bir Haçlı zihniyeti vardı ve Müslümanlar bu Haçlı zihniyetine karşı savaşıyorlardı⁶⁷.

İsyana sebep olan bir diğer husus ise, Moriskolar'a yapılan ekonomik baskılardı. Gırnata'nın iktisadı ve ticareti çoğunlukla Moriskolar'ın elindeydi. Moriskolar'ın bilhassa Kastilya ticarî hayatında önemli bir yer tutan ipek ticaretiyle

⁶⁵ Abdullah Muhammed Cemâleddin, *el-Müslimûne'l-münassarûn ev el-Moriskos el-Endelüsiyyun*, Kahire: Dârü's-sahve, 1991, s. 93.

⁶⁶ Braudel, II, 159-160.

⁶⁷ Braudel, II, 493.

uğraştıkları da bilinmekteydi⁶⁸. Bu sebeple daha evvel (1510'da) sadece Müslümanlar'a has bir vergi kanunu çıkartılmıştır. Bu kanunla birlikte geliri Gırnata'daki kral sarayında kullanılmak üzere “el-fârîda” adı altında dört çeşit vergi konulmuştur⁶⁹. Bu vergiler Moriskolar'ın üzerindeki ekonomik baskıları daha da artırmış, onları zor durumda bırakmıştı. Katolik Krallık daha sonra aldığı bir kararla Gırnata'da işlenmiş ipek ticaretini ve imalâtını yasaklamıştı (1550). Bu yasaklama kararının beklenen neticeyi vermediği görülünce, sektördeki vergilerin ciddi manada artırılması yoluna gidilerek (1561) bu husustaki hükümlerin sıkı bir şekilde uygulanması görevi de Gırnata engisizyon mahkemesine tevdi edilmiştir.

Tüm bu sıkı ekonomik ve ticarî koşullarla yetinilmeyerek bir süre sonra da Gırnata Engisizyon Mahkemesi tarafından Moriskolar'ın malları müsadere edilmeye başlanmıştır. 1550-1570 yılları arasında her yıl 70 Morisko ailenin malları ellerinden alınmıştır. II. Philip, 1557 yılında devletin iflâsını ilân etti ve bir süre sonra da ipek ticareti ile uğraşan Moriskolar'dan 1560 ile 1561 yılları arasında 42.6 milyon, 1564'te ise 53 milyon maravedî vergi almıştır⁷⁰. Ayrıca bu dönemde Avrupa'nın geçirmiş olduğu sosyo-ekonomik yapının da isyana tesiri olmuştur. Amerika kıtası keşfedilmiş⁷¹, ticaretten elde edilen paralarla İspanyol burjuvazisi doğmuş ve Moriskolar'la rekabete girişmişlerdi. Yeni şekillenen ticarî atmosferde Moriskolar'dan ziyade, “taze kan”a ihtiyaç hasıl olmuştur⁷².

Endülüs Müslümanları'nın İspanya tarihindeki en büyük ve en önemli sonuçlara sebep olan böyle büyük bir isyanın amacı, İspanyol Krallığı tarafından uygulanan sosyal, dinî ve ekonomik baskıların yanında siyasî bir mahiyeti de vardı. Braudel⁷³: “Granada Krallığı'nı ihya etme denemelerinde asiler ancak bir hayaleti hortlatabilmişlerdir. Ancak bu girişim de isyanın ilk kralının taç giyme merasimi, Alpujarra'da bir cami inşa edilmesi, kiliselerin dinsel faaliyet dışı bırakılması gibi olaylar meşgul olduğumuz konu açısından

⁶⁸ Janer, s. 46.

⁶⁹ Yiğit, s. 91.

⁷⁰ Coleman, s. 277, dn. 3.

⁷¹ Kristof Colomb Granada'nın düşmesinin ardından Ağustos ayında (1492) Kraliçe İzabella tarafından kendisine 3 gemi verilerek Amerika'nın keşfine gönderildi; bk. Işık, s. 97.

⁷² Benafri Chakib, *Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 1987), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, s. 60.

⁷³ Braudel, II, 164.

önemlidir. Söz konusu olan yeniden doğmaya çabalayan, sonra da yere düşen bir uygarlıktır” tespitinde farklı bir şekilde belirtilmiştir. Moriskolar, Hristiyan yönetimine son verip müstakil bir siyasî yapı oluşturmak, yani bir anlamda Endülüslü günlere geri dönme amacındaydılar. Bu amaç, isyancıların vaftiz ismi Hernando de Cordova y de Valor olan ve Emevî sülâlesine mensup bulunduğu iddia edilen liderleri Muhammed b.Ümeyye'yi emir tanıyıp⁷⁴ biat etmeleriyle kendini açıkça göstermiştir. Ayrıca, Endülüs Müslümanları'nın son sığınakları olan Gırnata şehrinin otonomi hakkı tanınmadan Kastilya Krallığı'na bağlanmasının da bir başka isyan sebebi olabileceği de belirtilmiştir⁷⁵.

Yukarıda yapılan açıklamalar ışığında isyana sebep olan dinî, ekonomik ve siyasî konuların Endülüs Müslümanları için hayati derecede önem arzeden hususlar olduğu görülmektedir. Bilhassa dinî yaşamlarının korunmasına azami gayret göstermişler bu amaçla birçok kez yüklü miktarlarda parayı din ve inançlarını korumak için harcamaktan geri kalmamışlardır. V. Carlos döneminde çıkarılan Müslümanlar'ın sosyal hayatlarının ayrılmaz birer unsuru olan başta giyim-kuşam olmak üzere bir çok konuda yasak getiren 1526 tarihli fermanın yürürlüğe girmesinin ertelenmesi karşılığında, İspanyol Devleti'ne 80.000 duka altın vermişlerdir. İspanyol Krallığı'nda sürekli bir endişe kaynağı olan “İspanya'nın Yeniden Endülüs Olma” amaçları doğrultusunda çalışmalarına ara vermeden devam etmişlerdir.

4.1.5.4 İsyân İçin Moriskolar'ın Yaptığı Hazırlıklar

Daha önce ifade edildiği gibi, Moriskolar'ın İspanyol yönetimi üzerinde, 1567'de ilan edilen fermanın yürürlüğe konulmamasına yönelik değişik düzeylerdeki girişimleri sonuçsuz kalınca, önlerinde isyan dışında başka yol kalmadı. Aralarında gizlice yaptıkları uzun müzakereler sonucunda bir plan yapıldı. Fakat, isyan öncesinde isyanı planlayanlar açısından iki hususun acilen tamamlanması gerekti. Bu ihtiyaçlardan biri insan kaynağı idi ki bu kaynağın Güney Endülüs bölgelerinden temin edilmesinde zorluk çekilmedi. Endülüs topraklarında bulunan tüm Moriskolar'ın isyana katılmalarını veya en azından Gırnata'da bulunanların iştirakini temin etmek için çalışıldı⁷⁶. Bir diğer

⁷⁴ Stanley Lane-Poole, *The Moors in Spain*, London 1888, s. 274.

⁷⁵ Benafri, s. 60.

⁷⁶ Ali el-Muntasır Kettânî, *İnbiâsü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, İslamabad: Câmiatü'l-İslâmiyyeti'l-Âlemiyye, 1992, s. 115.

ihtiyaç ise silâh ve mühimmat temin edilmesi yoluna gidilecekti⁷⁷. Fakat isyan başladığında görülecektir ki ne Endülüs topraklarında bekledikleri insan ve maddî kaynağı ne de Kuzey Afrika'dan silâh ve mühimmat desteğini yeterli düzeyde alabildiler.

Yapılan hazırlıklardan sonra isyanın Hristiyanlar'ın bayram günü⁷⁸ olan 15 Nisan (Perşembe günü) 1568 başlatılmasına⁷⁹, önce Gırnata'daki Moriskolar'ın, daha sonra da Alpujarra dağlık bölgesindeki Moriskolar'ın harekete geçmesi, ilk hedef olarak da Elhamra Sarayı'nın ele geçirilmesine karar verildi. Fakat isyan henüz başlamadan, isyan planlarıyla alâkalı haber, Alpujarra bölgesinde bulunan ve Moriskolar arasında dostları olduğu belirtilen bir rahip tarafından İspanyol yönetimine sızdırılınca⁸⁰ İspanyol kral derhal önlem alınması talimatını dönemin bölge valisine verdi. Bölge valisi Gırnata'ya geldiğinde Elhamra Sarayı'nın tahkim edildiğini ve halkın silâhsızlandırıldığını gördü⁸¹. İsyancılar ise planının fark edildiğini görünce isyanın ertelendiğini Alpujarra dağlık bölgesindeki Moriskolar'a bildirdiler⁸². Harvey, isyanın ertelenme nedeni olarak dağlık bölgelerde yoğun kar yağışını ve kötü hava koşullarını göstermiştir⁸³. Nisan ayında yoğun kar yağışı isyancıların beklemedikleri bir engel olmakla birlikte isyan haberinin İspanyol yönetimine sızdırılmış olması isyanın başlamasını daha fazla etkilemiştir. Çünkü, isyancılar, isyan planının duyulması durumunda isyana gönülsüz destek veren Gırnata'nın Beyyâzîn mahallesindeki Moriskolar'ın isyana destek vermeyeceklerini biliyorlardı.

⁷⁷ Mendoza, s. 79; Kettânî, *İnbiâs*, s. 118.

⁷⁸ Hristiyanlar'ın İsa (a.s.) çarmıha gerildikten sonra 3. günde dirilişini kutladıkları bir bayram olan Pakalya, Paskalya günü, Kıyam Yortusu, Diriliş pazarı ve Diriliş günü olarak da bilinir. Yahudiler'in Pesah (Hamursuz Bayramı) olarak kutladıkları, baharın ilk dolunayından sonraki 14. Günü (14 Nisan) olarak belirlenmiştir. Paskalya bayramı ise bundan iki gün sonra 16 Nisan olarak belirlenmiştir. Fakat bu tarihler günümüzde 22 Mart-25 Nisan tarihleri arasındaki bir pazar günü kutlanmasına İznik Konsilin'de (325) kararlaştırılmıştır.

⁷⁹ Marmol, I, 200; Cemâleddin, s. 82; Abdülvâhid Zenûn Tâhâ, *Hareketü'l-mukâvemeti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye fi'l-Endelüs ba'de sükûti Gırnata*, Beyrut: Dârü'l-medâri'l-İslâmî, 2004, s. 57; Baumann, s. 74.

⁸⁰ Marmol, I, 200; Baumann, s. 74.

⁸¹ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 230.

⁸² Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 230; L. Patrik Harvey, *Muslims in Spain : 1500 to 1614*, Chicago : University of Chicago Press, 2005, s. 215; Cemâleddin, s. 82; Kettânî, agm, s. 66.

⁸³ Harvey, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, s. 215.

İsyanın ertelenmesinden sonra isyan hazırlığındaki bir grup Morisko, Gırnata Meclis Başkanı Deza'ya giderek isyan için herhangi bir hazırlıklarının bulunmadığını söyleyerek, sadakatlerini göstermek amacıyla kendilerinden 200-300 kişiyi ona rehin bırakılabileceğini ifade etmişlerdir⁸⁴. Deza, onlara inanmış gibi yaparak böyle bir şeye ihtiyaç olmadığını söylemiştir. Fakat buna rağmen, isyan planlarıyla meşgul oldukları tespit edilen Moriskolar'ın tedricen tutuklanmasını ve şüpheli görülen kimselerin yay ve tüfeklerine el konulmasını emretmiştir⁸⁵.

Kısa bir süreliğine ertelenen isyan hareketi, itaat görüntüsü altında devam etmiştir. Moriskolar, Gırnata surlarının dışında yaşayan fukaralar, hastalar ve ihtiyaç sahipleri için bir hastane yapmak ve bunun için mal toplamak için II. Philip'ten ruhsat aldılar⁸⁶. Bu ruhsatı isyana hazırlık için kullanırken, ipek ticaretiyle uğraşan Moriskolar ise birer iletişim kaynağı olarak değerlendirmişlerdir⁸⁷. İspanya içerisinde tüm bu hazırlıklar yapılırken Kuzey Afrika'daki Müslümanlar'a bir ajan vasıtasıyla yardım talebi gönderilerek, "Hristiyanlar'ın mescitlerini kirlettikleri, evlerinin zorla ellerinden alındığı, kendilerine her türlü baskının hapis ve ölüm dahil yapıldığı, başlarına büyük bir felâketin geldiği" onlara iletilmiştir. Fakat, bu dönemde Mağrib'deki Müslümanlar'ın dâhilî çekişmelerle uğraşmaları sebebiyle, bu yardım çağrısına olumlu cevap verememelerine rağmen deniz ve kara savaşlarında deneyimli bir grup mücahidin gizlice Alpujarra dağlık bölgesine geldikleri kaydedilmiştir⁸⁸.

Aynı dönemde, Moriskolar'ın yardım talebiyle Fas kralına yazdıkları iki mektup İspanyollar tarafından ele geçirilmiştir⁸⁹. Bu mektuplarda Moriskolar, İspanyollar tarafından baskı altında tutulduklarını, kendilerine yapılan baskılara karşılık, Hristiyan teb'asına baskı yapılmasını istemişlerdir. Genel vali Mondejar Arapça yazılmış olan mektupları Kastilya diline çevirttikten sonra (24 Haziran 1568) orijinalleriyle birlikte krala göndermiştir. II. Philip'ten ya kendisine takviye asker

⁸⁴ Kettânî, *İnbiâs*, s. 119.

⁸⁵ Marmol, I, 169; Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 231; Baumann, s. 75.

⁸⁶ Mendoza, s. 79; Baumann, s. 77; Kettânî, *İnbiâs*, s. 118.

⁸⁷ Julio Caro Baroja, *Moriscos del Reino de Granada: (ensayo de historia social)*, Madrid: Instituto de Estudios Políticos, 1957, s. 99.

⁸⁸ İnân, *Nihâye*, s. 363- 364.

⁸⁹ Marmol, I, 236-237; Miguel Angel Ladero Quesada, *Granada. Historia de Un Pais Islamico (1232– 1571)*, Madrid: Editorial Gredos, S. A., 1989, s. 310; Harvey, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, s. 209.

göndermesini veya fermanı askıya almasını, en azından yumuşatması için ricada bulunmuştur⁹⁰. Fakat II. Philip, Deza'nın Moriskolar'ın boyun eğdikleri ve herhangi bir tehlikenin beklenmediği şeklindeki raporuna güvenerek, emirnâmenin uygulanmasını emretti ve Mondejar'a takviye asker göndermemiştir⁹¹.

4.1.5.6 Gırnata İsyanının Merhaleleri

Moriskolar isyan için hazırlıklarını tamamlayıp Benî Serrâc kabilesine mensup olduğu ve Hristiyanlar'a karşı aşırı kin beslediği belirtilen Ferec b. Ferec isimli şahsın liderliğinde⁹² isyan kararı almışlardır. Ferec b. Ferec tüm Gırnata ve civarına haber göndererek isyan için hazırlık yapmalarını ve çıkacak isyana katılmalarını istemiştir. Bölge halkını isyana teşvik etmek amacıyla da onlara mektuplar yazmıştır. Bu mektuplarında 6.000 Osmanlı Türk'ünün isyanı başlatmak için Beyyâzîn'de bulunduğunu, isyanın eli kulağında olduğunu⁹³ ve halk arasında yaygın olan Gırnata'nın yeniden ele geçirileceği kehanetini anlatmıştır⁹⁴.

Beyyâzîn sakinleri isyanın planlanan zamandan önce başlamasını, İspanyol yönetimi tarafından haber alınmasını, komşuları olan Hristiyanlar'ın silâhlı olmasını, isyan için yeterli hazırlığın yapılmadığını isyanın başarılı olamaması durumunda Katolik Kral'ın ne kadar acımasız olabileceğini ileri sürerek ertelenmesini istemişlerdir⁹⁵. İsyanın başlamasından sonra görüleceği üzere Beyyâzîn sâkinlerinin haklı olduğu ortaya çıkacaktır. Fakat memnun olmamalarına rağmen⁹⁶ yoğun telkin ve teşvikin getirdiği psikolojik motivasyonla mahallelerdeki Hristiyan hâkim ve kolluk kuvvetlerine saldırıda bulunarak bir kısmını öldürüp, geri kalanlarını esir alıp⁹⁷ tüfeklerine el koymuşlardı. İsyanın motivasyonunu sağlamak amacıyla kullanılan ve içlerinde kehanet ihtiva eden üç tane yazılı metnin varlığından bahsedilir. Bu metinlerden ilk ikisinin Engizisyon Mahkemesi'nin yaptığı sorgularda ele geçirildiğini, üçüncüsünün ise Alpujarra bölgesindeki bir mağarada Hristiyan bir asker tarafından

⁹⁰ Baumann, s. 76.

⁹¹ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 231.

⁹² Marmol, I, 199; İnân, *Nihâye*, s. 362; Cemâleddin, s. 82.

⁹³ Marmol, I, 232; Mendoza, s. 100.

⁹⁴ Marmol, I, 201; Baumann, s. 77.

⁹⁵ Cemâleddin, s. 86.

⁹⁶ Baumann, s. 85.

⁹⁷ İnân, *Nihâye*, s. 364; Tâhâ, s. 59; Kettânî, *İnbiâs*, s. 121.

bulunduğu nakledilir. Bu metinlerin ilk ikisinde, Osmanlı Türkleri'nin İspanya'yı işgal edip yeniden Endülüs İslâm Devleti'ni ihyâ edeceği, Alpujarra'da bulunan metinde ise beklenen Mehdi'nin geleceği ve bütün Hıristiyanlar'ı İslâm'a döndürdükten sonra Mekke'de vaaz edeceği kehanetine yer verildiği kaydedilir. Bu bilgilerin ne kadar gerçekleri yansıttığını İslâmî kaynaklardan teyid etme imkânımız olmadı. Fakat, özellikle Alpujarra'daki mağarada bulunduğu iddia edilen metnin Moriskolar'a ait olmadığı, Hıristiyan papazların sırf Moriskolar'ın bir komplo içinde bulunduklarına delil göstermek amacıyla kendileri veya yandaşları olan bazı Moriskolar tarafından yazılmış olabileceği de ifade edilmiştir⁹⁸. Kanaatimizce, Gırnata isyanının başlaması ve devamında görüleceği üzere Moriskolar, bilhassa Osmanlılar'ın er veya geç kendilerini kurtarmaya geleceklerine dair taşıdıkları umutlarını, İspanya topraklarından sürgün edildikleri son tarih olan 1609 yılına kadar korumuşlardır. Yani Moriskolar arasında dolaşan kehanetlerin isyanın devamında birer motivasyon unsuru olarak yer aldığını söylemek mümkündür.

4.1.5.7 İlk Merhale (Aralık 1568-Mart 1569)

İsyanı kategorik olarak safhalara ayırıp, safhalar arasında keskin çizgiler çizmek zor olmakla birlikte, Aralık 1568'de başlayıp Mart 1569'a kadar olan süre isyanın ilk merhalesi olarak ele alınabilir. Bu merhale isyanın çıktığı ve karşı tedbirlerin alınmasının bir hayli güç olduğu bir dönem olarak değerlendirilmektedir⁹⁹. İsyancılar başkaldırı için bu kez Hıristiyanlar'ın meşguliyetlerinin yoğun olduğu yılbaşı gecesi¹⁰⁰ seçmişlerdi (24 Aralık 1568)¹⁰¹. Hıristiyan halkın bu gecede ibadet maksadıyla kiliselerde dua ettikleri, dolayısıyla silâhsız ve hazırlıksız oldukları isyancılar tarafından biliniyordu¹⁰². Gırnata ile eş zamanlı olarak Alpujarra (sıradağlar) bölgesindeki 182 yerde isyan çıktı¹⁰³. İsyanın Aralık ayında başlatılması tesadüf

⁹⁸ Baumann, s. 81.

⁹⁹ Antonio Dominguez Ortiz-Bernard Vincent, *Historia de Los Moriscos, Vida y Tragedia de Una Minoria*, Alianza Editorial, Madrid: 1997, s. 35.

¹⁰⁰ Her yıl 25 Aralık'ta Hıristiyanlar'ca Hz. İsa'nın doğumunun kutlandığı Noel Bayramı'dır.

¹⁰¹ Marmol, I, 236; Juan Jesus Bravo Caro, *Felipe II y La Repoblacion del Reino de Granada*, Granada 1995, s. 159

¹⁰² Mendoza, s. 77.

¹⁰³ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 232; Kettanî, agm, s. 66; Nebîl Abdülhay Rıdvân, *Cühûdü'l-Osmâniyyîn li-inkâzi'l-Endelüs ve istirdâd fî matla*, Mekke: Mektebetü tâlibi'l-Câmii, 1988 s. 396.

müydü? Muasır kaynaklara göre bu mevsimin seçilmesi bilinçli bir tercihti. Çünkü, uzun kış geceleri isyancılara saldırı yapmak için yeteri kadar zaman vermekteydi. Beyyâzîn semtindeki isyan alarmından sonra İbn Ferec komutasında binlerce isyancı Alpujarra, Vega ve Lecrîn vâdisinden hareket edip Gırnata'ya doğru harekete geçerek şehre girdi ve şehrin cadde ve sokaklarında boy gösterdi. Bu saldırıyı gerçekleştiren isyancıların sayıları ile ilgili olarak farklı rakamlar verilmektedir. Mendoza 4.000¹⁰⁴, Marmol ve F. Janer 8.000¹⁰⁵, Braudel dağlık bölgeden 60¹⁰⁶ kişinin şehre girdiğini, Gırnata'da onlara katılanlarla birlikte bu sayıların 1.000'e çıktığını, Taha ise hava şartlarının muhalefetinden dolayı bu sayının 2.000¹⁰⁷ olduğunu kaydeder. Şehrin merkezine doğru ilerlemeye başlayan grup önlerine çıkan her şeyi yakıp yıktı ve ele geçirdikleri Hıristiyan erkeklerini öldürdü, kadınları ve çocukları ise silâh ve mühimmat takası için sağ bıraktı¹⁰⁸.

Bu şekilde şehrin merkezine varan isyancılar, isyana katılmaya gönülsüz davranan Beyyâzîn Moriskoları'nı isyana katılmalarını sağlamak için "Hz.Muhammed'in dinini savunmak isteyenlerin kendilerini izlemeleri" gerektiğini söyledikleri¹⁰⁹ ve "İlahlar yoktur. Tek ilâh vardır, Muhammed O'nun yegâne elçisidir" diyerek teşvik ettikleri kaydedilir¹¹⁰. Başlarında Türk beresi¹¹¹ taşıyan isyancılar Fas ve Cezayir krallarının İspanya topraklarına ayak bastığı propagandasını yapıp şehir halkını cesaretlendirmeye çalıştılar¹¹².

¹⁰⁴ Mendoza, s. 77

¹⁰⁵ Marmol, I, 239; Janer, s. 34.

¹⁰⁶ Braudel, II, 469.

¹⁰⁷ Tâhâ, s. 59

¹⁰⁸ Hita, Ginés Péres de Hita, *La Guerra de Los Moriscos*, Granada 1998, s. 20-22; Harvey, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, s. 216.

¹⁰⁹ Braudel, II, 469.

¹¹⁰ Janer, s. 35; Rıdvân, s. 396.

¹¹¹ Marmol, II, 238; İsyancılar V. Bölümde ele alacağımız üzere Osmanlı Devleti'nin er veya geç İspanyol topraklarına gelip kendilerini kurtaracaklarına dair kerâmetlere inanıyorlardı. İsyân esnasında başlarına Türk beresi takarak Osmanlılar'ın geldikleri izlenimini uyandırıp, halkı isyana teşvik için kullanmışlardır.

¹¹² Marmol, I, 241; Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 232; Baumann, s. 77; Kettânî, *İnbiâs*, s. 122.

4.1.5.8 İspanyollar'ın Gırnata İsyanına Karşı İlk Tepkileri

Gırnata bölge genel valisi Mendoza ve diğer İspanyol yetkililerin Gırnata ve civar bölgelerinde 1567'de yayımlanan ferman sebebiyle muhtemel bir isyanı bekledikleri daha önce de ifade edilmiştir. İspanyol yönetimi, Gırnata Moriskoları'nın şahsî ve toplumsal hayatlarını ciddi manada kısıtlayan bu fermana karşı isyan edebileceklerini haber kaynakları vasıtasıyla öğrenmişti. Fakat bununla birlikte isyanın çıkması durumunda ne yapacakları hususunda bir hazırlık yapmamışlardı¹¹³. İspanyol Devleti'nin isyana hazırlıksız yakalanmasının sebepleri arasında; Madrid'deki papa temsilcisinin ifade ettiği gibi: "...Söyleneceği kadar büyük bir olay olmadığı ortaya çıkmaktadır" ifadelerinden anlaşılacağı üzere isyanın küçümsenmiş olması¹¹⁴, Simancas arşivinde bulunan ve II. Philip'in Napolli kral naibine yazdığı belirtilen mektubun kenarına "sera bien de tener secreto lo de granada" (Granada'daki isyanın gizli tutulması önem arz etmektedir¹¹⁵) ifadelerindeki endişe sebebiyle isyanın gizli tutulması için askerî hazırlıkların yeterince yapılmamış olması, isyanın çıktığı esnada Alba dükü komutasındaki İspanyol ordusunun İtalya ile savaş hâlinde bulunmasından dolayı İspanya'nın güney bölgelerinin neredeyse askersiz kalması ve İspanyol ordusunun uzun bir süreden beri ülke içerisinde herhangi bir savaş yürütmemiş olması sebebiyle savaş kabiliyetini büyük ölçüde yitirmesi yer almıştır. Ayrıca, bu esnada Akdeniz'de bulunan İspanyol donanmasına ait kadirgaların Kuzey Afrika'dan gelecek yardımları rahatça engelleyecekleri düşüncesini taşımışlardır. Bu nedenle İspanyol yönetimi, isyana karşı ilk tedbir olarak Mondejar'a para göndermekle yetinmiştir¹¹⁶.

Mondejar, imkânlarıyla Elhamra'nın güvenliği için ancak 140 piyade ve 50 süvari toplayabilmiştir¹¹⁷. İsyân ne önemsenmeyecek kadar küçük ne de ülke sınırları içerisinde kalacak kadar lokal bir hareket olmuştur. Nitekim bir süre sonra Napoli'deki haber kaynakları II. Philip'e verdikleri cevapta isyan haberinin şimdiden Napoli ve Roma'da herkes tarafından bilindiğini, İstanbul'daki padişahın da durumdan haberdar olduğunu bildirmiştir. Artık İspanya için sorun daha sonra görüleceği üzere Akdeniz'de

¹¹³ Mendoza, s. 112-113.

¹¹⁴ Braudel, II, 469; Ortiz, s. 35.

¹¹⁵ Braudel, II, 470.

¹¹⁶ Janer, s. 36.

¹¹⁷ Braudel, II, 471.

Osmanlı ve İspanya Devletleri arasında çatışmaların önemli bir unsuru hâline gelecek, “bir saman alevi gibi sönmesi” umut edilen bir hadise değil, kısa süre içinde uluslararası bir boyut kazanacaktır.

4.1.5.9 İsyancıların İlk Halifesi Muhammed b. Ümeyye (Hernando de Valor)

İsyancıların bütün çabalarına rağmen Gırnata’daki Beyyâzîn sakinlerinin isyana gerekli desteği vermemeleri lider kadrolarının isyanı bu şekilde devam ettiremeyecekleri düşüncesine götürdü¹¹⁸. İsyanın önde gelen kişileri Sierra Nevada dağlarının güney tepelerine, el-Meriyye şehrinin yakınlarına gitmek zorunda kaldılar. Gerilla taktikleriyle savaşan isyancılar takibattan korunmak maksadıyla sürekli yer değiştiriyorlardı¹¹⁹. Bu sırada farklı noktalarda ve dağınık bir şekilde devam eden isyanın etkili olabilmesi için tek merkezden kontrol edilmesi isyanın geleceği açısından önem arzelmeye başladı. Bu sebeple, isyancılar eski Kurtuba sultanlarından I. Abdurrahman’ın soyundan gelen, Gırnata şehir meclisi üyesi olan¹²⁰ Don Hernando de Cordova y de Valor (Köyünden dolayı “de valor” diye isimlendirilirdi) isimli şahsı lider seçip ona biat ettiler¹²¹.

Marmol’un verdiği bilgilere göre, Muhammed b. Ümeyye’nin babası Don Antonio de Valor de Cordova Gırnata’da işlediği bir cinâyet sebebiyle kürek cezasına çarptırılmıştı. Muhammed b. Ümeyye, muhtemelen babasının bu cezayı almasına sebep olan kişiyi öldürmek için Gırnata Meclisi’ne hançer sokunca tutuklanmış ve bu sebeple evinde göz hapsine alınmıştı¹²². Göz hapsinde tutulmakta iken bir dostu tarafından ev hapsinden kurtarılıp Gırnata’yı gizlice terk edip Béznar’da (Lecrin vadisinde bulunan

¹¹⁸ Braudel, II, 469; Kettânî, *İnbiâs*, s. 122.

¹¹⁹ Cemâleddin, s. 87.

¹²⁰ Marmol, I 251-252; Mendoza, s. 74, 102.

¹²¹ Mendoza, s. 115.; Peçevî, 1570 tarihinde Endülüs Müslümanları’nın Mehmet Mansur isminde birisinin önderliğinde isyan ederek Gırnata’yı ele geçirdiklerini, daha sonra aralarında çıkan bir ihtilaf sebebiyle Mehmet Mansur’un isyancılar arasında bulunan birisi tarafından öldürüldüğünü ifade eder; bk. İbrahim Peçevî, *Peçevî Tarihi* (haz. Murat Uraz), İstanbul: Neşriyat Yurdu, 1968, II, 255. Muhtemelen Peçevî’nin Mehmet Mansur dediği isyancıların lideri Gırnata savaşındaki Muhammed b. Ümeyye değil, Sierra de Espedan isyancılarının başı olan Selim el Mansur’dur. Bu isyan 1526 yılında Belensiye bölgesinde çıkmıştı.

¹²² Marmol, I, 252.

bir köy) bulunan akrabalarının yanına gitmiştir (23 Aralık 1568)¹²³. Bu esnada isyan etmiş olan kasaba halkı henüz bir lider seçmemişlerdi. Yapılan istişareler sonucunda Don Hernando de Cordova y de Valor'u sultan ilân etmişlerdir. Sultan ilân edilen Don Valor, Muhammed b. Ümeyye (Aben Humeya) adını almıştır (29 Aralık 1568)¹²⁴. Muhammed b. Ümeyye, halife seçildiğindeki 24 yaşlarındaydı¹²⁵.

Muhammed b. Ümeyye kendisine biat edildikten hemen sonra ilk iş olarak amcası Hernando El Zaguer'i (İbn Cevher) ordu komutanlığına¹²⁶ Ferec b. Ferec'i ise vezirliğe atamıştır¹²⁷. Daha sonra da İbn Ferec'i Alpujarra Dağlık bölgesinde bulunan Morisko köylerini isyana teşvik etmekle görevlendirmiştir¹²⁸. Kısa bir süre sonra da Moriskolar'ın bulunduğu vilâyetlere valiler atayıp ve Lauhar isimli yeri Endülüs'ün geçici başkenti ilân etmiştir¹²⁹. Ayrıca Endülüs Müslümanları'nı cihada teşvik etmek maksadıyla, Hırsitiyanlar'ın yasaklamış oldukları Arap lakaplarını kullanmayı, beş vakit namazı ve camilerin yeniden inşasını emretmiştir. Etkili bir şekilde isyanın yeniden başlaması için planlar yapılmıştır.

İsyancıların ilk halifesi konusunda muasır İspanyol kaynakları arasında farklılıklar mevcuttur. Marmol, isyanın başladığı sırada Muhammed b. Ümeyye'nin isyanın içerisinde bulunmadığından hareketle ilk kralın Ferec b. Ferec olduğunu ifade eder¹³⁰. Mendoza, isyancıların Gırnata bölgesindeki Cadiar kasabasının ileri gelenlerinden biri olduğunu belirttiği Fernando El Zaguer'i (Aben Xahuar, İbn Cevher olarak da bilinir.) kral olarak seçtiklerini, Muhammed b. Ümeyye'nin ise bu şahsın yeğeni olduğunu kaydeder¹³¹. Bu görüş farklılıkların muasır İspanyol kaynaklarının ordu komutanı ile halife veya sultanı ayırtetme konusundaki yaklaşımlarından kaynaklandığını düşünebiliriz. Ferec b. Ferec'in isyancıların önemli komutanlarından

¹²³ İnân, *Nihâye*, s. 365; Kettânî, *İnbiâs*, s. 121.

¹²⁴ Marmol, I, 254; Mendoza, s. 120; Kettânî, *agm*, s. 67; Kral seçildiği gün Gırnata ve Endülüs'ün yeni sahibi olarak kabul edildi; bk. Baroja, s. 157; İnân, *Nihâye*, s. 365.

¹²⁵ Marmol, I, 252; Hita, s. 8; Kettânî, *İnbiâs*, s. 120; İnân, 20 yaşlarında olduğu bilgisini verir; bk. İnân, *Nihâye*, s. 365.

¹²⁶ Mendoza, s. 115; İnân, *Nihâye*, s. 365; Kettânî, *İnbiâs*, s. 120.

¹²⁷ F. Janer, s. 36; Baroja, s. 157.

¹²⁸ Fakat o kendisine tevdi edilen görevle tatmin olmamıştı. Çünkü o kendisini Endülüs'ün kralı olarak görmek istemişti; bk. Cemâleddin, s. 88.

¹²⁹ Kettânî, *agm*, s. 67.

¹³⁰ Marmol, I, 199.

¹³¹ Mendoza, s. 116-119.

biri olduğu söz konusu kaynaklarda yer almaktadır. Fakat o, Endülüs Müslümanları'nın gözünde bir halife olarak görülmemiştir. Aksi hâlde kendisine biat edildiği ve hükümdarlık tacı giydiğiyle ilgili bilgilerin bulunması gerekirdi. Fernando El Zaguer ise, Muhammed b. Ümeyye'nin halife olarak kendisine biat edildikten sonra ordu komutanlığına atadığı amcasıdır. Dolayısıyla halife olarak kabul edilen şahsa biat edilmesi ve hükümdarlık tacına sahip olması gerekmektedir.

Moriskolar, yeni sultanlarını seçtikten sonra, daha düzenli ve sistemli bir şekilde hareket etmeye başladılar. Yapılan plan doğrultusunda başlarında Osmanlı beresi ve Mağribî kıyafetlerle Gırnata sokaklarında müzikler ve bayraklar eşliğinde dolaşmaya başlayan¹³² isyancılar üç koldan harekete geçtiler ve Beyyâzîn mahallesinin yukarı kısımlarında bulunan bir tepeye kadar gelerek burada isyanın yeniden başladığını resmen ilân ettiler (1 Ocak 1569). Bu yeni dönem İspanyol Krallığı için çetin bir dönemdi. Çünkü isyan ateşi bütün Gırnata bölgesini alev alev sarmaya başlamış, isyancılar önlerine gelen gelen her şeyi tahrip ederek ilerlemeye başlamışlardı. İsyan kısa süre içinde Vâdîâş, Bustâ ve el-Meriyye şehirlerine sıçradı. Rûnde, Marbella ve Mâleka dışındaki yerler isyancıların eline geçti. Fakat, İsyanın etkin ve uzun süre sürdürülmesi ve gittikçe yayılma eğiliminde olması Muhammed b. Ümeyye'yi dış destek olmadan başarıya ulaşmalarının zor olacağı düşüncesine yöneltti. Bu sebeple kardeşi, Don Luis de Valor'u elçi olarak Cezayir'e gönderdi ve bu girişim sonucunda dönemin Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa'nın 200 kişilik bir yardım kuvvetini Endülüs'e göndermesiyle sonuçlandı. Bir diğer elçi de Mağrib'e gönderildi¹³³ Bu girişim sonucunda sadece Merâkeş sultanı yardım vaadinde bulunmasına rağmen çeşitli nedenlerle sözünde duramadı. Bununla birlikte Kuzey Afrika ve Türkler'den yardım maksadıyla bazı grupların İspanya sahillerine geldiklerini görmekteyiz¹³⁴.

4.1.5.10 Gırnata İsyanında Moriskolar'ın İşledikleri İddia Edilen Suçlar

Moriskolar'ın isyan esnasında işledikleri iddia edilen suçlar, muasır İspanyol kaynaklarında abartılı bir şekilde yer almıştır¹³⁵. Özellikle Ferec b. Ferec ve

¹³² Baumann, s. 85; Kettânî, *İnbiâs*, s. 120.

¹³³ Mendoza, s. 119-120; Hita, s. 30; Kettânî, *İnbiâs*, s. 123.

¹³⁴ Kettânî, *İnbiâs*, s. 122, Cemâleddin, s. 96; Taha, s. 61.

¹³⁵ Marmol, I, 256-259.

arkadaşlarının yaptıkları vahşet olarak tasvir edilerek Valor kasabasının ele geçirilmesi esnasında yaptıkları örnek olarak gösterilmiştir. Rivayetlere göre; bu bölgede yaşayan Hristiyanlar kadın erkek, yaşlı genç olmasına bakılmadan önce kiliselerde toplanmış, daha sonra evleri ve kendileri soyulduktan sonra katliama tâbi tutulmuşlardır. Savaşın ilerleyen safhalarında Genel Vali Mondejar Pitres'teki kiliseye girdiğinde kilise mihrabında katledilen Hristiyan çocukların cesetlerini¹³⁶ ve Müslümanlar'ın kiliselerdeki resim sûretlerini tahrip ettiklerini görmüştür¹³⁷. İsyancıların işledikleri iddia edilen suçlar arasında; Hz. Meryem hakkında da kötü konuşmaları, Hristiyanlar'ın öldürülmesi, kiliselerin sistematik bir şekilde tahrip edilmesi, ibadet mahallerine saygısızlık ve onları yok etme, kilise ritüellerini alay konusu yapmak gibi eylemler yer almıştır. Bunlara ilâveten ele geçirilen bütün Hristiyan erkeklerin öldürüldükten sonra cesetlerinin vahşi hayvanlara yem olması için gömülmeden orta yerde bırakılması ve Hristiyan mezarlarının yakılması Hristiyanlar'ın şenlikler düzenlenerek acımasızca öldürülmeleri, esir alınanların (bütün telkinlere rağmen) Müslüman olmazlarsa, şehrin meydanında infaz edilmeleri ve bu infaz törenlerinin öğleden önce ve sonra olmak üzere günde iki defa tertip edilmesi de gösterilmiştir¹³⁸. Bu şekilde sadece Alpujarra bölgesinde yaklaşık 3.000 Hristiyan'ın öldürüldüğü kaydedilmiştir.

Bu katliamlara bir başka örnek ise “Felix” isimli bir köyde Miguel Sanchez isimli bir şahsın alınından sakallarına kadar bıçakla yarılarak haç işaretinin yapılması gösterilmiştir. Aynı yerde kadın çocuk ayırt edilmeden 4.000 kişinin bir saat içerisinde öldürüldüğü, hatta köpek ve kedilerin bile öldürülmekten kurtulamadıkları da belirtilmiştir¹³⁹. Bu anlatılanların doğruluğu hususunda deliller nelerdi? Söz konusu kaynakların savaş esnasında ele geçirilen Morisko esirlerin ifadelerinden yola çıkarak yapılanları açıklamaya çalışmaları doğru mudur? Bazısının ise Alpujarra'daki isyanı dinî bir fenomen olarak tahlil edip isyancıların kiliselere saldırmalarını ve Muhammed b. Ümeyye'nin taç giyme merasimi ile Ugijar'daki caminin açılışını¹⁴⁰ delil olarak göstermeleri bütün bu işlenen cinayetleri açıklamaya yeterli midir? Muasır İspanyol

¹³⁶ İnân, *Nihâye*, s. 366; Baumann, s. 86-90.

¹³⁷ Hita, s. 17; Cemâleddin, s. 91.

¹³⁸ Baumann, s. 90-92.

¹³⁹ Hita, s. 17.

¹⁴⁰ Baroja, s. 175-176.

kaynaklarında yer alan bu bilgiler bizim tespitlerimize göre; çoğu yerde kendileri tarafından verilen bilgilerle çürütülmüştür. Aynı kaynakların verdikleri bilgilere göre; Müslümanlar'ın yeni halifesi Muhammed b. Ümeyye Hristiyanlar'a karşı yumuşak ve hassas davranılması konusunda isyancıları uyarmış, hatta uyarmakla kalmayıp emrine itaat etmeyen¹⁴¹ ve halka kötü davranan vezirini görevinden azletmiştir¹⁴².

Burada şu hususun altının çizilmesi önem arz etmektedir: İslâm savaş hukukunda düşmana merhametli davranılması esastır. Esir olarak ele geçirilen kimselerin işkenceye tâbi tutulması bir yana, onların hak ve hukuklarının gözetilmesi gerekmekte, savaş esnasında kadınlara, çocuklara, yaşlılara ve suça iştirak etmemiş din adamlarına dokunulması yasaklanmıştır. İspanyol kaynakların söz konusu cürümlerin işlenmesi esnasında Müslüman çocuk ve kadınların da bu cinayetlere iştirak ettiklerini söylemeleri olayları ne kadar abarttıklarının göstergesidir. İsyancıların savaş esnasında hiçbir cürüm işlemediklerini iddia etmiyoruz. Bilakis savaşın akışı ve şiddetine bağlı olarak zaman zaman aşırı gittikleri verilerden anlaşılmaktadır. Fakat bu hadiseler istisnâî hususlar olarak görünmektedir.

4.1.5.11 İspanyollar'ın İsyancılara Karşı Harekete Geçmesi

İsyanın başlangıcında Katolik Krallık'ın Gırnata'da baş gösteren isyanı ciddiye almadığı, bu esnada Akdeniz'de bulunan İspanyol donanmasına ait kadırgaların Cezayir'den isyancılara gelecek yardımları engelleyeceğini, Güney Endülüs'te bulunan Hristiyan milisleri isyanı sona erdirme konusunda yeterli olacağını¹⁴³ düşünerek ek tedbirler almaya gerek duymadıkları ifade edilmişti. İspanyollar'ın Moriskolar'a karşı yürüttükleri askerî harekâtlarda riayet ettikleri askerî sisteme göre, savaş durumlarında ülkedeki topluluk ve şehirlerden asker tedarigi yoluna gidilirdi. Bu askerler "Conceguiles" olarak bilinen şehir meclislerince oluşturulmaktaydı. Bu şekilde oluşturulan birliklerin masrafları silâha altına alındıkları ilk hafta askerlerin kendileri tarafından, daha sonraki haftalarda ise şehir meclisi ve kral tarafından karşılanıyordu. Tabii ki bu askerleri teşvik eden en önemli unsur yağma ve katliamdı. Bu sebeple, isyan

¹⁴¹ Baroja, s. 160.

¹⁴² Kettânî, *İnbiâs*, s. 123; İslâm siyasî geleneğinde Allah'a isyan edilme emredilmediği sürece halifeye itaat etmek farz olarak kabul edilmektedir.

¹⁴³ Braudel, II, 472.

esnasında askerî hareket olarak görülen şeyler neredeyse her defasında tam bir köle avına dönüşüyordu¹⁴⁴. Fakat, isyanın ani ve hızla gelişmesi Güney Endülüs'ten yeteri kadar asker toplayamayacağını gören II. Philip'in Katalonya ve Napoli'den yardım istemesine sebep oldu¹⁴⁵.

İspanyol kral dış yardım arayışlarını sürdürürken Gırnata bölge genel vali Mondejar'ın çıkardığı keşif kollarına göre isyan Gırnata ve civar bölgeleri sarmıştı, isyanı öncelikle kendi imkânlarıyla bastırmak zorundaydı¹⁴⁶. Fakat bunu yapmak için de ne yeteri kadar parası ne de savaşı sürdürmek için gereken erzakı vardı. Erzak ve mühimmat azlığının yanı sıra Morisko sorununa çözüm bulma noktasında Gırnata meclis bakanı Deza ile aralarında derin görüş farklılıklarının olması, işini daha da zorlaştırıyordu. Bu görüş farklılığı daha önce ifade edildiği gibi, genel vali Mondejar'ın isyanı barışçıl yollarla sona erdirmek isteğine karşılık, aralarında Gırnata Meclis Başkanı Deza, Engizisyoncular, Gırnata'nın belediye otoriteleri ve savaşın uzamasından menfaatlenen kimselerin yer aldığı karşıt grup, her türlü barış kanallarının kapalı tutulmasını ve tavizsiz güç kullanımından yana tavır takınmalarıydı. Bu nedenle onlar, Mondejar'ın Moriskolar'a karşı sergilediği bazı insanî tutumlarını gündemde tutarak aleyhinde kullanmaktan geri durmadılar. Onlara göre; Mondejar'ın Gırnata'da büyük arazilerinin bulunması sebebiyle huzursuzluk çıkmasını istemiyordu. Çünkü, bu arazilerde bir çok Morisko'nun çalışıyordu ve çıkacak bir kargaşa ortamında Moriskolar'ın çalışmayacağını düşünüyordu¹⁴⁷.

Bu koşullar altında Kont Mondejar, Mâleka'daki senyörlere haber göndererek bulabildikleri kadar erzak ve silâh toplamalarını istedi ve Gırnata ve civar bölgelerden derlenmiş küçük bir ordu hazırladı (2 Ocak 1569)¹⁴⁸. İçinde Alonso de Granada gibi Müslüman asıllı komutanların da bulunduğu belirtilen ordu, genel karargâhını Orgiva'da kurdu¹⁴⁹. Daha sonra da küçük bir birliği (Alpujarra) dağlarının anahtarı

¹⁴⁴ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 234.

¹⁴⁵ Kettanî, agm, s. 66 Tâhâ, s. 62.

¹⁴⁶ Azimli bir şekilde isyanı bastırmak için harekete geçen Mondejar'ın disiplinli, emretmeyi bilen, muhalefete tahammülsüz, düşüncelerini paylaşmayan, sırrını çok az kişiye açan, hayranlık uyandıran bir önder olduğu kaydedilir; bk. Braudel, II, 472.

¹⁴⁷ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 241.

¹⁴⁸ Marmol, I, 248; Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 235-236; Cemâleddin, s. 94.

¹⁴⁹ Ortiz-Vincent, s. 36.

konumunda olan Tablate'deki köprüyü ele geçirmesi için gönderdi (9 Ocak 1569). Fakat bu birlikler Moriskolar tarafından yenilgiye uğratılınca, Mondejar, 5.000 civarında yeni bir askerî kuvvetle harekete geçerek Moriskolar'ın elindeki köprüyü ele geçirdi¹⁵⁰. Bu savaş isyancılar ile Hristiyan kuvvetleri arasında ilk ciddi karşılaşma idi¹⁵¹. Hızla askerî harekâtına devam eden Mondejar'ın başarıları isyancı Moriskolar'ın morallerini bozmaya başlayınca, önde gelen bazı Moriskolar af istemek maksadıyla Mondejar'a geldi (18 Ocak 1569). Mondejar onları iyi karşıladı ve onlara zarar verilmeden silâhlarını kiliseye teslim etmelerini istedi. Bu arada askerî operasyonlarını hızla devam ettirip, savaş esnasında ele geçirilen kimselerin esir alınmayıp öldürölmelerini emretti¹⁵². Moriskolar'a merhâmetli davranılması taraftarı olan Mondejar'ın bu emri vermesindeki amacı isyancılara göz dağı vererek, isyanı bir an evvel bitirmektir. Bu emrin bir sonucu olarak gözlerini yağma ve vahşet büröyen İspanyol askerleri Guajaras'ta yaş ve cinsiyet ayrımı yapmadan herkesi öldürdördü (1569)¹⁵³. İspanyol askerlerin yağma ve talanda aşırı gitmeleri karşısında Mondejar'a durumdan rahatsız olduklarını belirten Lecrin vadisindeki Moriskolar, şikâyetlerinden bir sonuç alamayınca Muhammed b. Ümeyye'nin yanında yer alarak isyana destek verdiler¹⁵⁴.

4.1.5.12 Cebîleş'te (Juviles) ve Gırnata Şehirlerinde İspanyol'lar'ın Yaptığı Katliamlar (1569)

İsyan devam ederken kaynaklarda menfur bir olay olarak zikredilen Cebîleş (Juviles) katliamı yaşanmıştır. Cebîleş'in 18 Ocak'taki (1569) zaptında savaşmayan 300 erkek¹⁵⁵ ve 2.400 kadın ve çocuktan oluşan Moriskolar, sığındıkları kaleden dışarı çıkarak Hristiyan kuvvetlerine teslim olmuşlardı. Kadınlar güvenlik gerekçesiyle kiliseye götürölmüşlerdi. Fakat kilise ancak onların yarısını alabilmiştir. Geceyi nöbetçi askerlerin nezaretinde dışarıda geçirmek zorunda kalan Morisko kızlarından birini nöbetçi askerlerden biri götürmeye kalkınca, erkek bir Morisko tarafından hançerle yaralanmıştır¹⁵⁶. İki taraf arasında çıkan hengâmede kilise içinde olanlar hariç geceyi

¹⁵⁰ Lea, *İspanya Müslömanları*, s. 235-236.

¹⁵¹ Kettânî, *İnbiâs*, s. 125.

¹⁵² Bauman, s. 108.

¹⁵³ Ortiz-Vincent, 38.

¹⁵⁴ Bauman, s. 108.

¹⁵⁵ Janer, s. 39.

¹⁵⁶ Mendoza, s. 157; Bauman, s. 111.

dışarıda geçirmek zorunda kalan Moriskolar'ın çoğu öldürülmüştür¹⁵⁷. Hayatta kalanlar ise kilisenin kapısına barikat kurarak canlarını zorla kurtarabilmişlerdir. Kettânî, bu katliamdan hiç kimsenin sağ kurtulamadığını ifade etse de¹⁵⁸, katliamdan müteessir olan Mondejar'ın sağ kalabilen kadın ve çocuk esirleri akrabalarının yanına yerleştirmesi katliamdan kurtulanların olduklarını göstermektedir. Bir müddet sonra da Moriskolar, kadın ve çocuklarının satılacağını bile bile Mondejar'a teslim etmişlerdir. Bu durum onların ne kadar itaatkar olduklarını göstermekteydi¹⁵⁹. Bu katliam haberi, İspanyol sarayında tedirginlik yaratmıştır. Çünkü, Moriskolar'ın Hristiyanlar'ın yaşadıkları köylere saldırıp benzer katliamlar yapacaklarından korkmuşlardır. Bu sebeple II. Philip, Francisco de Cordova isimli şahsı el-Meriyye genel komutanlığına atamıştır. Bir başka şahsı ise Cebîleş'te meydana gelen bu menfur olayı tetkik etmekle görevlendirmiştir. Yapılan tetkik sonucunda bu katliama sebep olanların ele başlarından üçü asılmıştır.

Genel vali Mondejar bir taraftan isyancıları acımasızca cezalandırırken diğer taraftan da sorunun barışçıl yöntemlerle çözülmesi için arayışlarına devam etti. Bu amaçla Gırnata'da oturan güvendiği iki Morisko'yu Alpujarra'daki isyancılara göndererek şayet isyanı terk edecek olurlarsa işledikleri suçluların affedilecekleri haberini onlara ilettili. Barış sağlanması amacıyla atılan bir diğer adım ise bu esnada Gırnata'da esir tutulan ve Gırnata'nın ileri gelenlerinden biri olduğu belirtilen bir şahsın Muhammed b. Ümeyye'ye mektup gönderip ondan barış görüşmelerine başlamasını istemesiyle atıldı. İbn Ümeyye'nin barış yapmaya meyilli olmasına rağmen çevresindeki kişilerin olumsuz düşünceleri sebebiyle bu girişim de önceki gibi sonuçsuz kaldı¹⁶⁰. Askerî harekâtına aralıksız devam eden Mondejar Şubat'ın (1569) sonlarına gelindiğinde büyük ölçüde isyancıları pasifize etmeyi başardı¹⁶¹. İsyancıların elinde bulunan Tablate, Lanjarón, Orgiva, Poqueira, Cebîleş ve Ferreira gibi yerleşim yerleri ele geçirildi, Cebîleş'te 600, Poqueira ve Ferreira'da 500 Hristiyan esir kurtarılarak Gırnata'ya gönderildi.

İspanyollar'ın savaş esnasında ortaya koydukları vahşete bir başka örnek ise 17 Mart 1569'da yaşandı. Gırnata'daki devlet yöneticileri Muhammed b. Ümeyye'nin

¹⁵⁷ Kettânî, *İnbiâs*, s. 125.

¹⁵⁸ Kettânî, *agm*, s. 67.

¹⁵⁹ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 238.

¹⁶⁰ İnân, *Nihâye*, s. 367.

¹⁶¹ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 237.

babası Antonio do Valor ve kardeşi Francisco dışındaki 150 Morisko ileri gelenini toplayıp gece boyunca devam eden eğlencede acımasızca katlettiler. İsyana destek verip vermediklerine bakılmaksızın Gırnata'daki bütün Moriskolar'ın mülklerine el koydular. Bu katliam Gırnata bölgesinde bulunan bazı¹⁶² köylerde İspanyol askerlerinin misilleme olarak öldürmeleriyle karşılık buldu. Gırnata katliamı, isyana yeni bir ivme kazandırdığı gibi, daha çok Müslüman'ın isyana iştirakine sebep oldu¹⁶³. Müslümanlar'ın Endülüs'teki kurtuluş harekâtına sadece erkeklerin değil Morisko kadınlarının da ellerindeki bıçak ve kesici aletlerle katıldıklarından ve ellerinde kesici bir alete sahip olmayanların ise düşman askerlerinin gözlerini kör etmek maksadıyla avuçlarına toprak doldurup yüzlerine fırlattıklarından bahsedilmiştir¹⁶⁴.

4.1.5.13 Don Juan'ın Kastilya Ordu Komutanlığı'na Atanması (1569)

II. Philip, isyan sürecinin kritik bir hâl almaması ve Moriskolar'ın dış destek bulmaları hâlinde durumun daha da kötüleşmemesi için Moriskolar'a esnek davrandığı ve Gırnata'da İspanyol yönetiminde çift başlılığa sebebiyet verdiği eleştirilerine maruz kalan genel vali Mondejar'ın yetkilerini kısıtlayarak yeni tedbirler almaya başladı. Daha önce de ifade edildiği gibi İspanyol bölge yöneticileri arasındaki bu ihtilâf, Meclis Başkanı Deza'nın İspanyol Kral'a, Los Velez Markizi'nin Mürsiye bölgesindeki İspanyol kuvvetlerinin başına geçmesini talep eden bir mektubu yazmasıyla daha da arttı. Kral II. Philip bu mektuptan sonra, Los Velez Markizi'ni Mürsiye bölgesindeki İspanyol askerlerinin komutanlığına tayin etti (11 Ocak 1569). Gırnata Meclis Başkanı Deza, kralın tayin emrini Mürsiye bölge valisi olan Los Velez Markizi'ne bir mektup yazarak ondan Mürsiye'deki yerel meclis tarafından oluşturulan askerî kuvveti isyancılara karşı harekete geçirmesini ve Moriskolar'a saldırmasını istedi. Moriskolar'a "demir kafalı, şeytan" diyen Los Velez masraflarını kendisinin ödediği askerî kuvvetle hemen harekete geçti¹⁶⁵.

Gırnata yönetimindeki iki başlılığı ortadan kaldırma amacına matuf olan bu girişiminden sonra II. Philip, Mondejar'a bir mektup göndererek (18 Şubat 1569) bir

¹⁶² Uzra Köyü gibi.

¹⁶³ İnân, *Nihâye*, s. 368; Kettanî, agm, s. 68.

¹⁶⁴ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 239.

¹⁶⁵ Marmol, I, 207; Mendoza, s. 77, 102.

süre sonra (6 Nisan 1569) ordu komutanlığına atayacağı üvey kardeşi Avusturyalı Don Juan'a tâbi olmasını istedi¹⁶⁶. Don Juan'ın İspanyol kuvvetlerinin genel komutanlığına atanması her iki taraf açısından da isyanın belki de en çetin dönemine girilmesi anlamını taşımaktaydı¹⁶⁷. Çünkü bu süreçte en acımasız yöntemlerin kullanılmasından kaçınılmayacaktı.

4.1.5.14 İsyanda İkinci Merhale (Mart 1569-Aralık 1569)

Don Juan İspanyol orduları komutanlığına atandıktan sonra Gırnata'ya geldiğinde binlerce askerin katıldığı askerî bir törenle karşılandı (13 Nisan 1569)¹⁶⁸. Bu karşılama töreninden sonra isyan sırasında yakınlarını kaybetmiş Gırnata'daki Hristiyanlar, Don Juan'dan Gırnata'da bulunan bütün Moriskolar'ın sürgün edilmesini talep ettiler. Gırnata'daki Moriskolar'ın ileri gelenleri ise, Hristiyanlar'ın hiçbir sebep yokken kendilerine kötü davrandıklarını ve mallarını ellerinden aldıklarını ifade ederek, kendilerine bu konuda yardımcı olmasını istediler. Moriskolar'a adil davranacağına dair söz veren¹⁶⁹ Don Juan'ın sonraki icraatı İspanyol savaş konseyini¹⁷⁰ 22 Nisan'da toplamak oldu. İsyân sürecinin ve geldiği noktanın ele alındığı toplantıda, Gırnata Meclis Başkanı Deza ve Gırnata meclisi üyelerin çoğu, bütün Vega, Beyyâzîn ve Alpujarra dağlık bölgesindeki Moriskolar'ın ülkenin iç kısımlarına sürülmelerini, Hristiyanlar'a saldırıp onları soyan Albuñuela'daki Moriskolar'dan başlayarak ibretlik cezaların verilmesini önerdiler. Böyle hareket edilmesi durumunda hem isyan kısa sürede bitirilecek hem de Tanrı'nın rızasına uygun hareket edilmiş olacaktı. Bu düşüncelere karşılık Genel vali Mondejar, öncelikle ikna yöntemine başvurulmasını teklif etti¹⁷¹. Konseydeki tartışmalar ve görüş ayrılıkları Mondejar'ın konseyden çekilmesi ve Moriskolar'a karşı sert tedbirlere başvurulması kararının alınmasıyla sonuçlandı. Toplantı sonucundan haberdar olan Gırnata Moriskoları

¹⁶⁶ Marmol, I, 513; Ortiz-Vincent, s. 36; Don Juan Hakkında geniş bilgi için bk. Valeriano Sánchez Ramoz, "Un rey para los moriscos: el infante Don Juan de Granada", *Sharq Al-Andalus: Estudios Mudejares y Moriscos*, sy. 14-15 (1997-98), s. 285-315; Harekâtın komutanı Don Juan'ın 23-24 yaşında toy bir delikanlı olduğu; bu görev vesilesiyle itibar kazanmak için can attığı, fakat kendi kabiliyetlerine itimadının olmadığı, kibar ve utangaç bir kişiliğe sahip olduğu belirtilmiştir; bk. Kettânî, *İnbiâs*, s. 131.

¹⁶⁷ Marmol, I, 512; Ortiz, s. 36.

¹⁶⁸ Baroja, s. 175; Braudel, II, 471.

¹⁶⁹ Kettânî, *İnbiâs*, s. 131.

¹⁷⁰ Don Juan'ın savaş konseyinin Don Juan'ın akıl hocası olarak belirtilen Luis Quijida isimli şahıs, Seza Dükü Gonzalo Hernandez de Cordova, Genel Vali Mondejar, Meclis Başkanı Deza ve Başpiskopos Guerrero'dan oluşmaktaydı.

¹⁷¹ Kettânî, *İnbiâs*, s. 131.

kendilerini emniyette hissedecekleri bölgelere çekilerek, isyan bayrağını çeken Moriskolar'ın saflarına katıldılar.

Don Juan, savaş konseyinin kararından sonra vakit kaybetmeden hazırlıklara girişti. İspanyol şehir ve kasabalarından İspanyol ordusuna sağlamaları gereken yiyecek, erzak ve asker miktarlarını vermelerini ve İspanyollar'ın Roma'daki elçisi Don Luis de Requesenes'den İtalyan gemilerini İspanya'ya nakletmesini istedi. Söz konusu gemiler 34 parçadan müteşekkildi¹⁷². Bu gemiler isyancıların deniz yoluyla Kuzey Afrika'dan yardım almalarını engellemek maksadıyla getirilmeleri gerekiyordu¹⁷³. Ayrıca, 3.000 kişilik nizamî bir birlik olan “Napoli Tercio” da İspanya'ya getirildi¹⁷⁴. Feodal beylerin emrindeki askerler ile şehirlerdeki meclislerce oluşturulan kuvvetler de bu orduya dahil edildi¹⁷⁵. Napoli ve Fransa'dan binlerce gönüllü askerî isyancılarla savaşmak için İspanyol ordusuna katılmasıyla Gırnata şehri ve isyan bölgeleri deniz ve karadan abluka altına alındı. Don Juan'ın yaptığı hazırlıklar yanında II. Philip, Los Velez'i uzunca bir süre hareketsiz kalması ve vaat edilen erzak ve mühimmatın gelmemesi sebebiyle sayısı 1000'lere kadar düşecek olan 12.000 kişilik farklı bir orduyla donattı¹⁷⁶.

İspanyol cephesinde bu gelişmeler yaşanırken, Muhammed b. Ümeyye ise askerî kuvvetlerini yeniden tanzim ve taksim ederek, İspanyol kuvvetlerine ani baskınlarla zarar verecekleri ve isyanı bütün bölge sathına yayacakları yeni bir askerî stratejiyi uygulamaya başladı¹⁷⁷. Bu yeni askerî stratejinin eseri olarak Hâmmme, Rûnde ve Mâleka'nın doğu bölgeleri isyancıların eline geçti (23 Mayıs 1569). el-Meriyye'nin doğusundaki bölgelerde yaşayan Moriskolar bölgenin en büyük kalesi durumunda olduğu belirtilen Sîyrûn (Serón) Kalesi'ni kuşatma altına (10 Haziran 1569) alarak bir ay sonra da ele geçirdiler (11 Temmuz 1569)¹⁷⁸. Bu harekât esnasında isyancılar, kuşatmayı kaldırmak maksadıyla yardıma gelen Busta valisinin komutasındaki orduyu hezimete uğrattılar ve daha sonra Eylül'de Vera'yı, Ekim'de Orgiva'yı (1569) ele geçirdiler.

¹⁷² Kettânî, *İnbiâs*, s. 132.

¹⁷³ Braudel, II, 470.

¹⁷⁴ Marmol, I, 512; Mendoza, s. 89; Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 242; Braudel, s. 473.

¹⁷⁵ Harvey, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, s. 216.

¹⁷⁶ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 243.

¹⁷⁷ Bu stratejinin bir sonucu olarak, Sierra Nevâda ile Alpujarras bölgelerine hapis kalmış bulunan isyan yayılmış, bir taraftan el-Meriyye yakınlarındaki dağlara, diğer taraftan Mâleka dağlarına kadar uzanmıştı; bk. Kettânî, *İnbiâs*, s. 132.

¹⁷⁸ Ortiz-Vincent, s. 36.

4.1.5.15 Albuñuela Kasabasında İspanyol Askerlerinin Yaptığı Katliamlar ve Halife Muhammed b. Ümeyye'nin Öldürülmesi (1570)

İspanyol kuvvetlerinin bastırmakta yetersiz kaldığı¹⁷⁹ böylesi bir ortamda Gırnata Meclis Başkanı Deza, Moriskolar'a karşı kendi siyasetinin yürütüldüğünü görmek ve esas amacı olan Moriskolar'ın Gırnata'yı terk etmelerini sağlamak için 1 Haziran 1569'da, Albuñuela'ya karşı bir sefer düzenletti. İspanyol askerî birliği kasabada bulunan ve kaçmayan Morisko erkeklerini öldürdü. Esir alınan 1.500 kadın ve çocuk askerlere köle olarak dağıtıldı. Bu olay sonrasında II. Philip, isyanı bir an evvel sonlandırmak için Moriskolar'ın sürgün edilmesine karar vererek, Don Juan'a bütün Beyyâzîn erkeklerinin bölge kilisesinde toplanmasını emreden bir mektup gönderdi (23 Haziran 1569)¹⁸⁰.

Kastilya cephesinde bunlar yaşanırken isyancılar arasında beklenmedik ihtilâflar baş gösterdi. Bu ihtilâfın iki sebebe dayandığı kaydedilir. Birincisi, İspanyollar'ın psikolojik harp taktiklerine başvurmaları sonucu ortaya çıkan ihtilâftı. İspanyol yönetimi Muhammed b. Ümeyye'nin, babasını ve kardeşini kurtarmak için İspanyollar'a teslim hazırladığını, ikisini kurtarmak için 80 Hristiyan esiri serbest bırakacağı söylentisini yayarak isyancılar arasında ihtilâf çıkardı¹⁸¹. İkinci ihtilâf sebebi ise, Muhammed b. Ümeyye'nin karargâhında bulunan ve isyana destek amacıyla İspanya'ya gelmiş olan Türk askerlerinden rahatsızlık duymasıydı¹⁸². Daha önce de ifade edildiği gibi Muhammed b. Ümeyye, yardım istemek amacıyla Hernando el-Habaqui'yı Cezayir'e göndemiş, dönemin Cezayir beylerbeyi olan Ali Paşa 6 parça gemiyle, çok miktarda cephane, yiyecek ile 400 kadar seçkin askerini yardım amacıyla Endülüs'e göndermişti. Bu destek kuvvetinin başında Hüseyin isimli bir komutan bulunuyordu. Hüseyin isimli şahsın, Endülüs halkından Osmanlı donanmasının kendilerini kurtarmaya geleceğini söyleyerek para toplaması, Muhammed b. Ümeyye'nin emirlerine riayet etmeyip kendi başına hareket etmesi, isyanın kritik bir aşamaya girdiği bu dönemde Muhammed b. Ümeyye'nin, ondan rahatsız olmasına sebebiyet verdi¹⁸³. İsyancılar arasındaki ihtilâf, İbn

¹⁷⁹ Mendoza, s. 91-2; Kettanî, agm, s. 68.

¹⁸⁰ Mendoza, s. 206.

¹⁸¹ Kettanî, agm, s. 69.

¹⁸² Baroja, s. 176; Tâhâ, s. 65.

¹⁸³ Janer, s. 41 .

Ümeyye'nin rahatsızlığını gidermek için Hristiyan yöneticilere Türkler'e karşı kendisine yardım edilmesini talep eden bir mektup yazdığı iddiasıyla daha da arttı. İbn Ümeyye'nin yanındakiler onun ihanet içerisinde olduğundan şüphe duymaktaydılar. O, Hristiyanlar'a hitâben yazılmış ve kendisine mal edilen mektubu kendisinin yazmadığını ispat ettiyse de yine de ihanet suçlamalarından kurtulamadı¹⁸⁴. Bu son iddia muhaliflerine büyük fırsat verince, İbn Ümeyye'yi tedbir almaya, yakınlarına Türkler'in silâhsızlandırılmasını emretmeye sevk etti. Bu tedbirlerle de yetinmeyen İbn Ümeyye onları, Mevlây Abdullah'ın komutasında Orgiba'daki karakola gönderip kendinden uzaklaştırmak istedi¹⁸⁵. Bu emrin yerine getirilmesi¹⁸⁶ bir yana, İbn Ümeyye veziri ve kâtibi tarafından tutuklanarak hapsedildi. Bir müddet sonra da bu şahıslar tarafından boğularak Andarax'ta öldürüldü (20 Ekim 1569)¹⁸⁷. Muhammed b. Ümeyye'nin isyancıların Hristiyanlar'ı haksız yere öldürmelerine karşı çıkması ve daha sonra da Hristiyan olup din değiştirmesi sebebiyle öldürüldüğü ifade edilir.

4.1.5.16 Mevlây Abdullah Muhammed'in Yeni Halife Olarak Seçilmesi

Muhammed b. Ümeyye'nin öldürülmesinden sonra isyanın yeni lideri lakabı Mevlây Abdullah olan Diego Lopez (Aben Aboo) oldu¹⁸⁸. Mevlây Abdullah halife seçildikten sonra vakit kaybetmeden kısa süre içerisinde yaklaşık 10.000 kişilik yeni bir ordu oluşturdu¹⁸⁹. Ekim ayının sonlarına doğru (1569'da) Kuzey Afrika ve Cezayir'den asker ve erzak yardımını aldı ve Gırnata'ya doğru harekete geçti. Gırnata'nın kilidi konumundaki Arcûbe kasabasını kuşatarak ele geçirdi. Daha sonra aynı bölgede bulunan ve stratejik bir konumda olduğu belirtilen¹⁹⁰ Ğalîre Kalesi'ne saldırıp, yardıma gelen Hırsitiyan kuvvetlerini hezimete uğrattı. Hâkimiyet alanını her geçen gün genişletti,

¹⁸⁴ Kettânî, *İnbiâs*, s. 136.

¹⁸⁵ Harvey, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, s. 222.

¹⁸⁶ İnân, *Nihâye*, s. 369.

¹⁸⁷ Mendoza, s. 280-281; Baroja, s. 176; İnân, *Nihâye*, s. 369; Muhammed b. Ümeyye'nin az sakallı, esmer tenli çatık kaşlı, büyük siyah gözlü narin yapılı ve hükümdarlara has düşüncelere sahip biri olduğu kaydedilir; bk. Hita, s. 8; Janer, s. 42.

¹⁸⁸ Marmol, II, 168; Mendoza, s. 74, 102; Bu şahsın öldürülen Muhammed b. Ümeyye'nin amcası olduğu da kaydedilir; bk. İnân, *Nihâye*, s. 369; Harvey, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, s. 223.

¹⁸⁹ Marmol, II, 170; F. Janer, s. 42; Bu dönemde isyancıların sayısının yaklaşık 30.000 kişi olduğu ve bunlardan 5.000 kadarının Mağribli, Cezayirli ve Türk olduğu belirtilir; bk. Kettânî, *İnbiâs*, s. 137.

¹⁹⁰ İnân, *Nihâye*, s. 369; Kettânî, *İnbiâs*, s. 138.

Mâleka ve Rûnde'nin güney bölgelerine kadar gelerek¹⁹¹ Gırnata yakınlarındaki bölgelere ulaştı.

4.1.5.17 İsyanda Üçüncü Merhale (Ocak 1570 – Nisan 1570)

İsyancıların Mevlây Abdullah liderliğinde yeniden toparlanmaları, Hristiyan kuvvetlerine karşı yeni başarıları beraberinde getirdi. İsyancıların Gırnata yakınlarına kadar gelmeleri ve şehri tehdit etmeleri üzerine Don Juan savaşın seyrini değiştirecek olan yeni bir adım attı. Kastilya sarayından tek başına karar alabilme yetkisini alarak¹⁹² hareket kabiliyetini yavaşlatan ve karar alma sürecini zorlaştıran bir engeli ortadan kaldırdı. Don Juan, bu karardan önce, savaş esnasında, yapacağı her hareketi önceden Madrid'e bildirmek zorundaydı. Bu husus sürekli zaman kaybetmesine ve hızlı hareket etmesini engelleyerek savaşın uzamasına neden oluyordu¹⁹³. Braudel bu duruma temas ederek, Don Juan'ın Ocak 1570'te serbest hareket kabiliyetini sağlayana kadar İspanyol ordusunun isyancılara karşı etkili olamadığını sadece, isyancıların açlık ve imkânsızlıklar sebebiyle yok olmalarını umut etmekten başka farklı bir şey yapamadığını ifade eder¹⁹⁴. Bu sırada II. Philip isyanı bitirmek, Moriskolar'ı teslim olmaya teşvik etmek maksadıyla bir af fermanı yayımladı (Ocak 1570). Bu fermana göre, ona itaat edenler affedileceklerdi, karşı gelen kadın ve erkekler ile 14 yaşın üstündeki çocuklar öldürülecekti. Fakat bu ferman beklenen neticeyi vermediği gibi, sonrasında birçok Morisko'nun Alpujarra dağlarının kuzeyinde mevzilenmiş olan Mevlây Abdullah'ın kuvvetlerine katılmasına sebebiyet verdi. Çünkü, Moriskolar, İspanyol yönetiminin kendilerine verilen hiçbir sözde durmadığını, İspanyol yönetiminin samimi olmadığını yaşayarak öğrenmişlerdi.

Gerek, İspanyol kuvvetlerinin baskıları, gerekse gün geçtikçe artan erzak ve mühimmat ihtiyacı, isyancıların yaşam alanlarını gittikçe daralttı. Hayatta kalmaları için gerekli olan erzağı, savaşmak için gerekli olan silâh ve mühimmatı çok zor şartlarda sağlıyorlardı. Her geçen gün sayıları da azalmaya ve İspanyol ordusu karşısında büyük kayıplar vermeye başlamışlardı. Tüm bu olumsuz koşullar isyancılar arasında isyanın

¹⁹¹ İnân, *Nihâye*, s. 369; Cemâleddin, s. 98.

¹⁹² Baroja, s. 176.

¹⁹³ Mendoza, s. 91.

¹⁹⁴ Braudel, II, 473.

sürdürülmesi noktasında görüş ayrılıklarının başlamasına sebep oldu. Mevlây Abdullah ve çevresindekiler durum her ne olursa olsun isyanın devam etmesini, başlarında isyancıların komutanlarından biri olan Hernando el-Habaqui'nin bulunduğu ikinci grup ise, anlaşma yoluyla teslim olmaları gerektiğini söylemekteydiler¹⁹⁵. Bu kötü gidişatı gören Mevlây Abdullah, Cezayir'de bulunan Ali Paşa'ya ve İstanbul müftüsüne birer mektup yazarak neticelerini sonraki bölümde değerlendireceğimiz yardım talebinde bulundu (11 Şubat 1570).

4.1.5.18 Galera Katliamı ve Sierra Seron Köyüne İspanyollar'ın Saldırısı ve Sonucu (1570)

İspanyol ordu komutanı Don Juan hareket kabiliyetini artıran tek başına harekete geçme izninden sonra İspanyol ordusunu üç ana grup hâlinde yeniden tanzim etti. En büyük grubun başında Don Juan, ikicisinin başında Sesa dükü ve üçüncü grubun başında ise Antonio de Luna vardı¹⁹⁶. Ayrıca, bu tarihte (Ocak 1570), İtalya'dan İspanyol ordusuna yardım maksadıyla 20.000 kişiden oluştuğu belirtilen "Napoli Tercio" isimli düzenli birliklerden oluşan İtalyan askerî kuvveti getirildi¹⁹⁷. Don Juan, harekete geçmeden evvel Gırnata'nın muhafazası ve güvenliği için Meclis Başkanı Deza'ya yardımcı olacak 4.000 silâhlı askeri şehirde bıraktı¹⁹⁸. Daha sonra içlerinde topçu birliklerin de yer aldığı büyük bir orduyla Galera (Calira) üzerine harekete geçti (29 Ocak 1570)¹⁹⁹. Bu kasabayı aralarında Türkler'in ve Berberi askerlerin bulunduğu 3.000 civarında Morisko isyancı savunuyordu²⁰⁰. İspanyol topçularının kolaylıkla zarar veremediği Galera köyü şiddetli saldırılardan sonra ele geçirildi (10 Şubat 1570)²⁰¹. Kasabayı ele geçiren Don Juan, içlerinde 400 kadar kadın ve çocuğun da bulunduğu 2.500 kişiyi İspanyol askerlerinin ganimet olarak saklama ihtimalini yok etmek için acımasızca öldürdü. Geri kalan ve sayıları 4.500 civarında olan kadın ve çocuğu ise köle olarak

¹⁹⁵ Ortiz-Vincent, s. 37.

¹⁹⁶ Kettânî, *İnbiâs*, s. 138.

¹⁹⁷ Baumann, s. 111-112.

¹⁹⁸ Marmol, II, 229; Mendoza, s. 111; Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 248; Bazı kaynaklara göre Ocak 1570 tarihinde İtalya'da İspanya'ya yardım maksadıyla 20.000 kişiden oluştuğu belirtilen Napolio Tercio isimli düzenli birlikler getirilmişti; bk. Bauman, s. 111-112.

¹⁹⁹ Harvey, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, s. 224.

²⁰⁰ Marmol, II, 235; İnân, *Nihâye*, s. 369; Kettânî, *İnbiâs*, s. 139.

²⁰¹ Baroja, s. 176; İnân, *Nihâye*, s. 370.

alıkoydu²⁰². Bu katliamdan sonra, dökülen kanın izini yok etmek maksadıyla toprağa saçılan tuzun etkisinin uzun yıllar varlığını koruduğu belirtilir²⁰³.

Don Juan bir müddet sonra doğuya yönelerek Sierra de Seron'a (Siyrun) saldırdı (Şubat 1570). Fakat bu saldırı şehri savunan Moriskolar tarafından geri püskürtülerek, saldırıya katılan İspanyol askerlerin bir kısmı öldürüldü. Marmol'un ifade ettiğine göre Don Juan, bu yenilgiyi İspanyol askerlerinin yağma ve çapulculuğa düşkün olmalarına bağlar²⁰⁴. Bu yenilgi sonrasında, hocası Luis de Quijada'yı, kuvvetlerinin üçte birini ve yüklü miktarda mühimmatını kaybetmişti. Moriskolar'ın bu zaferi yaklaşık bir ay sonra İspanyol kuvvetlerinin tekrar Sierra de Seron'a saldırıp ele geçirmesiyle gölgede kaldı (5 Mart 1570). Şehri savunan askerlerin komutanı bu saldırıdan birkaç askerle birlikte canını zor kurtarabildi. Bu seferden sonra ele geçirilen esir Moriskalar o kadar fazlaydı ki İspanyol şehirleri satılık Morisko kölelerle doldu, bir kısmı da satılmak amacıyla gemilerle İtalya'ya gönderildi.

Diğer bir koldan harekete geçen başında Sesa dükünün bulunduğu İspanyol ordusu, emrindeki orduyla Alpujarra dağlarındaki Morisko mevkilerine doğru ilerlemiştir (21 Şubat 1570). Alpujarra dağlarını batıdan geçerek önlerine gelen herkesi kılıçtan geçirip Badol düzlüğüne ulaşp (Nisan 1570)²⁰⁵ burada kendilerini bekleyen diğer İspanyol kuvvetleri ile birleşti. İspanyol ordunun Don Antonio de Luna komutasındaki üçüncü kolu ise Antequera'dan harekete geçip Mâleka'nın doğu bölgesinde bulunan Bentomiz olarak bilinen yerleşim yerine kadar gelmişti (Mart 1570)²⁰⁶.

4.1.5.19 İsyanda Dördüncü Merhale (Nisan 1570 – Kasım 1570)

İsyanın bu son aşaması isyancıların saldırılarının ve karşı askerî hareketlerin aralıklarla devam ettiği²⁰⁷, fakat gittikçe zayıflama eğilimine girdikleri bir dönem olmuştur. İsyancılar asker ve mühimmat konusunda sıkıntıda bulundukları için saldırılarına aralıklarla devam etmişlerdir. İspanyol yönetimi ise isyancıların silâhlarını bırakmasını

²⁰² Harvey, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, s. 224.

²⁰³ Kettânî, agm, s. 69.

²⁰⁴ Marmol, II, 253-254.

²⁰⁵ Ortiz-Vincent, s. 36.

²⁰⁶ Ortiz-Vincent, s. 37; Kettânî, *İnbiâs*, s. 140.

²⁰⁷ Ortiz-Vincent, s. 37.

beklemiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi isyana Moriskolar'ın yaşadıkları tüm bölgeler katılmamıştı. Daha çok Gırnata ve Alpujarra dağlık bölgesinde bulunanlar katılmıştı. İspanya Krallığı'nın batı ucundaki Rûnde ve Sierra Bermeja Moriskolar'ı ise, sulh taraftarı olup başlangıçta isyana katılmamışlardı. Fakat 4 Şubat 1570 tarihli sürgün kararının kapsamına onların da dahil edilmesi, bir müddet sonra da Antonio de Luna komutasındaki askerlerin oradakileri Kastilya'nın diğer bölgelerine götürmek üzere Rûnde'ye gönderilmesi (Nisan 1570) burada bir isyanın çıkmasına sebep olmuştur. İspanyol askerlerinin geldiklerini gören Morisko erkekleri, şehrin yakınlardaki dağlık bölgelere kaçtılar. Şehre girdiklerinde karşılarında savaşacak kimseyi görmeyen İspanyol birlikleri, kadın ve çocukları yakalayıp evleri ve hayvanları yağmalamaya, direnmeye çalışan herkesi katletmeye başlamışlardır. Bu katliamı gören ve dağlık alanlara mevzilenmiş olan Morisko erkekleri, yağmaladıkları malları yüklenmiş ve dağınık vaziyette hareket eden İspanyol askerlerine saldırdı ve çoğunu öldürdürüp, kadın ve çocuklarını kurtardılar. Buradaki çatışma, Medina Sidonia dükünü 1571'in ilk aylarına kadar meşgul edecek olan ve mukavemeti kırılması zor bir Sierra Bermeja isyanının çıkmasına sebep olmuştur²⁰⁸. Yaklaşık 10.000 Morisko'nun katıldığı isyanı II. Philip bölgedeki senyörleri devreye sokarak ancak bir yıl sonra sona erdirebilmiştir²⁰⁹.

İspanyol Krallığı'ı başlarda küçümsediği isyanı, üzerinden iki yıl geçmesine rağmen bastıramamıştır. İspanyol askerleri dağlarda mevzilenmiş olan isyancılara ulaşma konusunda zafiyet içerisinde kalmıştır. Günümüzün imkânlarıyla dahi dağlarda yapılacak bir mücadelenin zorluğu göz önünde bulundurulursa, zorlu arazi şartlarına bir de kış koşulları eklendiğinde ne denli çetin bir savaşın olduğu daha kolay anlaşılabilecektir. Bu sebeple, İspanyol yönetimi, ülkenin maddî ve manevî kaynaklarını ağır ağır tüketen bu isyanın bitmesi için ele geçen bütün yolları kullanmak zorunda olduklarının bilincindeydi. Ayrıca, gelişmesi muhtemel iki olay İspanyol Krallığı'nı daha da zor durumda bırakabilirdi. Bunlardan biri, İspanyollar'ın edindiği bilgiye göre; Osmanlılar'ın asileri silâhlandırmaya hazırlık yaptığı haberi idi. Braudel, "II. Philip'in bir şey yapabilmesi için dış müdahale tehlikesinin belirginleşmesi ve savaşın kötüye gitmesi gerekmiştir" diyerek

²⁰⁸ Mendoza, s. 116, 118-20; Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 251.

²⁰⁹ Braudel, II, 479.

İspanyol yönetiminin dış müdahale tehlikesinden ne kadar çekindiğine işaret etmiştir²¹⁰. Ayrıca, isyana katılmayan Aragon bölgesinde yaşayan Moriskolar arasında isyan emârelerinin görülüyor olması²¹¹ da İspanyollar'ı zor durumda bırakacak bir diğer gelişmeydi.

4.1.5.20 Halife Mevlây Abdullah'ın Don Juan'la Barış Girişimleri

İspanyol yönetim kademelerinde başlayan tedirginliğin yanında, isyancıların içerisinde bulunduğu şartlar her geçen gün onları İspanyol yönetimiyle barış yapmaya zorlamaya başladı. İsyanın yürütülmesi için insan, mühimmat ve erzak ihtiyaçları had safhaya ulaştı. Bu sebeple, Mevlây Abdullah, Vâdîâş'ın ileri gelenlerinden birini Arapça yazılmış olan ve barış talebini içeren mektubunu Don Juan'a iletmesi için göndermiştir (18 Nisan 1570)²¹². Ulaşabildiğimiz kaynaklarda Don Juan'ın bu mektubu nasıl cevaplandığı ile ilgili bilgilere rastlamadık. Fakat İspanyol komutanın askerî harekâtlarına hız kesmeden devam etmesi onun bu mektubu ciddiye almadığını göstermektedir. Nitekim, bir ay sonra Badol düzlüğünde kuvvetlerini birleştirmiş olan İspanyollar Vâdîâş'a doğru harekete geçip orayı işgal etmişlerdir (Mayıs 1570). Hristiyanlar'ın bu kadar hızlı ilerlemesi isyancıların azmini kırarak onları, isyanın barış yapılarak bitirilmesi düşüncesine yeniden götürdü. Daha önce de ifade edildiği üzere, isyancılar, isyanı bitirme hususunda farklı düşünüyorlardı. Önceleri Mevlây Abdullah'ın başında bulunduğu grup, Hristiyanlar'ın yönetiminde zillet içinde yaşamaktansa, şehit olana kadar savaşma taraftarıydı. Başlarında Hernando el-Habaqui isimli komutanın bulunduğu diğer gurup ise, makul şartlarda Hristiyanlar'la anlaşma yapılması taraftarıydı. Bu iki düşünceye de katılmayıp üçüncü grupta yer alanlar ise, aileleriyle birlikte Cezayir ve Mağrib kıyılarına hicret etme taraftarıydı. Nitekim bu şekilde düşünenler Şubat 1570'ten itibaren göç etmeye başlamışlardı²¹³.

Vâdîâş'ın işgalinden (Mayıs 1570) kısa bir süre sonra Hernando el-Habaqui İspanyollar'la temasa geçip barış görüşmelerinde bulunmuştur²¹⁴. Bu girişimden önceleri

²¹⁰ Braudel, II, 474.

²¹¹ Braudel, II, 473.

²¹² İnân, *Nihâye*, s. 370; Tâhâ, s. 66.

²¹³ Kettânî, *İnbiâs*, s. 145.

²¹⁴ Ortiz-Vincent, s. 37.

Sultan Mevlây Abdullah'ın haberi yoktu, daha sonra haberdar edilmiştir. Bu girişim, el-Habaqui'nin, Hernando de Barrados isimli bir Hristiyan dostu vasıtasıyla Don Juan'la temasa geçip, Don Juan'ın karargâhına gelerek ellerinden öpmesi²¹⁵ ve ona bağlılığını bildirmesiyle gerçekleşti. Bu bağlılıktan sonra da iki taraf arasında bir anlaşma imzalandı (20 Mayıs 1570). Yapılan anlaşmaya göre²¹⁶, isyancı Moriskolar silâhlarını bırakmaları durumunda affedilecek, yerel giysilerini giymelerine izin verilecek ve 10 gün içinde belirlenmiş olan noktalara silâhlarını teslim edeceklerdi. Kuzey Afrika'dan gelenler işledikleri suçlar sebebiyle herhangi bir cezaî müeyyide ile karşılaşmadan ülkelerine dönecekler, isyancılar Alpujarra dağlık bölgesini tamamen boşaltacaklardı²¹⁷. Anlaşmanın kapsamına lider Mevlây Abdullah ve isyanın lider kadrolarının dahil edilmemesi, isyanın gerçek sebeplerinden biri olan Müslümanlar'ın zorla Hristiyanlaştırılmalarına engel teşkil edecek herhangi bir hükmün bulunmaması, Arapça konuşulmasının engellenmesine devam edilmesi, isyancıların can emniyetini sağlayan Alpujarra dağlarını terk etmelerinin istenmesi bu anlaşmanın, Moriskolar'ın gözünde güvenilirliğini azaltan sebepler olmuştur²¹⁸.

Bu koşullarda anlaşmanın Mevlây Abdullah ve çevresi tarafından kabul edilmediğini gören el-Habaqui, Don Juan'a giderek Mevlây Abdullah'ın ikna edilmesi için bir elçi gönderilmesini, şayet yine de ikna olmaz ise, anlaşmanın onun onayı olmadan yürürlüğe konulmasını önermiştir (25 Mayıs 1570). Don Juan bu teklif üzerine, Mevlây Abdullah'a elçiler göndermiştir. Mevlây Abdullah yapılan anlaşmayı kabul etmeyip elçileri geri gönderince, Mevlây Abdullah'ın onayı bulunmadan anlaşmanın bazı maddeleri uygulanmıştır. Çünkü anlaşmadan sonra, 30.000 Morisko silâhlarını bırakmış ve isyancılara yardım eden 400 kadar Türk'le birlikte Kuzey Afrika'ya geçmiştir (15 Haziran 1570)²¹⁹. Öte yandan Kuzey Afrika'dan Endülüs Müslümanları'na yardıma gelen mücahitler ise geri dönmemiş, 2.000 veya 3.000 civarında isyancı ise Alpujarra dağlık bölgesinde isyana devam etmiştir²²⁰.

²¹⁵ Braudel, s. 480; el-Habaqui Gırnata halkı üzerinde nüfuz sahibi, Hristiyanlar'a karşı da sevgi besleyen biriydi; bk. Cemâleddin, s. 104, 123.

²¹⁶ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 252-253; Braudel, II, 480.

²¹⁷ İnân, *Nihâye*, s. 374; Kettânî, *İnbiâs*, s. 480; Harvey, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, s. 231.

²¹⁸ İnân, *Nihâye*, s. 374.

²¹⁹ Janer, s. 43; Tâhâ, s. 66; Kettânî, *İnbiâs*, s. 148.

²²⁰ Braudel, II, 480.

Yaşanan bu gelişmelerden sonra kendisine hain gözüyle bakılan Hernando el-Habaqui, bir müddet sonra da Mevlây Abdullah'a karşı isyan bayrağı açınca yakalanarak idam edilmiştir²²¹. Bu hadiseden sonra Mevlây Abdullah bir süre saklanmıştır. Çünkü Don Juan'ın kendisine zarar vereceğini düşünmüştür. Bu hadiseyi haber alan Don Juan ise olayın iç yüzünü öğrenmek için Mulah Abdullah'a haber göndermiştir. Bir müddet sonra ortaya çıkan Mevlây Abdullah daha iyi şartlarla Don Juan ile anlaşma yapmak için ikinci kez harekete geçti ve ona bir mektup yazmıştır (30 Temmuz 1570)²²². Don Juan, kendisinin istediği şekilde bir anlaşmaya razı olmasını isteyen cevabî bir mektupla ona yanıt vermiştir. Don Juan'ın bu şartlı cevabı karşısında Mevlây Abdullah Endülüs Müslümanları'nın kralı olarak Alpujarra'da tek bir Müslüman kalıncaya kadar savaşıacaklarını, stoklarında bulunan erzak ve mühimmatın 6 yıl kendilerine yeteceğini söyleyerek zilleti kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Don Juan bu cevap üzerine, bir süre ara verdiği askerî harekâtlarına kaldığı yerden devam etmiştir²²³. Bu esnada Kuzey Afrika'dan isyanı desteklemek için gelen yeni kuvvetlerle güçlerini artıran isyancılar, bilhassa Rûnde ve çevresinde şiddetli çatışmalara girmişlerdir²²⁴.

Don Juan ile isyancılar arasında barış görüşmeleri devam ederken kilise ve engizisyon mahkemesi Moriskolar'la yapılacak olan barışı engellemek istemişlerdir. Onlara göre; Moriskolar'la anlaşmanın bir faydası yoktu. Çünkü, Moriskolar'ın pişman olduklarını söylemelerine rağmen Gırnata sokaklarında silâhlı dolaştıklarını, Kutsal Katolik inancına hakaret ettiklerini ve hiçbirinin günah çıkarmak üzere kiliseye gelmediğini öne sürmüşlerdir.

Barış görüşmelerinin netice vermemesi üzerine İspanyol ordusu, kuvvetlerinin bir kısmını Vâdîâş'ta birleştirdikten sonra Alpujarra dağlarına doğru sevk etmiştir. Alpujarra bölgesine gönderilen İspanyol kuvvetleri buradaki isyan mevzilerini tahrip ederek ele geçirdikleri Moriskolar'ın büyük bir kısmını kılıçtan geçirdikten sonra geri kalanlarını ise köle olarak satmışlardır²²⁵. Fakat İspanyol ordusundaki askerlerin, bu başarılarına rağmen,

²²¹ Janer, s. 43; Kettânî, *İnbiâs*, s. 148; Tâhâ, s. 66.

²²² Kettânî, *İnbiâs*, s. 148; Bu esnada Mevlây Abdullah'ın teslim şartlarını kabul ettiğini beyan eden (3 Temmuz 1570) tarihli Arapça mektubun Endülüs'te yazılan son Arapça belge olduğu belirtilir. Bu mektup için bk. Kettânî, *İnbiâs*, s. 149.

²²³ Kettânî, *İnbiâs*, s. 149.

²²⁴ Kettânî, *İnbiâs*, s. 149; Harvey, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, s. 232.

²²⁵ İnân, *Nihâye*, s. 374.

Moriskolar'ın dağlardaki sığınaklarına kendilerine bir yıl yetebilecek kadar yiyecek malzemesi depoladıkları haberleriyle morali bozulmuştur. Braudel, isyanın geldiği mevcut durumu şöyle özetlemektedir²²⁶: “Asilerin küçük kralı kayadan kayaya kaçarak izini kaybettirmekte ve Hristiyanlar'ın isyanı bitirmek maksadıyla dağlarda inşa ettikleri bütün kaleler, onların içine doldurulan bütün garnizonlar dahi Hristiyanlar'ın sofistike saldırılara uğramasına engel olamamaktadır”. İspanyol cephesinde yeniden başlayan korkuları, papanın, İspanya'da bulunan temsilcisine şayet savaş aynı senenin kış aylarında da devam edip İspanya'nın diğer bölgelerine sıçrayacak olur ve Türkler müdahalede bulunacak olurlarsa, İspanya'nın Müslümanlar'ın eline yeniden düşme tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu ikazında bulunmasıyla (Ekim 1570) bir kat daha artmış, endişenin İspanya sınırlarını çoktan aştığını göstermiştir. Ayrıca, bu dönemde Fransa'ya gitmiş bulunan üç Yahudi tüccarın Türk donanmasının 1570'te geleceğini söylemesi İstanbul'dan Morisko elçilerine Cezayir'de binlerce tüfek sözünün verilmesi, aslında bu endişelerin yersiz olmadığını göstermiştir²²⁷.

4.1.5.21 Halife Mevlây Abdullah'ın Öldürülmesi

Kuzey Afrika'dan gelerek Alpujarra'da savaşıyan mücahitler isyanın devam etmesi için yakında büyük bir yardımın Kuzey Afrika'dan geleceğini söyleyerek isyancıları umutlandırma çabaları, uzun süre iç ve dış yardım almadan isyanın devam etmesini sağlayacaktır²²⁸. İsyanın etkisi gittikçe zayıflamış, fakat saldırılar aralıklarla devam etmiştir. Bu dönemde isyancılar İspanyol merkezlerine çok sayıda akınlar yapmakta, hatta Gırnata'da olduğu gibi insanlar İşbîliye'de de “burunlarını dışarı çıkartmaya”²²⁹ cüret edememekteler. Bu sebeple II. Philip, Mevlây Abdullah'ın ele geçirilmeden isyanın bitirilemeyeceğini anladı, emir ve raporların kısa sürede savaş bölgesine ulaşmalarını sağlamak için Kastilya Savaş Konseyi'ni Kurtuba'da topladı (26 Aralık 1570)²³⁰.

²²⁶ Braudel, II, 481.

²²⁷ Braudel, II, 474-475.

²²⁸ Braudel, II, 482.

²²⁹ Braudel, II, 475.

²³⁰ Braudel, II, 478.

İspanyol yönetimi isyanın bitirilmesi ve barışın önündeki en büyük engel olarak gördüğü Mevlây Abdullah'ın öldürülmesi için harekete geçmiştir. Bu amaçla İspanyol yönetimi, Mevlây Abdullah'ın en güvendiği adamlarından, birçok suçun sanığı ve meşhur bir asi olduğu belirtilen Gonzalo el Xeniz ile, Gırnatalı bir gümüşçü olan Francisco Barredo vasıtasıyla temasa geçerek Mulah Abdullah'a komplo kurulması konusunda bir anlaşma yaptı (Mayıs 1571)²³¹. Gonzalo, Kuzey Afrika'ya kaçmak istemiş, fakat Mevlây Abdullah gemisini yakarak sahile yaklaşmasını men etmişti. Bu sebeple Mevlây Abdullah'a kin duymaktaydı²³². Gonzalo ile İspanyollar arasında yapılan anlaşmaya göre; Mevlây Abdullah'ın başını getirmek şartıyla, ona ve onunla gelecek herkesin canları bağışlanıp ellerinden alınan malları geri verilecekti. Ne öldürülecek ne de kürek mahkûmluğuna gönderileceklerdi. Kendi ikamet yerlerini seçebileceklerdi. Gonzalo'nun İspanyollar'ın elinde bulunan esir karısı ve kızı azat edilip kendisine teslim edilecek, 50 kadar esiri de fidyesiz serbest bırakabilecekti. Seçeceği 6 kişiye Eski Hristiyanlar gibi silâh taşıma hakkı vermekle yetkilendirilecek, isyandan önce suçlandığı bir kısım cinâyet ve soygun cürümlerinden affolunacaktı.

Bu anlaşmadan sonra, Gonzalo ve takipçileri vakit kaybetmeden harekete geçtiler. Mevlây Abdullah ile isyanın bitirilmesi konusunda tartışan Gonzalo onu silâhıyla öldürdükten sonra²³³ yandaşlarının yardımıyla cesedini kayalıklardan aşağı attılar (15 Mart 1571)²³⁴. Mevlây Abdullah'ın parçalanan cesedini bir atın sırtında Gırnata sokaklarında dolaştırıldıktan sonra²³⁵, Arcos dükü ve Deza'ya teslim ettiler. Gonzalo, Meclis Başkanı Deza'ya “İyi bir çoban gibi, efendime koyunu getiremediysem de postunu getirdim” dedi ve ellerinden öptü. Mevlây Abdullah'ın kafası kesilip demir bir kafesin içine alınarak Puerta del Pastro burcuna yüz kısmı Alpujarra dağlarına bakacak şekilde asıldı²³⁶. Kaynaklar onun kafasının 1601 yılına kadar orada asılı kaldığını belirtir²³⁷.

²³¹ İnân, *Nihâye*, s. 376; Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 254; Cemâleddin, s. 107.

²³² İnân, *Nihâye*, s. 376.

²³³ Harvey, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, s. 234.

²³⁴ Ortiz-Vincent, s. 35.

²³⁵ Janer, s. 43; İnân, *Nihâye*, s. 376; Harvey, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, s. 234.

²³⁶ Marmol, II, 455; Mendoza, s. 121; İnân, *Nihâye*, s. 376.

²³⁷ Lane-Poole, s. 278; Kettanî, *İnbiâs*, s. 69.

Mevlây Abdullah'tan sonra dağların zirvelerinde isyana devam eden birkaç yüz isyancının İspanyol kuvvetleri tarafından dumanla boğularak öldürülmesinden sonra Büyük Gırnata isyanı tamamen sona erdi. İsyana ateşi baskı, şiddet, sürgün ve ihanet yöntemleriyle söndürüldü²³⁸.

4.1.5.22 Gırnata İsyanına Katılan Moriskolar'ın Nitelikleri

İspanyol kaynaklarında isyana katılan ve destek veren kimselerin sosyo-ekonomik durumlarına yer verilmiştir. Kaynaklar bilhassa isyana katılanların eğitimsiz ve malî yönden zayıf kimseler olduğunu belirterek isyan hareketini küçümseme cihetine yönelmişlerdir. Acaba onların iddia ettikleri gibi isyan sadece alt tabakadaki Moriskolar'ın çıkardığı, elitlerin desteğinden yoksun (veya asgari seviyede destek verdikleri) bir isyan mıydı? Bu soruların doğru cevaplarını bulması için isyancıların mevcut durumunun doğru tahlil edilmesi gerekmektedir.

Gırnata'nın 1492 yılında işgal edilmesinden sonra Moriskolar açısından ortaya çıkan tabloya bakıldığında, Endülüs'teki ilk isyanlardan (Alpujarra ve Rûnde isyanları) sonra Müslümanlar ya gettolarda (Moreria) ya da şehirlerin varoşlarında yaşamaya mecbur bırakılmışlardı. Bu sebeple aralarındaki sosyal bağlar zayıflamış, yasaklar nedeniyle neredeyse kopma noktasına gelmişti. Nitekim, Müslümanlar'ın yaşadığı köy ve kasabalar tek tek Hıristiyanlar'ın eline geçerken Müslüman komşularından herhangi bir yardım alamamışlardır²³⁹. Ayrıca, işgal sürecinde, Endülüs'ün ileri gelen ailelerinden büyük bir kısmı Kuzey Afrika'ya göç etmiş, Endülüs'te kalmaya devam edenlerin çoğu ise İspanyol Krallığı ile iş birliğini tercih etmişlerdi²⁴⁰. Bunlardan biri de, V. Carlos'a Germanía isyanı sırasında yardım eden, Gırnata isyanının lideri Muhammed b. Ümeyye'nin büyükbabası Hernando de Córdova idi. Bu verilerden hareket edilerek Müslüman elitlerin isyana minimum düzeyde fiilî destek verdikleri iddia edilmişti. Ayrıca, iddia sahiplerine göre, isyanın ele başlarına bakıldığında bu tabloyu anlamak kolaylaşacaktır. İsyanın ele başlarından olan Ferec b. Ferec, İbn Cevher (Hernando El Zaguer) ve Mevlây Abdullah (Aben Abóo) gibi şahısların isyan

²³⁸ Harvey, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, s. 234.

²³⁹ Bauman, s. 114.

²⁴⁰ Ortiz-Vincent, s. 21-24.

etme sebepleri yerel Hristiyan yöneticileri ve mahkeme üyeleriyle aralarındaki sorunlardı. Bu şahısların bulundukları şehirlerde geniş ev ve araziler vardı. Dolayısıyla onları engizisyon mahkemesinden koruma iç güdüsüyle hareket ediyorlardı. Gırnata, el-Meriyye, Vâdîâş ve Motril gibi şehirlerde halkın isyana alt düzeyde katılmasının sebebi de aslında buydu. Kısacası bu iddia sahiplerine göre isyan, köylü ve dağlı Moriskolar'ın katılımıyla genişlemişti²⁴¹. Bir başka deyişle şehirliden daha çok köylü bir karakter arz ediyordu.

Yukarıdaki iddia sahiplerinin meseleyi doğru teşhis etmedikleri kanaatindeyiz. Çünkü XV. yüzyılda Avrupa'nın en güçlü devletlerinden birini iki yılı aşkın bir süre meşgul eden ve devletin neredeyse bütün kaynaklarını (malî, siyasî ve idarî vb...) tüketen böylesi büyük bir isyanı sadece köylü ve dağlı Müslümanlar'ın eseri saymak tek taraflı bir yaklaşımın eseri olsa gerek. Ayrıca, isyan süresi boyunca lider kadrolarının stratejik kararlar alabilen, hem iç hem de dış dengeleri hesap eden ve en önemlisi de isyanı bir uluslararası sorun (İspanyol Devleti'nin meselenin uluslararası boyuta taşınmaması için tüm engelleme çabalarına rağmen) hâline getirmeyi başaracak entelektüel birikime sahip olduklarını rahatlıkla söylemek mümkündür. Nitekim isyancıların ilk halifesi Muhammed b. Ümeyye'nin Endülüs'ü yıllarca yönetmiş olan Emevî sülâlesinden biri olduğunu göz ardı etmemek lâzımdır. Ayrıca, yukarıda iddia edildiği gibi isyanın ele başlarının gayesi sadece mal ve mülk olsaydı isyan esnasında barış görüşmelerinde bu konuların gündeme gelmesi gerekirdi. Halbuki ulaşabildiğimiz verilere bakıldığında bu yönde bir çabanın olmadığı anlaşılmaktadır. İspanya'yı yeniden "Endülüs" hâline getirmeyi amaç edinen böylesi büyük isyana Müslümanlar'ın her kesiminden farklı boyutlarda destek verilmiştir. Onların nazarında bir kurtuluş savaşı olarak görülen bu mücadelenin devam etmesi ve sonuca ulaşması için gücü yeten herkes maddî ve manevî katkıda bulunmuştur.

4.1.5.23 Gırnata İsyanına Katılan Moriskolar'ın Sayıları

İki yılı aşkın bir süre devam eden isyana kaç kişinin iştirak ettiği konusunda ihtilâf bulunmaktadır. Marmol, isyancıların sayıları hakkında kesin rakamlar vermeyerek, Mondejar'ın ilk saldırıda isyancıların 200'ünü Dúrcal'da, 150'sini

²⁴¹ Ortiz-Vincent, 45-47, 80; Baumann, s. 115.

Tablate'da ve 450'sini Poqueira'da, İspanyol komutanlarından bir diğeri olan Los Velez Markizi'nin, Ohanez'da 1.000, Berja'da 1.500 kişiyi, bir komutan olan Don Requesens kuvvetlerinin ise Frigiliana saldırısında 2.000 kişiyi öldürdüğünü kaydeder. Dönemin Fourquevaux isimli Fransız elçisi, başlangıçta isyancı Moriskolar'ın 4.000 kadar olduklarını (Ocak 1569'da) fakat isyanın zirvede olduğu dönemde yani 1570'te bu sayının 30.000 bulunduğunu, 1570 yılının ilkbaharında ise isyancılar arasında bulunan Türk ve Kuzey Afrikalı isyancıların sayısını da 4.000 olarak zikreder²⁴².

İspanyol komutanlarından Sessa dükü ise Şubat 1569'da, isyancıların 150.000 kişi olduğunu ve bunların da 45.000'inin silâhlı olduklarını belirtir²⁴³. Braudel'e göre ise, Gırnata'daki isyancılar ile isyan etmeleri muhtemel görülen Aragon Moriskoları toplamda ancak 100.000 kişidir²⁴⁴. Cemâleddin ise isyanın başlamasından 5 ay sonra olayın şahitlerinin ifadelerinden bu sayının 7.000 civarında olabileceğini kaydeder²⁴⁵. Kanaatimize göre; isyancıları iki kategoride ele almak gerekmektedir. Birinci grupta olanlar cephede bizzat savaşanlardır. Bunların sayıları dönemsel olarak artıp eksilmekle birlikte, Mayıs 1570'te yapılan anlaşmayla silâhlarını bırakıp Kuzey Afrika'ya geçen rakama bakılacak olursa bu sayı 30.000 kişinin üzerinde olmalıdır. Bir diğer grup ise isyana lojistik destek veren köy ve kasabalarda yaşayan Moriskolar'dır. Bu grupta olanların sayılarını kesin olarak tespit etmek mümkün görünmemektedir.

4.1.5.24 Gırnata İsyanı'nın Taraflar Açısından Sonuçları

Bu isyanın genel karakterine bakıldığında, Gırnata'nın işgal sürecinde Morisko problemi daha ziyâde Endülüs Müslümanları ve İspanyol yönetimi arasındaki rekabet şeklinde gözükürken, sorun bu isyanla birlikte uluslararası bir mahiyet kazanarak, Moriskolar'ın İspanyol toplumunda başkaları adına hareket eden "beşinci kol" olarak görülmesine sebebiyet vermiştir²⁴⁶. Gırnata isyanı Akdeniz'de Osmanlı Devleti ile İspanya Devleti arasındaki mücadelenin önemli bir unsuru olup Tunus'un Osmanlı

²⁴² Ortiz-Vincent, s. 37; Roger Crowley, *İmparatorların Denizi Akdeniz* (çev. Cihat Taşçıoğlu), Ankara: April Yayıncılık, 2008, s. 279.

²⁴³ Braudel, II, 470.

²⁴⁴ Braudel, II, 474.

²⁴⁵ Cemâleddin, s. 101.

²⁴⁶ Juan Panella Roma, *Los Moriscos Espanoles Emigrados Al Norte de Africa Despues de La Expulsion*, (Yayınlanmamış doktora tezi, 1975), Universidad de Barselona.

Devleti'nin eline geçmesine sebep olmuştur. Türkler'in muhalefetine rağmen Tunus'un tahtında Carlos'un yardımlarıyla oturan Mevlây Hasan, 1535'te kendi oğlu Mevlây Hamida tarafından yönetimden uzaklaştırılmıştır. Mart 1569'dan beri Cezayir beylerbeyi olan Kılıç Ali Paşa, Gırnata savaşı sebebiyle Tunus'a yapacağı bir müdahâle esnasında İspanyollar'ın fazla çaba sarfetmeyeceğini düşünmüştü. Ekim 1570'te Cezayir'den, yaklaşık 5.000 kişiden oluşan bir orduyla harekete geçti. Tunus'a vardığında karşısında savaşacak kimseyi bulamayıp Tunus'u fethettikten sonra ülke yönetimini Cayto Ramazan isimindeki Tunus'lu komutana bırakmıştır (Aralık 1570). Braudel'e göre, şayet Gırnata savaşı olmasaydı Messina'da üstlenmiş olan Hristiyan donanmasının varlığı dolayısıyla bu harekât gerçekleşmeyebilirdi²⁴⁷.

Moriskolar'ın ortaya koydukları çetin mücadele sonucunda İspanyol ordusunun çok zor duruma düştüğü, İspanyol müfrezelerinin bazen açlıktan öldüğü, Moriskolar'ın esir Hristiyan askerlerini bir ödeme aracı olarak kullanıldıkları (bir tabanca fiyatına) aktarılmaktadır. Bu da Moriskolar'ın isyana devam etmeleri durumunda kolaylıkla başarıya ulaşabileceklerini göstermektedir²⁴⁸. İspanyol yönetiminin aynı anda bir den fazla isyanla baş etmek zorunda kalmaması Morisko sorununu daha rahat çözmesini sağlamıştır. Gırnata'daki Morisko sorununu 1499-1502, Belensiye'dekini 1525-1526 ve 1563, Aragon'dakini ise 1575 yılında bitirmiştir²⁴⁹.

Bu isyan beraberinde Moriskolar'ın ülke içerisinde farklı noktalara sürgün kararlarının alınmasına neden olmuştur. Müslümanlar savaşın sonunda ve sürgünden sonra tam manasıyla asimile edilememişlerdi. Gittikleri yerlerde gizlice Kur'an'ı öğreniyor ve çocuklarına öğretiyorlardı. Kilise ibadetlerini öğreniyorlar ve cezalandırılmamak için âyinlere iştirak etmişlerdir. Sırf göstermelik olarak günah çıkarıp papazlara yanıltıcı bilgiler veriyor, Cuma günleri gizlice namazı kendi evlerinde kılıyor, vaftiz olduktan sonra eve gelerek çocuklarını yıkadıktan sonra sünnet merasimlerini gizlice kendi aralarında icra etmişlerdir. Kilisede Hristiyan âdetlerine göre evlendikten sonra evlerinde İslâmî usullere göre yeniden nikâh mersimlerini icra

²⁴⁷ Braudel, II, 475-477.

²⁴⁸ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 232.

²⁴⁹ Braudel, II, 162.

ediyorlardı²⁵⁰. Nitekim Tunus’a göç etmiş bir Morisko’nun yazdıkları bunları teyit etmektedir: “Hıristiyanlar Endülüs halkını (Müslümanlar’ı) hapis, işkence ve ölümle (tehdit) ederek ıslah etmeye çalışmaktadırlar. Fakat bizler inançlarımıza sınıksız bağlı olarak kalbimizde gerçek imanı saklamaktayız ve onların (Hıristiyanlar’ın) yalanlarına sadece gülmekteyiz”²⁵¹. Fakat bu durum, Müslümanlar’ın baskı ve şiddete karşı takiiye yapmalarına onların sosyal hayatlarında “çift kimlikli insanlar” olarak yaşamalarına sebep olmuştur²⁵².

İsyan, İspanyol Krallığı için isyan 60.000 vatandaşının hayatına ve 3 milyon duka altına mal olarak arkasında büyümekte olan bir devleti insansız bırakmıştır²⁵³. Bilhassa Alpujarra, Gırnata Vegası ve Lecrin vadisi insansız kalmıştır. Örneğin 1490’larda Alpujarra’da ikamet eden 9.900 kişiden bu sayı 1597’ye gelindiğinde 1.600 kişiye düşmüştür²⁵⁴.

Büyük Gırnata isyanının bastırılması Endülüs Müslümanları’nın son büyük kurtuluş mücadelelerinin sonuçsuz kalmasıyla sonuçlanmıştır. İsyanın sona erdirildiği 1570 yılından İspanya’dan son sürülme tarihleri olan 1609-1614 yılına kadar kayda değer bir başkaldırının olmadığını görmekteyiz. Gerek İspanya Devleti’nin bir daha böylesi toplumsal kırılmanın bir daha yaşanmaması için aldığı tedbirler (Moriskolar’ın İspanya’nın farklı bölgelerine sürgün edilip potansiyel tehlike arz etmelerinin önüne geçilmesi gibi), gerekse de isyan esnasında Moriskolar’ın lehine gelişen uluslararası koşulların ortadan kalkmış olması (Moriskolar’ın en büyük destekçisi olan Osmanlı Devleti’nin İspanya ile anlaşma yapması ve kendi iç ve dış sorunlarına dikkatlerini vermesi vb.) onların asimilasyon süreçlerini hızlandırmıştır. Her ne kadar son sürgün tarihleri olan 1609-1614 yıllarına kadar isyan için yeniden bir takım çalışmalar içerisine girilmiş olsa da bütün bu gayretler, İspanyol yönetimi ve kilise çevrelerinin onları önce asimile etme daha sonra da yurt dışına sürgün etmelerine engel olamamıştır.

²⁵⁰ Moreno, s. 101-102.

²⁵¹ Louis Cardaillac, *Moriscos y Cristianos un Enfrentamiento Polemico (1492-1640)*, Madrid: Fondo de Cultura Economica, 1979, s. 89.

²⁵² Cardaillac, s. 91.

²⁵³ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 298.

²⁵⁴ Bauman, s. 128.

4.2 İspanyol Devleti'nin Endülüs Müslümanları'na (Moriskolar) Karşı Uyguladığı Sürgün Politikası

4.2.1 İspanya Dışına Endülüs Müslümanları'nın (Moriskolar) Göçleri ve Sürgün Edilmeleri

Endülüs Müslümanları'nın İspanya dışına göç etme süreçleri 1212 yılında büyük bir hezimet yaşadıkları İkâb savaşı sonrasında başlamış, son sürgün tarihleri olan 1609'a kadar aralıklarla devam etmiştir²⁵⁵. Gırnata şehrinin işgal edilmesinden (1492) sonraki süreçte ise başta Kuzey Afrika'daki İslâm ülkelerine olmak üzere Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindeki topraklara, Avrupa'ya ve Amerika kıtasına göçler başlamıştır.

Gırnata işgali öncesindeki göçler Endülüs Müslümanları'nın kendi istekleriyle gerçekleşirken, işgal sonrasındaki göçler çoğu zaman İspanyol Devleti'nin baskılarıyla sürgün edilme şeklinde olmuştur. İspanyol devleti her türlü yöntemi kullanarak bir türlü asimile edemediği Endülüs Müslümanları'nı ülkede din birliği önündeki engel olarak görmüş çareyi onları İspanya topraklarından sürgün etmekte bulmuştur.

Endülüs Müslümanları'nın 1492-1609 yıllarında göç ettikleri veya sürgüne tâbi tutuldukları ülkelerin başında Cezayir gelmektedir. Bilhassa Cezayir'in Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmesinden (1517) sonra, burası Endülüs göçmenlerinin merkezi durumuna gelmiştir. Cezayire göç eden Endülüs Müslümanları Telemsan, Şerşel, Cezayir, Becaya ve Vahran gibi kıyı şehirlerde ikamet etmişlerdir²⁵⁶. Barbaros Hayreddin Paşa'nın Akdeniz'deki çalışmaları sonucunda binlerce Endülüs Müslümanı Osmanlı gemileriyle Cezayir'e taşınmıştır²⁵⁷. 1517'de Mustaganem şehrini ele geçiren Barbaros, Balear adalarındaki Moriskolar'ı Cezayir, Becaya ve Çiçel şehirlerine

²⁵⁵ Şekîb b. Hafrâî, "Mevkîfû Devleti'l-Osmâniyye mine'l-Câlîyyeti'l-Endelûsiyye bi'l-Cezâîr, el-Zikrâ hamsemie senetü li sukûtu Gırnata, 1492-1992, Zagvan: 1993, s. 31.

²⁵⁶ Endülüs Müslümanları'nın Cezayir'e göçleri ile ilgili geniş bilgi için bk.Benafri, s. 97

²⁵⁷ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr fi esfari'l-bihâr (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan* (haz. İdris Bostan), Ankara : Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı, 2008, s. 86; Jurien de la Gravière, Jurien de la Gravière, *Doria ve Barbaros*, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2003 s. 179.

yerleştirmiştir. Gırnata işgali sonrasında yaklaşık 25.000, Gırnata isyanı esnasında 30.000²⁵⁸ ve büyük sürgün sırasında ise 60.000 Morisko'nun Cezayir'e göç ettiği tahmin edilmektedir²⁵⁹.

Cezayir'e göç eden Moriskolar burada başta idarî ve askerî görevler olmak üzere birçok alanda çalışarak toplumda saygın yerler edinmişlerdir. Cezayir halkı tarafından bir kısmı "Tagarten"²⁶⁰ olarak isimlendirilen Moriskolar'ın yaşadıkları mahallelere "Tagarten mahallesi" adı verilmiştir. Günümüzde Cezayir şehrinde bu isimde bir mahallenin bulunduğu kaydedilmiřtir²⁶¹.

Osmanlı Devleti'nin Garp Ocakları'nın merkezi olarak XVI. ve XVII. Asırda önemli bir yer tutan Cezayir, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz ve Moriskolar'la alâkalı politikasında önemli bir yer tutmuştur. Moriskolar, Cezayir Beylerbeyliği üzerinden sürekli desteklenerek İspanyol devletinin Akdeniz'deki etkisi sınırlandırılmıştır.

Moriskolar'ın göç ettikleri diğer Kuzey Afrika ülkeleri arasında Fas (Mağrib) ve Tunus önemli yer tutmaktadır. Gırnata işgali öncesinde (1212 ile 1492 yılları arasında) Fas'a göç eden Moriskolar'a yöre halkı iyi davranmamıştır. Moriskolar'ın Arapça ve Berberice yerine İspanyolca konuşmaları, İslâmî örf ve âdetlerinin çoğunu unutmuş olmaları sebebiyle halk onları "Kastilya Hristiyanları" diye nitelendirmiřtir²⁶². Olumsuz bu bakışa rağmen Fas'ın Azamur, Tetouan, Rabat ve Sale şehirlerine yerleşen Moriskolar, buna rağmen hem idarî, hem de askerî yönden kendilerini belli etmişler, daha sonraları Fas'da bağımsız emirlikler bile kurmuşlardır. Sale'de kurulan emirlik bunlardan biridir²⁶³. Bir dönem Tunus'da hâkimiyet kuran Hafsî Hânedanı (Becaya şehri merkezli) ile Benû Zeyyân Hânedanı'nın (Telemsan merkezli) Moriskolar'a iyi davranması sebebiyle Moriskolar'ın buraya göçlerini artırmış, sayıları yaklaşık 50.000

²⁵⁸ Benafri, s. 101.

²⁵⁹ şeyban, *Mudajeres*, s. 336-338.

²⁶⁰ İspanya'nın Endülüs, Gırnata ve Belensiye bölgelerinden Cezayir'e gelen Moriskolar, Mudajeres ismiyle, Aragon ve Katalonya bölgelerinden gelenler ise Tagarenos adıyla anılmışlardır; bk. Benafri, s. 95, dn.252.

²⁶¹ şeyban, *Mudajeres*, s. 336.

²⁶² Razûk, *el-Endelüsiyyûn ve Hicretuhum ilâ Mağrib hilâle'l karneyen 16-17, İfrîkıya eş-şark*, Rabat 1991, s. 130; şeyban, *Mudajeres*, s. 334.

²⁶³ Benafri, s. 129; şeyban, *Mudajeres*, s. 334.

olarak tahmin²⁶⁴ edilen Morisko Tunus’a göç etmiştir. Tunus’un Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra (19 Ocak 1570)²⁶⁵, oraya göç eden Moriskolar’ın ilim erbabı, idareci ve tüccar olanlarını şehirlere, çiftçi, esnaf ve zanaatkar olanları da kasaba ve köylere yerleştirmiştir.

Moriskolar göç ettikleri Kuzey Afrika’da hiçbir zaman Endülüs topraklarını unutmamışlar, bu sebeple isimlerinin arkasında Endülüslü oldukları anlaşılın diye nispet isimler kullanmışlardır. Mesala fulan b. fulan el-Endelüs gibi. Yine el-Mağrevî el- Endelüsî gibi nispet isimler kullanmışlardır. Bilhassa evliliklerde kadın veya erkek olmalarına bakılmaksızın Endülüs’e nispet edilmeyi şart koşmuşlardır²⁶⁶. Onlar, Kuzey Afrika’yı kendilerine için “dâru’l-hicre” ve geçici yerleşim yeri olarak görmüşler ve ilk fırsatta ülkerine döneceklerini düşünmüşlerdir. Bu sebeple, Osmanlılar’ın Kuzey Afrika’ya ve Akdeniz’e yerleşmesini ve desteklemişlerdir. Çünkü Osmanlılar buralara yerleşecek olursa, İspanya’ya karşı büyük bir müdahalede bulunarak İspanya’yı yeniden “Endülüs” yapabileceklerdi²⁶⁷.

Gırnata işgali sonrasında (1492), son sürgün tarihine (1609) kadar Osmanlı topraklarına Moriskolar göç etmeye başlamışlardır. Söz konusu tarihler arasında göç edenlerin bir kısmı İstanbul’daki Galata ve Balat semtlerine yerleştirilmişlerdir²⁶⁸. Galata semtinde bulunan eski bir kilisenin 1475’e doğru camiye çevrilmiştir. Endülüs’ten göç eden Müslümanlar’ın bu semte gelip yerleşmesinden sonra bu cami “Arap Camii” olarak isimlendirilmiştir²⁶⁹. Galata semtinde sayıları çoğalan Moriskolar sebebiyle bu mahallede oturak Hristiyanlar’ın sayıları zamanla azalmıştır. İstanbul’a göç eden Moriskolar’ın büyük bir kısmı İtalya ve Venedik üzerinden Balkanlar’a gelerek günümüzde Slovenya-Hırvatistan ve Bosna devletlerinin bulunduğu o zamanki

²⁶⁴ Şeyban, *Mudajeres*, s. 345-346.

²⁶⁵ Braudel, II, 476

²⁶⁶ Bu husustaki örnekler için bk. Abdurrahman Abdürrahîm, el-Mûhâcirûne’l-Endelüssiyyûn (Moriskiyyûn), fî Mısır, min Hilâle vesâiku’l Mehâkimi’s-şerîyye fî’l-Asri’l-Osmanî, *Las Practicas Musulmanas de Los Moriscos Andaluces (1492-1609)*, Zagan: 1991, s. 113-114.

²⁶⁷ Şeyban, *Mudajeres*, s. 343.

²⁶⁸ Evliya Çelebi(ö.1093/1682), *Seyahatnâme*, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1314/1896, I, 431; Halil İnalcık, “Galata: Tarih”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, 1994, II, 35.

²⁶⁹ Geniş bilgi için bk. Semavi Eyice, “Arap Camii”, *DİA*, III, 326-326.

Bosna-Hersek Eyaleti'ne yerleşmişlerdir. Diğer bir kısmı Selânik şehrine, bir kısmı da İstanbul'a gelmiştir²⁷⁰.

Osmanlı topraklarına yerleşen Moriskolar'ın sayıları ve yerleşim yerleriyle alâkalı olarak kesin bilgiler mevcut değildir. Fakat bu sayının onbinler olduğu tahmin edilmektedir. I. Ahmed (1603-1617) dönemindeki bir hükümde İstanbul haricinde, Adana, Uzeyir, Sis (Tarsus), Trablus, Kars-ı Zülkadriye (Zülkadirli, Maraş'ta) ve Trablusşam'a yerleştirildiklerinden bahsedilmektedir²⁷¹.

Gırnata'nın işgalinden sonra Moriskolar, Amerika'ya da göç etmişlerdir. Gırnata'nın işgal edilmesinden (1492) sonra Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfi esnasında yanında Hristiyan olmuş fakat İslâmî inançlarını muhafaza eden gemiciler de bulunmuştur. Takiyye yapan bu gemiciler, Amerika'nın keşfi sırasında, Amerika'nın orta kesimlerine gelerek yerleşmişlerdir. Bu kimseler, XIX. ve XX. Asırlarda Osmanlı topraklarından Amerika'ya göç eden toplulukları ifade eden "Câliye" kapsamına dahil edilmişlerdir²⁷². İspanyollar dâhilî bir mesele olarak gördükleri Morisko meselesinin yeni kıta Amerika'ya taşınmaması için Moriskolar'ın ve çocuklarının oraya girmelerini engellemek istemişlerdir. Fakat bu engellere rağmen bilhassa Hristiyanlaştırma faaliyetlerinin hız kazandığı dönemde (1520-1580) bu göçlerde artış olmuş, İspanyol Krallığı bunu engellemek için yasaklama yoluna gitmiştir. Bu yasaklar erken dönem yayımlanan kraliyet fermanlarıyla başlamış, Carlos ve II. Philip dönemlerinde çıkarılan fermanlarla devam etmiştir. Bu yasaklar Arap ve Yahudi asıllı İspanyollar'ın Amerika'ya göç etmelerini engellemek amacıyla çıkarılmıştır²⁷³. Benzer yasaklar hem

²⁷⁰ Şeyban, *Mudajeres*, s. 325.

²⁷¹ Şeyban, *Mudajeres*, s. 375-376.

²⁷² Kemal Karpaz, "Câliye", *DİA*, VII, 35; Ibn Haldun'un Câliye kavramını 1212 yılındaki İkbâ hezimetinden sonra Endülüs'ten Cezayir'e yapılan toplu göçler için kullandığı kaydedilmiştir; bk. Benafri, s. 87.

²⁷³ Louis Cardaillac, *el-Moriskiyyûne'l-Endelüsiyyûne'l-Mesihîyyûn, el-Mücâbihâtü'l-Cedeliyye (1492-1640)* (trc. Abdülcelil et-Temîmî), Zağvan 1989, s. 147; Belkasım Dürârece, *El-Endelüsiyyûne'l-Müslimûn ve Muhâkemetü't-Teftiş, el-Zikrâ hamsemie senetü li sukûtu Gırnata, 1492-1992*, Zağvan 1993, s. 72.

Yahudiler hem de Protestanlar için söz konusu olmuş, XVII. asrın başlarına kadar devam etmiştir²⁷⁴.

4.2.2 İspanya İçlerine Moriskolar'ın Sürgün Edilmesi

Gırnata isyanının gün geçtikçe uzaması ve yayılma eğiliminde olması, savaşın kısa süre içerisinde bastırılmasını gerekli hâle getirmiştir. Bu sebeple İspanyol yönetimi dâhilî sürgünleri bir politika hâline getirerek uygulamaya başlamıştır. Savaşın seyri içerisinde, belki de daha hızlı bitirilmesi noktasında etkili olan bu sürgünler, her defasında binlerce çocuk, kadın, yaşlı ve hasta birçok Morisko'nun hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. Geride bırakmak zorunda oldukları evleri ve arazilerine ise Hristiyanlar getirilip iskân edilmiştir.

Gırnata savaşı esnasında bu sürgün kararlarının ilk adımı, II. Philip'in Don Juan'a bütün Beyyâzîn erkeklerinin bölge kilisesinde toplanmasını emreden bir beyannâme göndermesiyle atılmıştır (23 Haziran 1569)²⁷⁵. Bu karara göre; Beyyâzîn'de yaşayan 10 ilâ 60 yaş arasındaki bütün Moriskolar'ın Kastilya'nın farklı bölgelerine nakledilmeleri, kadınlar, erkekler ve çocuklar ayrı ayrı gruplara taksim edilerek, sayım işlemlerinin tam olarak yapılabilmesi için ellerinde listelerle birlikte nakledilecekleri yerlerin adlî mercilerine teslim edilmeleri istenmiştir. Tehcir işlemi sırasında herhangi bir kargaşanın meydana gelmemesi için de onlara bu durumun onların güvenliği için olduğu, sükûnet sağlandığında kendilerine ihtimâm gösterilip sâdık davrananların ödüllendirileceği söylenerek tehcir işleminin başlatılması emredilmiştir²⁷⁶.

Bu kararın kendilerine tebliğinden sonra, panik içerisinde kalan Moriskolar karşı çıkarak yaşadıkları sürece evlerini ve yurtlarını terk etmeyeceklerini yetkililere iletmişlerdir²⁷⁷. Moriskolar'la İspanyol yetkilileri arasında gerginlik artınca, Moriskolar arasında saygınlığı olduğu bilinen Bölge Genel Valisi Kont Mondejar devreye girip

²⁷⁴ Moriskolar'ın Amerika'ya gidişlerini engellemek için çıkarılan fermanlar ve Amerika'da engizisyon mahkemesinin onlar hakkında verdikleri kararların ayrıntıları için bk. Cardaillac, *el-Moriskiyyûne'l-Endelüsiyyûne'l*, s. 144-166.

²⁷⁵ Mendoza, s. 206.

²⁷⁶ Kettânî, *İnbiâs*, s. 134.

²⁷⁷ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 244.

Gırnata'nın Beyyâzîn semtine gelerek Moriskolar'ı tehcire ikna etmiştir²⁷⁸. Daha sonra da Moriskolar gruplar hâlinde toplama merkezlerine getirilerek İspanya'nın iç kesimlerine tehcir edilmişlerdir.

Bir süre sonra, çatışmaların aralıklarla fakat yoğunlaştığı esnada isyancıların savaçma azimlerini kıran ikinci sürgün fermanı yayımlandı (19 Ekim 1569). Buna göre: Gırnata'nın Beyyâzîn semtinde bulunan ve önceki sürgünde yerlerinde bırakılan aralarında yaşlılar, çocuklar ile zanaatkar ve tamircilerin de bulunduğu Moriskolar'ın da tehcir edilmeleri emredilmiştir. Aynı tarihlerde Moriskolar'ın hayat şartlarını daha da kötüleştiren ikinci bir ferman daha yayımlanmıştır. Bu fermana göre; “Guerra á fuego y á sangre” ilân edilerek askerlere “campo franco” hakkı tanındı, yani; İspanyol askerleri ele geçirdikleri köle, hayvan veya malın beşte birini ordu komutanına vermeden tamamına sahip olacaktı. Ayrıca, yağma ve talan yapımları üzerindeki bütün kısıtlamalar da kaldırılmıştır²⁷⁹. İtalya'da hizmet veren askerlerin ise ödemeleri artırılarak, fitilli tüfek kullanan ve zırhlı olan şövalyelerin aylık maaşı dört, mızrak kullananların ise üç altına çıkarılmıştır. Yine, İspanya'da şehir meclisleri ve senyörler, savaşan askerlerinin masraflarını karşılamakta zorluk çekmelerine rağmen II. Philip onlara çağrıda bulunup birliklerindeki adam sayılarını artırmalarını ve süvariler yerine piyade askerlerin masraflarını karşılamalarını istemiştir²⁸⁰.

Alınan tehcir kararlarına rağmen isyanın bir türlü sona ermemesi İspanyol yönetimini güç durumda bırakmıştı. Bu sebeple, İspanyol yönetimi, isyancılar arasındaki ayrılığı körüklemek ve isyancıları zor durumda bırakmak amacıyla yeni bir sürgün fermanını sessizce uygulamaya koymuştur (14 Şubat 1570). Ferman, Don Juan'a Beyzâ ve Vâdîâş'ta bulunan sulh yanlısı Moriskolar'ın sessiz bir şekilde ülke içlerine doğru sürgün edilmesini emretmiştir. Don Juan bunu yapacak güçte olmadığını Madrid'e iletğinde Philip, bunun kraliyet meclisinin bir isteği olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra da tehcir işleminin gerçekleştirilmesi için Gırnata Meclis Başkanı Deza'nın görevlendirildiğini bildirdi. Deza, kendisine tevdi edilen görevi yerine geçirmek için derhal harekete geçip ve öncelikli olarak Vega'da kiliselere kapatılmış olan Moriskolar'ı Kastilya'nın değişik

²⁷⁸ Mendoza, s. 207.

²⁷⁹ Harvey, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, s. 220.

²⁸⁰ Mendoza, s. 107; Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 246-247.

bölgelerine, daha sonra da Vâdîâş'ta bulunanları tehcire tâbi tutmuştur (19 Mart 1570). Bu sürgünde yaklaşık 7.000 Morisko Gırnata'dan İspanya'nın diğer bölgelerine dağıtmıştır²⁸¹. Bir müddet sonra da dağlardaki isyancıları rahatlatmak ve kolayca teslim olmalarını sağlamak maksadıyla sürgün işlemi bir süreliğine durdurulmuştur²⁸². O günün şartlarında gerçekleştirilen tehcir işlemi esnasında muhâcirlerin bir kısmı, pek çok yerde soygun ve cinâyetlere maruz kalarak bir kısmı da, iklim koşulları sebebiyle yollarda hayatını kaybetmiştir.

4.2.2.1 Moriskolar'ın İspanya İçlerine Sürgünü İçin Kurulan Toplama Merkezleri

İspanyol yönetimi sürgün işleminin daha sistemli ve hızlı yapılması maksadıyla, Gırnata ve civarı 7 bölgeye taksim etmiştir²⁸³. Bu bölgelerin her birine 10 köyün²⁸⁴ sakinlerini toplamakla vazifelendirilen sorumlu kimseler atanarak onların, farklı bölgelerde yaşayan Moriskolar'ın kilise ve hastanelerde toplanmasını sağlamışlardır. Bu toplama merkezleri arasında Rûnde, Mâleka, Gırnata, Kadis, Beyzâ, Bîre ve el-Meriyye gibi şehirler bulunuyordu. Bu merkezlerde toplatılan Moriskolar, İspanya'nın değişik yerlerine tehcir edilmişlerdir. Bu tehcir işlemleri sürecinde İspanyol askerlerinin açgözlülüğü sebebiyle Almanzora civarında, halkı fakir olan bölgelerde huzursuzluklar çıkmıştır. İspanyol Krallığı, Moriskolar'ın daha kolay toplanmalarını sağlamak maksadıyla bazen yalancı haberlere başvurmuştur. Bu yalancı haberlerden biri de Beyzâ şehrindeki yöneticinin, hububat ve hayvan dağıtılacağı vaadiyle Moriskolar'ı kandırarak kilisede toplanması gösterilmiştir.

II. Philip, 28 Ekim 1570'te Don Juan'a yeni bir talimat vererek Moriskolar'ın yeniden tehcirini istemiştir²⁸⁵. Bu yeni tehcir emrine göre²⁸⁶; Gırnata, Vega, Lecrin vadisi ve Mâleka'daki Moriskolar, Kurtuba'da toplandıktan sonra, oradan Extramadura ve Galicia'ya bölgelerine dağıtılacaktı. Vâdîâş, Beyzâ ve Almanzora nehri civarında yaşayanlar ise, Tuleytula'ya getirildikten sonra buradan, Eski Kastilya'nın Leon bölgesine

²⁸¹ Kettanî, agm, s. 70.

²⁸² Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 250.

²⁸³ Harvey, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, s. 234.

²⁸⁴ Ortiz-Vincent, *Târîhu Müslümi'l-Endeliüs*, s. 62 .

²⁸⁵ Braudel, II, 164.

²⁸⁶ Kettanî, *İnbiâs*, s. 72; Cemâleddin, s. 106.

kadar olan bir sahaya dağıtılacaktı. el-Meriyye ve mücâvir alanlarındakiler ise gemilerle İşbîliye'ye taşınacaktı. Hiçbir Morisko Mürsiye ve Belensiye civarına yahut zaten onlarla dolu olan Gırnata ve civar bölgelere gidemeyecekti. Başlarında, listelerini düzenleyip gıda temin edecek ve herkesi menziline dağıtacak bir görevli olacaktı.

Bir süre sonra yeni bir sürgün kararı alan ordu komutanı Don Juan bu kez, Mâleka, Rûnde ve Benteniz bölgelerindeki Moriskolar'ı tehcire tâbi tuttu (Kasım 1570)²⁸⁷. Özellikle dağlardaki isyancılara lojistik destek veren ve isyanın canlı tutulmasına yardımcı olan köy ve ovalarda oturan Moriskolar bu tehcir kapsamına alınmışlardı. Ovaları ve evleri ıssız bırakan bu sürgünün boyutları şahitlerden biri tarafından²⁸⁸: “Dünyanın en hüzünlü şeyi, çünkü yola çıkılırken o kadar yağmur, rüzgâr ve kar oldu ki, bu zavallı insanlar birbirlerine asılıyor ve ağlaşıyorlardı. Bir krallığın halkını kaybetmesine yardımcı olmanın, düşünülebilecek en büyük acıma duygusunu uyandırdığını inkâr etmek mümkün değildir. Nihâyet bu yapıldı” şeklinde tasvir edilmiştir. Bu tehcir işlemi ile birlikte olayın tanıklarının ifadesine göre Gırnata isyanı artık etkisini kaybetmiştir. Gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra Kasım ayının başında sürgün kararı uygulamaya konulmuştur. Hazırlanan plana göre; sürgün işlemi üç merhale olarak tasarlanmıştır. İlk merhalede; 5.000 kişi Rûnde ve Mâleka'da, 12.000 kişi Gırnata'da, 12.000 kişi Kadis'te, 6.000 kişi Bîre'de, 8.500 kişi el-Meriyye'de ve 4.350 kişi de Beyzâ'daki toplama merkezlerine getirilmiştir²⁸⁹. Bu toplama merkezlerine getirilenlerin hepsi Gırnata ve civar bölgelerden toplanmıştı ve bunların 5.500'ü İşbîliyye'ye, 6.000'i Tuleytula'ya, 12.000'i Kurtuba'ya ve 21.000'i Albacete'ye sürgün edildi²⁹⁰. Bu ilk merhale sonunda yaklaşık 50.000 kişi Kastilya'nın diğer bölgelerine (Doğu Granada ve Extramadura) gönderildi²⁹¹. Kastilya'nın bu yeni yerleşimcilerine yerel Hristiyan halk tarafından “granadinos” ismi verilerek sınıflandırılmışlardır. Sürgünün ikinci merhalesinde Moriskolar 1.500 kişilik gruplar hâlinde taksim edilerek başlarında 200 piyade ve 20 süvariden oluşan Kastilya kuvvetlerinin gözetiminde sürgün edildiler. Bu merhalenin gerçekleşmesi sonrasında sürgün edilenler Belensiye, Kurtuba ve Tuleytula'ya yerleştirilmişlerdir. Bu evrede sürgün edilenlerin sayısı ise

²⁸⁷ Harvey, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, s. 230; Ortiz-Vincent, *Târîhu Müslümi'l-Endelüs*, s. 62.

²⁸⁸ Braudel, II, .482.

²⁸⁹ Cemâleddin, s. 140.

²⁹⁰ Harvey, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, s. 234.

²⁹¹ Ortiz-Vincent, *Historia de los Moriscos*, s. 35; Aguilera, agm, s. 592.

yaklaşık 10.000 kişi olmuştur²⁹². Sürgünün üçüncü ve son merhalesi Aralık 1570 tarihinde gerçekleşmiştir. Sürgün edilenler ise 3.500 kişilik gruplar hâlinde Kastilya'nın içlerine doğru gönderildiler. Bu aşamada sürgün edilenlerin sayısı ise 20.000 kişiydi. Üç merhalede gerçekleşen bu sürgünlerde yaklaşık olarak 80.000 kişi tehcir edilmiştir²⁹³.

4.2.2.2 Moriskolar'ın Sürgün Yerleri ve Sürgün Edilenlerin Sayıları

Sürgün esnasında kaç bin Morisko'nun tehcir edildiği araştırmacılar arasında ihtilâf konusudur. Çünkü, Gırnata isyanı öncesinde Gırnata ve civar bölgelerde yaşayan Moriskolar'ın sayısı hakkında farklı rakamlar verilmektedir²⁹⁴. XVI. asrın ikinci yarısında bu bölgelerde yaşayan toplam nüfusla ilgili olarak; 1561'de 60.827 aile (bir ailede ortalama 4,5 kişinin yaşadığı var sayılarak 275.000 kişiye tekabül etmektedir.), 1587'de 44.482 aile (200.000 kişi), 1597'de 47.325 ailenin (213.000 kişi) yaşadığı tahmin edilerek, bu sayıların içerisinde Moriskolar'ın kaç kişi olduklarının kesin tespitinin yapılamadığı kaydedilmiştir. Fakat tahminî olarak Moriskolar'ın 120.000, Hristiyanlar'ın ise 155.000 kişi oldukları kabul edilerek Moriskolar'ın toplam nüfus içerisindeki oranları % 43 olduğu varsayılmıştır²⁹⁵. Baroja, Gırnata ve civarındaki Müslümanlar'ın sayısını 425.000 ile 500.000 arasında olduğunu kaydetmiştir²⁹⁶. Ona göre; her evde üç kişi olması durumunda bu sayı 150.000, 5 kişi olması durumunda 250.000, 6 kişi olması durumunda ise 300.000 olmalı, bunların içerisinde ise en fazla 10.000 erkek bulunmalıdır. İspanyol arşiv belgelerinden istifade eden Quesada ise, isyan öncesinde Gırnata'da ve civar bölgelerde 3.000 Müslüman ailenin yaşadığını, bu ailelerin 305-391 arasında olması muhtemel yerleşim yerinde ikamet ettiklerini kaydererek, bu yerleşim yerlerinde yaşayan toplam Müslüman nüfusun 150.000

²⁹² Cemâleddin, s. 141.

²⁹³ Kettanî, s. 74; Cemâleddin, s. 151; Bu sayının önceleri 60.000 olarak kaydedilse de, güncel çalışmalar bu sayının 80.000 olduğunu belirtir; bk. Quesada, *Granada. Historia de Un Pais Islamico*, s. 314; I. A. A. Thompson, "A Map of Crime in Sixteenth-Century Spain", *The Economic History Review*, XXI/2 (1968), s. 263. Ayrıca bk. M. Barrios Aguilera y Margarita M. Birriel Salcedo, *La Repoblacion del Reino de Granada Despues de la Expulsion de Los Moriscos*, Granada: 1986, s. 28.

²⁹⁴ 1541 ile 1591 yılları arasında İspanya'nın toplam nüfusunun 7.414.000 ile 8.485.000 kişi arasında değiştiği ve bu dönemde Gırnata'da km²'ye 6.6 kişi düştüğü kaydedilir; bk. Ricardo Ruiz Perez y Rafâel Ruiz Perez, *La Repoblación de Dólar después de la Expulsión de los Moriscos 1571-1580*, Granada: 1985, s. 20-21.

²⁹⁵ Ortiz-Vincent, *Historia de los Moriscos*, s. 80.

²⁹⁶ Julio Caro Baroja, Julio, *Moriscos del Reino de Granada: (ensayo de historia social)*, Madrid: Instituto de Estudios Políticos, 1957, aroja, s. 85.

olduğunu belirtmiştir²⁹⁷. Ona göre; sürgüne gönderilen 80.000 kişinin haricinde kalan 70.000 Morisko'nun bir kısmı, muhtemelen savaş ve sürgün esnasında ölmüş, bir kısmı da Kuzey Afrika'ya geçmiştir. Baumann ise, bu sayıyı; 275.000 ile 300.000 kişi olarak verir²⁹⁸. Bu nüfusun içerisinde 100.000 ile 130.000 arasında değişen rakamlarda Morisko, Gırnata savaşı sebebiyle hayatını kaybetmiş olmalıdır. Ayrıca, sayıları 10.000 ile 15.000 arasında değişen Morisko'nun sürgün edilmeyip Gırnata'da kalmalarına izin verilmiştir.

Gırnata'da kalmalarına izin verilenler Gırnata yönetimine karşı isyana katılmayan işbirlikçi elit Müslüman ailelerine mensup olanlar, çeşitli meslek sahipleri ile köle ve Hristiyan ailelere teslim edilen çocuklardı²⁹⁹. Bazısı ise bu sayının 140.000 ile 150.000 arasında olduğunu kaydederek Morisko erkeklerinin savaş esnasında öldüklerini, bir kısmının dağlık bölgelerde gizlendiklerini ve diğerlerinin hapsedildiklerini belirterek sürgüne gönderilenlerin büyük çoğunluğunun kadınlar olduklarını ifade etmişlerdir³⁰⁰.

Bazı araştırmacılar da sürgün esnasında muhacirlerin bir kısmının hastalık (tifo gibi), açlık ve sefalet sebebiyle öldüğünü, bir kısmının da kendilerini korumakla görevli olan askerler tarafından öldürüldüğünü belirterek, bu şekilde öldürülen/ölenlerin sayısının sürgüne gönderilenlerin % 20'sini aşan bir sayıya (20.000 kişiyi aşkın) tekabül ettiğini, tehcir edilen Moriskolar'ın 100.000 kişi olabileceğini kaydederler³⁰¹. Şayet, bu sayı doğru kabul edilirse sürgüne gönderilen Moriskolar'ın sayısı dönemin Gırnata nüfusunun % 40'ına tekâbul etmektedir. Bu sebeple de asıl felâket sürgün sonrasında Gırnata ve civar bölgedeki demografik yapının bozulmuş olmasıdır³⁰².

Bu sayıları abartılı bulan bazı araştırmacılar ise XVII. asrın başlarında Andalucia bölgesinde 35.000, İşbiliye'de 8.000, Kurtuba'da 4.000, Ceyyân ve Beyzâ'da

²⁹⁷ Quesada, *Granada. Historia de Un Pais Íslamico*, s. 314.

²⁹⁸ Bauman, s. 127.

²⁹⁹ Bauman, s. 127-128; Bunlar arasında Alonso del Castillo gibi savaş esnasında Kastilya Krallığı'na hizmeti geçmiş kimseler vardı; bk. Harvey, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, s. 237.

³⁰⁰ Abdülcelil et-Temîmî, Vâkiu ve'l-Mustâkbeli bahsu 'an Târîhi'l-Moriskiyyin el-Endelüsiyyîn", *Las Practicas Musulmanas de Los Moriscos Andaluces (1492-1609)*, Zagvan 1991, s. 45.

³⁰¹ Aguilera, agm, s. 592; Kettanî, s. 75.

³⁰² Aguilera, agm, s. 592.

2.000, Écija ve çevresinde 1.000, Úbeda'da 1.000, Andujar'da 800 ve Cabra'da 850 rakamını vererek sürgüne gönderilenlerin sayısını 52.650 olarak kaydetmiştir³⁰³.

Kanaatimize göre, isyan öncesinde Gırnata'daki Müslümanlar'ın sayıları araştırmacı Quesada'nın belirttiği gibi 150.000 civarında olmalıdır. Bunların 100.000'i tehcir edilmiş, tehcir edilenlerin 20.000'i çeşitli sebeplere bağlı olarak hayatını kaybetmiş, geri kalan 50.000 civarındakilerin bir kısmı Kuzey Afrika'ya ve diğer bölgelere gitmiştir. Geride kalan 15.000'ine ise İspanyol yönetimi Gırnata'da kalmalarına izin vermiştir.

Moriskolar'ın sürgün öncesinde yaşadıkları bölgelere bakıldığında, Gırnata bölgesindeki Moriskolar Levşe'den Marbella'ya kadar uzanan batı bölgeleri ile Mâleka'nın Bentomiz ve Rûnde bölgeleri hariç, Gırnata, Alpujarra dağlık bölgesinde, el-Meriyye, Guadix, Beyzâ ve Almanzora vadisinden Velez bölgesine kadar olan hatta çoğunluktaydılar. Bu bölgede Moriskolar'ın toplam nüfus içerisindeki oranı % 40-43 arasında olduğu tahmin edilmektedir³⁰⁴. Moriskolar'ın yoğun olarak yaşadıkları Belensiye bölgesindeki 64.075 ailenin % 29'unu Moriskolar'dan oluşuyordu. Kırsal bölgelerdeki senyörlerin topraklarında, Belensiye, Şativa, Castellon ve Alcira gibi şehirlerde yaşayan Moriskolar'ın bu bölgedeki toplam nüfusa oranları % 30,3 olarak belirlenmiştir (1609).

Aragon'da bölgesindeki Moriskolar'ın 1495 yılında 50.000 kişi oldukları belirtilmiştir. Yıllar içerisinde uygulanan Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinden sonra 1575'e gelindiğinde bu sayı 10.820 aileye (48.712 kişiye) düşmüştür. Daha sonraları bölgeye yapılan göçlerle birlikte bu sayıda artış gözlenmiş büyük sürgün öncesi (1609'da) bu bölgedeki nüfusun % 21'ne 14.109 aileye (63.491 kişiye) ulaşmıştır. Aragon bölgesinde ise 5.000 ile 50.000 rakamı arasında oldukları ifade edilirse de

³⁰³ Moriskolar'ın sürgün edilmesinden sonraki Gırnata nüfusu hakkında detaylı bilgi için bk. Francisco Oriol Catena, *La Repoblacion del Reino de Granada Despues de La Expulsion de Los Moriscos*, (Yayınlanmamış doktora tezi, 1987), Universidad de Granada, s.X.; Gregorio Mara  n, *Expulsi  n y Di  spora de los Moriscos Espa  oles*, Madrid: 2004, s. 195.

³⁰⁴ Ortiz-Vincent, *Historia de Los Moriscos* s. 80; Aguilera, *agm*, s. 592.

sayılarının bu bölgede 1255 ile 6275 arasında olduğunu söylemek mümkündür³⁰⁵. Bu bölgede de Moriskolar genellikle kırsal bölgelerde yerleşmişlerdir.

Kastilya bölgesindeki, Extramadura, Marsilla ve batı Andalucia bölgelerinde yaşayan Moriskolar'ın 1492 ile 1502 yılların arasında 20.000 kişiyi geçmediği kaydedilmiştir. Fakat bu sayı, Gırnata isyanı sonrasında, Gırnata ve civar bölgesinde Moriskolar'ın bu bölgelere sürgün edilmesi sebebiyle, hızla artış göstermiş XVI. asrın sonuna doğru 80.000 kişiye ulaştığı kaydedilmiştir.

Özetleyecek olursak Gırnata isyanı sonrasında (1568-1575 yılları arasında) Belensiye'de 85.000 (1572), Aragon'da 48.713 (1575), Gırnata'da 150.000 (1568), Kastilya'da 30.000 (tahminî) ve Katalonya'da 7.000 (tahminî) Morisko'nun yaşadığı ifade edilmiştir³⁰⁶. XVI. asrın ikinci yarısından XVII. asrın başlarına kadar bu bölgelerde yaklaşık 340.000 ile 350.000 Morisko'nun yaşadığı tahmin edilmektedir.

İspanyol Krallığı'nın tehcir politikasında mecbur kalmadıkça Moriskolar'ın sahil bölgelerine yerleştirilmeleri söz konusu olmamıştır. Bu kısıtlama Belensiye, Gırnata ve Aragon bölgelerinde sıkı bir şekilde uygulanmıştır. Bihassa Belensiye'de sahillere yakın köylerde oturan Moriskolar, Kuzey Afrika ve Osmanlı Devleti'yle iletişim kuracakları endişesiyle sürekli gözetim altında tutulmuşlardır. Bu sebeple tehcir işlemi için seçilen yerler Kastilya'nın iç kesimleri sahillerden uzakta bulunan yerlerli olmuştur³⁰⁷.

4.2.2.3 Sürgün edilen Moriskolar'ın Topraklarına Hıristiyanlar'ın İskân Edilmeleri

Gırnata isyanı sonrasında sürgüne gönderilen Moriskolar'ın topraklarına Hıristiyanlar yerleştirilmiştir. Bu amaçla, II. Philip 24 Şubat 1571'de bir kraliyet fermanı ilân ederek isyana katılan ve sürgün edilen Moriskolar'ın ev ve arazilerini herhangi bir bedel ödmeden kamulaştırmıştır. Bu işlemin gerçekleştirilmesi için, Gırnata genel valisi Mondejar, sürgün edilen Moriskolar'ın ev ve tarlalarını Hıristiyan

³⁰⁵ Ortiz-Vincent, *Târîhu Müslümi'l-Endelüs*, s. 94.

³⁰⁶ Ortiz-Vincent, *Târîhu Müslümi'l-Endelüs*, s. 101.

³⁰⁷ Ortiz-Vincent, *Târîhu Müslümi'l-Endelüs*, s. 84.

yerleşimcilerine dağıtması göreviyle Gırnata'ya gönderilmiştir³⁰⁸. Kral II. Philip, 27 Eylül 1571 tarihinde ikinci bir ferman yayımlayarak, yeni yerleşimcilere Morisko evlerinin yıllık bir altın karşılığında sembolik bir değer karşılığında verilmesini emredilmiştir. Bu fermanla muhacirlerin terk etmek zorunda kaldıkları toprakların gelirlerinin bir kısmı teşvik amacıyla yeni yerleşimcilere ve bir kısmı da eşit dağıtılsın diye feodal beylere verilmiştir³⁰⁹. Bir müddet sonra (Ekim 1571) yayımlanan fermanlarla kamulaştırılan arazi ve evlere Hristiyan ailelerin yerleşmesi için yeni düzenlemeler yapılmıştır.

Gırnata Meclis Başka'nı Pedro de Deza'nın başkanlığını yaptığı Nüfus Konseyi, İspanya'nın farklı yerlerinden gelen Hristiyanlar'a Moriskolar'ın topraklarını taksim etmiştir. Yeni yerleşimciler kendilerine verilen bu toprakların karşılığında bu aşamadan sonra Katolik Kral'a mahsüllerinin onda birini vergi olarak vereceklerdi³¹⁰. Bu süreçte yaklaşık 50.000 Hristiyan Gırnata'ya getirilip iskan edilmiştir.

Katolik Krallığın iskan politikası başlangıçta büyük oranda başarılı olmasına rağmen, bir süre sonra Gırnata'ya getirilen Hristiyanların buraları terk etmesi³¹¹ ve sürgüne tâbi tutulan ve sayıları 500 ile 600 arasında değişen Müslüman ailenin bir şekilde yeniden Gırnata'ya dönmesi³¹², bu politikanın tam manasıyla istenilen sonucu vermediğini göstermektedir. İnsansız bırakılan topraklar İspanyol yönetiminin gelirlerinde azalmaya neden olmuştur. Bu durumun bir göstergesi olarak, Alpujarra dağlık bölgesinde 1561'de 7.337 kişi olan Müslüman nüfus 1591'e gelindiğinde 2.765 kişiye düşmüştür. Öte yandan Berja'da 1568'de şehrin 20 mahallesinde 800'ü Müslüman toplam 1.000 aile yaşarken 1575 yılında gelindiğinde mahalle sayısı 5'e (hepsi varoş), nüfus ise 200 aileye kadar azalmıştı. Daha sonraları bazı bölgelerde asker ve çiftçi kıtlığı yaşanmış³¹³, 1527-1563 yılları arasında Belensiye bölgesinde 90 yerleşim yerinde ciddi manada Morisko nüfusu azalmıştır.

³⁰⁸ Braudel, II, 482.

³⁰⁹ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 257.

³¹⁰ Katolik Krallığın isyan sonrasında Gırnata'daki isyan politikası için bk. Bauman, s. 137 vd.

³¹¹ Kettanî, *inbiâs*, s. 78.

³¹² Cemâleddin, s. 144.

³¹³ Bauman, s. 144.

Lea, Moriskolar'ın maruz kaldıkları tehcirin güzel bir özetini konuyla alâkalı bir arşiv belgesinden: “Portekiz sınır boyları dahil tüm İspanya sathına dağıtıldılar. Bu tevziatla geçici bir kurum olan Consejo de Poblaciones (Nüfus Konseyi) ilgilenmekteydi. Onların pek hoş karşılanmayan misafirler oldukları Cordova'nın 1572'deki şikâyetlerinden anlaşılmaktadır: Köleleştirilen hemşehrilerine yataklık etmekte, suç işlemekte ve sekiz-on altına silâh taşıma ruhsatı almaktalar ve nihayet kanunların sınırlarını sürekli ihlâl etmekte” şeklinde aktarır. Savaş esnasında esir edilen Morisko çocukları, 1572'de yayımlanan bir kanunla, köleleştirilmeyip Eski Hristiyan aileleri arasında dağıtılması bu ailelere bu çocukların 20 yaşına kadar yetiştirmeleri emredilmiştir.

Bir müddet sonra (6 Ekim 1572) uzun mütalaalar sonucunda 23 maddelik yeni bir ferman daha ilân edilmiştir. Fermanda özetle³¹⁴, Moriskolar'ın sürekli mürakabe altında tutulması, zorunlu ikametgaha tâbi tutulmaları, Morisko çocuklarının ellerinden alınıp Hristiyan ailelere verilmesi, silâh taşımalarının ve Arapça konuşmalarının yasaklanmasına ilişkin hükümler yer almıştır. Moriskolar'a karşı alınabilecek en sert önlemleri alan İspanyol Krallığı onları Hristiyanlar'la kaynaştırmak ve Katolik Krallık'la barıştırmak için hiçbir adım atmadı. Hatta Arapça dilinin yasaklanmasında görüldüğü gibi bu dilden başka hiçbir dili konuşamayan insanları öyle zor bir duruma soktular ki onların nefretleri bir kat daha arttırmıştır. Bilmedikleri bir dili konuşma kabiliyetini sadece Allah'ın onlara verebileceğini savunan Kurtuba meclisinin önerilerini belediye başkanı (Alcalde) dikkate almayarak kraliyet tamimine uymayanların cezalandırılacağı cevabını verdi.³¹⁵ Fakat ilerleyen yıllarda Moriskolar'ın Gırnata'ya dönüşlerinde uygulanan cezalar yumuşatıldı ve bu yöndeki ölüm cezası kürek cezasına tahvil edilmiştir. 1582 yılında yeni bir ferman yayımlayan II. Philip, “Moriskolar'ın hepsinin yakalanması emrini verdi”. Çünkü, kadırgalar için kürek çekebilecek adamlara ihtiyaç vardı. Bu sebeple 17-55 yaş arası tüm erkekler kadırgalara gönderilecekti. Kadın ve çocuklar ise kendilerine tahsis edilen mekânlara toplu olarak götürüleceklerdi³¹⁶. Fakat 1585 yılında Kastilya'nın diğer bölgelerine sürgün edilen 3.000 Morisko'nun Belensiye'ye gizlice girdikleri duyulunca II. Philip, genel valiye

³¹⁴ Fermânın ayrıntıları için bk. Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 258-260.

³¹⁵ Janer, s. 256; Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 260.

³¹⁶ Janer, s. 246; D. Manuel Danvila y Callado, *Los Moriscos Españoles y Su Expulsion*, Valencia: 1901, s. 200, 202, 204.

ibret olması için 6 tanesinin asılmasını, geri kalanların ise İspanyol yönetimi tarafından belirlenecek olan yerlere gitmelerinin sağlanmasını emretmiştir³¹⁷.

Moriskolar'ın sürgün edildikleri yerlerde çalışkanlıkları sebebiyle kısa süre içinde zengin olmuşlardır. İş yeri sahibi olmaları sebebiyle yöre halkından bir çok kimseyi yanlarında çalıştırmışlardır. Moriskolar'ın işveren olarak başarılı olmaları, Hristiyan halk tarafından kıskançlıkla karşılanmış, Moriskolar'a engel olunmazsa bir müddet sonra sürgün edildikleri yerde yaşayan Hristiyan halkın onların hizmetkârı olacağı ifade edilmiştir³¹⁸.

³¹⁷ Danvila y Callado, s. 205, 206.

³¹⁸ Janer, s. 263.

5. MORİSKOLAR’IN DİNÎ, SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATLARI

5.1 Dinî Hayatları

İspanyol yönetimi ve kilise çevreleri tarafından zor kullanılarak Moriskolar’ın Hristiyanlaştırılma çabaları 1526 yılından sonra yayımlanan fermanla yeni bir boyut kazanmış İspanya genelinde yaşayan bütün Müslümanlar’ın resmen Hristiyan kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu tarihten sonra Endülüs Müslümanlar’nın tümü Morisko olarak anlandırılmış ve onların iyi birer Hristiyan olmaları, İslâm’a ve Müslümanlar’a ait birey ve toplum hayatındaki bütün izlerin yok edilmesi için İspanyol yönetimi her türlü yöntemi kullanmaktan sakınmamıştır. Çoğu zaman baskıcı yöntemlerin ve her türlü asimilasyon araçlarının kullanıldığı on yıllar boyunca Endülüs Müslümanları bazen bu bakılara isyan ederek, bazen de pasif bir direnerek baskıları karşılamaya çalışmışlardır.

Moriskolar’ın yıllarca pasif bir direniş örneği sergileyip “takiyye” yaparak varlıklarını korumayı sürdürdükleri bu konuda araştırma yapanların dikkatini celb etmiştir. Bütün baskılara rağmen onların bir asrı aşkın bir süre sosyo-kültürel ve dinî yaşamlarını nasıl muhafaza ettikleri ve bunu sağlamak için hangi yöntemlere başvurdukları üzerinde durulması gereken bir husustur.

Bilindiği üzere Gırnata’nın işgal edilmesinden sonra imkânı olan birçok Morisko, Kuzey Afrika ve diğer İslâm ülkerine göç etmeyi tercih ederken, önemli bir Morisko topluluğu ise Hristiyan İspanya’da dinî vecibelerini gizlice yapmaya devam ettiler. Kuzey Afrika’ya göç edenlerin bir kısmı bilhassa göç ettikleri bölgelerdeki (1520-1580 yılları arasında) maddî imkânsızlıklar sebebiyle İspanya’ya geri dönerek Hristiyan yönetimi altında yaşamayı kabul etmişlerdi. Nesiller boyu yaşadıkları toprakları terk edemeyen/terk etmeyen Moriskolar’ın zorla Hristiyanlaştırılması, Müslümanlar için dinlerini nasıl yaşayabilecekleriyle ilgili bir sorunu ortaya çıkardı¹. Böylesi bir ortamda yaşamının dinî hükümleri konusunda Moriskolar, dönemin Cezayir

¹ Patrik Harfi, *el-Moriskiyyûn ve Erkanü'l-İslâmi'l-Hamse*, (trc.) Necip b. Cemii, *Las Practicas Musulmanas de los moriscos Andaluces*, (1492-1609), *Actas de 111 simposio internacional de estudios moriscos*, Zaghuan, November 1991, s. 147; Devin Stewart, “The Identity of “The Mufti of Oran”, Abu’l-Abbas Ahmad b. Abi Jum’ah al-Maghrâwî al-Wahrânî (d. 917/1511), *Al-Qantara* (AQ), XXVII/2 (2006), s. 265-301.

müftülerine müracaatta bulunarak gayri İslâmî bir yönetim altında yaşayabilmenin hükmü konusunda fetva istedikleri müftülerden ilki Cezayir asıllı olan Ahmet b. Yahya el-Veşerîsî'ydi (1430-1508)².

Veşerîsî, fetvalarını toplayıp 1495'te tasnif ettiği 12 ciltlik "Mi'yarü'l -Muğrib vâ Câmi-ü Mu'rib fî Fetâvi ehl-i İfrikya ve Endelüs ve Mağrib" (Afrikalılar, Endülüslü'ler ve Mağribîler hakkında fetvalar külliyyatına dair Mağrib ölçeği) isimli eserinin "Esna el-Mühâcir fî Layân-i ahkâm men ğalibe alâ vatanihi'na sârâ va'lem yuhâcir" (Vatanlarını Hristiyanlar işgal etmesine rağmen, göç edemeyenlere dair hükümler) bölümünde Moriskolar'a verdiği fetvaları toplamıştır.

Veşerîsî Moriskolar'ın İslâm ülkelerine göç hususunu ve Hristiyan yönetiminde kalmak zorunda kalan Moriskolar'ın dinî yaşamlarıyla ilgili olarak özetle şu görüşleri belirtmektedir: Her Müslüman'ın Hristiyan bir ülkeden İslâmî bir ülkeye göç etmesi kıyâmete kadar sürecek olan bir farizâdır. Ancak imkânı olmayanların ise fırsat bulduklarında göç etmeleri şartıyla kalmalarında sakınca yoktur. İslâm ülkelerinden yeniden Hristiyan ülkesine göç etmek ise büyük bir suçtur. Çünkü bu kimseler Allah ve İslâm için değil kendi menfaatleri için göç etmişlerdir. Hristiyan toplumunda yapılacak ibadetlerin durumuyla ilgili olarak da namaz kılmak ve zekât vermenin zor olacağını, oruç tutmak için hilâli görmek gerektiğini bu görevi de ancak bir imamın yapabileceğini, dolayısıyla bu husus yerine getirilmediği için oruç tutmanın mümkün olamayacağını, İslâmî bir ortam bulunmadığı için küfre girilebileceğini ve bunun da ağır bir ceza gerektirdiğini, güvenli bir ortam bulunmadığı için haccın farz olmadığını, bunun yerine cihat etmenin daha uygun olacağını belirtmiştir³.

Veşerîsî'nin fetvaları Gırnata işgali sonrasında verilmiş fetvalardı. Yani henüz Endülüs Müslümanları için baskı dönemi başlamamıştı. Gırnata ve civar bölgelerde yaşayan Moriskolar'ın bazıları 1500-1501 yılında şiddetle bastırılan Alpujarra isyanından sonra Gırnata ve civar bölgelerinde, Hristiyan kabul edilmeleri sonrasında dönemin Oran müftülerinden biri olan Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Cuma el-Mağrevî el-

² Belkasım Dürârece, *El-Endelüsiyyüne'l-Müslimûn ve Muhâkemetü't-Teftiş, el-Zikrâ hamsemie senetü li sukûtu Gırnata, 1492-1992*, Zagvan 1993, s. 74; Benafri Chakib Benafri, "Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614), (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 1987), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, s. 102.

³ Benafri, s. 103-104.

Vehrânî'ye⁴ müracaat ederek Hristiyan yönetiminde dinlerini nasıl muhafaza edebileceklerini ve bu konudaki şer'î hukuku sorma gereği duymuşlardır. Kendisine gelen bu talep üzerine gerek Moriskolar'ın İslâmî yaşantılarının anlaşılmasında, gerekse Reconquista ve sürgün sürecinde kilit görevi gören bir fetva ile onlara cevap vermiştir. Bu fetvanın orjinaline henüz ulaşılamayan Arapça aslından kopyası ve bu kopyanın İspanyolca'ya çevrilmiş olan Arapça karakterlerin kullanıldığı (Aljamiado) 3 nüshası bulunmaktadır⁵. 1561 yılında Vatikan kütüphanesi'nde bulunan Arapça el yazması 1951 yılında bulunmuş, İngilizce'ye, Almanca'ya ve İspanyolca'ya tercüme edilmiştir. Aljamiado nüshalarından biri 1927'te Aix-en-Provence'de (Fransa'da)⁶, ikincisi 1925'te Kastilyanca tercümesiyle ve daha sonra da 1963'de Madrid'te İspanyolca'ya çevrilerek yayımlanmıştır. Dördüncü versiyonu ise Madrid'de kullanılmış olabilir fakat bu nüsha sonradan kaybolmuştur⁷.

Yazarından genellikle “Oran Müftüsü” olarak bahsedilen fetvanın ne zaman verildiğine dair farklı tarihler mevcuttur. Verilen tarihler arasında 1503, 1504 ve 1563 tarihleri yer almaktadır. Orijinal metnin yazıldığı tarihin Recep 909 yani milâdî Aralık'ın sonu 1503 tarihi olduğu belirtilse de, ilk versiyondan istifade ile hazırlanmış olan ve özet bir şekilde çevrilen Aljamiado nüshalarından birinde Recep ayının başı hicrî 910 tarihi verilmektedir⁸. Her ne kadar Longas bu tarihi 3 Mayıs 1563⁹, İnân ise 1 Recep 910 tarihini 28 Kasım 1504 olarak veriyorsa¹⁰ da bu tarih, milâdî 8 Aralık 1510'a

⁴ Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ebi Cuma el-Mağrevî el-Vehrânî'nin Fas'ın Oran kentinden veya Mağrev köyünden olduğu tahmin edilmektedir. Doğum tarihi hakkında kaynakların bilgi vermediği, verenlerin de XV. asrın ortalarını işaret ettiği Mağrevî'nin Berber asıllı bir kabile olan Mağravî kabilesinden olabileceği belirtilmiştir. İlk eğitimini Oran'da tamamladıktan sonra Telemsan'a göç etmiş burada Malikî hukuku ve ilâhiyatıyla alâkalı konularda uzmanlaşmıştır. Telemsan'da Muhammed Senûsî'den ders görmüş, bir süre burada ders verdikten sonra da yeniden Oran'a dönmüştür. Daha sonra da Fez'e göç ederek burada hayata gözlerini yummuştur (1511); bk. Stewart, *agm*, s. 296.

⁵ Harvey, L. Patrik, *Muslims in Spain: 1500 to 1614*, Chicago : University of Chicago Press, 2005, s. 60.

⁶ Mağrevî'nin fetvalarının orjinalini muhtevî mektup, Fransa'da Aix-en-Provence Kütüphanesi'nde tespit edilmiş ve Cantineau isimli yazar tarafından Fransızca'ya tercüme edilerek 1927 yılında Journal Asiatique isimli derginin 210 sayısında neşredilmiştir; bk. Benafrî, s. 104, dn. 279.

⁷ Cardaillac, *el-Moriskiyyüne'l-Endelüsiyyüne'l-Mesihîyyün, el-Mücâbihâtü'l-Cedeliyye (1492-1640)* (trc. Abdülcelil et-Temîmî), Zağvan 1989, s. 91-92; Devin Stewart, “The Identity of “the Mufti of Oran”, Abu l- Abbas Ahmad b. Abi Jum'ah al-Maghrawi al-Wahrani (d. 917-1511)”, *Al-qantara: Revista de estudios árabes*, XXVII/2 (2006) s. 266-267.

⁸ Longas, Pedro, *La Vida Religiosa de Los Moriscos*, Granada: Editorial Universidad de Granada, 1998, s. 307

⁹ Longas, *La Vida Religiosa de Los Moriscos*, s. 307.

¹⁰ Muhammed Abdullah İnân, *Nihâyetü'l-Endelüs ve târihu'l-Arabi'l-mutenassırîn*, Kahire : Mektebetü'l-Hancî, 1987, s. 342-343.

tekabül etmektedir. Bu tarihte kaleme alınan Arapça aslından 1563 yılının sonunda ve 1609'da İspanya'nın bölgelerinde tercümeleri yapılarak kopyaları alınmıştır¹¹.

Fetva, Allah'a hamd, Resulüne salat ve selâmdan sonra "Gureba" olarak adlandırdığı Endülüs Müslümanları'na hayır dualarla başlamakta, isminin Ahmed b. Ebi Cuma el-Mağrevî el-Vehrânî olduğunu zikrederek devam etmektedir¹². Dinlerinin çökmüş vaziyette olduğunu belirterek Müslümanlar'ın ateşe atılan köze benzediğini belirterek onlara özetle şu tavsiyelerde bulunmaktadır: Allah'a ibadet etmeleri konusunda onları uyarmakta, imâ yoluyla da olsa namaz kılmaya devam etmelerini, zekâtın verilmesi konusunda hassas davranmalarını, içlerinde bulunan fakirlere değersiz bir şey de olsa muhakkak verilmesini çünkü Allah'ın amellerine değil, niyetlerine/kalplerine baktığını ifade etti.

Taharet için deniz ve nehir suyunda da olsa yıkanmalarını, şayet bunu dahi yapacak imkâna sahip değillerse akşamları yıkanmalarını, su bulamadıkları takdirde temiz toprak veya taş parçasına teyemmüm etmelerini, namaz vakitlerinde kiliseye gitmek zorunda kaldıkları zaman, kilisede Hristiyanlar gibi ibadet yapmış görünerek, içlerinden namaza niyet edebileceklerini, kibleye dönmemiş olsalar dahi bundan dolayı mesul olmayacaklarını çünkü bu durumun korku ve savaş sebebiyle kılınan namazlara benzediğini, şayet içki içmeye ve domuz eti yemeye zorlanmaları durumunda kalben bu iki şeyin haram olduğuna inanarak içki içebileceklerini ve domuz eti yiyebileceklerini belirtti. Ayrıca, Hristiyan kızlarla evlenmeye zorlandıkları zaman onları İslâmlaştırmak şartıyla evlenebileceklerini -ki İslâm ehl-i kitap bir kadınla evlenmeye izin vermektedir-, Müslüman bir kadının Hristiyan bir erkekle evlenmeye zorlanması durumunda öncelikle bu evliliğe karşı çıkmalarını, fakat güçleri yetmez ise evlenebileceklerini ifade etmiştir. Ayrıca, Hz. Muhammed (s.a.v.) hakkında küfür etmeye zorlandıkları zaman Hristiyanlar'ın Hz. Muhammed'i "Mohammah" diye telaffuz ettiklerini ve bu kelimenin Yahudi şeytanı Mamaha'ya telaffuz konusunda benzemesi sebebiyle, kalben buna niyet ederek küfredebileceklerini, Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu ve Hz. Meryem'in Benî İsrail'den biriyle evlendiğini söylemeye zorlandıkları vakit kalben tasdik etmeden kendilerinden istenenleri söyleyebileceklerini, faizcilik ve dolandırıcılık yapmaya zorlandıklarında bunları yapabileceklerini, fakat daha sonra ana para

¹¹ Stewart, agm, s. 266-267.

¹² İnân, *Nihâye*, s. 342.

haricindeki faizle kazanmış oldukları paraları hayır olarak dağıtmaları gerektiğini, Hz. İsa'nın çarmıha gerilerek öldürüldüğünü söylemeye zorlandıkları zaman, Allah'ın Hz. İsa'yı kâfir bir toplumdan kurtarıp göklere aldığını kalpleriyle hatırlamalarını ifade ederek, sözkonusu şartlar altında “takiyye” yapabileceklerini belirtmiştir¹³.

Müftülerin verdikleri fetvalara bakıldığında Venşerîsî'nin verdiği fetvaların daha katı hükümler ihtiva ettiği görülmektedir. Fetvalarını “imkân” şartına bağlayarak imkânı olanların İslâm ülkelerine göç etmelerinin farz olduğunu ifade etmiştir. Venşerîsî'nin bu kadar katı fetvalar verme sebebi olarak onun Moriskolar'ın içerisinde bulundukları sosyal ve politik durumlarını bilmemesinden kaynaklandığı ifade edilse de, bu sırada Fas'ta oturan ve Kuzey Afrika'nın tanınan müftülerinden biri olan el-Venşerisi'nin Gırnata'nın işgal edilmesinden haberdar olmadığı söylenemez. Ayrıca, Moriskolar'ın Venşerisi'ye müracaat etmesi Endülüs'teki olaylardan haberdar olduğunu göstermektedir¹⁴. Öyleyse Venşerîsî neden bu kadar katı fetvalar vermiş olabilir? Bunun sebebini Venşerîsî'nin kendisi şöyle açıklamaktadır: “Onların (Hristiyanlar'ın) sizin dininiz, diliniz ve gelenekleriniz üzerinde büyük etki bırakacaklarından korkmaktayım”¹⁵.

Mağrevî ise Moriskolar'ı göç etmek yerine İspanya'da kalarak Hristiyan toplumu içerisinde İslâm dinine ait âdet ve geleneklerini gizlice yerine getirmelerini teşvik ederek “takiyye” yapmalarını istemiştir. Mağrevî'nin bu prensibi tavsiye etmesinin sebebi muhtemelen Gırnata'nın işgali üzerinden henüz 11-12 yıl gibi kısa bir sürenin geçmiş olmasıdır. Ona göre; İslâmî örf ve âdetler Moriskolar arasında güçlü şekilde varlıklarını sürdürdükleri için takiyye yapmaları durumunda uzun bir süre daha onları yaşatmak mümkün olacaktır¹⁶.

İki müftünün aynı soruna verdikleri cevaplar soruna hangi pencereden baktıklarıyla ilgilidir. Venşerîsî'nin yaklaşımı, İslâm'ın toplumsal yaşamda gereklerini yerine getirilmediği, sadece bireysel alana hapsedilen bir dinin, gelecek nesiller tarafından zamanla unutulacağı esasına dayanmaktadır. Şayet, daha sonraları Morisko

¹³ Bu fetvanın Aljamiado metninden İspanyolca'ya özet tercümesi için; bk. Longas, *La Vida Religiosa de Los Moriscos*, s. 305-307; ayrıca bk. İnân, *Nihâye*, s. 343-343; L. Patrik Harvey, *Muslims in Spain : 1500 to 1614*, Chicago : University of Chicago Press, 2005, s. 61-63.

¹⁴ Benafri, s. 107.

¹⁵ Benafri, s. 107.

¹⁶ Benafri, s. 108

neslinin ezan yerine çan sesiyle uyandıklarını, kilisenin öncülüğünde sürdürülen Hristiyanlaştırma faaliyetlerinin beşikten mezara kadar sürdürüldüğünü, bu ısrarlı takibin sonucunda Hristiyan örf ve âdetleri içerisinde Moriskolar'ın eridikleri düşünülecek olursa, Venşerîsî'nin haklı çıktığını söylemek mümkündür. el-Mağrevî'nin yaklaşımı ise, Moriskolar'ın İspanya'yı yeniden "Endülüs" yapma hayallerinin bir asrı aşkın süre devam etmesini sağlamıştır. Moriskolar'ın İspanya'yı yeniden Endülüs yapma amacıyla bulunmaları İspanyol yönetimini tedirgin etmiş, bu tedirginlik çoğu zaman Moriskolar'ın sürgüne tabi tutulmasıyla kendini göstermiştir¹⁷.

Gırnata'nın işgalinden sonra imkânı olan Moriskolar'ın bir kısmı başta Kuzey Afrika olmak üzere çeşitli İslâm ülkelerine göç ederken, büyük çoğunluğu yurtlarını terk etmeyerek Mağrevî'nin "takiyye" fetvası doğrultusunda dinî vecibelerini yerine getirmeye çalıştılar. Moriskolar'ın hangi vecibeleri yerine getirdiklerini ve hangi yol ve yöntemi kullandıkları konusu araştırma konumuz için önem arz etmektedir.

Moriskolar'ın hayatında namaz önemli bir İslâmî ibadet olarak yer almıştır. Namaz için aslı salât olan çala, sala ve zala isimlerini kullanmışlardır¹⁸. Moriskolar, ilk namazın sabah namazı ve Hz. Adem (a.s.) tarafından, öğle namazının Hz. Davud (a.s.), ikinci namazının Hz. Süleyman (a.s.), dört rekattan oluşan Mağrib namazının Hz. Yakup (a.s.) ve yatsı namazının ise Hz. Yunus tarafından ilk kez eda edildiğine ve bütün bu namaz vakitlerinin ise Hz. Muhammed'e (s.a.v.) farz kılındığına inanmışlardır¹⁹.

İslâmî ibadetlerin yasaklanıp, mescid ve camiler kapatılınca cemaatle namaz kılmaya önem veren Moriskolar bu ibadetlerini gizlice, belirli kimselerin evinde veya merkezden uzak köylerde eda etmeye çalışmışlardır. Francisco Mateo isimli bir Morisko'nun engizisyon mahkemesindeki davasında dinlenen bir şahit: "...Francisco Mateo'nun dayısı, Moriskolar'ı evinde toplayıp, kapıyı içeriden kilitledikten sonra, yere temiz bir örtü serer, başına bir takke (kûfiye) koyarak duvar tarafına döner, o ne yaparsa

¹⁷ Benafri, s. 108

¹⁸ Juan Aranda Doncel, *Las Practicas Musulmanas de los Moriscos Anadaluces a Traves de las Relaciones de Causas del Tribunal de la Inquisicion de Cordoba, Las Practicas Musulmanas de los moriscos Andaluces, (1492-1609), Actas de 111 simposio internacional de estudios moriscos*, Zaghuan, November 1991, s17; Mehmet, Özdemir, *Endülüis Müslümanları, İlim ve Kültür Tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 133.

¹⁹ Pedro Longas, *el-Hayâtü 'd-dîniyye li 'l-Moriskiyyîn el-Endelüsiyyîn* (çev. Cemal Abdurrahman), Zağvan: 1993, s. 74.

arkasındaki Moriskolar da aynısını yaparlardı”²⁰ ifadesini vermiştir. Cuma namazı konusunda hassas olan Moriskolar bu ibadetlerini yerine getirmek için bir fâkihın başkanlığında toplanıp Kur’an okuduktan sonra cuma namazını edâ etmişlerdir²¹. 1538 yılında Juan de Burgos isimli bir Morisko Tuleytula’daki engizisyon mahkemesince Cuma günü gizlice eğlenceler düzenleyerek, Kuzey Afrika’ya has olan küsküs ismindeki bir yemeği yedikleri gerekçesiyle yargılanmıştı. Sarakusta’ya bağlı, dağlar arasında bulunan Calanda köyün’e 22 Mayıs 1574 tarihinde giden engizisyon müfettişi ise Moriskolar’ın düzenli bir şekilde camiye gittiklerini rapor etmiştir²². İslâmî ibadetlerin yasaklanmadığı dönemde Morisko kadınları da camilere giderek çocukların arkasında genç kızlar ise kendilerine ayrılmış olan ayrı bir bölümde cuma namazını eda etmişlerdir²³.

Moriskolar içerisinde bulundukları şartları göz önünde tutarak namaz vakitlerini kendileri ayarlamıştır. Belensiye bölgesindeki Relleu köyündeki Moriskolar öğlen ve gece yarısı olmak üzere günde iki defa namaz kılıyorlardı²⁴. Namaza bağlı olarak güçlkle yerine getirdikleri bir diğer ibadet ise abdest olmuştur. Sıkı bir kontrol altında olan Moriskolar Fatiha sûresindeki “...bizi delâlette olanlarla aynı kefeye koyma...” manasındaki ayetini sık sık okuyarak dalâlette olanların Yahudi ve Hristiyanlar olduklarına inanmışlardır. Gündüz namaz kılmak sakıncalı olduğu için çoğu zaman Hristiyanlar uyuduktan sonra vakitleri cem ederek kılmaya çalışmışlardır²⁵.

Arapça konuşmanın yasaklanmış olması, dinî kitapların yakılması ve zamanla aile dışında İslâm’ın öğretilmesi konusunda herhangi bir kanalın bulunmaması, Morisko çocuklarının namazda okudukları sûre ve duaların anlamını bilmeden, sadece şekli olarak namaz kılmayı öğrenmediler. Onların namaz hakkında bildikleri şey Müslüman atalarına ait bir ibadet şekli olduğuydu. Arcos’ta yaşayan Maria de Gabriel isimli genç kız, sabah kalktığında, akşam yatarken ve gündüz vakti birkaç kez şu sözleri tekrar

²⁰ Özdemir, s. 134.

²¹ Longas, *el-Hayâtü’ d-dîniyye li’l-Moriskiyyîn*, s. 62.

²² Muhammed Razûk, *el-Endelüsiyyûn ve Hicretuhum ilâ Mağrib*, s. 104.

²³ Longas, *el-Hayâtü’ d-dîniyye li’l-Moriskiyyîn*, s. 84.

²⁴ Longas, *el-Hayâtü’ d-dîniyye li’l-Moriskiyyîn*, s. 78.

²⁵ Cardaillac, *el-Moriskiyyûne’l-Endelüsiyyûne’l-Mesihîyyûn*, s. 32-33.

etmişti: “Rabbim Allah’dır. Muhammed O’nun peygamberidir. Kur’an rehberim, Ka’be kiblemdir”²⁶.

Moriskolar’ın titizlikle riayet ettikleri bir diğer dinî uygulama resmî belgelerde “guadoc” şeklinde geçen gusûl abdestidir. Cuma sonrasında, cuma ve bayram günlerinde muhakkak gusûl abdesti alırlardı. Banyo yapmayı kültürel bir simge hâline getiren Moriskolar her sabah namazdan önce yıkanırldı²⁷. Nitekim Mağrevî’nin fetvasında da gusûl abdestinin nehir ve deniz suyuna girilmesi şeklinde de olsa alınması gereğine vurgu yapılmıştır. Moriskolar, cuma günü, bayramların ilk günü, aşura günü, recep ve şaban aylarının ilk, orta ve son günü, Ramazan ayının ilk, yedinci ve yirminci günü, Zilkâde ayının ortalarında ve son günü, zilhicce ayının ilk, dokuz, ortalarında ve son günü, aşura günlerinin gecelerinde, recep ayının ilk cuma günü, şaban ayının ortasına denk gelen günün gecesinde, ramazan ayının ilk gününün gecesi ve Kadir gecesinde yıkananlar için büyük ecirler olduğuna inanırlardı²⁸. Onların yıkanmaya düşkün hallerine şaşırın Hristiyanlar arasında “Aralık ayında bile olsalar, yıkanırılar” sözü ata sözü hâline gelmişti. Öğle namazını öncesinde camiye gitmeden önce iç elbiselerini değiştirme âdetleri olan Moriskolar’ın ellerini, ayaklarını ve yemekten sonra ağızlarını yıkamaları²⁹ Hristiyan komşuları tarafından engizisyon mahkemelerine ihbar edilmelerine sebebiyet verdi.

Yıkanmaya ve temizliğe düşkün olan Moriskolar’ın vaz geçilmez yapıları arasında şahsî ve umumî hamamlar yer almıştır. Umumî hamamlara kadınların sabahları, erkeklerin öğle üzeri gitmeleri âdet olmuştu. İspanyol yönetimi, şehirlerdeki hamaları, İslâm’ın sosyal hayattaki bir tezahürü olarak görmüş bu sebeple hamamların tamiratını ve yeniden yapılmasını yasaklamıştır. 12 Eylül 1532 yılında çıkarılan bir kraliyet fermanıyla, Moriskolar’ın mevcut hamamlara Moriskolar’ın işletmeci olmalarını, Pazar ve bayram günlerindeki ayinlerden önce hamamlara gidip yıkanmalarına engel olmuştur. 1 ocak 1567’de yayınlanan fermanla da şahsî ve umumî bütün hamamların yıkılması emredilmiştir.

²⁶ Özdemir, *Endülüs Müslümanları, İlim ve Kültür*, s. 135.

²⁷ Domínguez Antonio Ortiz-Bernard Vincent, *Historia de los Moriscos: vida y tragedia de una minoría*, Madrid: Alianza Editorial, 1997, s. 92; Doncel, agm, s17.

²⁸ Longas, *el-Hayâtü’ d-dîniyye li’l-Moriskiyyîn*, s. 68.

²⁹ Ortiz-Vincent, *Historia de los Moriscos*, s. 91-92.

Moriskolar'ın son sürgün tarihleri olan 1609'a kadar uygulamaya devam ettikleri önemli ibadetlerden biri de ramazan orucu olmuştur. Ramazan orucuna başlamak için tek tek veya gruplar hâlinde bulundukları bölgenin yüksek kesimlerinde hilâli gözetlemişlerdir. 1570'te Deza halkının hilâli gözetleme maksadıyla çıktıkları yerde, hilâli görüp görmedikleriyle alâkalı olarak çıkan tartışma üzerine, olay mahalline gelen engizisyon mahkeme görevlileri halkın yarısını tutuklamışlardır³⁰. Maria Jarquina isimli Morisko kadın "Lâ ilâhe İllallah" demenin dua için yeterli olduğunu söylerken, Ana de Cuenca isimli kadın ise çevresindekilere Ramazan ayında 30 gün oruç tutmanın vacip olduğunu, ruhlarını ancak bu şekilde yaparak kurtarabileceklerini ifade etmiştir³¹. Hicrî takvimi kullanan Moriskolar ramazan ayının bitiminden önce kendileri için küçük bayram sayılan fıtır sadakasını fakirlere vermişlerdir³².

Oruçlu olup olmadıklarını tespit için Hristiyan komşuları tarafından bilhassa ramazan ayında yemek yemeye davet edilmişlerdir. Bu durumdan hoşlanmayan Moriskolar iştah eksikliği veya çeşitli mazeretler ileri sürerek davete icâbet etmemeye çalışmışlardır. Fakat, bu mazeretleri onların aleyhine delil sayılarak komşuları tarafından engizisyon mahkemesine ihbar edilmişlerdir. Engizisyon mahkemesi hem Hristiyan komşularından hem de Moriskolar'dan İslâm örf ve âdetlerini ifâ edenleri kendilerine ihbar etmelerini talep etmiştir³³. Isabel isimli 20 yaşlarındaki Morisko kadın annesi ve kız kardeşini ihbar etmediği için engizisyon mahkemesi tarafından yakılarak cezalandırılmıştı. XVI. asrın son çeyreğinde İslâmî örf ve âdetleri yaşatma konusunda erkeklere göre azimle mücadele eden Morisko kadınların 129 tanesi Belensiye bölgesinde, İslâmî duyarlılıkları sebebiyle yakılarak idam edilmiştir (toplam 202 yakılarak idam edilme hadisesi gerçekleşmişti). Kurtuba'da oturan Isabel Perez isimli kadın ramazan ayında sahura kalktığı gerekçesiyle engizisyon mahkemesinde yargılanmıştır³⁴.

Moriskolar, ramazan ayının bitiminde dört büyük bayramlarından birincisi olan ramazan bayramını (La Pequeña Fiesta - Küçük Bayram) 3 gün boyunca kutlamışlardır. İkinci büyük bayram, Hz. İbrahim'in hatırasını yad etmek için 4 gün boyunca kutlanan

³⁰ Özdemir, s. 137.

³¹ Cardaillac, *el-Moriskiyyûne'l-Endelüsiyyûne'l-Mesihîyyûn*, s. 87

³² Ortiz-Vincent, *Historia de los Moriscos*, s. 92.

³³ Abdülcelil et-Temîmî, Vâkiu ve'l-Mustakbelu bahsu 'an Târîhi'l-Moriskiyyin el-Endelüsiyyîn, *Las Practicas Musulmanas de Los Moriscos Andaluces (1492-1609)*, Zagan: 1991, s. 41.

³⁴ Doncel, agm, s. 17.

ve Hristiyanlar tarafından pascual del carnero (koç bayramı) ismi verilen kurban bayramıydı. Bir diğer bayram ise kurban bayramından 40 sonra muharrem ayının onuncu günü kutlanan ve Allah'ın (c.c.) 10 peygambere peygamberlik görevi verdiğine inanılan ve tüm günahlardan temizlenmek maksadıyla kutlanan Lalaçora (Aşura) bayramıydı³⁵. Moriskolar Aşûra gününde, Hz. Nuh'un gemisinin Cudi dağına demirlediğine, Hz. İsa'nın o günde dünyaya geldiğine ve o günde semâya Allah tarafından yükseltildiğine ve aynı günden yeniden dünyaya döneceğine, Hz. Musa ve beraberindekilerin denizden kurtulup Firavun'un denizde boğulduğuna, Hz. İbrahim'in ateşte yanmadığına, Hz. Yunus'un balığın karnından ve Hz. Yusuf'un kuyudan kurtulduğuna, Hz. Davud'un tövbesinin kabul edildiğine, Hz. Yakup'un gözlerinin görmeye başladığına ve Hz. Adem'in tövbesinin kabul edildiğine inanırlardı. Dördüncü bayram ise neye tekâbül ettiği henüz belirlenemeyen ve aşura gününden 3 ay sonra kutlanan “Ateucia” bayramıydı. Moriskolar, Hristiyanlar'ın kutladıkları bayramları fırsat bilerek bu bayramları İslâmî usullere göre kutlamada sakınca görmediler. Isabel de Alcazar isimli Morisko kadın “Aziz Pedros Yortusu Bayramı” sabahında banyo yaparak, İslâmî bayram günlerindeki âdetlere uygun olarak bu bayramı kutladı³⁶.

Moriskolar'ın önem verdikleri bir diğer İslâmî ritüel ise “fada” veya “fadas” denilen yeni doğan çocuklara isim takma geleneği³⁷. Moriskolar yeni doğan çocuklarına isim vermenin uhrevî bir boyutu olduğunu düşünüyorlardı. Bu düşünceye göre; kıyamet gününde isim verilmeden defnedilen bebekler ve ceninler yeniden diriltildikleri zaman, isimlerinin olmadığını öğrendiklerinde anne ve babalarına sitemde bulunacaklardı³⁸. Fakat, kilise kurallarına göre; her doğan çocuğun kilisede vaftiz edilmesi, vaftiz işleminin eksiksiz tamamlanması, bebeklerin günahlarından arınması ve kilisenin daha sonraki hayatlarında onları yargılama hakkına sahip olması için gerekliydi. Bu sebeple, doğacak bebekleri yetkililere haber vermeyecekleri endişesiyle Moriskolar'ın ebelik yapmaları yasaklanmıştı (20 Haziran 1511). Her Morisko köyünde özenle seçilmiş olan Hristiyan ebeler, yeni doğacak olan çocukların takip edilmesinden sorumlu tutulmuş, gözden kaçırdıkları bir çocuğun tespit edilmesi durumunda para

³⁵ Cardaillac, *el-Moriskiyyûne 'l-Endelüsiyyûne 'l-Mesihîyyûn*, s. 34; Ortiz-Vincent, *Historia de los Moriscos*, s. 91; İspanyol müellifler her ne kadar bu günü bayram olarak zikrederlerse de Müslümanlar bu günü önemli gün ve geceler arasında değerlendirerek oruç tutmuşlardır.

³⁶ Luois Cardaillac, *Moriscos y Cristianos un Enfrentamiento Polemico (1492-1640)*, Madrid: Fondo de Cultura Economica, 1979s. 41.

³⁷ Ortiz-Vincent, *Historia de los Moriscos*, s. 91; Doncel, agm, s. 18.

³⁸ Özdemir, s. 139.

cezası ödemek zorunda bırakılmışlardır. Hristiyan ebeler, yeni doğan çocuğu annesinin kucağına koyduktan sonra doğum haberini papaz ve yetkililere haber vermek vermişlerdir. Daha sonra da doğum yapan kadının başucandan ayrılmamak için Moriskolar'ın evine geri dönmüşlerdir³⁹.

İspanyol yönetiminin almış olduğu tüm tedbirlere rağmen, kilisede vaftizden sonra eve getirilen çocuklar, vaftiz suyunun tesirini ortadan kaldırdığı inancıyla başlarına ekmek kırıntısı veya un döküp ovuşturduktan sonra sıcak su ile yıkanmışlardır. Âdetleri gereği doğumunun yedinci gününde yıkanan⁴⁰ çocuğa, banyo sonrasında eve davet edilen aile yakınlarından birisi dualar okuyarak çocuğa İslâmî bir isim verirdi⁴¹. Çocuk yıkanıp ismi de verildikten sonra, boynuna Kur'an ayetlerinin yazılı olduğu bir muska takılırdı. Moriskolar yeni doğan çocuklarına “akîkâ” kurbanı keserlerdi⁴². Kurban kesme işlemi her yıl çocuk sekiz yaşına gelene kadar devam ederdi.

Moriskolar'ın çocukları iki isim kullanmışlardır. Bunlardan biri Arapça fakat gizli olanı diğeri de Hristiyanlar'a ait aleni olandı. Moriskolar iki isim kullanma geleneklerini nihaî sürgün öncesine kadar (1609-1614) devam ettirmişlerdir. Bu durum engizisyon mahkemesindeki davalara zaman zaman konu olan hususlardan biri olmuştur. Deza şehrinde yaşayan Maria Janquina isimli Morisko kadın, kilisedeki vaftiz merasiminden sonra eve geldiğinde çocuğunu yıkamış ve ona bir Arapça isim vermişti. Yine, 1570'te Lope Guerrero isimli bir Morisko kilisedeki vaftiz töreninden sonra yakın arkadaşlarını evinde toplayarak çocuğuna İslâmî bir isim vermiştir⁴³. Moriskolar'ın çocuklarına İslâmî isim vermeleri zaman zaman onların engizisyon mahkemesinde yargılarına sebep olmuştur. Isabel de Trujillo isimli kadın, kız çocuğuna Hristiyan ismi vermediği ve domuz etinden yapılan pastırma yedirmediği için engizisyon tarafından yargılanmıştır⁴⁴.

³⁹ H. Charles Lea, *İspanya Müslümanları, Hristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri*, (çev.) Abdullah Davudoğlu İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2006, s. 100-101.

⁴⁰ Ortiz-Vincent, *Historia de los Moriscos*, s. 91; Doncel, agm, s. 19

⁴¹ Özdemir, s. 126.

⁴² Şeyban, Mudejares, s. 165.

⁴³ Cardaillac, *el-Moriskiyyûne'l-Endelüsiyyûne'l-Mesihîyyûn*, s. 36; Abdülcelil et-Temîmî, agm, s.

⁴¹.

⁴⁴ Doncel, agm, s. 21.

Moriskolar'ın çocuklarını kilisedeki vaftiz işleminden korumak için çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Bilhassa köylerde rastlanan bu yöntemlerden biri daha önce kiliseye götürülmüş olan çocukların ikinci kez kiliseye götürülmesi yer almıştır. Buñol isimli köyde sekiz günde 20'den fazla çocuk doğduğu, Moriskolar'ın birini 20 defa vaftiz ettirmek suretiyle durumu idare ettikleri iddia edilmiştir. Bu iddiaların temelinde mülteci olan bir Morisko'nun başpiskoposa gönderdiği mektup yer almıştır. Fakat, bebeklerin cinsiyet meselesi, papazların bir günlük bebekle birkaç haftalık bebeği ayırt edebilecekleri ve 50'den fazla Morisko hanesinin bulunmadığı bu köyde ayda bir doğumdan fazlasının olamayacağı göz önüne alındığında 20 kez kiliseye götürüldüğü iddiası abartılı olmalıdır⁴⁵.

Moriskolar çocukların sünnet edilmesine ayrı bir önem vermişlerdir. Bu sebeple, İspanyol yönetimi, çocukların sünnet edilmesini Müslümanlığın göstergesi olarak kabul ederek yasaklamış (20 Haziran 1511)⁴⁶, çocukların sünnet edilmemesi için çeşitli tedbirler almıştır. Bu amaçla, Engizisyon mahkemesi, papazın ve mahkemenin izni olmadan doktor ve cerrahların çocukların sünnet edilmesi yasaklanmış, aksi hareket edenlerin tespiti hâlinde sürgüne gönderilecekleri ilân etmiştir. Belensiye Engizisyon Mahkemesi, 1587 yılında sünnet merasiminde bulundukları gerekçesiyle birçok Morisko'yu yakıp cezalandırmıştı⁴⁷. 1630'da engizisyon mahkemesine Belmonteli bir Morisko'nun mahkemedeki ifadesinde, Belensiye Moriskoları'nın tamamı, Aragon Moriskoları'nın yarısının sünnetli olduğunun, Andalucia ve Kastilya bölgesindeki Moriskoları'nın ise neredeyse tamamının sünnetsiz olduklarını söylemiştir⁴⁸. Genellikle doğumdan sekiz gün sonra sünnet edilen çocuklar, baskılar sebebiyle sekiz yaşına kadar geciktirilebilmiştir⁴⁹.

Evlilik merasimlerini bütün yapılan baskılara rağmen, İslâmî usullere göre yapmaya çalışan Moriskolar'ın evlilik akitlerinin geçerli olması için kilise kurallarına göre kilisede papazın huzurunda yapılması zorunlu tutulmuştur. Akraba evliliği kilise kanunlarında “küfür” kabul edilmesi nedeniyle amca ve hala çocuklarıyla evlenmek

⁴⁵ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 201, dn.40

⁴⁶ Ortiz-Vincent, *Historia de los Moriscos*, s. 102; Abdülcélil et-Temîmî, agm, 42.

⁴⁷ Abdülcélil et-Temîmî, agm, 42.

⁴⁸ Özdemir, s. 139.

⁴⁹ Longas, *el-Hayâtü 'd-dîniyye li 'l-Moriskiyyîn*, s. 263.

yasaklanmıştı⁵⁰. Bu yasağa rağmen, Moriskolar'ın köylerde çiftçilik yapmaları, şehirlerde "Moreria" ismi verilen tecrid edilmiş mahallelerde yaşamaları ve İslâm dinine göre yakın akraba evliliklerinde herhangi bir sakıncanın bulunmaması gibi sebeplerle bu tarz evlilikler onlar arasında yaygındı. Bu gerçeğin farkında olmasına rağmen İspanyol yönetimi tarafından, Kastilya Moriskolar'nın 1501'deki zorla din değiştirmeleri sonrasında yakın akrabalarıyla evlenen Moriskolar'ın doğan çocukları zânî kabul edilmiştir⁵¹. Nitekim, Maria Gomez isimli Morisko kadının, 1550'deki davasında ona isnat edilen suç "yasaklanmış derecedeki bir gençle kızın özel izin istemeden" evlenmesi olarak kayıtlara geçmiştir. Benzer sebeplerle kilise Maria Finana isimli kadının amca çocuklarından biriyle yapmış olduğu evliliği takdis etmemiştir⁵². Dolayısıyla yapılan evlilik gayri meşru sayılmıştır.

Belensiye bölgesindeki Moriskolar toplu vaftizden (1526) sonra engizisyon genel başkanına müracaat ederek, bu tarihten (1526) önce akdedilmiş olan ve daha tarihten sonraki 40 yıl boyunca akdedilecek evliliklerde yakın akraba evlilik yasağının⁵³ uygulanmaması için Papalık nezdinde girişimde bulunmasını talep ettiler. Engizisyon genel başkanı mevcut evlilikler ve karar öncesi akdedilen nişanlılık durumları için kendileriyle aynı fikirde olduğunu, fakat bu tarihten (1526) sonrası için herhangi bir ruhsatın söz konusu olmayacağını ifade etti. Fakat, bazı yerlerde senyörlere verilen bu tarz evliliklerin yapılmasına ruhsat tanıma yetkileri, yaygın olarak bazı senyörler tarafından kullanılınca, bu ruhsatı suistimal ettikleri gerekçesiyle halkın huzurunda cezalandırılmalarına sebebiyet verdi. Fakat alınan tüm önlemlere rağmen yakın akraba evliliklerinin yapılması, konunun farklı tarihlerde gündeme gelmesine sebep oldu. 1565 tarihinde Belensiye'de toplanan piskopos konseyinin, yakın akraba evlilikleri yapanların ve bu evliliğe göz yumanların aforoz edilmeleri dahil pek çok yaptırıma tâbi tutulmalarını öngören kararları da beklenen neticeyi tam anlamıyla vermedi. Bunun üzerine Papa V. Sixtus, Başpiskopos Ribera ve ona bağlı tüm piskoposlara bir emir

⁵⁰ Belkasım Dürârece, *El-Endelüsiyyûne'l-Müslimûn ve Muhâkemetü't-Teftiş*, el-Zikrâ hamsemie senetü li sukûtu Gırnata, 1492-1992, Zagvan: 1993, s. 72.

⁵¹ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 202.

⁵² Cardaillac, *el-Moriskiyyûne'l-Endelüsiyyûne'l-Mesihîyyûn*, s. 37.

⁵³ Abdülcelil et-Temîmî, Vâkiu ve'l-Mustakbelu bahsu □an Târîhi'l-Moriskiyyin el-Endelüsiyyîn, *Las Practicas Musulmanas de Los Moriscos Andaluces* (1492-1609), Zaguan: 1991, s. 46.

göndererek altı aylık bir süre için bu evliliklerin meşru kabul edilmesini istedi (25 Ocak 1588)⁵⁴.

Kesin olarak ispat edilememesine rağmen Morisko ailelerindeki nüfus sayısının Hristiyan ailelerine göre fazla olduğu kabul edilmiştir. Bu durumun sebepleri arasında Moriskolar'ın erken yaşta evlenmeleri, çok çocuk yapmaları ve ölüm oranlarının düşük olması gösterilmiştir. Rızık endişesi taşımadan erkekleri 12, kızları 11 yaşında evlendirdikleri olmuştur. Fakat, bu konuda yapılan araştırmalar, Moriskolar'da yaygın olan evlilik yaşının ortalama 18, Hristiyanlar'da ise 20 yaş olduğunu göstermiştir⁵⁵. Çeyiz için bir yatak ve cüzi miktarda parayı yeterli görmüşlerdir⁵⁶. Başlarına renkli bir tokanın takıldığı gelinler, damat evine geldiklerinde başlarını açmışlardır⁵⁷.

Cenaze merasimleri Moriskolar'ın önem verdikleri bir diğer İslâmî ritüeldi. Bu sebeple, İspanyol yönetimi tarafından cenaze merasimleri ve ölüleri İslâmî âdetlere göre defnedilmeleri yasaklanmıştı. Cenaze namazının toplu ve açıktan kılınmadığı durumlarda Moriskolar geceleyin bu ibadeti yerine getiriyorlardı⁵⁸. Şayet, papazların gözetimi söz konusu değil ise, ölen kişi sıcak ve kokulu su ile yıkandıktan ve kefenlendikten sonra başında Kur'an okunurdu⁵⁹. Daha sonra mezara götürülerek ekili olmayan araziye gömülürdü. Fakat İspanyol yönetiminin Morisko cenazelerinin önce kilise yakınlarına, daha sonra da kilise içlerine gömülmelerini istemeleri, Moriskolar'ın tepkisini çekmiş, İspanyol kralı ve Papalık nezdinde girişimde bulunarak, kilise dışındaki yerlere, hatta gübre yığınının gömülmelerine müsaade edilmesi durumunda 300.000 duka altın vermeye hazır olduklarını bildirdiler (1591)⁶⁰.

Bazı bölgelerde kabre ölü ile birlikte gerdanlık ve yüzük gibi takılar ile fistan, gömlek gibi giysiler konulur, kadın ve erkek ayrımı yapılmadan kefene Arapça yazılmış uzunca bir duanın yazıldığı bir kâğıt iliştilirdi. Kabir aleminde ölüye yardımcı olacağı inancıyla yazılan bu duada özetle; Allah'ın birliğine, Hz. Muhammed'in O'nun elçisi, İslâm'ın O'nun dinî Kur'an'ın O'nun vahyi olduğu vurgulandıktan sonra, sonunda

⁵⁴ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 203-204.

⁵⁵ Ortiz-Vincent, *Historia de los Moriscos*, s. 85.

⁵⁶ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 19.

⁵⁷ Ortiz-Vincent, *Historia de los Moriscos*, s. 92.

⁵⁸ Özdemir, s. 140.

⁵⁹ Cardillac, *el-Moriskiyyûne'l-Endelüsiyyûne'l-Mesihîyyûn*, s. 37.

⁶⁰ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 200.

cennete girme ve cehennemden uzak olma arzusu yer almaktaydı⁶¹. Ölü yüzü doğuya doğru gelecek şekilde defnedilir, kabrin üzerine su, ekmek ve kuru üzüm bırakılırdı. Mezarın baş tarafına ise iki taş koyulurdu. Muasır müelliflerden Aznar Cardona, Nabal şehrinde idam edildikten sonra defnedilen bir Morisko'nun kabrinin başına üzüm, incir ve altın bırakıldığını da kaydeder. Ayrıca, mezar kazıcılarından mezardan temiz toprak çıkana kadar mezarın kazılmasını istiyorlardı. Tuleytula'da mezar kazıcı olan Diego Las Casas isimli Morisko diğer mezar kazıcılardan da kendisi gibi mezarı derin kazmalarını istedi⁶².

Mecbur kalmadıkça Hristiyanlar'la aynı mezarlığa gömülmeyi istemiyorlardı. Aynı istek Hristiyanlar için de söz konusuydu. Fakat iki tarafın bu isteğine rağmen II. Philip 3 Haziran 1524 tarihinde Belensiye ve Aragon ve diğer bölgelerde yaşayan Moriskolar'ın ölümlerini Hristiyanlar'la aynı mezarlığa gömmelerini isteyen bir ferman yayımladı. Söz konusu fermanın benzeri 3 Haziran 1524 tarihinde yayımlandı⁶³. Benzer bir ferman 1587 tarihinde de ilân edilmişti. Bu fermana hem Moriskolar'ın hem de Hristiyanlar'ın tepki vermesi sebebiyle, Belensiye Şehir Meclisi konuyu ele almış, fermanın aynen uygulanmasına hükmetti. Ölünün ardından bir hafta boyunca Kur'an okunur, öldüğü gün sadaka dağıtılırdı. Bu süre boyunca bazı yerlerde ölünün ruhunun evini ziyaret edeceğine inanılır, ruhunu teslim ettiği odası ışıktandırılarak, odaya sıcak su, ibrik, temiz bir bez ve seccade bırakılırdı⁶⁴.

Moriskolar'ı içerisinde yaşadıkları Hristiyan toplumdan ayıran en önemli göstergelerden biri de domuz eti ve kanı akıtılmamış hayvanın etini yememeleri, içki içmemeleriydi. Moriskolar domuz yiyecekleri olmaları sebebiyle turp, şarap ve havuç yemekten kaçınıyorlardı⁶⁵. Bu durumun farkında olan İspanyol yönetimi Moriskolar'ın kümes hayvanı dahi olsa hayvan kesmelerini ve kasaplık yapmalarını farklı tarihlerde yayımladıkları fermanlarla yasakladı⁶⁶. Moriskolar, haklarına tecavüz edildiğini ve kendileri açısından her defasında Hristiyan kasap bulup çağırmanın çok sıkıntı

⁶¹ Özdemir, s. 140.

⁶² Cardaillac, *el-Moriskiyyûne'l-Endelüsiyyûne'l-Mesihîyyûn*, s. 38.

⁶³ Ortiz-Vincent, *Historia de los Moriscos*, s. 102.

⁶⁴ Longas, *el-Hayâtü'd-dîniyye li'l-Moriskiyyîn*, s. 284-302.

⁶⁵ Ortiz-Vincent, *Historia de los Moriscos*, s. 92.

⁶⁶ 20 Haziran 1511, 8 Şubat 1512, 29 Temmuz 1513 ve 10 Mayıs 1520 tarihli fermanlarla Moriskolar'ın kasaplık yapmaları yasaklanmıştır.

olacağını öne sürerek bu fermanların uygulanmamasını talep ettiler. V. Carlos önceden papaza haber vermeleri şartıyla bu taleplerini kabul etti (29 Eylül 1526)⁶⁷.

Baskılar sebebiyle domuz eti yemeleri ve şarap içmeleri durumunda daha sonraları bunların servisinde kullanılan tüm cam eşyaları ve porselenleri kırıp atmışlardır⁶⁸. Vela Nuñez isimli Morisko'nun 1550'de engizisyon mahkemesine verdiği ifadede küçük yaşlardan beri ailesinin kendisine domuz eti yememesini ve içkiden uzak durmasını telkin ettiğini, kendisinin titizlikle bu telikinlere riayet ettiğini söylemiştir. Ayrıca, bu telkinleri aynı şekilde çocuklarına da bulunduğunu, bununla da yetinmeyerek akşam sokaktan dönüp eve geldiklerinde ağızlarını kokladığını ve olumsuz bir şeyle karşılaştığında ise "Bizim atalarımız asla domuz eti yemezlerdi siz neden yiyiyorsunuz" deyip onları azarladığını itiraf etmiştir⁶⁹. Yine 1546 yılında Ciudad Real şehrine bağlı Bolan köyünde Alonso Almerique isimli Morisko Muhammed'in (s.a.v.) dinine mensup olması, domuz eti yememesi ve şarap içmemesi sebebiyle engizisyon tarafından suçlanmıştı. Aynı köydeki Lope Almerique isimli şahıs akşam yemeğine arkadaşları tarafından davet edilip domuz etini yeme sebebi kendisine sorulunca, atalarının da domuz etini yemediğini ifade etmiştir⁷⁰.

Moriskolar'ın yerine getirmekte en fazla zorlandıkları ibadetler'in başında zekât ve hac gelmiştir. İslâmî hükümlerin uygulanmadığı bir yönetime zekât vermenin zorunlu olmadığı fetvasını alan Moriskolar bu ibadetlerini Ramazan Bayramı'nda fitır sadakası şeklinde fakir/fukaraya vererek yerine getirmişlerdir⁷¹. Kastilya bölgesinde yaşayan Moriskolar'ın zekat mallarına yerel yöneticiler ve İspanyol Krallığı'na el konulduğu da zaman zaman görülmüştür. Moriskolar'ın seyahatlerini yasaklayan bir çok fermanın yayınlanması sebebiyle, Hac ibadetini bir kısmı yerine getirebilmişlerdir.

⁶⁷ Domínguez Antonio Ortiz-Bernard Vincent, *Târîhu Müslimi'l-Endelüs-Moriskiyyûn (Hayâtu ve Me'sâtu Ekâlîyye)*, (trc. A.Salih Taha), Katar: 19, s. 126.

⁶⁸ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 200.

⁶⁹ Cardillac, *el-Moriskiyyûne'l-Endelüsiyyûne'l-Mesihîyyûn*, s. 32.

⁷⁰ Longas, *La Vida Religiosa de Los Moriscos*, s. 263, s. 182, dn.6.

⁷¹ Rıza Mâmî, *el-Mahtutâtü'l-Alhâmiyâdiyye Kemasdari târîhî bi'n-nisbeti li'l-karni's-Sâdisi 'Aşere*, *Las Practicas Musulmanas de los Moriscos Andaluces*, Zagan: 1991, s. 159; Patrik Harvey, *el-Moriskiyyûn ve erkânü'l-İslâmî'l-Hâmise* (trc. Necib b. Cemî), *Las Practicas Musulmanas de Los Moriscos Andaluces (1492-1609)*, Zagan: 1991, s. 147.

5.2 Moriskolar'ın Sosyal ve Meslekî Yaşamları

Moriskolar arasında sosyal sınıflar mevcuttu. Bu sınıfların oluşmasında zenginlik kadar eğitim ve öğretimin de etkisi vardı. Toplumsal yapıda kast sistemi olmadığı için sınıflar arasında geçişler yapılabilmekte, herhangi bir sınıfın diğerine üstünlüğü söz konusu değildi⁷².

Moriskolar çalışkan ve kanaatkar insanlardı. Bir Hristiyan'ın geçinemeyeceği bir ücret karşılığında çalışırlardı. Yeme-içme ve giyim konusunda çok az para harcarlardı. Yaşadıkları bölgelere göre farklı mesleklere sahip olan Moriskolar el sanatları ve ticaretini neredeyse tamamen tekellerinde tutan, gündelik işlerde Hristiyanlar'a göre tercih edilen insanlardı. Gırnata başpiskoposu Kardinal Hernando de Talavera'nın onların iş ahlâkını övmek için: "Moriskolar bizim akîdemizi, biz de (Hristiyanlar) onların güzel ahlaklarını almamız gerekir" dediği belirtilir⁷³. "Bir Gırnatalı'nın (Morisko'nun) sözü ve bir Kastilyalı'nın itikadı ancak bir gerçek bir Hristiyan'a yakışır" sözü halk arasında yaygın olarak kullanılırdı⁷⁴. Çocuklarını asla ordu ve dinin emrine vermeyen Moriskolar'ın sürekli çoğalmasından 1595'lerde dönemin Venedik elçisi sayıca ve servetçe büyüyen insanlar olarak söz eder. Moriskolar'ın ticaret yaparak çok para kazanmaları, İspanya'nın servetinin büyük bir kısmını ellerinde tutmalarına sebep oldu.

Onların büyük servetlere sahip olmaları, İspanya'yı yavaşça ve sinsice öldüren bir ateşe benzetilmelerine neden olmuştur. Muasır İspanyol tarihçisi Bleda'dan nakilde bulunan Lea, Moriskolar'ın erzak ticaretini ellerinde tutarak, hasat zamanı topladıkları mahsulü sakladıklarını, daha sonra da çok para kazanmak için piyasaya sürdüklerini, arazi almayıp, kazandıkları paraları nakit olarak ellerinde tuttuklarını, kaydetmiştir. Bu durumdan rahatsızlık duyan Kastilya Meclisi, 1592'de II.Philip'ten Moriskolar'ın servet sahibi olmalarını engellemesini istemiştir⁷⁵.

Moriskolar, kazandıkları paralarla mahkemeleri kontrol altında tutarak kendi aleyhlerine kararların çıkmasına mani olmuşlardır. Bu yöntemle, yasaklanmasına rağmen Kuzey Afrika'ya gitmeye, yakın akraba evlilikleri yaparak kendi örf ve

⁷² Ortiz-Vincent, *Historia de los Moriscos*, s. 109.

⁷³ Longas, *el-Hayâtü 'd-dîniyye li 'l-Moriskiyyîn*, s. 55, d.38.

⁷⁴ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 19.

⁷⁵ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 207.

âdetlerine göre rahatça evlenmeye, düğünlerini İslâmî usullere göre yapmaya ve alenen silâh taşımaya fırsat bulmuşlardır. Moriskolar'ın bu yaşamları orduda, kilisede ve devlet hizmetinde kariyer arayan sürekli tüketici konumunda bulunan Hristiyanlar'ın onlardan kin ve nefret duymalarına sebebiyet veriyordu. Hristiyanlar üretici konumunda olan Moriskolar'ın kazandıklarını kısıkanıyorlardı. Bu anlattıklarımızdan bütün Moriskolar'ın zengin oldukları sonucu çıkarılmamalıdır. Kendi aralarında ciddi ekonomik farklılıklar mevcuttur.

Moriskolar bulundukları yerlere göre farklı mesleklere sahiptiler. Gırnata Moriskoları sebze ve meyve yetiştiriciliği ve yün ticaretiyle iştiğal etmişlerdir⁷⁶. Gırnata'dan Kastilya'nın farklı bölgelerine sürgün edilen Moriskolar ise, toprak alacak paraları olmadığından ticaret ve nakliyecilik işleriyle uğraşmışlardır.

Aragon bölgesindeki Moriskolar'ın bir kısmı şehirlerde yaşayan zenaatkar kimselerdi. Sarakusta'daki Moriskolar deri işletmesi, silâh ve barut imalâtı yapıyorlardı. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan Aragon Moriskolar'ı, Ebro ovası ile Pireneler arasında bulunan yerlerdeki köylerde yaşıyorlardı⁷⁷. Ayrıca, Aragon Moriskolar'ı gemicilik ve deniz ticareti yapıyordu. Gemi yapımında mahir olan Moriskolar, Katalonyalılar'ın Akdeniz'deki gücünün kaynağını oluşturdular. İspanyollar'ın Amerika'ya yerleşmesinden sonra, bu bölgedeki bazı Moriskolar'ın da Amerika'ya gitmesi, onların denizcilik konusundaki bilgilerini artırdı. Böylece denizcilik konusunda ilmî düzeyleri yükselen bu kimseler daha sonra korsanlığa başlayarak ticari gemileri soymaya başladılar⁷⁸.

Ekonomik durumu kötü olanlar Belensiye Moriskoları'ydı. Çünkü buradaki Moriskolar senyörlerin çiftliklerinde, kilise ve kraliyete ait arazilerde karın tokluğuna çalıştırılan kimselerdi. Sulak araziler kent merkezinde oturan halkın elindeydi. Dağlık bölgelerde ise Moriskolar yaşamaktaydı. Belensiye'de yaşayan Moriskolar'ın bir kısmı güvenlikçilik, pirinç ve kamış yetiştiriciliği yapmaktaydı. Meşakkatli olan bu işler onların buradan göç etmesiyle ciddi anlamda sekteye uğradı. Murcia'da yaşayan

⁷⁶ Abdülcelil et-Temîmî, Vâkiu ve'l-Mustakbelu bahsu 'an Târîhi'l-Moriskiyyin el-Endelüsiyyîn, *Las Practicas Musulmanas de Los Moriscos Andaluces (1492-1609)*, Zagan: 1991, s. 45.

⁷⁷ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul: İmge Yayınları, 1994, II, 157.

⁷⁸ Ortiz-Vincent, *Historia de los Moriscos*, s. 121.

Moriskolar ise ipek böceği yetiştiriciliği konusunda uzmanlaştılar. Hatta bu bölgeden sürgün edildikten sonra bu işin devam etmesi için onlara geri dönüş izni verildi.

XVI. asırda Moriskolar inşaat ve mimarlık mesleklerine ilgi duymaya başlamışlardı. Bir müddet sonra bu alanlarda Hristiyanlarla birlikte iş yapmaya başlamış, Aragon bölgesinde bulunan Ebro nehrinde 1542 yılında yapılan setin yapımında çalışmışlardı. Yine Eski Kastilya’da Hristiyanlar’ın yaptıkları kılıç yapma mesleğini Sarakusta’daki Moriskolar da yapmışlardı. Dericilik, demircilik işlerinin çoğunu ellerinde bulunduran Moriskolar’ın yaptıkları bir diğer meslekte havai fişek ürettiydi. Extramadura bölgesindeki Moriskolar ise Hristiyanlara ait tarlalarda ziraat işleriyle uğraşmışlardır. Çiftçilik yapan Morikolar çok çalışmalarına rağmen kendilerine yetecek kadar ücret almamışlardır.

Birçok mesleği icra eden Moriskolar’ın en az yaptıkları meslekler arasında çobanlık, balıkçılık, odunculuk, avcılık ve kömürcülük yer almıştır. Moriskolar’ın okuma yazma oranı Hristiyanlar’dan yüksek olduğu için az sayıda da olsa onlar arasında eczacılık, noter, tabip ve yazar bulmak mümkündü. Ortaçağ’dan sonra tabiplik konusuyla ilgili bilgiler fakülteler tarafında verilmeye başlanınca oralara gitmeye başlamışlardı. Bu durum, Hristiyanlar’ın tepkisini çekse de çaresiz durumda kalan Hristiyanlar, halk arasında bu konuda ehliyetli olduğu bilinen Moriskolar’a başvurmaktan geri kalmamıştır. Pachet veya Pachete isimli doktor Morisko engizisyon tarafından bir cini olmakla suçlanmıştır⁷⁹.

İspanya’nın Müslümanlar’ın yönetiminde olduğu tarihlerde Endülüs Müslümanları, pahalı evlerde, malikanelerde ve villa tipi meskenlerde ve köylerden daha çok şehirlerde oturmayı seven insanlardı. III. Abdurrahman tarafından yapılan ez-Zehra Sarayı, Ibn Amir tarafından yapılan el-Zahirah Sarayları bunlara güzel birer örnektir. İbn Amir yönetiminde iken Kurtuba’da 1600 cami, 900 halk hamamı, 213.077 ev, zenginlerin, vezirlerin ve ordu komutanı gibi toplumun ileri gelenlerinin oturdukları 60.300 villa, 80.455 dükkânın olduğu ve 1.000.000 insanın yaşadığı kaydedilmiştir. Bu dönemde, Kurtuba kütüphaneleriyle, Mâleka şarkılarıyla ve İşbîliye ise muzikal enstrümanlarıyla meşhurdu⁸⁰. Fakat Müslümanlar’ın Hristiyanlar’ın yönetimine yaşamaya başlamalarından sonra bu durum değişmiştir. Cimrilikle itham edilecek kadar

⁷⁹ Ortiz-Vincent, *Historia de los Moriscos*, s. 120-124.

⁸⁰ Anwar, Chejne,

mütevazi evlerde, iç kesimleri dışa nazaran lüks olan tahta ve ahşaptan yapılan evlerde yaşamaya başlamışlardır⁸¹.

Hıristiyanlaştırılma sürecinde çocuklarına İslâmî eğitim veren ve aile kurumunu ayakta tutmaya çalışan⁸² kadınların sosyal hayatta önemli yerleri vardı. Maria de Hocahar isimli kadın 1577 yılında çocuklarına İslâmî dualar ve Müslümanlar'a ait gelenek ve görenekleri öğrettiğini itiraf etmişti. Yine 70 yaşlarındaki Inéz de Soto isimli kadın 6 adet Kur'ân-ı Kerîm'le alâkalı kitabı yanında bulundurmakla suçlanmıştır. Aynı yaşlarda olan Angela Hernández la Hardona isimli Morisko kadın ise evini bir cami gibi yaptığı ve burada İslâmî konularla ilgili sohbetlerin yapıldığı bir mekâna çevirdiği gerekçesiyle yargılanmıştır. Fakat kadınların sokakta yalnız, cenazelerin arkasından yürümelerine ve mezarlıkları ziyaret etmelerini izin verilmezdi. Taciz edilmelerine sebebiyet vereceği için gardiyan olmalarına, fesada sebep olacakları için kiliselere gitmelerine müsaade edilmemiştir. Bunların dışında serbestçe hareket eden kadınlar, toplumun her katmanında yerlerini almışlardır. Ayrıca, dikkate değer bir husus ise, Moriskolar'ın Hıristiyan bir kadınla evlendiği zaman onun kendi inançları doğrultusunda yaşamasına izin vermesi olmuştur.

Yıkanmaya ve temizliğe düşkün olan Moriskolar'ın yaşadıkları şehirlerin vazgeçilmez yapıları arasında şahsî ve umumî hamamlar yer almıştır. Umumî hamamlara kadınlar sabahları, erkekler ise öğle üzeri kabul edilmişlerdir. Hamamların Moriskolar'ın İslâmî örf ve âdetleri yerine getirdikleri mekânlar olarak gören İspanyol yönetimi onların tamirâtı ve yeniden yapılmasına karşı çıkmıştır. Bu sebeple 12 Eylül 1532 tarihli kraliyet fermanı Moriskolar'ın hamam işletmecisi olmalarını, pazar ve bayram günleri ayinden önce yıkanmalarını yasaklamıştır.

Eğlenceye de düşkün olan Moriskolar, müzik ve dansı, tavla ve satranç oynamayı severdi. Binicilik, atıcılık ve avlanmayı spor olarak yaparlardı. Moriskolar yemek yerken sandalyeye oturmayıp yere oturmayı İslâm'ın bir göstergesi olarak kabul ediyorlardı. Muasır İspanyol müelliflerinden biri olan Aznar Cardona Moriskolar'ın yerde yemek yemelerini, hasır üzerinde yerde yatmalarını ve Kuzey Afrika'da yaygın

⁸¹ Ortiz-Vincent, *Historia de los Moriscos*, s. 125.

⁸² Abdülcelil et-Temîmî, agm, 42; Doncel, agm, s. 20.

olarak ırmıklı buharla pişen yemek türlerinden biri olan küsküs yemeğini yemelerini onların Müslüman olduklarının göstergesi kabul edildiğini kaydeder⁸³.

5.3 Moriskolar'ın Sosyal Hayatta Karşılaştıkları Zorluklar

Moriskolar gündelik hayatta Hristiyan komşuları, yöneticileri ve din adamlarıyla çeşitli sorunlar yaşamışlardır. Bu konuların başında ise, Moriskolar'ın bir türlü Hristiyan âdet ve geleneklerini benimsememeleri gelmiştir. İnigo Herrero isimli Morisko'nun başına gelenler bunun göstergesi olmuştur. Karısı, tarafından engizisyon mahkemesine şikâyet edilmiş, kadın şikâyet gerekçesinde kendisinin Hristiyan bir aileye sahip olması sebebiyle kocası tarafından köpeğe benzetildiğini, yatağının başına asmış olduğu haçı kocasının kırmak istediğini ve diğer dinî faaliyetlerinin kocasını son derece kızdırdığını ileri sürmüştür. Arcos şehrinde yaşayan Juan Grande isimli bir başka Morisko, 1569 tarihinde komşusu tarafından domuz yağıyla kızartılmış yumurtayı yemeyi reddettiği için engizisyon mahkemesine sevk edilmişti. Francisco Cordova isimli bir başka Morisko ise, komşusu tarafından ramazan ayında yemeğe davet edildiğinde başka bir yerde yemek yediğini ifade ederek bu daveti reddetmiştir⁸⁴.

Moriskolar'ın gerçek kimlikleri bazen kızgınlıkları anında ortaya çıkmıştır. Mesela, Tuleytula'da yaşayan Isabel isimli Morisko kadın kızgınlık anında Müslümanlar'ın akîdesinin Hristiyanlar'ın akîdesinden üstün olduğunu ifade etmiştir. Madrid'te yaşayan yine Isabel isimli bir başka kadına bazılarının "Arap köpeği" diye küfretnmeleri karşısında kadın: "Evet ben Arabım, annem ve babam da Arap'tılar ve Arap olarak öldüler, ben de Arabım ve Arap olarak öleceğim" diyerek cevap vermiştir⁸⁵.

Moriskolar daha önce de ifade edildiği üzere abdest almak ve namaz kılmak konusunda toplum içerisinde ciddi sıkıntılar çekmişlerdir. Hristiyanlar'ın ibadetlerini yapmalarına engel olması sebebiyle de Fatiha sûresindeki "dallin"den maksadın Yahudi ve Hristiyanlar olduğuna inanıyorlar, Allah'tan her gün onların yolundan kendilerini uzak tutmasını istemişlerdir.

⁸³ Cardaillac, *Moriscos y Cristianos*, s. 20, 25.

⁸⁴ Cardaillac, *Moriscos y Cristianos*, s. 20, 25.

⁸⁵ Temîmî, agm, 43.

Juan Almerique isimli Morisko domuz etini ve yağını yemeği, domuz yağıyla pişen yemekleri yemekten kaçındığı yapılan tahkikten sonra anlaşılmıştır. Ayrıca, engizisyon tarafından yapılan bazı araştırmalarda domuz etinin köpeklere yedirildiği bilhassa, Morisko kadınlarının hiçbir surette domuz etini ve yağını kullanmadıkları ortaya çıkmıştır. A. Hernando de Chinhilla isimli Morisko ise, İslâm inancına sahip olduğu ve o dine ait bazı gelenek ve göreneklere yaptığı gerekçesiyle engizisyon tarafından suçlanmıştır⁸⁶. Çocuklarının dinî konuları öğrenmeleri için bütün imkânlarını seferber eden Moriskolar, bu nedenle engizisyon mahkemesine sevk ediliyorlardı. Bunlardan biri olan Geronimo de Rojas isimli Morisko çocuklarının Hristiyanlar'ın arasında İslâmî eğitim aldıklarının anlaşılmaması için önlem almıştır⁸⁷.

Moriskolar'ın sosyal hayatlarını zindana çeviren engizisyon mahkemesi, komşularından istifade ile onların ispiyon edilmelerini sağlamaktaydı. Mâleka'da yaşayan Juana isimli bir kadın merdivenlerden su taşıırken ayağı takılıp tökezleyinde farkında olmadan ağzından “Ya Muhammed” sözleri duyulmuş, bu nedenle engizisyon mahkemesi tarafından mahkûm edilmişti. Deza şehrinde Ana de Almoravi isimli kadın dinî bir tören esnasında papazlardan birinin başında büyük bir haçı taşıdığını görünce: “Ey Allah'ım bu ne kadar büyük bir Mesih, O'nu nasıl taşıyabiliyor” deyince engizisyon mahkemesi tarafından kilise ve dinî değerleri alaya almakla itham edilmiştir (1570). Tuleytula'da oturan Diego Hernandez isimli Morisko'yu üst kattaki Hristiyan kadın komşusu onu gizlice dinleyip engizisyon mahkemesine şikâyet edince, Hernandez mahkemede kendisini savunarak kadının şahsına karşı düşmanlık beslediğini şahitler göstererek ispat etmiş ve daha sonra da mahkeme tarafından sertbest bırakılmıştır.

Moriskolar üzerindeki toplumsal baskı onların toplamda çift kimlikli olarak yaşamalarına sebep olmuştur. Bu duruma örnek olarak, tarımla ve üzüm yetiştiriciliğiyle uğraşan bazı Moriskolar'ın uygulamaları gösterilmiştir. Tuleytula şehrinde mahkemeye intikal eden bir davada bir Morisko'nun üzüm yetiştiriciliği yaptığı, yetiştirdiği üzümlerden şarap imal ettiği, fakat onun şarap içmediği, Müslüman olduğunu gizlemek maksadıyla böyle hareket ettiği tespitine yer verilmişti⁸⁸. Horcaja'da yaşayan Vala Nuñez isimli şahıs, domuz etini murdar kabul ettiği için yememiş, şarabı ise şeytanın fiili olarak düşündüğü için içmemiştir. Söz konusu şahıs çocukları eve

⁸⁶ Doncel, agm, s. 17.

⁸⁷ Cardaillac, *Moriscos y Cristianos*, s. 24.

⁸⁸ Cardaillac, *Moriscos y Cristianos*, s. 32.

döndüğünde, çocuklarının ağızlarını kontrol etmiş, şayet içki içtikleri ve domuz eti yediklerini tespit etmesi durumunda onlara atalarının bu tarz şeylerden kaçındıklarını ifade etmiştir. Isabel la Gorda isimli kadın komşularının kendisine yedirdikleri domuz etini eve dönünce parmaklarını ağızına götürerek kusmak suretiyle çıkarmıştır⁸⁹.

Moriskolar'ın sosyal hatta olumsuz etkilendikleri bir diğer hadise ise İspanya'yı müsâmahasız bir ülke hâline getiren unsurlardan biri olan Limpieza (saf kan) meselesi olmuştur. Bu mesele, XVI. asrın sonlarına doğru Yahudi ve Moriskolar'ın soyundan geldiği tespit edilen kişilerin liseler, üniversiteler, dinî ve askerî kurumlar, engizisyon mahkemesi ve yerel yönetimlerdeki bazı mevkilere gelmelerinin tamamen yasaklanması şeklinde kendini göstermiştir. Bu durum, başarılı olan Moriskolar'ın devlet dairelerine girişlerini ve Hristiyan toplumla entegrasyonlarını engellemiştir. Hristiyanlar'ın Moriskolar'ı saf kan meselesine önem vermelerinin arka planında Moriskolar'ın Hz. İsmail'in soyundan geldikleri düşüncesi yer almıştır. Hz. İsmail'in bir kölenin oğlu olduğunu düşünen Hristiyanlar, kendi atalarının hür ve asil birisi olarak gördükleri Hz. Yakup olduğunu ifade etmişlerdir. Bu nedenle, hür ve asil olanların dışındakilerin devler vazifelerinde görev almaları engellenmiştir. Bilbao belediyesindeki vazifeler için bu şart konulmuştur⁹⁰. Fakat, bu katı kural her tarafta aynı derecede uygulanmamıştır. Mesela, Tuleytula'daki Santa Maria Dominiken Koleji'nde bütün ilahiyat ve fen öğrencilerinde bu şart aranırken, Gırnata katedral ve eğitim kurumlarında aranmamıştı. Yine V. Carlos, bu konuyla ilgili olarak 1533 yılında engizisyon genel başkanına bir mektup yazarak asil Morisko ailelerinden gelen şahısların devlet idaresinde ve dinî kurumlarda görev almalarını istemiştir. Bu mektup sonrasında Gırnata'da Venegas ailesinden gelenler devlet kademelerinde önemli görevlere getirilmişlerdir⁹¹.

Moriskolar, Hristiyanlar tarafından önemli gerekçeler olmadan eleştirilmişlerdir. Hristiyan halk, Moriskolar'ın çok çocuk sahibi olmalarından, çok kazanmalarına rağmen az harcamalarından rahatsızlık duymuştur. Moriskolar'a olan kin ve nefreterleri sebebiyle toplu vaftiz törenlerinin düzenlenmesi için yönetim kademelerine ve kilise çevrelerine baskı yapmışlardır. 1569'da Granada hapisanesinde yaşanan bir hadise, Hristiyanlar'ın Moriskolar'a olan bu kin nefretinin geldiği boyutları

⁸⁹ Cardaillac, *Moriscos y Cristianos*, s. 31.

⁹⁰ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 196-197.

⁹¹ Ortiz-Vincent, *Historia de los Moriscos*, s. 132.

göstermektedir. Mahkemeye çıkarılan 110 Morisko, mahkeme esnasında çıkan bir kargaşada Hristiyanlar'ın saldırısına maruz kalmış, Moriskolar'ın hepsinin öldürülmesiyle sonuçlanmıştı. İçlerinde toplumun ileri gelen din adamları ve zenginlerinin de bulunduğu bu grubun mallarına devlet el koyarak, bu malların satışından 80.000 duka altın gelir elde etmişti. Bu kargaşada Hristiyanlar'ın 5'i ölmüş, 17'si yaralanmıştı.

Moriskolar'ı huzursuzluğa sevk eden bir diğer konu ise, kilise ayinlerine katılmalarının zorunlu tutulması olmuştur. Kilise ayinlerine katılımın zorunlu tutulması, katılmayanların cezalandırılması, sosyal hayatlarını olumsuz etkilemiştir. Fakat onlar, kilise kurallarına uymamak için her türlü bahenenin ardına sığınmışlar katıldıklarında ise pasif bir şekilde karşı çıkmışlardır. Kendilerinden İncil'den kısımlar okunmaları istendiğinde okumayı bilmediklerini bu konuda yardıma ihtiyaçları olduğunu ifade etmişlerdir. Âyinlerin başlangıcında kilisede yerlerini almışlar, fakat kilise papazını dinlemeden gözden kaybolup, ayin sonuna doğru kiliseye dönmüşlerdir. Ayrıca, kilisede haç çıkarma ve “kutsal su” yu içmeye yanaşmamışlar, vaaz esnasında kendi aralarında gülmek ve konuşmakla vakit geçirmişlerdir. Moriskolar'ın Katolik dinine ve din adamlarına mustehzi davranmaları, sık sık din adamlarının tepkisine yol açmıştır⁹². Katolik dininin icaplarını yerine getirmedikleri gibi, onları hakkıyla öğrenmemişlerdir. Bu örneklerden biri olarak Andres de Mendoza isimli Morisko gösterilmiştir. Bu şahsın haç çıkarma, dua yapma ve dinin akîdelerini bilmediği engizisyon kayıtlarına geçmiştir.

Hristiyanlar'ın Moriskolar'a bakışı genel olarak düşmanlık temelinde olmuştur. Fakat, yıllar geçse de yeterince asimile edilemeyen Moriskolar'a toplumun her katmanı aynı derecede düşman olmamıştır. Mesela, Gırnata savaşında (1568-1570) İspanyol kuvvetlerinin komutanı olan Don Juan'ın yardımcılarında Navas de Puebla isimli şahıs, Moriskolar'la barış içerisinde yaşayabilecekleri düşüncesinde olduğu belirtilmiştir. Bu düşüncesini hayata geçirmek için 1570'te sürgüne tâbi tutulan Morisko çocuklarının köleleştirilmemeleri için çalışmalar yaparak, onlara kalabilecekleri meskenler yaptı.

İspanyol devlet kademelerinde de Moriskolar'a bakışta bazı farklılıklar mevcuttu. İspanyol ordu komutanlarının bakışı genel olarak, Moriskolar'ın bir isyana

⁹² Cardaillac, *el-Moriskiyyûne'l-Endelüsiyyûne'l-Mesihîyyûn*, s. 40.

sebeup olacak şekilde baskı altında tutulmamaları şeklindeydi. Dolayısıyla isyan etmelerine sebep olacak uygulamaların yapılmasına taraftar değillerdi. İspanyol bürokrasisi ve kilise çevreleri kanunların kullanılarak Moriskolar'ın mallarına el konulması amacındaydılar. Bilhassa, sürgün kararlarından sonra Moriskolar'ın mallarını ucuza kapatmaları -ki 1559-1569 yıllarında toplu istimlâk yapıldı-, hapis, idam ve diğer suçlar suçlardan elde ettikleri gelirlerle mahkeme memurları ve din adamları zamanla çok zengin oldu. Bu iki grup gelirlerini artırmayı istediklerinde Moriskolar'ın evlerine silâh koyarak onları suç üstü yakalanmaları için çeşitli komplolar içerisine girdikleri de oldu⁹³.

Moriskolar'ın aile fertleri arasında da zaman zaman ihtilâflar zuhur etmiştir. Bu ihtilâfların sebeplerinden biri, aile fertlerinden bazılarının din değiştirmesiydi. Ailesini engizisyon mahkemesine İslâmî gelenek ve görenekleri yaptıkları gerekçesiyle ihbar eden bir genç kız aile bireyleri tarafından zehirlenerek öldürülmüştü. Bu sebeple, kardeşi ve amcası yakılarak idam edilmişlerdir. Angela isimli Morisko'nun karısı Hristiyanlığa geçip din değiştirdiğinde, yakınları tarafından yeniden Müslüman olması için ikna faaliyetleri sonuçsuz kalınca, kardeşi tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür⁹⁴. Bunun gibi, birçok defa aileler çocuklarının batıl dinî bırakıp hak dine yeniden gelmeleri konusunda ısrarcı olmuşlardır.

5.4 Aljamiado Literatürü

Aljamiado, Endülüs'te XVII. yüzyılın başlarına kadar konuşulan ve Arap harfleriyle yazılan İspanyolca manasına gelir. Araplar, Kuzey İspanya'daki Galicia, Kastilya, Aragon ve Katalonya gibi bölgelerde konuşulan İspanyolca ile Portekizce'ye, genel anlamda da İspanyolca'nın yerine el-acemiyye "acemce" (yabancı dil) adını vermişlerdir⁹⁵. Daha sonra el-acemiyye kelimesi İspanyolca'ya girerek "Aljamia" şeklini almış ve daha sonraları da İspanyollar'ın dışında kalan Müslümanlar'ın ve Yahudiler ile Arap kültürünü benimsemiş İspanyollar'ın konuştukları, Arap harflerle yazılan melez İspanyol lehçesini adlandırmak için kullanılmıştır⁹⁶. "Ajam" kelimesinin

⁹³ Ortiz-Vincent, *Historia de los Moriscos*, s. 129-142.

⁹⁴ Abdülcelil et-Temîmî, Vâkiu ve'l-Mustakbelu bahsu □an Târîhi'l-Moriskiyyin el-Endelüsiyyîn, *Las Practicas Musulmanas de Los Moriscos Andaluces* (1492-1609), Zagan: 1991, s. 46-47.

⁹⁵ C. F. Seybold, "Aljamia", *İA*, I, 359.

⁹⁶ Sargon Erdem, "Aljamia", *DİA*, II, 465.

türevi olan “Ajamiyyah”, soyu Arap olmayanları ifade etmek için kullanılmıştır⁹⁷. Bu lehçeyi sadece Moriskolar değil, Araplaşmış İspanyollar, Yahudiler ve İspanyollaşmış Araplar da kullanmışlardır⁹⁸.

Bilindiği üzere Gırnata’nın işgali öncesinde Müslümanlar’ın âdet ve geleneklerini taklit eden ve günlük yaşamlarında onlara benzemeye çalışan Hristiyanlar’a “Müsta’rib” (Mozarap) deniliyordu. İşgal sonrasında yayımlanan fermanlarla Moriskolar’ın Arapça yazma ve konuşmalarına yasak getirilince zamanla birçok Müslüman Hristiyanlar’ın örf ve âdetlerini taklid etmeye başladı. Bu gibi Hristiyanlaşmış Müslümanlar daha sonra “Mudejar” ismiyle anılmaya başlandılar. Gün geçtikçe İslâm’a ve Müslümanlar’a ait yaşam tarzının tamamen kaybolacağını, Arapça’nın uzun süre konuşulamaması sebebiyle unutulacağını ve bu sebeple dinî geleneklerini yerine getiremeyeceklerini düşünen bir kısım eğitilmiş Morisko İspanyol lehçesiyle “Aljamiado” eserler yazdılar. Bu şekilde eserleri yazanların muhtemelen dinî eğitim veren eğitmen ve öğretmenlerdi⁹⁹. “Textos Aljamiados” ismi de verilen bu eserler, İspanyolca’nın Arap harfleriyle nasıl gösterildiği, dil ve ses bakımından İspanyolca’nın durumunu öğrenmek bakımından önemlidir.

Aljamiado eserlerini yazanlar, Moriskolar’ın çoğunun Arapça’ya unuttuklarının farkındaydılar. Ailelerinden öğrendikleri bazı Arapça duaları okuyabiliyorlardı, fakat bu duaların anlamlarını bilmiyorlardı. Bu sebeple Arapça bilen Matheo Perez isimli Morisko hem Arapça’nın öğretilmesine çaba sarfediyor hem de İspanyolca’ya çeşitli dinî metinleri tercüme ediyordu. İslâm dininin bilinmesi, öğretilmesi, cehaletin tanınması ve bilinmesi, dosdoğru yolun ve Resulullah’ın sünnetinin anlaşılması, haram ve helâl konularının öğrenilmesi ile Hristiyan akaidinin hatalı olduğunun¹⁰⁰ bilinmesi amacıyla yazılan Aljamiado eserler Hristiyan yönetimindeki Moriskolar’ın dinî ve kültürel yaşamlarıyla alâkalı iki kaynaktan (diğeri engizisyon mahkeme kayıtları ve devlet arşivleri) biriydi¹⁰¹.

⁹⁷ Anwar G. Chejne, *Muslim Spain: it's History and Culture*, Minneapolis: The University of Minnesota, 1974, s. 376.

⁹⁸ Erdem, “Aljamia”, *DİA*, II, 465.

⁹⁹ Chejne, s.376.

¹⁰⁰ Cardaillac, *Moriscos y Cristianos*, s. 73.

¹⁰¹ Mâmî, agm, s. 151.

Moriskolar'ın dinî yaşamlarıyla alâkalı kıymetli bir eser telif eden Pedro Longas, Aljamiado metinleri kullanarak eserini hazırlamış¹⁰² ve 1462 yılında Segovia müftüsü olan ve Hristiyanlar'ın arasında yaşamını devam ettiren İsa b. Cabir'in yazdığı "Kitâbü's-Salâvati'l-Sünni" isimli eserinden de istifade etmiştir¹⁰³. İsa b. Cabir'in eseri, Endülüs Müslümanları'na baskıların başlamadığı, fakat binlerce Müslüman'ın Hristiyan yönetiminde yaşamaya başladıkları bir dönemde yazılmıştır. Dolayısıyla Gayrı İslâmî bir yönetimde yaşayan Müslümanlar'ın dinî hayatlarını anlama konusunda önemli bir kaynak olmuştur.

Bu eserlerin ne zaman ortaya çıktıkları konusunda kimi araştırmacılar XV. asrın sonlarını, göstererek 1492 yılından itibaren Müslümanlar'ın Hristiyanlar'la karışık bir şekilde yaşadıklarını ve gizlice bu eserleri yazdıklarını ifade ederken, bir kısmı ise XVI. asrın sonlarını işaret etmiştir¹⁰⁴. Bu eserlerin Gırnata işgalinden önce de var olduğu ileri sürülse¹⁰⁵ de bu tarihlerde Arapça'nın yasaklanmamış olduğu göz önüne alındığında Aljamiado eserlerin 1492-1609 yılları arasında yazıldığını söylemek mümkündür.

Aljamiado eserlerin genel muhtavesına bakıldığında; Kur'an nüshası olanlar, Peygamberimizin hayatı ve sahabilere vaazları, İslâm dininin sosyal hayatı tanzim eden kuralları, kültürel (bilhassa tıp ile alâkalı olanlar) konulu eserlerdi. Bu metinler sosyal, dinî ve psikolojik sebeplerle yazılmış olsalar da etrafı düşmanlarla çevrili bir topluluğun entelektüel bakış açısını yansıtmışlardır. Aljamiado eserlerin bir kısmı ise İslâm dininin Hristiyanlığa üstünlükleri ile verâset konularını kapsamıştır. Hikâyemsi olarak anlatılanlardan, yazıldıkları dönemin dinî, ahlakî ve sosyal yapısıyla ilgili birçok malûmatı öğrenmek mümkün olmaktadır¹⁰⁶. Edebî yönleri fazla kuvvetli olmadığı ifade edilen Aljamiado eserlerin arasında *Poema* veya *Historia de José* (Alhadits de Yusuf; XVI. asır), *Na't-ı Nabavî* ve Aragonlu Muhammed Ramandan'ın Büyük İskender'i konu alanı dikkate değer olanlarıdır¹⁰⁷. Moriskolar Arapça eserlerin yanında İspanyolca yazılmış eserleri de Aljamiado diline tercüme etmişlerdir.

¹⁰² Patrik Harvey, agm, s. 147.

¹⁰³ Viycars, s. 152; Mâmî, agm, s. 153.

¹⁰⁴ Karşılaştırma için bk. Viycars, s. 152-153.

¹⁰⁵ Mâmî, agm, s. 152.

¹⁰⁶ C. F. Seybold, "Aljamia", *İA*, I, 359; Chejne, s. 377; Temîmî, agm, s. 47.

¹⁰⁷ C.F.Seybold, "Aljamia", *İA*, I, 359; Türk Ansiklopedisi, MEB, II, 105.

Moriskolar bu eserleri yanlarında gizlice bulundurup okumuşlardır. Kastilya’da 1541 yılında Mariana Franco isimli Morisko kadında, Moriskolar’ın fakihlere sordukları soruların cevaplarını ihtiva eden bir Aljamiado metin bulunmuştu. Aynı şekilde Guadalajara’da Brianda Suarez isimli Morisko kadına Arapça duaları muhtevî İspanyol harfleriyle yazılmış bir Arapça eseri okuduğu engizisyon tarafından tespit edilmiştir¹⁰⁸. Aragon bölgesindeki Albeta şehrinde yaşayan Rodrigo el Rubio isimli Morisko’nun yanında 1567 yılında Arapça yazılmış el yazması bir kitap engizisyon tarafından ele geçirilmiştir. Guadalajara şehrinde oturan Brianda Suarez isimli kadının komşularına Aljamiado diliyle yazılmış Arapça dualarını ihtiva eden bir kitap okuduğu engizisyon mahkemesi tarafından ele geçirilmiştir. Matheo Perez isimli şahsın Arapça Kur’an okuyarak arkadaşlarına tefsir yaptığı tespit edilince, yanında Aljamiado metinler bulunmuştur.

Son sürgün tarihine kadar (1609) bu tarz kitapları ellerinde bulunduran Moriskolar’dan biri de Benisanete kasabasında yaşayan İbrahim isimli Morisko’ydu. Onun evinde Kastilya dilinde yazılmış, Hristiyanlar’ı küçümseyen ve İslâm dininin emirlerini anlatan metinler bulunmuştur. Miravete kasabasından Cabosa ve Roig isimli şahısların yanında dinî emirleri ve tıpla ilgili konuları anlatan kitapları kendileri yetkililere teslim etmişlerdi¹⁰⁹. Moriskolar’ın son sürgün tarihlerinden sonra Aragon ve Belensiye bölgelerinde Moriskolar’ın boşaltılmış evlerinde bu tarz metinler ve kitaplar bulunmuştur.

Sarakusta’ya bağlı Almonacid de la Sierra kasabasında 1884’de bir evin restorasyonu büyük miktarda el yazması Aljamiado metinleri bulunmuştur. Bu el yazma eserler evin inşası sırasında tavana gizlenmişti. Bu el yazma eserlerin bir kısmı bu tarihte çocuklar tarafından yakıldı, bir kısmı ise Pablo Gil isimli Aljamiado koleksiyoncusu tarafından satın alınmıştır. Bugün Biblioteca Nacional ve Biblioteca de la Junta de Madrid’ de bulunan kütüphanede Aljamiado diliyle yazılmış el yazmaları mevcuttur¹¹⁰. Moriskolar’ın son dürgün tarihleri olan 1609’dan sonra Aljamiado eserler hem Afrika’da hem de İspanya’da ortadan kalkmıştır.

¹⁰⁸ Cardaillac, *el-Moriskiyyûne’l-Endelüsiyyûne’l-Mesihîyyûn*, s. 70.

¹⁰⁹ Cardaillac, *el-Moriskiyyûne’l-Endelüsiyyûne’l-Mesihîyyûn*, s. 70.

¹¹⁰ Chejne, s. 379.

6. OSMANLI-ENDÜLÜS İLİŞKİLERİ

6.1 Gırnata İsyanı (1568-1570) Öncesindeki İlişkiler

XV-XVI. asırlara bakıldığında İslâm tarihi açısından iki önemli gelişmenin yaşandığını görmek mümkündür¹. Bunların ilki, Osmanlı Devleti'nin bir cihân devleti olarak tarih sahnesine çıkması, diğeri ise sekiz asırdır Avrupa'da Müslüman yurdu olan Endülüs'ün kaybedilmesidir. Osmanlı Devleti, hâkimiyet alanını genişletmek için Balkanlar'da, Akdeniz'de ve Afrika Kıtası'na yerleşmeye başlamıştır. Avrupa'da Viyana kapılarına dayanmış, Akdeniz'e Kıbrıs'ın alınmasıyla önemli bir güç olarak yerleşmiştir. Aynı dönemde İberik Yarımadası'nda, Endülüs Müslümanları'nın son kalesi durumundaki Benî Ahmer Devleti'nin başkenti olan Gırnata'nın Hristiyanlar tarafından işgal edilmesi, Endülüs'teki sekiz asırlık İslâm hakimiyeti nihâyete erdirmiştir. İşgalin ardından (yaklaşık 7 yıl sonra) Katolik İspanya krallığı vaat ettiği ve garanti altına aldığı anlaşmanın maddelerine sadakat göstermeyerek hâkimiyeti altında bulunan Müslüman topluluğa her türlü zulmü reva görmeye başlamıştır. Bu aşamadan sonra şiddetli asimilasyon (dînî, siyâsî, sosyal ve kültürel) politikalarına maruz bırakılan Endülüs Müslümanları tabiatıyla dönemin en güçlü İslâm devleti olan Osmanlı Devleti'nden yardım istemeye yönelmiştir².

Osmanlı Devleti, bir taraftan Endülüs Müslümanları'nın yardım çağrılarına bigane kalmayıp doğrudan yardımlarda bulunmaya çabalarken, diğer taraftan da Kuzey Afrika'ya yerleşmeye başlayarak, bu bölgelerde giderek artan İspanyol saldırılarını engellemeye çalışmıştır. Daha sonra görüleceği üzere Osmanlı Devleti'nin buradaki faaliyetleri, genelde Avrupa Hristiyanlığı'nın mânevî birliği, özelde ise İspanyol topraklarının güvenliği için bir tehdit olarak görülmesine sebebiyet verecektir³. Avrupa'nın bu tehdit algılamasında, Osmanlı Devleti'nin bu dönemde Viyana kapılarına dayanmasının ve Akdeniz'i bir Türk gölü haline getirme çabalarının önemli bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

¹ Mehmet "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", *İslâmî Araştırmalar*, XII/3-4 (1999), s. 283.

² Diego Hurtado de Mendoza, *Guerra de Granada* (haz. Benito Monfort), Valencia: Libreria de Mallén y Berard, 1830, s. 78.

³ Abdülcelil et-Temîmî, "el-Halfiyyetü'd-dîniyye li's-sırâi'l-İsbâniyyi'l-Osmanî ale'l-Eyâlâti'l-Mağribiyye fi'l-karni's-sâdisi aşer" (çev. Mehmet Özdemir), *İslâmî Araştırmalar*, XII/2 (1999), s. 181.

Çalışmamızın bu bölümünde Osmanlı Devleti ile Endülüs Müslümanları arasındaki ilişkilerin başlangıcı ile Osmanlı'nın Endülüs Müslümanları'na yardımları konularını kısaca özetledikten sonra, çalışma konumuzu asıl ilgilendiren tarafla "Osmanlı Devleti'nin Gırnata İsyanı'ndaki Etkisi" ve bu etkinin sonuçlarını ortaya koymaya çalışacağız.

Osmanlı Devleti'nin Endülüs Müslümanları'yla ne zaman ilgilenmeye başladığı meselesi araştırmacılar arasında ihtilâf konusudur⁴. Kimi araştırmacı, bazı Kastilya beylerinden oluşan bir heyetin birtakım anlaşmalar yapmak için 1439 yılında Gırnata'ya geldiğinde bu heyetin içerisinde bir Türk subayının da mevcut olduğu bilgisine yer verir⁵. Bazı araştırmacılar ise İstanbul'un 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesinin Endülüs Müslümanları arasında büyük yankı uyandırdığını, Reconquista sebebiyle içerisinde bulundukları zor durumdan Fatih Sultan Mehmet'i haberdar etmek için 1477 yılının ortalarında ona bir elçi gönderdiklerini kaydederek ilişkilerin başlangıcını 1477 olarak gösterirler⁶. Ancak, bu konuda yapılan araştırmaların çoğuna göre Osmanlı-Endülüs ilişkileri II. Bayezid döneminde başlamıştır. Gırnata şehri işgal edilmeden önce 1486-1487'de Gırnata'nın son hükümdarı XII. Muhammed Ebû Abdullah es-Sagîr yardım istemek maksadıyla, Müslümanlar'ın İspanyol yönetimi altında yaşadıkları zorlukları bir feryadnâme ile

⁴ Osmanlı Endülüs ilişkilerini ele alan ilk çalışma bildiğimiz kadarıyla Efdaleddin Bey tarafından yapılmıştır; bk. Efdaleddin Bey, "Bir Vesîka-i Müellim", *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, sy.1-6 (1329/1911), s. 230; Ayrıca Osmanlı-Endülüs Müslümanları arasındaki ilişkiler için bk. Andrew C. Hess, Andrew C., "The Moriscos An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain", *The American Historical Review*, LXXIV/1, October 1968, 1-25.

⁵ J.E.López de Coca Castañer "Mamelucos, Otomanos y Caída del reino de Granada", *En La España Medieval*, sy. 28 (2005), s. 230.

⁶ Aziz Samih İlter, *Şimali Afrikada Türkler*, İstanbul: Vakit Gazete Matbaa Kütüphanesi, 1936, s. 52; Abdülcelil et-Temîmî, "Risâle min ahâlî medîneti'l-cezâir ile's-Sultân Selîm el-Evvel", *el-Mecelletü't-Târîhiyye el-Mağribiyye*, sy.6, Tunus 1975, s. 116; Ayrıca konuyla alakalı tartışmalar için bk. Özdemir, "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", s. 284-285.

Osmanlı sultanına bildirmiş⁷, aynı dönemde eş zamanda bir elçilerini de Memlûkler'e göndermiştir (892/1487)⁸.

6.1.1 II. Bayezid Dönemi (1481-1512) İlişkileri

Endülûs Müslümanları, içerisinde bulundukları zorlukları bir mersiye (ağıt) ile Osmanlı padişahı II. Bayezid'e bildirmişlerdir. Bugün elimizde tam metni bulunan mersiye'nin⁹ ilk beyitleri şu şekilde başlamaktadır: “Çıkan iner, kalkan düşer, her yükselişin var bir sonu. Niçin bunca gurur maldan, mülkten, addan sandan insanoğlu. Nerede de bana, o taçlı hükümdarları Yemen'in? De bana, onların taçlar içinde bile taç olan taçları ne oldu?” Endülûs Müslümanları'nın bu ilk yardım talebine Osmanlı Devleti'nin dahilî meselelerle uğraşması¹⁰ (Cem Sultan meselesi)¹¹, Memlûklerle olan ihtilâf ve Osmanlı'nın İspanya'ya¹² müdahale edecek kadar güçlü bir donanmaya sahip olmaması¹³ gibi nedenlerle somut bir karşılık verememiştir. İkinci yardım başvurusunda ifade edildiği gibi II. Bâyezid, Kral Fernando'ya gönderdiği bir mektup da baskıların kaldırılmasında tesirli olmamıştır. Her ne kadar bu ilk yardım talebinden sonra, Osmanlı Devleti'nin Kemal Reis komutasında bir donanmayı İspanyol sahillerine gönderdiğini kaydedilirse de¹⁴, Osmanlı Devleti'nin 1501 yılından sonraki ikinci yardım

⁷ Miguel Angel Ladero Quesada, *Granada. Historia de Un Pais Islámico (1232– 1571)*, Madrid: Editorial Gredos, S. A., 1989, s. 248. Ayrıca bu şiirin Endülüslü şâir Ebü'l-Bekâ Salih b. Şerif er-Rundî'ye (ö.684/1285) ait olduğu (bk. Castañer, agm, s. 232) 1212 yılında kaybedilen ve Endülûs siyasî tarihi için bir dönüm noktası olarak belirtilen İkâb savaşının kaybedilmesinden kısa bir süre sonra işgal edilen Kurtuba, İşbiliye, Dâniye gibi İslâm şehirleri için yazılmış olduğu belirtilmiştir. Abdurrahmân Şeref, *Osmanlı Devleti Tarihi* (haz. Musa Duman), İstanbul: Gökkuş, 2005, s. 136; Lütfi Şeyban, *Mudejares ve Sefarades*, İstanbul: İz Yayınları, 2007, s. 232.

⁸ Ebü'l-Berekat Zeynüddin Muhammed b. Ahmed İbn İyas (ö.930/1524), *Bedâiü'z-zühûr fî vekâi'd-dühûr* (nşr. Muhammed Mustafa), Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-âmmeh li'l-kitâb, 1982, s. 246.

⁹ Mersiye'nin aslı için bk. Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Makkarî, (ö.1041/1631), *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelûsi'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb = Urfu't-tîb fi't-ta'rîf bi'l-vezîr İbni'l-Hatîb*, (nşr. İhsan Abbas), Beyrut: Dâru Sâdır, 1988, C. IV, 486-488; Türkçe tercüme için bk. Sezai Karakoç, *İslâmın Şiir Anıtlarından*, İstanbul: Diriliş, 1985, s. 85.

¹⁰ Nebil Abdülhay Rıdvân, *Cühûdü'l-Osmâniyyîn li-inkâzi'l-Endelûs ve istirdâd fî matla*, Mekke: Mektebetü tâlibi'l-Câmii, 1988, s. 133.

¹¹ Muzaffer Arıkan-Paulino Toledo, *XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk – İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimize İlgili İspanyol Belgeleri*, Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargâh Basımevi, 1995, s. 32.

¹² II. Bayezid için bk. Turan Şerafettin, “Bayezid II”, *DİA*, V, 234-238; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005, II, 204.

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Osmanlı Tarihi : İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultân Süleyman'ın Ölümüne Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983, II, 200.

¹⁴ N. Ahmet Asrar, *Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Devletinin Dinî Siyaseti ve İslâm Alemi*, İstanbul: Büyük Kitaplık Yayınları, 1972, s. 43.

başvurusundan sonra yardım ettiği görülecektir. Bu ilk yardım talebinden sonra Osmanlılar ve Memlûkler'den somut bir yardım göremeyen Endülûs Müslûmanları, Kastilya ordusu karşısında dayanacak güçleri kalmayınca Gırnata'yı teslim etmek zorunda kaldılar (1492). Gırnata'nın tesliminden sonra kendilerine yapılan Hıristiyanlaştırma baskıları sebebiyle isyan ettiler (1499-1501). İspanyol yönetimi tarafından bu isyanların kanlı bir şekilde bastırılmasından sonra Endülûs Müslûmanları ikinci kez hem Osmanlı Devleti'nden hem de Memlûk sultanından yardım talep ettiler. Yardım taleplerini kaside şeklinde İstanbul'a gönderdiler¹⁵.

Makkarî'nin *Ezhâru'r-Riyâz*¹⁶ isimli eserinde tam metni yer alan ve 105 beyitten oluşan feryadnâmede, içerisinde bulundukları durumu anlatmışlardır. Endülûs şehirlerinin teslim sebepleriyle ilgili olarak; "Erzak ve cephane de tükendi, daha büyük felâketlerden korktuk, çaresiz teslim olduk! Çocuklarımız, kızlarımız esir edilir, işkenceyle öldürülürler diye korktuk!" ifadeleriyle açıklık getirmişlerdir. Kasidede Katolik Krallar'ın (Fernando ve İzabella) Gırnata teslim anlaşmasında Müslûmanlar'a ezan ve namaz gibi hakların verileceğini vaat ettiğinden bahsedilerek, bir süre sonra dinî ve dünyevî âdet ve geleneklerini yasakladıklarından, Hıristiyanlar'ın kutsal değerlerini çiğnediklerinden, camilerin kiliseye çevrildiğinden, mal ve mülklerine el konulduğundan ve benzeri işkencelerden geçirildiklerinden bahsedilmektedir. Ayrıca, II. Bayezid'in Katolik Krallar'a gönderdiği mektuptan ve Memlûk sultanı Kayıtbay'ın 1486-1487 yılında gönderdiği elçiden söz edilmiştir¹⁷. Beyyâzîn ve Alpujarra bölgelerinde ayaklanmaları ve bu ayaklanma sonucunda Hıristiyanlar'ın kendilerine Andireş gibi İslâm beldelerinde yaptıkları anlatılmakta, son olarak da içine düştükleri zor şartlar bir kez daha Osmanlı sultanına hatırlatıldıktan sonra, Osmanlılar'ın İspanyol Krallığı nezdinde girişimde bulunup kendilerine yardımda bulunması talep edilmektedir.

¹⁵ Osmanlı sultanına gönderilen feryadnâmede ile Memlûk sultanına gönderilen feryadnâmelerin karşılaştırılmaları için bk. Castañer, agm, s. 243.

¹⁶ Ağtın Arapça metni için bk. Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Makkari, 1041/1631, *Ezhârü'r-riyâz fî ahbâri Kādî İyâz* (nşr. Abdüsselâm Harrâs), Rabat 1978-79, I, 108-115; Bir başka Türkçe tercümesi için bk. Azmi Yüksel, "Endülûs'ten II. Bâyezîd'e Yazılan Anonim Bir Şiir", *Belleten*, LII/205, Aralık 1998, s.1575-1583; İngilizce tercümesi için bk. J. T. Monreo, "A Curious Appeal to the Ottoman Empire", *Al-Andalus*, XXXI (1996), s. 281-303; ayrıca bk. Arenal, Mercedes Garcia, *Los Moriscos*, Granada: Editorial Universidad de Granada, 1996, s. 33-41.

¹⁷ Bu mektupların içerikleri ile ilgili karşılaştırma için bk. Castañer, agm, s. 233-238.

Kasîdeden II. Bayezid'in Morisko'larla ikinci defa ilişkide bulunduğunu açıkça görebiliyoruz¹⁸. İçeriği kısaca ele alınan feryadnâmeye cevap teşkil etmesi için bu kez Osmanlı yönetimi harekete geçerek fiilî yardımda bulunmuştur. Bu amaçla, ilk iş olarak Memlûkler'le bir ateşkes anlaşması imzalayan¹⁹ II. Bayezid, bir süre sonra 1504'te²⁰ Osmanlı hizmetine giren Kemal Reis'in komutasında bir donanmayı hazırlatmış ve İspanya kıyılarına göndermiştir (1505)²¹. Kemal Reis'in komutasındaki bu donanma İspanya kıyılarını, el-Cezâiru's-Şarkıyye (Balear Adaları) ve Mâleka kıyılarını vurarak bir kısım Morisko'yu kurtarıp İstanbul ve Kuzey Afrika'ya taşımıştır²². İstanbul'a getirilen Moriskolar "Galata" ve "Balat" semtlerine yerleştirilmişlerdir²³.

Bu harekâttan sonra, Osmanlı Devleti'nin İspanyol Devleti'ne fiilî baskılarını artırdığı ve İspanyollar'ın da Akdeniz'de Osmanlı tehdidine karşı yeni tedbirler almaya başladıkları belirtilmiştir²⁴. Fakat, bu dönemde Osmanlı donanmasının İspanya ve Batı Akdeniz'e açılacak kadar yeterli imkânlarla sahip olmaması²⁵, Cem Sultan meselesinin hem içeride hem de dışarıda Osmanlı'yı meşgul etmesi, bu sırada Septe ve Tanca'nın Portekizliler'in elinde, Merselkebir'in ise İspanyollar'ın elinde bulunması gibi engeller, Osmanlı Devleti'nin karadan İspanya'ya müdahalesi konusunda daha fazla ileri gitmesini engellemiştir.

Endülüs Müslümanları Osmanlılar yanında dönemin bir diğer güçlü İslâm Devleti olan Memlûkler'den de yardım istemişlerdir²⁶. Bu yardım talebi üzerine

¹⁸ Chakib Benafri, *Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 1987), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı s. 46.

¹⁹ Rıdvân, s. 134.

²⁰ Özdemir, "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", s. 287.

²¹ Uzunçarşılı, 1983a, s. 200; , Yüksel, agm, s. 1575; Şeyban, *Mudajeres*, s. 245; Benafri, s. 46.

²² Ali Rıza Seyfi, *Osmanlı Meşahir Bahriyuni: Kemal Reis ve Baba Oruç*, İstanbul : Sehai Matbaası, 1325, s. 26 vd.; Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanlarına Osmanlı Yardımı", 396; Benafri, s. 46-47.

²³ Evliya Çelebi (ö.1093/1682), *Seyahatnâme*, İstanbul : İkdâm Matbaası, 1314/1896, I, 431; H.İnalçık, "Galata: Tarih", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, İstanbul: 1994, II, 35.

²⁴ Muzaffer Arıkan, "XIV-XVI. Asırlarda Türk-Osmanlı Münasebetlerine Toplu Bir Bakış", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, XXIII/3-4, Temmuz-Aralık 1965, s. 239-246.

²⁵ BOA, MD., No: 78; Uzunçarşılı, II, 199-204.

²⁶ Bu yardım talebi şöyle gerçekleşmişti: Moriskolar bu dönemde yeniden Memlûk sultanına elçi göndermiş, ondan yardım istemişlerdi. Sultan Kansu Gavri (1501-1516), bu talep karşısında özel bir elçiyi İspanyol krallarına göndererek onlardan Gırnata anlaşmasında Müslümanlar'a tanınan hakların verilmesini istemiş, buna karşılık Kudüs'te yaşayan Hristiyanlar'ın din ve geleneklerine karışılmayacağını beyan etmişti. Ortaya çıkan bu durum üzerine Katolik Krallar Pedro Martin de Angelia'yı Mısır sultanına gönderip, Müslümanlar'a çok iyi davrandıklarını söyleyerek durumu

Memlûk Sultânı'nın Gırnata Müslümanları'nın rahatsız edilmeye devam edilmesi durumunda, Filistin Hıristiyanları'nı Kamâme Kilisesi'nde öldüreceğini, bundan böyle hiçbir Hıristiyan'ın Kudüs ve Suriye'ye girmesine izin vermeyeceğine dair mesajını, bir heyetle İspanyol yöneticilere göndermesi de tesirli olmamıştır²⁷. Fakat, Memlûk sultanı Kansu el-Gavri'nin bu tehditlerinden sonra Papa II. Julius'un endişeye kapıldığını ve bu sebeple Portekiz kralı ile durumu müzâkere ettiğini, bu görüşmede Portekiz kralının, Mekke'yi işgal edip Hz. Muhammed'in mezarını dahi tahrip edecek güçte olduklarını söyleyip onu iknâ ettiği kaydedilmiştir²⁸. Bir süre sonra Osmanlılar'ın Memlûk Devleti'ni ortadan kaldırmasından (1517) sonra Endülüs Müslümanları için artık yardım alabilecekleri tek bir kapı olarak Osmanlı Devleti kalacaktır²⁹.

6.1.2 Yavuz Sultan Selim Dönemi (1512-1520) İlişkileri

Endülüs topraklarında bu gelişmeler olurken, Osmanlı tahtı el değiştirmiş, Yavuz Sultan Selim babasını tahttan indirip kendisi yerine geçmiştir³⁰. Bir müddet sonra sadece geleneksel ticaret yollarını değil, İslâm âlemini tehdit eden Avrupa Hıristiyanları'nın oluşturduğu tehlikeyi göğüslemek³¹ hem de İslâm dünyasında birliği sağlamak maksadıyla Memlûk hanedanının elinde bulunan Suriye ve Mısır'ı topraklarına katmıştır (1517)³². Osmanlı'nın Memlûk sultânlığını ele geçirmesiyle, Kızıldeniz'de Cidde önlerine kadar gelmiş olan Portekiz tehlikesini azaltmışlar, Mekke ve Medine gibi kutsal yerlerin tehdit altına girildiğinin görülmesi üzerine Portekizliler Kızıldeniz'den uzaklaştırılarak, Batı Hint Okyanusu ve Basra Körfezi'nde sıkı bir tâkiye

izah etmeye çalışmışlardır. Bu görüşmeden sonra Memlûk sultanı ikna olmuş olmalı ki fiilî olarak hiçbir şey yapamamıştır; bk. Benafri, s. 47-48.

²⁷ Rıdvân, s. 135; Yüksel, agm, s. 1575.

²⁸ Mahmut Yakub Mughul, *Kanuni Devri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987, s. 29-30.

²⁹ Hilafetin en önemli şartlarından biri de İslâm memleketlerinin himayesidir. Osmanlılar İslâm âleminin hâmisî sıfatını tamamiyle benimsemişlerdi; bk. Arıkan, *XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk – İspanyol İlişkileri*, s. 28.

³⁰ Yavuz Sultan Selim 1512 yılında babası Bayezid'i tahtından indirip, Osmanlı hükümdarı olmuştur. Sekiz yıllık iktidarı döneminde birçok önemli zafere imza atmıştır. Bu zaferlerin en önemlilerinden birisi, 1514 yılında İran Safevî hükümdarı Şah İsmail'e karşı düzenlediği İran seferidir. Bu sefer sonucunda Diyarbakır, Urfa ve Musul illeri Osmanlı Devleti'nin yönetimine girmiştir. Fakat İran 1514-1515 yıllarında Osmanlı'yı doğu bölgesinde oyalayarak, bazı araştırmacıların tespitine göre Avrupa'ya çok büyük bir hizmette bulunmuştu; bk. Jurien de la Gravière, *Doria ve Barbaros*, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2003, s. 67; Yine Yavuz Sultan Selim dönemi geniş bilgi için bk. Jorga, III, 267-287.

³¹ et-Temîmî, "el-Halfiyyetü'd-dîniyye", s. 185.

³² Jorga, s. 284; Asrar, s. 53.

tabi tutulmuşlardır³³. Böylece, Afrika'ya yönelen Haçlı tehdidi gerilemiştir. Osmanlılar'ın Doğu Akdeniz kıyılarını hâkimiyeti altına almaları, Kızıldeniz ile Hint Okyanusu'na açılmaları, yeni fethedilen toprakların korunması gibi sebepler donanmanın ehemmiyetini bir kat daha arttırmıştır³⁴. Bu gelişmenin sonucu olarak Galata'da Haliç Tersanesi hızlı bir iyileştirilme sürecine alınmıştır³⁵.

Bu dönemde henüz Osmanlılar'ın himayesine girmemiş olan Barbaros Hayreddin Paşa³⁶ ve ağabeyi Oruç Reis'in Akdeniz'deki korsanlık faaliyetleri her açıdan önem arz etmektedir. Çünkü bu faaliyetler Endülüs Müslümanları'nın biraz da olsa rahat nefes almalarını sağlamıştır. Önceleri Antalya valisi Şehzade Korkud'a tâbi olarak Hristiyanlar'a karşı Akdeniz'de mücadele ederken, Şehzade Selim'in padişah olması ve kardeşi Korkud'u öldürtmesi üzerine, öldürüleceğini düşünen³⁷ iki kardeş Tunus'taki önce Havkulvâdî'yi, daha sonra da bir yarımada üzerinde bulunan Şerşel'i (Cicelli) üs edinerek harekâtlarına başlamışlardır. Bir müddet sonra da (1515) Yavuz'un desteğini alan Barbaros kardeşler Endülüs Müslümanları'nın gözünde Allah'ın bir nusreti olarak görülen³⁸ Cezayir'i İspanyollar'ın elinden almışlardır (1517)³⁹. Katolik Kral Fernando'nun ölümü, İspanyol yönetiminde geçici bir istikrarsızlığa sebep olunca, Kuzey Afrika bölgesine İspanyol devleti gerekli ilgiyi gösterememiş ve bunun sonucunda ise Barbaros kardeşlerin Cezayir'i ele geçirmeleri kolaylaşmıştır⁴⁰.

Oruç Reis, Cezayir halkı tarafından sultân ilân edildikten sonra, İspanyollar ve onlarla işbirliği yapan Cezayir'deki yerel beylerin katıldığı Tilimsan savaşında,

³³ Ahmet Kavas, "Afrika'da Sömürgeciliğin XIX. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Kurulamamasında Osmanlı Devleti'nin Rolü" *Yükselen Afrika ve Türkiye, I. Uluslararası Türk-Afrika Kongresi (23 Kasım 2005)* (ed.) Ahmet Kavas-Hasan Öztürk, İstanbul: Tasam Yayınları, 2006, s. 104.

³⁴ Asrar, s. 58.

³⁵ Mısır Seferi dönüşünde Sultan Selim'in: Eğer bu akrepler (Hristiyanlar), denizi gemilerle setr ediyorlarsa; eğer Venedik doğunun, papanın, Fransa ve İspanya krallarının bayrakları Rumeli sahillerinde temevvüc ediyorsa; buna sebep, ancak senin betâetin ve benim müsâmahamdır. Lâkin ben herhalde kuvvetli ve kesretli bir donanma sahibi olmak isterim." dediği belirtilir; bk. İdris Bostan, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, İstanbul: Bilge Yayın Habercilik, 2005, s. 53; Şeyban, 248.

³⁶ Barbaros Hayreddin Paşa'nın hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Şerafettin Turan, "Barbaros Hayreddin Paşa", *DİA*, V, 65-67

³⁷ERCÜMENT KURAN, "Cezayir'li Türkler'in Endülüs Müslümanlarını Kuzey Afrika'ya Nakli ve Neticeleri", *Endülüs'ten İspanya'ya*, Ankara: TDV, 1996, s. 64.

³⁸ Rıdvân, s. 139.

³⁹ İnân, *Nihâye*, s. 385.

⁴⁰ Turan, V, 65.

Türkler'in Akdeniz'in sahibi olmalarını sağlayan, onlara şöhret kazandıran⁴¹ Oruç Reis şehit düşmüştür (1518)⁴². Oruç Reis'in şehit edilmesi üzerine telâşa kapılan Cezayir'in ileri gelenleri Yavuz Sultan Selim'e bir elçi göndererek Cezayir halkının arzısını ona sundular (26 Ekim-3 Kasım 1519)⁴³. Arızada, Endülüs Müslümanları'nın başlarına gelenler anlatılarak Cezayir'in İspanyol ve Portekizliler tarafından baskı altında tutulduğunu, Vehran'a, Bicâye ve Trablus'a kafirlerin (İspanyollar) girdiklerini her taraftan çepeçevre kuşatıldıklarını, bu sebeple Barbaros Hayrettin Paşa'nın yönetiminde Osmanlılar'a bağlanıp onların hâkimiyetinde yaşamak istediklerine yer verilmiştir⁴⁴. Cezayir Müslümanları'nın bu isteğini kabul eden Yavuz'un adına Cezayir'de para bastırılmış ve Cuma günleri onun adına hutbe okutulmaya başlanmıştır. Cezayir halkının bu talebiyle birlikte Kuzey Afrika'da Hristiyanlar'a karşı savaşılan cephede Osmanlı Devleti de resmen yerlerini almışlardır.

Yavuz Sultan Selim, bu arızadan sonra ağabeyinin yerine geçen Barbaros Hayreddin Paşa'ya⁴⁵ 2.000 kişilik bir askerî kuvvet gönderdi ve gönüllü olarak Cezayir'e gidecek olan askerlere yeniçerilik imtiyazı bahsetti⁴⁶. Böylece kendi askerî gücü ile yerel kabileleri hâkimiyeti altında tutamayacağını⁴⁷, Osmanlı yardımı olmadan İspanyollar'a karşı savaşılamayacağını idrak eden Barbaros'un çabaları sonucunda Cezayir'in tümüyle Osmanlılar tarafından savunulması sağlanmış olacaktı⁴⁸. Yine, dönemin şartları dikkate alındığında Barbaros'un Akdeniz'deki mücadelesinde tek başına

⁴¹ Paulino Toledo, "Oruç Reis'in Ölümü Hakkında Resmi Bir İspanyol Belgesi", *Türkler ve Deniz* (ed. Özlem Kumrular), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s. 231-246.

⁴² Oruç Reis'in vefatıyla alâkalı İspanyol arşivlerinden elde edilen ve tek orijinal belge olduğu kaydedilen vesika Muzaffer Arıkan- Paulino Toledo tarafından hazırlanmış eserde mevcuttur. Bu belgeye göre Oruç Reis İspanyollar'ın Tremesen (Tlimesan) şehrine yaptıkları saldırı esnasında şehit düştü; bk. Muzaffer Arıkan-Paulino Toledo, *XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk-İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimize İlgili İspanyol Belgeleri*, Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargâh Basımevi, 1995, s. 185; Gravière, Oruç Reis'in vefatının, bölünmüş bir hükümdarlık yerine Barbaros Hayreddin Paşa'nın lehine merkeziyetçi bir hükümdarlığın ortaya çıkması sonucunu doğurduğunu ifade eder; bk. Jurien de la Gravière, *Doria ve Barbaros*, s. 99.

⁴³ Bu arızanın tam metni ve değerlendirilmesi için bk. Abdülcelil Temîmî, "Risâle min ahâlî-i Medîneti'l-Cezâir ilâ's-Sultân Selîm el-Evvel", s.119-120

⁴⁴ Jurien de la Gravière, s. 99; Benafrî, s. 48; Cezayir halkı Barbaros'u coşku ve minnetle karşılamış ve onun Kasaba adı verilen semte konaklamasını sağlamışlardı; bk. Prof. Tayep Chenntouf, "Cezayir'de Devlet Meşrulaştırması (16. -19. yy) Hamdan Khodja'nın "Aynası", (çev. Bahar Bakır), *Yükselen Afrika ve Türkiye, I. Uluslararası Türk-Afrika Kongresi (23 Kasım 2005)*, (ed. Ahmet Kavas-Hasan Öztürk), İstanbul: Tasam Yayınları, 2006, s. 76.

⁴⁵ Barbaros Hayreddin Paşa'nın Osmanlı yönetimine geçişiyle alâkalı olarak bk. Muhittin Kapanşahin, *Kanuni'nin Batı Politikası*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2008, s. 127-128.

⁴⁶ Ercüment Kuran, *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti: (1827-1847)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1957, s. 3; Turan, V, 66.

⁴⁷ Kuran, s. 3; Rıdvân, s. 136.

⁴⁸ Jurien de la Gravière, s. 99.

hem Avrupa, hem de dönemin en güçlü devleti olduğu kaydedilen İspanya donanmasına karşı uzun süreli bir mücadele vermesi zordu. Barbaros'un Osmanlı hâkimiyetine geçmesini onun sadece Kuzey Afrika'da güçlü bir korsan devlet kurma arzusuna bağlayan araştırmacılar⁴⁹ olsa da Barbaros'un daha sonra yaptıkları bu düşüncüyü etkisiz kılmaktadır. Barbaros'un Kaptan-ı deryâlık pâyesi verilerek Osmanlı donanmasının başına geçmeyi kabul etmesi, bağımsız korsan bir devlet kurma düşüncesinde olmadığını açıkça göstermektedir.

Bu tarihten sonra Barbaros Hayreddin Paşa, Cezayir'e göç etmiş olan Moriskolar'ın yardımlarından da istifade ederek Akdeniz'deki Osmanlı ve İspanyol donanmaları arasındaki mücadeleye yeni ve etkin bir boyut kazandırmıştır. Bu dönemde Müslüman denizcilerin İspanyol kıyılarına yaptıkları birçok akının etkisi, dönemin İspanyol belgelerinde açıkça görülmektedir⁵⁰. Özellikle Mayorka, Belensiye, Barselona ve Mâleka gibi sahil şeridinde bulunan yerler Türk tehdidi altına girmiştir. Bu tehditin şahitlerinden biri olan Peter Martyr isimli bir İspanyol: "Fernando'nun Navar bölgesini ele geçirmekle meşgul olduğu günlerde (1512), cesaretli bir korsan komutan, adamlarıyla Gırnata sahillerine çıkarma yapıp, şehre doğru yürüyüşe geçtiğinde, şehrin Müslüman sakinleri hemen ayaklanıyor ve her şey harap oluyordu. 1519 yılında da Belensiye'de halk arasında korkunç bir haber yayılmıştı. Cezayir'den Müslümanlar gelecek ve İspanya'dakilerle iş birliği yaparak bütün İspanya'yı istila edecekler!"⁵¹ sözleriyle Osmanlı tehdidinin İspanyol halkı üzerinde ne kadar etkili olduğunu ifade etmiştir.

Yavuz Sultân Selim dönemi, İspanyol kıyılarına Cezayir merkezli bir çok saldırının yapıldığı, İspanyol yönetiminin Osmanlı tehlikesiyle yüzleşmeye başladığı dönem oldu. Fakat, Osmanlı'nın bu esnada Safevî Devleti ile mücadelesi ve Mısır'daki Memlûk hânedanını topraklarına katmaya çalışması, bu akınların yeterince etkili sonuçlar vermediğini göstermektedir⁵².

⁴⁹ Jorga, II, 318

⁵⁰ Bu akınlar sonucunda ele geçirilen ganimetlerle zenginleşen Cezayir, Türkler'in Hindistan'ı (veya Meksika'sı) olarak şöhret kazandığı ifade edilir; geniş bilgi için bk. Turan, V, 66.

⁵¹ H. Charles Lea, *İspanya Müslümanları, Hristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri* (çev. Abdullah Davudoğlu), İstanbul: İnkılâb Yayınları, 200 s. 167-168.

⁵² Şeyban, s.249; Benafri, s.48.

6.1.3 Kanuni Sultan Süleyman Dönemi (1520-1566) İlişkileri

Yavuz Sultan Selim'in vefatı üzerine o esnada 26 yaşlarında ve Manisa'da vali olarak bulunan oğlu Kanuni Sultan Süleyman Osmanlı tahtına geçti⁵³. Kanuni Osmanlı tahtına geçene kadar yedi yıl süreyle Saruhan Sancak Beyliği yapmıştı⁵⁴. Kanuni'nin Osmanlı tahtına geçtiği dönemde, İspanya'da V. Carlos bulunuyordu. Carlos, bu sırada Fransızlar'la savaşıırken, diğer taraftan Martin Luther'in öncülüğünü yaptığı Almanya merkezli Protestan tehlikesiyle mücadele ediyordu. Fakat, Osmanlılar'ın Akdeniz ve Kuzey Afrika'da hâkimiyet sağlamaya başlamaları Carlos'un, Fransızlar'la barış anlaşması imzalamasına ve Almanya'yı Protestanlar'a bırakmak zorunda kalmasına sebep olacaktır⁵⁵.

Barbaros Hayreddin Paşa'nın Osmanlı yönetimine tâbi olmasından⁵⁶, Salih ve Turgut Reis gibi denizcilerin Osmanlı donanmasında yer almalarından sonra Batı Akdeniz'de Osmanlı ve İspanyol donanması arasında ciddi bir rekabet başladı⁵⁷. Söz konusu denizciler Kanuni'nin Batı Akdeniz'deki politikasında önemli bir yere sahip oldular. Bu dönemde, Barbaros'un İspanyol sahillerine yaptığı yedi sefer sonucunda binlerce Morisko Kuzey Afrika sahillerine taşındı⁵⁸ ve İspanyol yönetiminin malî durumu ciddi manada bu seferlerden etkilenmeye başladı⁵⁹. Kâtip Çelebi, gelinen durumu⁶⁰ "1531'de Cezayir korsanları, İspanyol yarımadasıyla Kuzey Afrika kıyısı arasındaki denizin mutlak efendileriydi. Hayreddin 36 kalyonuyla bu havzanın bir ucundan diğerine sürekli gidip gelmekteydi. Endülüs kıyılarında zulüm altında bulunan Mağribîler ona kollarını uzatmaktaydılar. Güpegündüz onların yardımına gidip, güneşin

⁵³ Jorga, II, 289; 30 Eylül 1520'de Üsküdar'dan Avrupa yakasına geçen Kanuni, devlet eşrafı ve önde gelen alimler tarafından karşılanmıştı; bk. Jurien de la Gravière, s. 101.

⁵⁴ Kapanşahin, s. 63.

⁵⁵ Carlos'un Osmanlılar'la savaşmak maksadıyla barut, top ve tüfeğe olan ihtiyacını karşılamak için din devriminin (Protestanlık) güçlü olduğu büyük şehirlerden sağlamak düşüncesindeydi. Bu amaçla Protestanlar Nürenberg Anlaşmasıyla (1540) çok fazla imtiyaz elde ettiler; bk. Asrar, s. 105; Şeyban, s. 258.

⁵⁶ Renzo Sertoli Salis, *Muhteşem Süleyman*, (çev. Şerafettin Turan), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963, s. 114.

⁵⁷ Batı Akdeniz'deki hâkimiyet mücadelesinde Kanuni'yi Barbaros, V. Carlos'u ise Andre Doria temsil etti; bk. Arıkan, "XIV-XVI. Asırlarda Türk-Osmanlı Münasebetlerine Toplu Bir Bakış s. 35.

⁵⁸ Abdülcelil Temîmî "Risâle min Müslimî Gırnâta li's-Sultân Süleyman el-Kânûnî", el-Mecelletü't-Târîhiyye el-Mağribiyye, sy.3, Tunus 1975, s. 39.

⁵⁹ Kumrular, s. 177, dn.59.

⁶⁰ Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr fî esfari'l-bihâr (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan* (haz. İdris Bostan), Ankara : Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı, 2008, s. 86; s. 18; İlder, I, 94.; Jurien de la Gravière, s. 179.

altında, bayrağı asılı gemilerle hepsini kurtarmaktaydı. Hiçbir Kastilya gemisi, onu bu operasyonlarda rahatsız etme gafletinde bulunamamıştı. Yedi sefer yaparak İspanya'nın elinden yaklaşık 70.000 kişiyi kaçırmıştı..." şeklinde ifade etti. Barboros Hayrettin Paşa'nın Akdeniz'deki her başarısı Endülüs Müslümanları'nın kurtuluş ümitlerini yeşerterek Osmanlı yardımını bekleyen Moriskolar'a büyük bir mânevî destek sağladı. Bu sebeple Barbaros'un Moriskolar nezdindeki itibarını bir kat daha artırmış bulunuyordu⁶¹.

II. Bayezid döneminde İstanbul'a getirilen ve burada haberleşme ve tercüme faaliyetinde bulunan Yahudi ve Moriskolar'ın da Kanuni'nin Akdeniz politikası üzerinde etkili olmaları⁶², yakın iş birliği hâlinde Osmanlı Devleti ile çalışmaları, Carlos'un sürekli teyakkuz hâlinde bulunmasına sebep olmuştur. Bu sebeple Carlos, bir taraftan Osmanlı tehlikesine karşı güney İspanya sahillerinde ciddi önlemler alırken, diğer taraftan saldırıların asıl kaynağı olarak telakkî ettiği Kuzey Afrika'ya karşı sefer hazırlıklarına başlamıştır.

İspanyollar'ın sefer hazırlığı yaptığı bu dönemde, Kanuni, donanma komutanlığına getirmek için Barbaros'u İstanbul'a çağırdı (15 Ağustos 1533). Yerine evlâtlığı Kara Hasan'ı Cezayir'de bırakan Barbaros 20 tekne ile yola çıktı ve 27 Aralık 1533'te İstanbul'a vardı. Bir müddet sonra da Ahmed Paşa'nın yerine Kaptan-ı deryâlığa tayin edildi (6 Nisan 1534)⁶³. Aynı yılın Ağustos ayında 80 parça gemi ile İstanbul'dan ayrıldı. Önce Reggio, Sperlorga ve Fondi gibi İtalya'nın güneyindeki şehirleri vurdu, daha sonra da Tunus'a yönelerek Mevlây Hasan'nın hâkimiyetindeki şehri fethetti (22 Eylül 1534)⁶⁴. Tunus'un Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra İtalya'nın güneyi ile Sicilya ve Sardunya adaları devamlı bir tehdit altına girmiştir. Bu husus dönemin İspanyol arşiv belgelerinde görülmektedir⁶⁵.

⁶¹ Benafri, s. 50.

⁶² Temîmî, 1981, s. 192; Benafri, s. 49.

⁶³ Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 66; Temîmî "Risale min Müslimi Gırnata li's-Sultân Süleyman el-Kânûnî", s. 40.

⁶⁴ Temîmî, *Risâle min Müslimî Gırnâta li's-Sultân Süleyman el-Kânûnî*", s. 40; Turan, V, 66. Tunus'un fethine Barbaros'un İstanbul'a yapmış olduğu seyahat esnasında karar verildiği belirtilir; bk. Ekrem Reşit, *Hayreddin Barbaros*, Genelkurmay IX.Deniz Şubesi, İstanbul:1937, s. 97-99.

⁶⁵ Arıkan, Muzaffer-Paulino Toledo, s. 218; Bazı araştırmacılar, Carlos'un Barbaros'u yanına çekmek için ona hediyeler gönderdiğini belirtirler. Şayet böyle bir gelişme vuku buldu ise Barbaros'un yapılanlara itimat etmediği daha sonraki gelişmeler göstermektedir; bk. Miguel Ángel de Bunes Ibarra,"V. Carlos, Venedik ve Babîâli: Diego Hurtado de Mendoza'nın

Bu fetih, bir müddet sonra Malta'ya yerleşen Rodos şövalyelerinin tam karşısında olan ve mükemmel bir denetim üssü görevi gören⁶⁶ Tunus'un yeniden İspanyollar tarafından işgal edilmesiyle gölgelendi (1535)⁶⁷. Carlos'un Tunus'u işgal etmesinin sebepleri arasında, Osmanlı'nın Avrupa üzerindeki baskısını azaltıp (Almanya ve Avusturya'yı baskı altında tutuyordu) burada yürütülen savaşı Kuzey Afrika'ya taşımak⁶⁸ ve sonuncu haçlı seferini düzenleme arzusu vardı ⁶⁹. Ayrıca, Amerika'nın keşfiyle İspanya'nın Kadis şehrine gemilerle taşınan altınların güvenliği, İspanyol ekonomisi için hayati öneme sahip olan bu deniz trafiğinin Kuzey Afrikalı korsanlar tarafından zaman zaman kesilmesi, Katolik Krallığının tedirginliğini bir kat daha artırdı⁷⁰. Dolayısıyla, Akdeniz ticaret yollarının emniyetli olması, Carlos için önemli önemli hale geldi. Tunus'un işgaliyle birlikte Akdeniz'de stratejik bir mevki ele geçiren Carlos, yeniden Hafsî Sultân Mevlây Hasan'ı Tunus'un tahtına geçmesini sağladı (14-21 Temmuz 1535). 18.000-20.000 arasında Hristiyan köleyi serbest bıraktı ve Mevlây Hasan'la Hristiyanların ticari haklarını garanti altına alan bir anlaşma imzaladı ve sonra da askeri kuvvetlerinin bir kısmını Tunus'a bırakarak oradan ayrıldı (17 Ağustos 1535)⁷¹.

Carlos, bu başarısına rağmen, Osmanlı tarafındaki gelişmeleri yakından takip etmekte⁷², Osmanlı ile Fransa'nın güçlerini birleştirmeye mâtuf bir anlaşmanın her an yapılma olasılığı⁷³ onu rahatsız etmekteydi. Nitekim çok geçmeden Osmanlılar ile Fransızlar arasında bir ahidnâme imzalandı (Şubat 1536)⁷⁴. Bu ahidnâme, Osmanlı

Venedik'teki Büyükelçiliği" *Muhteşem Süleyman* (ed. Özlem Kurumlar), İstanbul: Kitap Yayınları, 2007; s. 153; Şeyban, 263.

⁶⁶ Jorga, II, 318.

⁶⁷ Salis, s. 129-132; Reşit, s. 109; Barbaros Hayreddin Paşa ise Cezayir'e çekilmek zorunda kaldı; bk. Jurien de la Gravière, s. 212.

⁶⁸ Reşit, s. 107.

⁶⁹ Temimî, Abdülcelil, "el-Halfiyyetü'd-dîniyye", s. 182.

⁷⁰ Bu hususu Gravière ; "...Leon adası yakınlarında (korsanlar) tarafından yakalanan her hangi bir gemi, ganimet üzerinden alınan yüzde onluk bir payla Cezayir'in devlet hazinesine yüzbin dukayaklaşık bir milyon yüz yetmiş bin frank kadar çok yüklü paralar kazandırıyor. O dönemin Müslüman yazarları, Cezayir'i, herkesin bir hediye verdiği genç bir nişanlıya benzetmekte haksız sayılmazlardı. Her geçen gün Gırnata'nın yeniden canlandığı bu şehirde zenginlik artmaktaydı..." tespitiyle ifade eder; bk.. Jurien de la Gravière, s. 189.

⁷¹ Jorga, II, 319.

⁷² Nitekim Barbaros'un İstanbul'dan 68 parça gemi ile ayrıldığı haberi Venedik'teki postalarından biri tarafından Carlos'a bildirilmişti; bk. Özlem Kumrular, "İspanyol ve İtalyan Arşiv Kaynakları ve Kroniklerinin Işığında Barbaros'un 1534 Seferi", *Türkler ve Deniz* (ed. Özlem Kumrular), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s. 198, dn.3.

⁷³ Fransızlar'ın Osmanlı ile anlaşma sebeplerinden biri de Milan ve Cenova şehirlerini elde etmek isteğiydi; bk. Reşit, s. 197.

⁷⁴ Bu ahidnâmenin sebep ve sonuçları için bk. Kapanşahin, s. 132-136.

Devleti'nin Hristiyanlık âleminin kuvvetlerini parçalamaya yönelik politik ve stratejik bir hareketi idi. Osmanlılar'ın bu politikasına karşılık İspanya, Kuzey Afrika'daki mahallî emirlerle ve hatta coğrafi olarak uzak olmasına rağmen İran'la iş birliği yaparak Osmanlılar'ın doğuya yönelmesini sağlamaya çalışmıştır⁷⁵. İspanyol yönetiminin taşıdığı kaygılar, Osmanlı donanmasının 1538'in baharında Ege denizindeki Eğriboz'un güneyindeki Paros, Andros gibi adalar ile Girit açıklarındaki irili ufaklı 28 ada ile iki kaleyi Osmanlı topraklarına katmasıyla daha da artmıştır. Böylece Kıbrıs, Girit ve Sakız adası dışında Venedik Devleti'nin Doğu Akdeniz ve Ege'deki hâkimiyetine son verilmiştir. Bununla da yetinmeyen Osmanlı donanmasının Korfu⁷⁶ adasını kuşatması, Hristiyan dünyasında korku yaratmıştır. Bukorku sebebiyle harekete geçen Papalık, İspanya, Venedik, Portekiz, Malta ve Ceneviz donanmasına ait gemilerin yer aldığı "kutsal birliği" kurmuştur. Başında Andrea Doria'nın bulunduğu bu Haçlı donanması, Barbaros'un komutasındaki Osmanlı donanmasına Preveze'de yenilmiş (1538)⁷⁷, bu yenilgiden sonra Hristiyan dünyası Doğu Akdeniz'den sonra Orta Akdeniz'deki hâkimiyetini de İslâm dünyasına terk etmiştir⁷⁸.

Akdeniz'deki bu yenilgiler, Carlos'un Osmanlı'nın Kuzey Afrika'daki merkez üssü durumuna gelmiş olan Cezayir'i yeniden ele geçirme arzusunu kamçılamıştır. Carlos, kendisi tarafından özenle seçilmiş birliklerden oluşan büyük bir Haçlı ordusunu Kuzey Afrika'ya sevk etti (1541 Ekim sonu)⁷⁹. Fakat İspanyol Krallığı'nın bu seferden de⁸⁰ yenilgiyle çıkması⁸¹ Endülüs Müslümanları arasında büyük bir sevinçle karşılanmış, kurtulacaklarına dair ümitleri yeşermiş ve bu zaferi günlerce kutlamalarına sebep olmuştur⁸². Ancak, Barbaros Hayreddin Paşa'nın yeniden İstanbul'a çağırılması, Endülüs Müslümanları arasında onun İstanbul'da tutulacağı endişesine sebep olmuş, bu endişe

⁷⁵ İdris Bostan, "Kanuni ve Akdeniz Siyaseti, 1530-1550", *Muhteşem Süleyman*, (ed. Özlem Kumrular), İstanbul: Kitap Yayınları, 2007, s. 27.

⁷⁶ Kapanşahin, s. 152.

⁷⁷ Pereveze deniz savaşı ve sonuçları için bk. Kapanşahin, s. 155-158.

⁷⁸ Bostan, *Osmanlı Gemileri*, s. 67,69; Şeyban, s. 264; geniş bilgi için bk. Reşit, s. 120-132

⁷⁹ Bu Haçlı ordusunda Rodos'tan kovulan ve kendi tarikatleri için küçük bir Hristiyan devlet kurma peşinde olan Malta Şövalyeleri de bulunmaktaydı; bk. Jorga, III, 88.

⁸⁰ Jorga, III, s. 89; Solis, s. 175-177; Bu yenilgiden sonra Kral Carlos'un tacını umutsuz bir şekilde çıkararak "haydi git zavallı oyuncak, belki seni benden daha bahtı açık bir hükümdar bulur da başına koyar" sözleriyle denize attığı nakledilir; bk. Fairfax Downey, *Kanuni Sultân Süleyman*, (çev. Enis Behiç Koryürek), İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1975, s. 215.

⁸¹ Bu yenilginin sebebi olarak Carlos'un harekât zamanının hatalı olması, şiddetli yağmur ve rüzgâr gösterilmiştir. Harekâtın başarısız olması İspanyol devlet ricâli ve dinî otoriteleri üzerinde çok etkisi yapmıştır; bk. Temîmî, "Risâle min Müslimî Gırnâta li's-Sultân Süleyman el-Kânûnî", s. 41; Abdullah Hammadî., , *el-Moriskiyûn ve Muhâkemü't-teftîş fi'l-Endelüs : 1492-1616*, Tunus : ed-Dârü't-Tunusiyye /Cezayir: el-Müessesetü'l-Vataniyye li'l-Kitâb, 1989, s. 136.

⁸² Temîmî, "Risâle min Müslimî Gırnâta li's-Sultân Süleyman el-Kânûnî", s. 41; Benafri, s. 50.

nedeniyle, Osmanlı padişahına bir feryadnâme gönderilerek Barbaros Hayreddin Paşa'nın yeniden Cezayir'e gönderilmesi istenmiştir (18 Ekim -29 Kasım 1541)⁸³.

Feryadnâmede, XVI. asırda Gırnata ve civar bölgelerde yaşayan Müslümanlar'ın sayılarının 364.000 olduğunu, başlarına gelen bu zorluklar sebebiyle Faslı Müslüman din kardeşlerinden yardım talep ettiklerini, fakat Faslılar'ın kendilerine hiçbir şekilde yardımcı olmadıklarını bildirmişlerdir⁸⁴. Ayrıca, Barbaros Hayreddin Paşa'dan övgüyle söz edilerek, binlerce Endülüs Müslümanı'nın onun çalışmaları sonucunda İslâm ülkelerine taşındığı⁸⁵, bu Müslümanlar'ın Barbaros tarafından imar ve gelişim maksadıyla Berchek, Şerşel'e ve Tilimsan'a yerleştirildikleri, İspanyol Devleti'nin göçlerine engel olmaya çalıştıkları belirtilmiştir. Feryadnâmeden Endülüs Müslümanları'nın Akdeniz'de cereyan eden olayları yakından takip ettikleri anlaşılmaktadır. Bu olaylardan biri de İspanyollar'ın Cezayir bozgunudur. Feryadnâmede bozguna uğrayan İspanyollar "Ashab-ı Fil"e benzetilmişti. Feryadnâmenin sonunda ise Barbaros Hayreddin Paşa'nın Cezayir'i birleştirdiğini, bu sebeple ona müteşekkik olduklarını, Cezayir'de onun gibi birinin muhakkak bulunması gerektiğini ifade etmişlerdi⁸⁶.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Avusturya seferinden başarılı olarak dönmesi, V. Carlos ve Avusturya Kralı Ferdinand'ın İstanbul nezdinde barış girişimlerinde bulunmasına sebebiyet vermiştir (19 Ekim 1545). Fakat bu tarihlerde gerçekleşmeyen barış anlaşması, iki yıl sonra imzalanmıştır (8 Ekim 1547). Anlaşmanın Akdeniz'le alâkalı maddelerinde Mağrib'deki Cezayir toprakları ile halkına ve Kuzey Afrika'daki diğer bölgelere karadan ve denizden hiçbir şekilde zarar verilmemesi, zarar verenlerin cezalandırılması ve cezaların tazmini şartlar yer almıştır. Ayrıca bu anlaşmadaki şartların Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Fransa ve Venedik için de geçerli olmasıyla⁸⁷, kısa süreliğine de olsa Akdeniz'de bir sükûnet dönemi başlamıştır. Anlaşmanın gerçekleştiği dönemde Barbaros Hayreddin Paşa (1546) ve Fransa Kralı I. François (1547) hayatını kaybetti. Anlaşmanın hükümleri Cezayir'den Fas'a gitmekte olan iki ticaret gemisine

⁸³ Benafri, s. 50; Özdemir, "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", s. 288.

⁸⁴ Fas Müslümanları'nın Endülüs Müslümanları'na yardımcı olamama sebebi olarak Benî Vattâs ve Benî Sa'ad hânedanlarının Fas'ta iktidarı ele geçirmek için birbirleriyle olan mücadelesi ve İspanyollar'ın ve Portekizliler'in Fas kıyılarını abluka altına alması olarak gösterilir; bk. Temîmî, "Risâle min Müslimî Gırnâta li's-Sultân Süleyman el-Kânûnî", s. 42; Benafri, s. 52.

⁸⁵ Daha önce de belirtildiği gibi Barbaros Hayreddin Paşa 1529 yılında 7 sefer yaparak Endülüs Müslümanlarından 70.000 kişiyi Kuzey Afrika sahillerine taşıdı; bk. İnân, *Nihaye*, s. 386.

⁸⁶ İlter, s. 98, Hess, agm, s. 98.

⁸⁷ Feridun Ahmed Bey (991/1583), *Münşeatü's-Selâtin*, İstanbul: Dârü't-tibâati'l-âmiye, 1858, II, 76-78.

İspanya'nın Vahran valisinin el koymasıyla rafa kalkmıştır (1549)⁸⁸. Bu tarihten yaklaşık 15 yıl sonra 1558'de Osmanlı donanmasının Fransız donanmasıyla birlikte İspanyollar'a karşı bir sefer düzenlediği, bu sefer esnasında Balear adalarına kadar ulaştıkları⁸⁹, gerek birinci sefer gerekse ikinci sefer esnasında bir grup Morisko'nun Osmanlı donanması tarafından kurtarılmaya ihtimali vardır⁹⁰.

6.1.3.1 Kanuni Sultan Süleyman ve Moriskolar'a Yardım Meselesi

Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu dönemlerden biri olan Kanuni döneminde, Osmanlı Devleti, Endülüs Müslümanları'ndan gelen yardım taleplerine yeterince destek olabilmiş miydi? Bu konu araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Kanuni dönemiyle ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin dinî, siyaseti ve İslâm âlemiyle ilişkilerini bir doktora tezi çerçevesinde ele alan Hindistan asıllı araştırmacı Ahmet Asrar, Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu bir zaman diliminde Endülüs'e yardım etmediğini iddia eder⁹¹: "...Osmanlı İmparatorluğu kuvvetinin zirve noktasında bulunduğu, Müslümanlar'ın liderlik mevkiini işgal ettiği ve kendisini bütün dünyadaki Müslümanlar'ın koruyucusu ve kurtarıcısı saydığı sırada, ihtiyaç olduğu zaman vazifesini yerine getirmedi ve Endülüs'ün Arap Müslümanları'nı kendi hâline bıraktı..." Osmanlılar'ın bu zor dönemde ne yapabilecekleri noktasında ise: "...Doğrusu Endülüs uzak bir memleketti ve oradaki Müslüman nüfusun sayısı hayli azalmıştı, fakat imparatorluğun donanma ve askerî vurucu kuvveti o bölgelere kadar uzanıyordu ve onlara doğrudan müdahale edebilirdi. Eğer bu çok zor görünüyorsa, Osmanlılar için başka bir alternatif vardı. Onlar memleketlerinde Hristiyan tebaasını rehin olarak kullanabilir ve İspanyollar'ı, Endülüs Müslümanları'na herhangi bir eziyet ve kötülük yapıldığı takdirde, çok vahim neticeler doğuracağından bahisle tehdit edebilirdi. Hatta o zaman o kadar kuvvet ve otorite sahibi idiler ki, sadece bir parmak kaldırmaları Hristiyan devletleri telâşa düşürürdü. Bu suretle Müslümanlar'ın menfaatini koruyabilir ve onlar İspanya yarımadasında hayatta kalabilirlerdi. Her şeyden sonra hiç olmazsa, Osmanlı hükümeti bu zavallı Müslümanlar'ın, selâmetle göç edip Mağrib ülkelerinde yerleşmelerine yardım edebilirdi..." Araştırmacı devamla: "...Kanuni Sultan Süleyman devrinin en büyük ve hiç unutulmayacak hatalarından biri... Endülüs'ün

⁸⁸ Bostan, agm, s. 38-39.

⁸⁹ Uzunçarşılı, II, 384; Jorga, III, 98.

⁹⁰ Özdemir, "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", s. 289.

⁹¹ Asrar, s. 286.

mazlum Müslümanlar'ının çağrısı padişah nezdinde tamamen etkisiz kaldı" diyerek görüşlerini noktalar⁹².

Konuyla alâkalı farklı bir yaklaşım da Moriskolar'ın Kuzey Afrika'ya göçlerini akademik bir çalışmada ele alan Tunuslu araştırmacı Benafri tarafından ortaya konulmuştur. Benafri'ye göre; 1541-1543 yıllarında Kanuni'nin Macaristan seferiyle meşgul olması sebebiyle Moriskolar'a doğrudan yardım edememiştir. Fakat, doğrudan yardım olanaklarına sahip olmamasına rağmen Osmanlılar'ın İspanyollar'a karşı⁹³ Fransızlar'la 1543'te iş birliği yaparak, İtalya ve İspanya'ya ait şehir ve kaleleri vurmak maksadıyla Barbaros'u Akdeniz'e göndermiştir. Bu seferde Barbaros, İtalya'nın Messina, Reggio ve Ostia gibi şehirlerini vurmuş, daha sonra da Fransız donanmasıyla birleşmiştir⁹⁴. Yaklaşık 8 ay kadar Fransa'nın Toulon şehrinde kalan Barbaros Hayreddin Paşa burada iken ünlü reislerinden Salih ve Hasan Paşa'yı İspanya üzerine gönderdi. İspanya sahillerine yapılan bu baskınların asıl hedefi, İspanyollar'ı sıkıştırıp, Moriskolar üzerindeki baskıyı kaldırmaktı⁹⁵. Aynı yıl içinde Fransızlar'ın İspanyollar'la anlaşması Barbaros'u hedefine varmaktan alıkoymuştur⁹⁶. Fakat, Küçük Osmanlı filosunun, Katalonya sahillerine düzenlediği akınlar sonrasında pek çok ganimet ve esir ele geçirilerek Cezayir'e götürülmüştür⁹⁷.

Bu sırada, Akdeniz ve Kuzey Afrika'da Osmanlı hâkimiyeti tam olarak sağlanmamıştı. Kuzey Afrika'da Trablusgarb Osmanlılar'a gönderilen bu feryadnâmeden yaklaşık 10 yıl sonra 1551'de Osmanlı hâkimiyetine katılabilmişti⁹⁸. Tunus ise, 1535 yılından beri İspanyollar'ın kontrolündeydi. Ayrıca, Fas'ın yöneticileri ve yerel hânedanlar kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlılar'a karşı İspanyollar'la iş birliği yapıyorlardı⁹⁹. Diğer yandan Orta ve Doğu Akdeniz'deki Korsika, Cerbe (1560)¹⁰⁰, Malta

⁹² Asrar, s. 286-287.

⁹³ Muzaffer Arıkan -Paulino Toledo, s. 243; Osmanlı Fransız iş birliğini gösteren arşiv belgelerine örnek olarak bk. BOA, MD, No: 21, Hüküm: 645; BOA, MD, No: 19, Hüküm: 713.

⁹⁴ Jorga, III, 89-90.

⁹⁵ Hess, s. 10; Özdemir, "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", s. 289; Barbaros bu son girişiminden kısa bir süre sonra vefat etti (5 Temmuz 1546); bk. Turan, *DİA*, V, 67.

⁹⁶ Turan, V, 67; Feridun Emecen, "Kanuni Sultan Süleyman Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1992, X, 354-355.

⁹⁷ Bostan, *agm*, s. 34-35.

⁹⁸ Jorga, III, 93; Yılmaz Öztuna, *Kanuni Sultan Süleyman*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 82.

⁹⁹ İnân, *Nihâye*, s. 385.

¹⁰⁰ Geniş Bilgi için bk. Öztuna, s. 85-87.

(1565)¹⁰¹ ve Sicilya gibi önemli birer deniz üssü hâlinde bulunan adalar ya doğrudan ya da dolaylı olarak İspanyollar'a bağlı bulunuyordu. İstanbul'a yakın bir mesafede bulunan Kıbrıs bile henüz Osmanlı hâkimiyetinde değildi. Bir diğer husus ise, Osmanlı donanmasının Akdeniz'de İspanyollar'a, Kızıldeniz, Basra Körfezi ve Hint Denizi'nde Portekizliler'e karşı faaliyet hâlinde bulunuyor olmasıydı¹⁰². Dolayısıyla birçok cephede düşmana karşı eş zamanlı olarak mücadele eden Osmanlı Devleti'nin İspanya üzerine büyük bir donanma gönderebilmesi mümkün değildi¹⁰³.

Bu dönemde, Osmanlı Donanması'nın çok masraflı olması sebebiyle uzun süre İstanbul'dan uzak denizlerde kalamaması, İspanyol ve İtalyanlar'ın rüşvet verip Osmanlılar'ı kendi bölgelerinden uzaklaştırma yoluna girmeleri Osmanlı Donanması'nın erken geri dönüşlerinde etkili olmuştur¹⁰⁴. Konunun farklı bir boyutu da, Endülüs'e yapılacak doğrudan bir yardım esnasında, fırtına, salgın hastalık ve benzeri tehlikelerin ortaya çıkması durumunda Osmanlı'nın gücünü yitirerek İstanbul'un kaybedilmesi ihtimalidir. Şüphesiz, Osmanlı donanmasının Batı Akdeniz'e doğru ilerlemesi Osmanlılar ile Moriskolar arasındaki ilişkileri daha kolay hale getirmiştir. Daha önce yurtlarından sürgün edilen ve Mağrib'e yerleşmiş bulunan Moriskolar Osmanlı donanmasıyla birlikte İspanyollar'a karşı hareket etmiş¹⁰⁵, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki her başarısı Moriskolar arasında sevince sebep olmuştur. Kendilerini Osmanlılar'ın kurtaracakları ümidini sürekli taşıyan Moriskolar Belensiye Engizisyon mahkemesine ait 1562 tarihli bir raporda da belirtildiği gibi¹⁰⁶, Osmanlılar'la irtibata geçme gereği duymuşlardır.

6.2 Gırnata İsyanının Hazırlık Aşamasında Osmanlı Devleti'nin Tutumu

Gırnata isyanından Osmanlı Devleti'nin tavrı ile alâkalı detaylı bilgiler verilmeden önce, konunun daha iyi anlaşılması için bazı soruların cevaplandırılması

¹⁰¹ Turgut Reis Rodos Şövalyelerinin üstlendiği ve onun “Bu eşek arılarını kovanlarından dışarı atmazsak Akdeniz'de Türkler'e rahat yoktur.” sözlerine sebep olan Malta seferi başarısızlıkla sonuçlandı; bk. Ernle Bradford, *Turgut Reis Malta Kuşatması ve Son Sefer*, (çev. Osman Öndeş), İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 1998; s. 19..

¹⁰² Osmanlı Devleti bu amaçla Mısır Beylerbeyi Hâdım Süleyman Paşa'yı Portekizliler'in Hindistan Müslümanlarına yaptıkları zulümlere son vermek ve Hind ticaret yollarını Mısır'a açmak için bölgeye göndermişti (1538); bk. Öztuna, s. 99-102; Ayrıca Osmanlılar ile Portekizliler'in Hind Okyanusu ve Kızıldeniz'deki mücadeleleri (1517-1538) hakkında geniş bilgi için bk. Mughul, , s. 9-11.

¹⁰³ Özdemir, “Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?”, s. 289.

¹⁰⁴ Şeref, s. 162-163; Braudel, II, 324-325; Şeyban, s. 274.

¹⁰⁵ Özdemir, “Osmanlı Endülüs Müslümanları'na Yardım Etmedi mi?”, s. 290; Ayrıca Moriskolar'ın Osmanlı donanmasındaki aktif durumları için bk. aynı makale dn.45.

¹⁰⁶ Özdemir, “Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?”, s. 291.

gerekmektedir: Osmanlı Devleti'nin Gırnata isyanına verdiği destek konusunda gerçekten samimi miydi, yoksa, Batı Akdeniz hâkimiyetini sağlamak için bir araç olarak mı kullanmıştı? Moriskolar'ın isyan esnasında moral ve motivasyonunu ve isyanın uzamasını sağlamak için mi yardım yapacağı beklentisini sürekli canlı tutmuştu?

Önceki bölümde belirtildiği gibi Büyük Gırnata isyanının başladığı esnada İspanya tahtında II. Philip vardı. Bu dönemde, Osmanlılar'ın Cezayir ve Trablusgarb'a¹⁰⁷ yerleşmeleri ve Moriskolar ile sıkı iş birliği içerisine girmeleri onu ciddi manada rahatsız etti. Bu rahatsızlık onun, İspanya'nın Andalucia kıyılarını sıkı denetim altına almasına, ülke içinde Moriskolar'ı baskı altında tutmaya ve Kuzey Afrika kıyılarına seferler düzenlemeye mecbur bıraktı. II. Philip'e göre bu iç düşman dış düşmanla birlikte hareket etmekteydi. Böyle devam edecek olursa da İspanya yeniden Endülüs olabilirdi. Bu sebeple sık sık baskı yöntemlerine başvurdu.

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya yerleşmeye başlaması daha önce bu bölgeye yerleşmek zorunda bırakılmış Moriskolar arasında çeşitli alanlarda iş birliği yapmalarına sebep olmuştur. Özellikle Kuzey Afrika'daki Osmanlı yöneticileri Moriskolar'ı orduda görevlendirerek İspanyol sahillerine yaptıkları akınlarda onlardan istifade etmiştir. Bu sebeple Osmanlı leventlerinin* İspanya kıyılarına yaptıkları başarılı baskınlarda Moriskolar'ın büyük payı olmuştur. Zira eski memleketleri olması hasebiyle bu bölgeleri iyi tanımaktaydılar. Yine Fas'a bağlı Sale'de bulunan Moriskolar bu bölgede İspanya ve diğer Hristiyan gemilerine karşı korsanlık faaliyetlerinde bulunarak Osmanlılar'a lojistik destek sağlamışlardır¹⁰⁸. Öte yandan, Moriskolar silah, barut imalatı ve gemi inşasında uzman olmaları nedeniyle Cezayir ve Bicăye'de kurulan silah ve cephane fabrikalarında çalışarak Osmanlı Devleti'ne silah sanayinde yardımcı olmuşlardır. Aralarında Reis Blanquillo, Büyük Murad ve Kaddaun'un da bulunduğu bir çok Morisko başarılı denizcilik faaliyetinden dolayı gemi reisi seviyesine ulaşmıştır. Bu hususu II.Philip 6 Temmuz 1566'da Madrid'teki Fransız elçisine yazdığı mektupta dile

¹⁰⁷ Önceleri Hafsîler'in yönetiminde olan Trablusgarp 1510 yılında Kastilya Kralı Fernando tarafından işgal edildi. Carlos döneminde Malta şövalyelerinin yönetimine bırakıldı (1530). Barbaros Hayreddin Paşa tarafından fethedilmesinin ardından (1533-1534) yeniden Hristiyanlar'ın eline geçmiş nihâyetinde ise Turgut Reis ve Kaptan-ı Deryâ Sinan Paşa tarafından Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir (1551). Bugün ise Libya adı altında Trablus, Bingazi ve Fizan bölgelerinin hepsi anlaşılmaktadır; bk. Ahmet Kavas, "Libya", *DİA*, XXVII, 174-179

* Levent kelimesi, Osmanlılar'da denizci erlerle, taşrada görevli valilerin yanlarında bulundurdıkları adamları için kullanılan bir tabirdir. Geniş bilgi için bk. Mücteba İlgürel, "Levent", *DİA*, XXVII, 149-151.

¹⁰⁸ Benafri, s. 131-133.

getirerek bu dönemde Cezayir’de 15.000 düzenli ve iyi yetişmiş arkebüzücü bulunduğunu ve bunların içerisinde 6.000 Morisko olduğunu belirtmiştir¹⁰⁹. Ayrıca, Osmanlılar’ın Akdeniz’de İspanyollara karşı her başarısı Endülüs Müslümanları’nı ümitlendirerek kurtuluşlarının ancak Osmanlı sayesinde mümkün olacağı inancına sevk etmiştir. Vahran Müftüsü el-Mağravî’nin Endülüs Müslümanları’na yönelik olarak vermiş olduğu fetvada: “Ümit ederim ki kader sizin lehinize değişir ve Osmanlılar’la işbirliği yaparak Allah’a ibadet edebilirsiniz”¹¹⁰ ifadelerini kullanması bu beklentiyi yansıtmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde, Endülüs Müslümanları’nın son büyük isyanının çıkmasında Osmanlı Devleti’nin doğrudan ya da dolaylı katkısı olmuş mudur? Bu husus şu an eldeki mevcut bilgilerle tevsiki mümkün olmamakla birlikte¹¹¹, kimi haberlere bakıldığında, Osmanlılar’ın Cezayir Beylerbeyi vasıtasıyla isyâna müdâhil olduğu görülmektedir. Belensiye Engisizyon Mahkemesi’nin 1562 tarihli raporlarındaki kayıtlara göre; Belensiye Moriskolarını temsilen fakih Pedro de Castro isimli şahıs deniz kıyısında bulunan evinde İspanya’ya gizlice gelen bazı Osmanlıları konuk ettiğini, bu şahsın konuklarına ileride çıkabilecek bir isyânda Osmanlı donanmasının İspanya kıyılarına yanaşması durumunda 60.000 silahlı askerle Osmanlı Donanması’na destek vereceklerini vaat ettiğini mahkemede itirâf etmiştir. Bu itiraflarından sonra tutuklanarak hapse atılan ve yıllarca hapis yatan fakih Pedro, daha sonra engisizyon tarafından yakılarak öldürülmüştür (1568)¹¹². Aynı mahkeminin 1565 tarihli bir başka raporunda ise, Madrid’de tutuklanan bir Morisko’nun ifadelerine dayanarak Belensiye ve Aragon Moriskoları’nın da Osmanlılar’la bir haberleşme ağı kurdukları ve Osmanlı’nın yardım amacıyla bir donanmayı göndereceği bilgisine yer verilmiştir¹¹³. Hieronimo Roldan isimli Morisko’nun Belensiye Engisizyon mahkemesindeki itiraflarında, dönemin Cezayir Beylerbeyisi olan Kılıç Ali Paşa¹¹⁴ bir heyeti Gırnata’ya göndererek isyân için gerekli

¹⁰⁹ Benafri, s. 131.

¹¹⁰ Ayrıca bu fetvada Endülüs Müslümanları’nın namaz, oruç, zekât gibi dinin asılları olan ibadetleri yerine getirmesi ve şarap, faiz ve domuz eti gibi dinen yasak olan şeylerin yenilmesi ve içilmesi ile alakalı hükümler açıklanmaktadır. Fetvanın tam metni için bk. İnân, *Nihâye*, s. 342-344; ; Ayrıca bk. Benafri, s. 47.

¹¹¹ Braudel, II, 471.

¹¹² Benafri, s. 57; Özdemir, “Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?”, s. 291.

¹¹³ Benafri, s. 58.

¹¹⁴ II. Selim tarafından 28 Ekim 1570 tarihinde Cezayir beylerbeyine atanan Osmanlı denizcisi ve kaptan-ı deryâsıdır. Asıl lakabı “Uluç” olan Kılıç Ali Paşa’nın ölüm tarihi 995/1587’dir; bk. İdris Bostan, “Kılıç Ali Paşa”, *DİA*, XXV, 411-412; Rıdvân, s. 392.

hazırlıkların yapılması talebini içeren mektubunu isyândan bir yıl önce (1567’de) Moriskolar’a iletmiş olduğuna yer verilmiştir¹¹⁵.

Bazı İspanyol kaynaklarında¹¹⁶ yer alan bilgilere göre, Gırnata Müslümanları isyan öncesinde Cezayir Beylerbeyisi Kılıç Ali Paşa’ya 20 Nisan 1568 tarihli bir şikâyet mektubu göndererek, Hristiyanlar’ın kendilerine baskı yaptıklarını, şayet kendilerine yardım yapacak olursa 45.000 kişilik silâhlı erkek Müslüman’a ilâveten Gırnatalı genç kızların da kendisinin emirlerine tâbi olacağını, kıyı kesimlerinden rahatça İspanya’ya çıkabileceğini ifade etmişlerdi. Bir başka raporda da bazı Kuzey Afrika ve Osmanlı denizcilerinin gizlice İspanya’nın Kastil bölgesine geçtikleri, burada sayıları 60 kişi olarak verilen Morisko ile iş birliği yaparak İspanya’nın bazı kasaba ve köylerini yağmaladıktan sonra yeniden Kuzey Afrika’ya geçmek üzere iken onlarla iş birliği yapan 31 Morisko’nun tutuklandığı ve bunların Gırnata Engizisyon mahkemesi tarafından mahkûm edilerek tüm mallarının müsadere edildiği, sonra da idamla cezalandırıldıkları kaydedilmiştir.

Yukarıda ifade edilen verilere bakıldığında Osmanlı Devleti’nin isyanın çıkacağından haberdar olduğu, başlaması noktasında fiilî bir katkıdan ziyade, öncelikli olarak lojistik destek verdiğini söylemek mümkündür. Nitekim Osmanlı kaynaklarında yer alan bir bilgiye göre Osmanlı sultanının Gırnata’da isyana hazırlanan Müslümanlar’a haber gönderip bu sırada Hollanda’da isyan hazırlığında bulunan Calvinistler’le ortak hareket etmelerini ve onlarla aynı anda isyana başvurmalarını tavsiye ettiğini görmekteyiz¹¹⁷. Osmanlı sultanı Akdeniz’de Kıbrıs adasının henüz fethedilmediğini burada üstlenen korsanların Hacca giden Müslümanlar’a engel olduklarını dolayısıyla önceliklerinin Kıbrıs adasının ele geçirilmesi olduğunu, bu sebeple kendilerine şuana kadar Osmanlı donanmasını gönderemediğini ifade edip, kendilerine yapılan haksızlıklardan dolayı elem ve keder içinde olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra da Muharrem isminde bir elçisini gönderdiğini, bu elçiyle istişâre ettikten sonra harekete geçmelerini ve Calvinistler’le ortak hareket etmelerini istemiştir. Osmanlı Devleti’nin bu fikrî ve lojistik desteği isyânı hazırlayanların isyânı başlatma konusundaki arzularını

¹¹⁵ Janer, s. 40; Bu olay 1567 yılında meydana gelmişti, yani isyandan bir yıl önce; bk. Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 271; Özdemir, “Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?”, s. 291.

¹¹⁶ 20 Nisan 1568 tarihli bu mektubun tam metni için bk. Gines Perez de Hita, *La Guerra de Los Moriscos (Segunda Parte de Las Guerras Civiles de Granada)*, Granada: Editorial Universidad de Granada, 1998, s. 4-5.

¹¹⁷ Feridun, *Münşeatü's-Selâtin*, II, 550-552; Kapanşahin, s. 329.

kamçıladığını, Osmanlı'lardan gelecek yardımı hesapladıklarını söylemek mümkündür. Gırnata isyanını planlayanlar, hem Cezayir, hem de Osmanlı'dan yardım geleceği düşüncesinden hareket etmişlerdir¹¹⁸.

6.3 Gırnata İsyanının Başlamasından Sonra Osmanlı Devleti'nin Tutumu

Moriskolar'la İspanyol yönetimi arasındaki huzursuzluk ve kilise çevrelerinin baskıları sonucunda II. Philip, Moriskolar'ı iyice sindirmeyi hedefleyen 1567 yılındaki kraliyet fermanını yayımladı¹¹⁹. Bu fermana göre; Moriskolar en geç 3 yıl içerisinde Kastilya dilini öğrenecek, gizli veya alenen Arapça konuşmayacaktı. Mağribî elbiseler giyilmeyecek ve kadınlar örtünmeyip yüzlerini örtmeyeceklerdi. Nişan ve düğünler kilise âdetlerine göre yapılacaktı. Düğünler, cuma ve bayram günlerinde Zambra ve Leilalar yasaklanacaktı. Mağribî isim ve lakapların kullanılması yasaklanıp, şahsî ve umuma açık yerlerdeki hamamlar yıkılacaktı. İçeriğinden kısaca bahsedilen ferman, Endülüs Müslümanları'nın İspanyol yetkilileri nezdindeki bütün çabalarına rağmen ertelenmeyince, İspanyol Devleti'ni 2 yılı aşkın bir süre meşgul edecek, ülkenin maddî ve manevî kaynaklarını tüketecek ve devleti hem içeride hem dışarıda zor durumda bırakacak olan Gırnata isyanı çıktı¹²⁰. İsyanın başladığı esnada sadece Moriskolar değil benzer baskılar sebebiyle Almanya'da Protestanlar, Hollanda'da Kalvinistler de isyan bayrağını çektiler¹²¹. Kısa süre içerisinde Gırnata ve civar bölgelerine yayılan bu isyanın sadece çıkarılan bir fermana yönelik başlatılan bir başkaldırı olmadığı, isyancıların vaftiz ismi Hernando de Cordova y de Valor olan ve Emevî sülâlesinden olduğu belirtilen Muhammed b. Ümeyye'yi emir seçmeleriyle anlaşılmış oldu¹²². İsyancıların asıl hedefi yeniden Endülüs İslâm Devleti'ni kurmaktır.

İspanyol yönetimi, isyanın uluslararası boyutlara taşınmadan içeride sessiz bir şekilde halledilmesi için çok çaba sarfetmiştir. II. Philip, Napolide'ki Naibi'ne gönderdiği mektuptan bu çabalarının olduğu anlaşılmaktadır (20 Ocak 1569): “Morisko ayaklanması

¹¹⁸ Mikel de Epalza, Papel político de los moriscos en el nacimiento de la Argelia moderna en tiempos de Carlos V, Carlos V. y Los Moriscos y el Islam, *International Congress* (kood. Maria Jesus Rubiera Mata), 20-25 November 2000, Madrid: Universidad de Alicante 2001, s. 201-232.

¹¹⁹ Bu fermânın ayrıntıları için bk. Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 225-226, Özdemir, *Endülüs Müslümanları – I, (Siyasi Tarih)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 213-214.

¹²⁰ İsyanın farklı sebepleri için bk. Benafri, s. 60-61.

¹²¹ Hess, s. 4; Benafri, s. 61; Bazı araştırmacılara göre, Osmanlılar'ın yardımı olmasaydı daha başında din devrimi olarak adlandırılan Protestan hareketinin başı ezilirdi. Hatta Kanuni'nin Lutherle irtibata geçerek kendisine Türk yardımını iletmiştir; bk. Asrar, s. 98.

¹²² Luis de Marmol Carvajal, Luis de Marmol, *Historia de Rebellion y Castigo de los Moriscos del Reino de Granada*, Madrid 1797, I, 251, Benafri, s. 62.

haberinin İstanbul'a ulaşmaması ve Osmanlı donanmasının buraya gönderilmemesi için Gırnata meselesine gizli ve bir iç mesele olarak bakmamız gerekmektedir"¹²³. Fakat, Moriskolar'ın dönemin Osmanlı padişahı II. Selim (1566-1574)'den yardım talep etmeleri olayın artık uluslararası boyuta taşındığının göstergesi olmuştur. II.Philip, savaşın başında Türkler'in başka kaygılarının bulunduğunu, İspanyol kadırgalarının kıyıları koruması sebebiyle Cezayir'den isyancılara gelecek yardımın imkânsız olduğunu, her şeyi düzene sokmak Andalucia bölgesindeki yerel meclisler tarafından oluşturulacak askeri kuvvetlerin yeterli olacağını düşünmüştür¹²⁴.

Moriskolar'ın isyan esnasında Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulundukları, Osmanlı sultanlarının cevabî hükümlerden anlaşılmaktadır. Bu hükümlere konu olan Endülüs Müslümanları'nın mektuplarına henüz ulaşamamıştır. Cevabî hükümlerin ilki II. Selim tarafından Endülüs Müslümanları'na gönderilmişti (10 Zilkade 977/16 Nisan 1569). II. Selim bu hükümde¹²⁵ Endülüs Müslümanları'na; ayaklanmayı yakından takip ettiğini, gerekli yardımların zamanında yapılması için elinden gelenleri yaptığını, fakat donanmayı hemen göndermenin mümkün olmadığını, çünkü bu esnada Osmanlı donanmasının Kıbrıs meselesiyle meşgul olduğunu bildirmişti.

İsyanın bütün şiddetiyle devam ettiği esnada Osmanlı tersanelerinde 250 pârê geminin hazırlandığı, bu gemilerin Malta, Kıbrıs, Tunus veya İspanya üzerine çıkacakları Avrupa başkentlerinde konuşulmaya başlayınca¹²⁶ İspanyol yönetimi tedirgin olmuş, fakat bir süre sonra bu hazırlığın sebebinin donanmanın Kıbrıs üzerine sefere çıkılması olduğu anlaşılnca rahatlamıştır. Bu dönemde bazı İspanyol yetkililerinin Osmanlı'nın isyancıları silâhlandırmadan isyanın bitirilmesi temennisinde oldukları da kaydedilir¹²⁷. Kıbrıs üzerine hazırlıkların yapıldığı dönemde, Endülüs Müslümanları'na yardım konusu, Osmanlı sarayında tartışılmıştır. Bu tartışmaların bir tarafında yer alan dönemin sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa'nın Kıbrıs Seferi öncesinde önceliğin Moriskolar'a yardım yapılması hususunda ısrarcı olmuş, fakat padişah önceliği Kıbrıs'ın alınmasına vermiştir¹²⁸. Bazı araştırmacılar, Osmanlı padişahının önceliği Kıbrıs adasının ele

¹²³

Benafri, s. 62.

¹²⁴

Braudel,II, 471.

¹²⁵

BOA. MD., No: 9. Hüküm: 231.

¹²⁶

Benafri, s. 64.

¹²⁷

Braudel, II, 473.

¹²⁸

Önceliğin Kıbrıs'a verilmesi İspanyollar'ın müttefikleri olan Cenevizliler'in tavrına bağlanmaktadır; bk. Ali Seydi, *Sokullu Mehmed Paşa*, İstanbul 1909, s. 5; Özdemir, "Osmanlı Endülüs Müslümanları'na Yardım Etmedi mi?", s. 292; Bu düşüncelere katılmadığını ifade eden

geçirilmesine öncelik verilmesini “Büyük Yahudi” namıyla anılan Josef Nassi (Jose Miquez) isimli danışmanın yönlendirmesiyle olduğunu iddia ediyorsa¹²⁹ da bu tespitin tümüyle doğru olduğu kabul edilmemelidir. Osmanlı padişahınca Kıbrıs’a öncelik verilmesinin sebeplerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Bu esnada Kıbrıs’ın Vendikliler’in elinde bulunması, deniz yoluyla hac için Mısır’a giden Müslümanlar’ın güvenlik sorunu olarak ortaya çıkmaktaydı. Bu husus Endülüs Müslümanları’na gönderilen hükümde açıkça zikredilmiştir. Bunun yanı sıra Osmanlı ticaret yollarından biri olan Mısır ticaret yolunun sürekli tehdit altında tutulması, bu eyaletten gelen mallar ve vergilerin tehdit altında bulunmasına sebep oluyordu¹³⁰. Nitekim Kıbrıs’ın teslim edilmesini isteyen Osmanlı elçisinin Kıbrıs Limanı’nın korsanlara sığınak ve destek sağladığı suçlamasını Venedik tarafına açıkça yöneltmişti¹³¹. Ayrıca, Afrika ticaret yollarının aktif hâle gelmiş olması, Osmanlı Devleti’nden geçen ticaret yollarının zayıflamasına sebebiyet vermesi durumunda, Osmanlı ekonomisine büyük darbeler vurabilirdi. Bu sebeple Kıbrıs ve Rodos (1522)¹³² adasının alınması Akdeniz ticaret yolu açısından hayati önem arz ediyordu¹³³. Dolayısıyla önceliğin Kıbrıs’ın alınmasına verilmesi iyi düşünülmüş stratejik bir karar olarak görülmelidir.

II. Selim Moriskolar’a gönderdiği hükümde tarihini taşıyan bir başka hükümde Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa’ya göndererek, kendilerinin Kıbrıs meselesinden dolayı Endülüs Müslümanları’na yardım için donanma gönderemeyeceğini bildirdi. Fakat kendisinin Cezayir’den mümkün olan her türlü yardımı yapmasını ve düşmanın saldırılarına karşı da uyanık olmasını emretti¹³⁴. Bu emir üzerine harekete geçen Kılıç Ali Paşa Moriskolar’a yardım maksadıyla, Cezayir’deki Moriskolar’ın yardımıyla oluşturduğu bir donanmayı İspanya sahillerine doğru sevk etti. Fakat donanmanın el-

Braudel Sokullu Mehmed Paşa’nın tavrını tamamen Osmanlı siyasetinin bir yansıması olarak değerlendirip aslında Osmanlılar’ın Moriskolar’ı kendi amaçları için kullandıklarını ifade eder; bk. Braudel, s. 485.

¹²⁹ Nassi’nin Osmanlı Devleti’nde üst düzey bir makama gelmek istediği fakat Müslüman olmaması sebebiyle bu arzusunun vergiye tâbi olan Memleketeyn beyliklerine benzer bir yer talep etmeyi düşündüğü bu sebeple Kıbrıs’ın yönetimine geçmek istediği kaydedilir; bk. Jorga, III, 128; Fakat bazı araştırmacılar ise, II. Selim’in Sokullu Mehmed Paşa’ya muhâlif olan Lala Mustafa Paşa’nın teşvikleri Şeyhül İslâm Ebussuud efendinin fetvası üzerine Kıbrıs’a öncelik verdiğini belirtir; bk. Uzunçarşılı, 1983b:11.

¹³⁰ Katip Çelebi; *Tuhfetu’l-Kibar*, s. 110.

¹³¹ Jorga, III, 130.

¹³² Rodos Adası’nın fethedilmesi hakkında geniş bilgi için bk. Downey, s. 48-70.

¹³³ Kapanşahin, s. 208.

¹³⁴ BOA, MD, No: 9, Hüküm: 204, 977/1569.

Meriyye (Almeria) açıklarında çıkan fırtına sebebiyle dağılması¹³⁵ üzerine yardımlar yerine ulaştırılamamıştır. Bir yıl sonra yeniden harekete geçen Kılıç Ali Paşa, Cezayir’den 4.000 tüfek ve mühimmat ile isyancılara askerî eğitim verecek olan bir askerî kuvveti Endülüs’e göndermiştir. İsyana destek veren Türkler’in sayılarıyla alâkalı olarak İlter ve Benafri 100¹³⁶, Braudel ve Rıdvân Kuzey Afrika’dan gelenlerle birlikte 4.000¹³⁷, Özdemir ise 400-500¹³⁸ civarında bir rakamı vermektedir. Kanaatimizce bu sayı Özdemir’in belirttiği 400-500 civarında bir rakam olmalıdır. Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür; Osmanlı yönetimi isyana, savaşçı askerlerden ziyade askerî eğitim verecek subay düzeyinde destek vermiştir.

Osmanlı Devleti’nin isyana destek vermesine rağmen, bu sırada Endülüs’te isyanın gidişatını olumsuz etkileyen ve isyancıların arasına nifâk tohumlarının atılmasına sebep olan bazı olaylar meydana gelmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti tarafından Endülüs Müslümanlar’ına gönderilen ve ismi arşiv belgelerinde “*Hüseyin*” olarak zikredilen yeniçeri ağasının, Osmanlı Donanması’nın geleceğini söyleyerek Moriskolar arasında mal toplaması ve bu malları kendi çıkarına kullanması isyâncılar arasında ihtilâf çıkmasına zemin hazırlamıştır. Çıkan ihtilâfların büyümesi sonucunda, isyâncıların lideri Muhammed b. Ümeyye öldürülmüştür¹³⁹. Bu olaylar sebebiyle isyanın gittikçe zayıflaması ve isyancıların zor durumda kalmaları sebebiyle, bir kez daha Moriskolar, II. Selim’e müracaat etmek zorunda kalmışlardır. Fakat, bu kez İstanbul müftüsüne bir mektup gönderen Moriskolar, İspanyol ordusunun gün geçtikçe güçlendiğini, Gırnata’daki Müslüman varlığının Osmanlı donanması olmadan devam edemeyeceğini ve her zaman Osmanlı Devleti’nden yardım beklediklerini ifade etmişlerdir. İstanbul’a gelen Morisko heyeti, II. Selim’le görüşerek ona da yardım taleplerini iletmışlerdir. Her ne kadar İspanyol tarihçi Matias’dan nakledilen: “...Buna göre, II. Selim İstanbul’a gelen

¹³⁵ Benafri, s. 67; Braudel, Kılıç Ali Paşa’nın Moriskolar’a yardım yapma hususunda pek de istekli olmadığını, buna sebep olarak da İspanyollar’ın denizden Cezayir’e uyguladıkları ekonomik ablukanın daha da derinleştirilme endişesi ve İspanyollar’ın Gırnata savaşıyla meşgul olmalarından istifade ederek Tunus’u kara kuvvetleriyle ele geçirme niyetinde olmasını gösterir; bk. Braudel, II, 476-477.

¹³⁶ İlter, s. 146, Benafri, s. 67.

¹³⁷ Braudel, II, 478 vd. Rıdvân, s. 400

¹³⁸ Özdemir, “Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?”, s. 292).

¹³⁸ İlter, s. 146, Benafri, s. 67.

¹³⁹ Hüseyin isimli bu şahsın kötü huylu olduğu bir arşiv belgesinde şöyle yer almaktadır: “... Hüseyin merbut demekle ma’ruf kimesne tevâbi’i ile cem’iyyet eyleyüp Mehmet Bey’i katl eyleyüp mâl ve menâlin gâret eyledüğün ve me’kûlâtdan nesne bulunmayup zahîre bâbında müzâyaka olduğu ve mezkûr Hüseyin donanma getüreyin deyû mübalağa mâl cem eyleyüp nâ-bedîd olduğu ve ol cânibe küffârın istilâ ve galebesi olup, muâvenet eylemek lazım idüğün i’lâm eylemişsiz...” Bk. BOA, MD, No: 14 Hüküm: 199, 979/1570; bk. Ek: 5.

Morisko heyetini dinledikten sonra 2000 askerle birlikte silah ve mühimmât taşıyan 11 gemilik filonun gönderilmesini kararlaştırmıştır...” sözlerinde II. Selim’in Moriskolar’a yardımda bulunduğu ifade edilirse de Osmanlı padişahı, Venedikliler’in Kıbrıs’ta bulunmasının tehdit oluşturmaya devam ettiğini bu sebeple, şimdilik Osmanlı donanmasının göndermesinin sözkonusu olmadığını bir kez daha Moriskolar’a gönderdiği hükümde ifade etmiştir. Hükümde II.Selim, özetle, Moriskolar’ın aralarındaki ihtilâflara son vermeleri tavsiyesinde bulunmuştur¹⁴⁰. Kılıç Ali Paşa’ya da yeni bir hüküm göndererek¹⁴¹ Hüseyin isimli şahsın cezalandırılmasını emretmiştir¹⁴².

II. Selim, sadece bu hükümlerle yetinmeyerek bu esnada İspanyollar’a karşı isyan hâlinde bulunan Protestanlar’la irtibata geçerek isyana devam etmeleri hâlinde onlara yardım edeceği vaadinde bulundu ve Moriskolar’la iş birliği yapmalarını istedi¹⁴³. II. Selim Muharrem adında bir elçisini Protestanlar’a göndererek, onlara karşı duymuş olduğu muhabbet ve dostluğunu ifade etti. Daha sonra da isyan etmeleri durumunda önceden haber vermeleri durumunda hem denizden hem de karadan askeri destek sağlayacağını bildirdi. Ayrıca, Moriskolar’a haber gönderip haber gönderdiğini, Protestanlar’ın Papalığa karşı isyan etmeleri durumunda, onların da harekete geçmelerini istediğini belirttiikten sonra, Protestanlar’ın Moriskolar’la haberleşip işbirliği yapmalarını istedi. Şüphesiz Osmanlı padişahının bundan maksadı Moriskolar’ın üstündeki İspanyol baskısını hafifleterek isyanın uzun sürmesini sağlamaktı¹⁴⁴. II. Selim’in bu girişimleri, Moriskolar’ın Osmanlı nezdinde yardım arayışları ve Türkler’in gözle görülür şekilde büyük hazırlıklar yaptığı istihbaratı, II. Philip’i isyanın gidişatı noktasında yeniden endişeye sevk etti. Ona göre; şayet isyan kışın da devam edecek olur ve Gırnata’nın dışındaki Moriskolar’ın yaşadıkları bölgelere sıçrar ve Türkler müdahalede bulunurlarsa, İspanya’nın Müslümanlar’ın eline geçeceği endişelerini Vatikan’a ilettiler (26 Ekim 1570)¹⁴⁵. İspanyollar’ın elde ettiği bilgiler arasında Moriskolar’ın Cezayir’den çok sayıda çakmaklı tüfek temin ettikleri ve bu tüfeklerin İspanya’daki Moriskolar’ın eline

¹⁴⁰ Bernafri, s. 69; Özdemir, “Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?”, s. 293.

¹⁴¹ BOA, MD, No: 14, Hüküm: 200, 979/ 1570.

¹⁴² BOA, MD, No: 14, Hüküm: 199, 979/ 1570.

¹⁴³ Feridun Ahmed Bey, *Münşeatü's-selâtin*, II, 542-544.

¹⁴⁴ Özdemir, “Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?”, s. 293.

¹⁴⁵ İspanyol yönetiminin haber kaynaklarının dönemin Venedik istihbaratı olduğu ve bu istahbaratın zaman zaman Hristiyanlar’ın Türkler’e karşı pozisyon almalarını sağlamak amacıyla yalan haberler yaymış olduğu da kaydedilir; bk. Braudel, s. 491.

geçmesiyle, Hristiyanlar'ın İspanya'nın her tarafında korku içinde yaşadıkları bilgisi de vardı¹⁴⁶.

Bu endişelerin verdiği korkuyla harekete geçen İspanyol Krallığı, isyanı bitirmek için yeni adımlar atmıştır. Osmanlı yardımı gelmeden ayaklanmaya son vermek maksadıyla, 30 gün içerisinde Moriskolar ve onlara yardıma gelen Kuzey Afrikalı kuvvetlerin silâh bırakması durumunda, ülke dışından Endülüs Müslümanları'na yardıma gelen savaşçıların, Kuzey Afrika'ya dönmelerine müsaade edeceğini ve isyana katılan Moriskolar'a genel bir af ilân edileceğini duyurmuştur. Bu girişimden sonra binlerce isyancı silahlarını bırakıp İspanya'yı terk etmiş, İspanyol ordu komutanı Don Juan de Austria'nın çabaları sonucunda isyanın en önemli merkezlerinden biri olan Galera'nın ele geçirilmesi¹⁴⁷, bu sırada isyanın liderliğini yapan Mulay Abdullah'ın yakın adamlarından biri olan el-Habaqui (Gonzalo)'nin ihâneti sonucunda, Cezayir'e göndermiş oldukları yardım talebinin sonucunu göremeden öldürülmesiyle¹⁴⁸, Endülüs Müslümanları'nın son direniş hamlesi olan bu isyan son bulmuştur¹⁴⁹.

Osmanlı'nın tüm yardımları, Gırnata isyanının başarıya ulaşmasına yetmemiştir. Osmanlı her defasında kendisine gelen yardım çağrılarına cevap vermeye çalışmış, yardım taleplerini bilhassa Cezayir Beylerbeyisi üzerinden karşılamaya çabalamıştır. Osmanlı'nın bu yardımları olmasaydı isyanın yayılması ve uzun bir süre devam etmesi sağlanamazdı¹⁵⁰.

6.4 Moriskolar Arasındaki Osmanlı Kehanetleri

Gırnata isyanını planlayanlar Osmanlı donanmasının gelip kendilerini Katolik zulümden kurtaracağına inanmışlar ve hatta bu hususta birçok kehanetin aralarında dolaşmasını sağlamışlardı . Moriskolar arasında yaygın olarak varlıklarını sürdüren ve Türkler'i (Osmanlılar'ı) yegâne¹⁵¹ kurtarıcı olarak gören kehanetler arasında Fatih Sultan Mehmed'e ait olduğu ileri sürülen Vasiyet 'te kendisinden sonra Osmanlı tahtına geçecek

¹⁴⁶ Son bahar boyunca (1570) birbiri ardınca İstanbul'dan dönen Morisko elçileri Cezayir'de kabul edilerek kendilerine binlerce çakmaklı tüfek sözü verilmişti. Başka bir kaynakta karşılaşmadığımız bir bilgiyi, Fransız araştırmacı dipnot olarak vermiştir: İngilizler'in Moriskolar'a yardım ettiği hususu; bk. Braudel, s. 474-475, dn. 229.

¹⁴⁷ Lea, s. 248.

¹⁴⁸ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 255.

¹⁴⁹ Braudel, II, 125.

¹⁵⁰ Braudel, II, 479.

¹⁵¹ Benafri, s. 75.

olan Osmanlı padişahlarının fethedecekleri yerler arasında İspanya'yı da gösterdiği'dir. Bu vasiyet Moriskolar arasında elden ele dolaşmıştır. Yine bir başka kehanete göre, İspanya'nın günah ve fesat bataklığına battığı bir zamanda "Kasım" adında birinin çıkıp kırk iki ayda İspanya'yı yeniden fethederek adaleti sağlayacağıydı. Diğer bir kehanete göre ise bir Morisko liderinin Osmanlı yardımıyla tekrar İspanya'yı ele geçireceği bilgisi yer almaktadır. Buna göre; İspanya'nın yeniden Müslümanlar'ın eline geçtiği o gün Arapça bilmek çok önemli olacaktı, dolayısıyla Arapça'nın unutulmaması gerektiği anlatılmıştır¹⁵².

Bu kehanetlerin Morisko topluluğu içinde yaygın olması -bilhassa Osmanlı'nın İspanya'yı fethedeceğiyle ilgili olanı- isyan esnasında Osmanlılar'la ilişkisi olmayan bazı Moriskolar'ın, kendi vatandaşlarının İspanya Devleti'ne karşı direnişlerini güçlendirmek amacıyla uydurduklarını unutmamak lâzım gelir. Söz konusu kehanet isyan sürecinde önemli bir işlev görerek bir taraftan isyanın canlı kalmasını sağlarken diğer taraftan da İspanyol Engisizyon Mahkemesi'nin Moriskolar'a zulmetmesine sebep teşkil etmiştir. Engisizyon mahkemesi, Moriskolar'ın Osmanlı Devleti'yle ilişkili olduğuna kanıt olarak halk arasında dolaşan kehanetleri göstererek Moriskoları cezalandırmıştır.

6.5 Osmanlı'nın Akdeniz Stratejisinde Moriskolar'ın Yeri

Osmanlı'nın gerçekte Morisko meselesini Batı Akdeniz hakimiyetini sağlamak için İspanya'ya karşı bir koz olarak kullandığını iddia eden Braudel özetle şunları ifade etmektedir; Mart 1568 tarihinden beri Cezayir Beylerbeyisi olan Kılıç Ali Paşa'nın Moriskolar için riske girmeye niyeti yoktu. O, Gırnata'yı değil kendi kentini (Cezayir) savunma peşindeydi. Kılıç Ali Paşa Gırnata savaşını Moriskolar'dan ziyade İspanyollar'ın kendi bölgesinde uyguladıkları ekonomik ablukanın kaldırılması için kullandı¹⁵³. Gırnata savaşını tüm Cezayir yöneticileri için özel bir yere sahip olan tasarımı -Kuzey Afrika'nın tümünün fethedilmesi amacını- uygulamaya koymak için özellikle uygun bir fırsat olarak gördü. Nitekim Gırnata savaşı devam ederken Tunus'u ele geçirdi (19 Ocak 1570)¹⁵⁴. Şayet, Gırnata'da savaşı nedeniyle İspanyol donanması alarm durumunda olmasaydı, bu esnada Messina'da üstlenmiş olan İspanyol donanmasının

¹⁵² Benafri, s. 75.

¹⁵³ İspanyollar Cezayir yönüne olan deniz ticaretini yasaklamışlardı; bk. Braudel, II, 476, dn.240.

¹⁵⁴ Rıdvân, s. 394.

harekete geçerek, Kılıç Ali Paşa'nın Tunus'u zapt etmesine izin vermezdi. Ayrıca, Gırnata isyânı İspanya'nın Akdeniz'in öbür ucunda iç savaşa kilitlenmesine, Osmanlı'nın Akdeniz'de rahat hareket alanı bulmasına neden oldu, bu durum Kıbrıs'ın Türkler tarafından rahatlıkla ele geçirilmesine imkân sağladı.

Osmanlı'nın Fransa'dan Toulon Limanı'nı talep etmesi ise İspanyollar'ı endişelendirmek amacına matuftu. Çünkü böylesine bir mesafede kadirgaların kışlama sorunu varken Moriskolar'a donanma göndermek çok zordu. Fakat donanma gönderme ihtimalinin canlı tutulması Kanuni'nin şahin politikalarının bir eseridir. Sokullu Mehmed Paşa'nın Moriskolar'a yardım meselesini öncelikli bir mesele olarak Osmanlı sarayında savunması, karşıtlarınca (padişahın hocası Lala Mustafa Paşa, Kaptanı deryâ Piyale Paşa ve Yahudi asıllı maliyeci Josef Nassi), Kıbrıs'ın öncelikle fethedilmesinin önerilmesi Braudel'e göre, büyük bir politikanın parçasıydı. Bu politika doğrultusunda Sokullu Mehmed Paşa'nın Venedik'le, Yahudi Nassi'nin ise Cenova ve Portekiz'le ilişki kurmalarında beis görülmemiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti, Moriskolar'ı cesaretsizliğe sevketmemek için, Kuzey Afrika'yı yarı-destek durumunda tutmaya devam etmektedir. Bazen doğrudan veya dolaylı olarak İspanyol donanmasına saldırmakta, bunu da Moriskolar'ın yardım beklentilerini yok etmemek için yapmaktadır. Bu yöntemle onları yardım beklentisi içerisinde tutarak, onların bilinçli olarak kendilerine sağlamış oldukları yardımdan, kendi işlerini tehlikeye atılmadan çözmek için faydalanmaktadır¹⁵⁵.

Crowley de Braudel ile benzer görüşleri paylaşmaktadır; Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa derinlerdeki niyetlerine uygun olarak Moriskolar'ı kullanmıştı. Çünkü Osmanlı, planlarını birleşik bir Hristiyan harekâtına neden olmadan gerçekleştirmek istiyordu. Bu niyetinin eseri olarak II. Philip'i kendi topraklarında çıkan isyanın sıkıntılarıyla baş başa bırakmıştır¹⁵⁶. Salgado ise, Osmanlı padişahının Endülüs Müslümanları'na yardım hususunu Cezayir beylerbeyine havale ettiğini, fakat Cezayir beylerbeyinin Endülüs Müslümanları'na minimum düzeyde destek vermeyi tercih ettiğini, bu tavrın sebebi olarak da Kılıç Ali Paşa'nın Gırnata isyanını İspanyollar'ın Kuzey

¹⁵⁵ Braudel, II, 483-503.

¹⁵⁶ Roger Crowley, *İmparatorların Denizi Akdeniz*, (çev. Cihat Taşçıoğlu), Ankara: April Yayıncılık, 2008, s. 280.

Afrika'daki tek ve yegâne müttefik olan Tunus Hafsî Krallığı'nı ele geçirmek için bir fırsat olarak gördüğünü kaydetmiştir¹⁵⁷.

Braudel'in Kılıç Ali Paşa üzerinden Osmanlı Devleti'ni suçlayıp, Moriskolar'a yardım konusunda isteksiz davrandığını ifade etmesi, tarihî verilerle uyuşmamaktadır. Çünkü, Kılıç Ali Paşa Moriskolar'a yardım için bir donanma oluşturmuş, fakat Almeria yakınlarında çıkan fırtına sebebiyle bu girişim sonuçsuz kalmıştı¹⁵⁸. Bu üzücü hadiseden bir yıl sonra 4.000 tüfek ve çok sayıda askerî mühimmat ile isyancıların eğitimi için bir grup subayı yardım için göndermişti. Osmanlı Devleti, her fırsatta Endülüs'teki Müslüman kardeşlerine yardım etmek konusunda gayretlerini esirgemedi. Bu durumu dönemin Osmanlı tarihçilerinden biri olan Ali Rıza Seyfi'nin şu ifadelerinde açıkça görebilmekteyiz¹⁵⁹: “İspanya'da olan Ehl-i İslâm'ın büyük bir kısmı artık zulme dayanamayıp İspanyollar'a isyan ettiler. Bir taraftan kavga edip bir diğer taraftan da imdat gelmesi için Hızır Barbaros'a haber gönderdiler. Hızır Bey işi öğrenince bütün kanı başına sıçradı. Mevcut 36 pâre kaliteyi imdada gönderdi...”. 1559'da Turgut Reis komutasındaki Osmanlı donanması İspanya'nın Niebla kıyılarına saldırıp yaklaşık 2.500 Morisko'yu Mağrip kıyılarına nakletti. 1561'de İşbiliye açıklarına, 1566'da Mâleka ve Gırnata'ya yapılan saldırılarda şehrin içlerine doğru ilerlenmiş, Gırnata'dan 4.000 Hristiyan esir Cezayir'e götürülmüştü¹⁶⁰. Ne var ki bu sırada İspanyol Devleti'nin askerî gücünü meşgul eden İngiltere ve Fransa ile arasındaki ihtilâf nihayete erdirilerek bir anlaşma ile son bulunca (2-3 Nisan 1559)¹⁶¹, İspanyol Krallığı'nın Güney Avrupa sahillerini ve Kuzey Afrika'yı tehdit eden Osmanlı tehlikesine karşı dikkatlerini yoğunlaştırmıştır¹⁶². Fakat, Osmanlı'nın Kuzey Afrika'ya yerleşmek için Tunus'u, Akdeniz'e yerleşmek için ise Kıbrıs'ı ele geçirmesi öncelikli meseleydi. Braudel'in, Sokullu Mehmed Paşa'nın Moriskolar'a karşı politik davrandığı düşüncesi de tartışmalıdır. Öncelikle devlet adamlarının attığı adımların politik yönlerinin bulunması normal karşılanmalıdır.

¹⁵⁷ M. J. Rodriduez Salgado, *Felipe II, el“Paladin de La Cristiandad” y La Paz Con el Turco*, Valladolid 2004, s. 28.

¹⁵⁸ Benafrı, s. 67.

¹⁵⁹ Seyfi, s. 40.

¹⁶⁰ Şeyban, *Mudejares Sefaredes*, s. 279.

¹⁶¹ Aynı yıl içerisinde İspanyol kralın Osmanlı padişahına yanında hediyeler olan bir elçi gönderdiğini, dönemin sadrazamı Rüstem Paşa'nın bu görüşmeden sonra Osmanlı donanmasını II. Philip'in topraklarına saldırmasını engellediği belirtilir; Salgado, s. 26.

¹⁶² Bu Yapılan anlaşma *Cateau Cambresis* anlaşması idi; k. Temîmî, “el-Halfiyyetü'd-dîniyye”, s. 183.

Osmanlı Devleti'nin tüm çabaları Moriskolar'a yardım yolu üzerindeki engelleri tamamen kaldırmaya muvaffak olamadığını da göz önünde tutmak gerekmektedir. Moriskolar'ın yardım talebinden kısa bir süre sonra Kıbrıs adasının fethedilmesi (Eylül 1570) sonrasında Moriskolar'a yardımın yolu açılmış görünse de papanın öncülüğünde oluşturulan¹⁶³ Hristiyan donanmasının 7 Ekim 1571'de Osmanlı donanmasını İnebahtı (Lepanto) Savaşı'nda yenmesi, Osmanlılar'ın Akdeniz'deki hâkimiyetlerine ciddi bir darbe vurmasıyla sonuçlanmıştır¹⁶⁴. Haç'ın Hilâl'e galibiyeti olarak görülen ve bütün Avrupa ülkelerinde görkemli şekilde kutlanan¹⁶⁵ bu yenilgiden sonra, deniz gücünü büyük oranda kaybeden Osmanlılar'ın Moriskolar'a yardım etmeleri önündeki engellerin artmış olduğu görülmelidir.

Bu yenilgi, Osmanlı Devleti'nin Endülüs Müslümanları'nı unuttuğu anlamına gelmemelidir. Nitekim, kısa süre içerisinde toparlanan Osmanlı donanması¹⁶⁶ İspanya'dan Kuzey Afrika sahillerine yönelecek tehdidi bertaraf etmek maksadıyla yeniden Akdeniz'e gönderildi ve Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa, Osmanlı kaptan-ı deryâlığına getirildi¹⁶⁷. Onun kaptan-ı deryâlığa getirilmesinin amacı hem Akdeniz'deki Osmanlı-İspanyol mücadelesine hem de Moriskolar'ın Kuzey Afrika'ya hızlı transferlerine daha fazla katkı sağlamak olmalıdır. Bununla da yetinmeyen Osmanlı padişahı kısa bir süre sonra 1572'de Fransız Kralı IX. Charles'e bir mektup göndererek İspanya'ya karşı ortak harekât etmeyi önerdi¹⁶⁸. Fakat bir taraftan Fransız kralın bu teklife olumsuz cevap vermesi, diğer taraftan Osmanlı'nın zafiyetinden istifade edilerek işgal edilen (1573) Tunus'un yeniden ele geçirilmesinin ehemmiyet¹⁶⁹ arzetmesi üzerine bu düşünceden vazgeçildi¹⁷⁰. Bu noktada şu hususun altını çizmekte fayda görmekteyiz: Osmanlı Devleti Kuzey Afrika'ya

¹⁶³ Bu ittifakın asıl sahipleri İspanya ve Venedik Devletleri idi. Amaç ise mülk ve menfaatlerini Osmanlılar'a karşı savunmaktı; bk. Jorga, III, 135 .

¹⁶⁴ İnebahtı, Osmanlı ve İslâm toplumunun gördüğü en büyük yenilgiydi: "Böyle uğursuz bir savaş değil bir İslâm devletinde, Hz. Nuh gemi icat edeli beri dünya denizlerinde görülmüş değil"; bk. M.Arikan, 104.

¹⁶⁵ Temimi, "el-Halfiyyetü'd-dîniyye", s. 184.

¹⁶⁶ Osmanlı donanması 6 ay gibi kısa bir sürede toparlanarak 250 parça kadirga ile yeniden denize açılmıştır; bk. BOA, MD, No: 19, Hüküm: 220.

¹⁶⁷ Jorga, III, 139.

¹⁶⁸ Mektupta harekât üssü olarak kullanmak için Toulon Limanı'nı istemişti; bk. Benafri. s. 73; Braudel Toulon Limanı'nın Osmanlılar tarafından istenmesini 1567-1568 yıllarında Fransız-İspanyol yakınlaşmasına başlayıp soğumaya yüz tutmuş Osmanlı-Fransız ilişkilerini yeniden canlandırma amacına matuf olarak görür; bk. Braudel, II, 486.

¹⁶⁹ Tunus'un yeniden ele geçirilmesi Osmanlı Devleti'nin Batı Akdeniz'deki faaliyetlerinin sürdürülmesi ve Moriskolar'a yeniden yardım yapılabilmesi için önem arz etmekteydi. Bu sebeple vezir Koca Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı donanması Tunus'u ele geçirdi (24 Ağustos 1574). Ayrıntılı bilgi için bk. Jorga, III, 142.

¹⁷⁰ BOA, MD, No: 19 Hüküm: 199, 980 /1572.

tam manasıyla yerleştikten sonra Moriskolar'a yardım meselesini Garp Ocakları'na¹⁷¹ yeniden bırakmış, buradan her türlü yardımın yapılmasını sağlama yoluna gitmiştir.

Tüm bu tarihî veriler göstermektedir ki Osmanlı'nın bu dönemde donanmasını doğrudan İspanya üzerine göndermesi, bir maceraya atılması anlamına gelmekteydi¹⁷². Bu sebeple, Osmanlı Devleti'nin öncelikle, Kuzey Afrika ve Akdeniz'e yerleşip, daha sonra Morisko meselesini kesin çözüme kavuşturma niyetinde olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı bir taraftan Kuzey Afrika'da kökleşmeye çalışırken diğer taraftan da Katolik inancına karşı isyan eden Protestan hareketini destekleyerek İspanyol Devleti'nin Moriskolar üstündeki baskısını azaltma yoluna gitmiştir. Bu amaçla, Avrupa'da papaya karşı ne kadar reformist hareket varsa hepsini desteklemiştir¹⁷³.

6.6 Gırnata İsyanından Sonra Osmanlı-Endülüs İlişkileri

İspanyol Devleti, Gırnata isyanının bastırılmasından sonra (1572) kendisini Osmanlı karşısında yalnız hissetmeye başlayınca bir ateşkes anlaşması için İstanbul nezdinde gizlice görüşmelerde bulunmuştur¹⁷⁴. Fakat, bu girişimden sonuç alamamıştır. Nitekim bu girişimden bir müddet sonra Tunus Osmanlılar tarafından yeniden fethedilmiştir (1574)¹⁷⁵. Bir müddet sonra da Fas kendiliğinden Osmanlı yönetimine girmiştir (1576)¹⁷⁶. Bu iki gelişme İspanyol yönetimini Osmanlılar'ın Endülüs Müslümanları'na daha rahat yardım etmesinin yollarını açacağı endişesine sevk etmiştir. Bu dönemdeki engizisyon kayıtlarından birinde Moriskolar'ın İspanyollar'a karşı yeni bir isyan hazırlığında oldukları belirtilmektedir. Bu belgede, François Nalias isimli bir Protestan ile Lope Darcos isimli bir Morisko'nun engizisyon kayıtlarındaki itiraflarından (1575); isyan etmeleri durumunda Fransa'nın Bearn valisinden, Cezayir ve İstanbul'dan destek sözü aldıkları yer almaktadır. 1573'te hazırlanmaya başlanan ve 1577'de

¹⁷¹ Garb Ocakları XVI. yy'da Osmanlı hâkimiyetine giren Tunus (1574), Cezayir (1516) ve Trablusgarp'taki (1551) yeniçeri ocaklarının zamanla güçlenip idareyi ele almalarından sonra, bu üç eyaleti birden ifade için kullanılan bir deyimdir. Geniş bilgi için bk. Atilla Çetin, "Garb Ocakları", *DİA*, XIII, 382-386.

¹⁷² Özdemir, "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", s. 290; Şeyban, Mudejares, s. 275; Konuyla alakalı belgelerden biri için bk. BOA, MD, No: 52, Hüküm: 718.

¹⁷³ Kapanşahin, s. 329.

¹⁷⁴ İspanyollar barış görüşmelerini kendi adlarına yürütmek için başta Yahudi Nassi olmak üzere diğer ülke elçilerinden faydalanmışlardı; bk. Jorga, III, 141.

¹⁷⁵ Tunus'un ele geçirilmesi Osmanlı Devleti'nin İnebahtı'ya verdiği bir cevap olarak değerlendirilmiştir; bk. H.Muharrem Bostancı, *19 Numaralı Mühimme Defteri : (Tahlil-Metin)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2002), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, s. XV.

¹⁷⁶ Fas elçileri tabiiyetlerini sunmak için İstanbul'a içerisinde fildişinden iskembelerin bulunduğu hediyeler ve 5.000 altın vergiyle gelmişlerdi; Jorga, III, 218.

tamamlanan plana göre, Fransız kuvvetleri kuzeyden Aragon bölgesine girecekti. Osmanlı donanması ise biri Denia, biri Perpigna ve Barselona arası bir diğeri de Mürsiye ve Belensiye arasından olmak üzere üç noktadan harekete geçecekti. Moriskolar'ın kurtuluş için umutlarının sönmediğini, Fransa'dan ve Cezayir üzerinden gelecek yardımları beklediklerini gösteren bu isyan planı uygulanamadı¹⁷⁷. Bu plan Moriskolar'ın kurtuluş için umutlarının sönmediğini, Fransa ve Cezayir üzerinden gelecek yardımları beklediklerini göstermektedir. İlerleyen zamanda Aragon Engisizyon Mahkemesi'ne sunulan bir başka raporda (1582) Osmanlı Devleti'nin Cezayir ile birlikte Fransa'nın yardımıyla İspanya'yı işgal edeceği, bunun için Fransa'ya gönderilen ajanın dönmesinin beklendiği belirtilerek Morisko tehlikesine dikkat çekilmiştir. Fakat Fransa'ya haberin doğruluğunu tasdik için gönderilen İspanyol ajanın yalancı biri olduğu tespit edilince haberin doğruluğu kesin olarak kanıtlanamadı¹⁷⁸.

II. Selim'den¹⁷⁹ sonra Osmanlı tahtına oturan Sultan III. Murad'ın (1575-1595), tüm gücünü Safevîler'e karşı kullanmak isteği bir süre sonra, Osmanlılar'la İspanyollar arasında bir barış anlaşmasının yapılmasına sebep oldu (1580)¹⁸⁰. Bu anlaşmadan sonra, Osmanlı Devleti bir süreliğine de olsa dikkatlerini Morisko meselesinden ayırdı. Fakat bu anlaşmanın bozulması sonrasında Murad Reis komutasındaki 10 kadırğa, İspanyol kıyı kenti Alicante'ye saldırıp tahrip etti (1584). Bir diğer Osmanlı deniz kuvveti Cezayir Beylerbeyi Uluç Hasan Paşa komutasında, Barselona ve civar bölgelerine saldırarak 2.000 Morisko'yu kurtardı¹⁸¹. Aynı yıl Belensiyeli 2.300 Morisko, daha sonra da Kalosa şehrindeki bütün Moriskolar Osmanlı leventleri tarafından kurtarıldı. Bazı kaynakların ifadesine göre, Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa komutasında hazırlanan 300 gemilik büyük bir donanmanın Malta veya İspanya üzerine gitme ihtimali, donanma maliyetlerinin ağır olması¹⁸² sebebiyle gerçekleşmedi. III. Mehmed döneminde (1595-1603) Ağrı seferini tebrik için İstanbul'a gelen (1596) Fransız elçisinin İspanyollar'a karşı ortak harekete

¹⁷⁷ İnân, *Nihâye*, s. 382.

¹⁷⁸ Lea, *İspanya Müslümanları*, s. 273-276.

¹⁷⁹ II. Selim Tunus'u fetheden ordu İstanbul'a döndükten birkaç gün sonra hayata gözlerini yumdu (12 Aralık 1574), bk. Jorga, III, 143.

¹⁸⁰ Beydilli, Kemal, "İspanya", *DİA*, XXIII, 165; Jorga, III, 144.

¹⁸¹ Öztuna, IV, 351.

¹⁸² XVI. asrın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin gelirlerinde ciddi bir azalmanın yaşandığını görmekteyiz. Çünkü bu dönemde İran'la yapılan savaş ciddi masraflara sebebiyet veriyordu. Anadolu'dan toplanan vergilerde azalmanın olması devletin yeni vergiler koymasına ve Gayr-ı Müslimler'den sadece deniz savaşları esnasında toplanan avarız vergisini her yıl düzenli şekilde almaya başlamasına neden oldu; bk. Jorga, III, 200.

geçilmesi teklifinde bulunsa da¹⁸³ Osmanlı yönetimi, bu sırada Anadolu’da patlak veren Celali isyanları ve Avusturya¹⁸⁴ cephesinde devam eden savaşlar sebebiyle bu teklife olumsuz cevap vermek zorunda kaldı.

Osmanlı Devleti durum her ne olursa olsun yakalamış olduğu her fırsatta Endülüs Müslümanları’na yardım yapmaktan geri durmamıştır. Gerek, Kuzey Afrika’da gerekse Akdeniz’de hâkimiyet kurma girişimlerinde dönemin en güçlü İslâm devleti olduğu bilinciyle hareket etmiştir. Bu kapsamda, Müslümanlar’ın rahat bir şekilde deniz yoluyla hacca gitmelerini sağlamayı kendine görev saydığı gibi denizin öbür tarafında her türlü gayr-ı dinî ve insanî baskılara maruz kalan Endülüs Müslümanları’na hiçbir koşul öne sürmeden yardımlarını esirgememiştir.

¹⁸³ Elçi Fransız donanmasına katılacak 100 pâre kadar Osmanlı gemisinin bütün masraflarının Fransa tarafından karşılanacağı teklifinde bulundu; bk. Uzunçarşılı, II, 206; Benafri, s. 74.

¹⁸⁴ Özdemir, “Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?”, s. 294.

SONUÇ

Müslümanlar'ın İspanya'daki sekiz asır süren varlıkları, Reconquista harekâtının son hamlesiyle (1482-1492) son bulmuştur. Bu hareketin askerî ve siyâsî evresi, Endülüs Müslümanlar'ının İspanya'daki son kalesi olan Gırnata şehrinin işgal edilmesiyle tamamlanmıştır. Kastilya krallığı, Gırnata şehrinin işgali sürecinde Vatikan'ın teşvik ve desteğiyle Fransa, İngiltere ve İsveç gibi Avrupa devletlerinden askerî destek almıştır. Dolayısıyla, Endülüs Müslümanları'na karşı açılmış olan savaş onların şahsında bütün Müslümanlar'a karşı açılmış bir haçlı savaşı olmuştur. Katolik krallar Fernando ve İzabella'nın Gırnata'yı işgal sonrasında ortaya koydukları Kuzey Afrika'yı ele geçirmek ve Hristiyanlığı orada hakim kılmak şeklinde özetlenebilecek politikaları haçlı düşüncesinin tezahürleri olarak görülmelidir. Gırnata'nın işgal sürecinde, Kastilya kralının elini güçlendiren ve şehrin işgalini hızlandıran en önemli etken Gırnata tahtı etrafındaki iktidar mücadelesi olmuştur. Dahili ve harici etkenlerin rol oynadığı bu mücadelenin son sahnesinde Ebü'l-Hasan Ali, kardeşi Muhammed ez-Zağal ve oğlu Ebû Abdullah yer almıştır.

Askerî ve siyâsî evresi Gırnata'nın işgal edilmesiyle tamamlanmış olan Reconquista'nın dinî, sosyal ve kültürel yönüyle tamamlanması için bir asrı aşkın süre devam edecek yeni bir süreç başlamıştır. Katolik krallar Fernando ve İzabella, Gırnata'nın teslim anlaşmasıyla Endülüs Müslümanları'na tanınmış olan can, mal, din ve nesil emniyetiyle ilgili hükümleri anlaşmanın imzalandığı tarihin üzerinden henüz 7 yıl geçmeden hiçbirini tanımamış, Müslümanlar'ın hak ve hukuklarına ebediyen karışmayacaklarına dair imzaladıkları anlaşmayı çiğnemişlerdir. İspanyol yönetimi ve kilise çevreleri topluluklar halinde Hristiyan yönetiminde yaşayan Endülüs Müslümanları'nın (Moriskolar) Hristiyan olmaları için harekete geçmiştir. Bu amaçla Müslümanlar'ın (Moriskolar) kullandıkları dilleri (Arapça), giyim ve kuşamları, örf ve adetleri yayımlanan kraliyet fermanlarıyla yasaklanmıştır. Müslümanlar'ın (Moriskolar) iyi birer Hristiyan olmaları için kiliselerdeki Katolik inanç eğitimi programlarına katılmaları zorunlu tutulmuş, sadece Müslüman çocukların eğitim ve öğretimi için okullar açılmıştır. Müslümanlar'ın din değiştirmeleri için bir taraftan eğitim ve öğretim faaliyetlerine önem verilirken diğer taraftan yayımlanan fermanlarla bu sürecin hızlı tamamlanmasına çalışılmış, engizisyon mahkemesinin devreye sokulmasıyla bu süreç sıkı şekilde takibe alınmıştır. Endülüs Müslümanları'nın (Moriskolar) zihinlerinde

korkuyu, dehşeti ve zulmü temsil eden engizisyon mahkemeleri, İspanya'nın bir çok şehrinde kurulmuş, Hristiyanlaştırma sürecinde önemli bir araç olarak kullanılmışlardır. Söz konusu mahkemeler Endülüs Müslmanları'nı (Moriskolar), Hristiyan toplumun bünyelerindeki bir "ur" ve "ruhları şeytana teslim olmuş" olarak kabul etmiş onların gerçek birer Hristiyan olmaları için hiçbir inancın kabul etmeyeceği yol ve yöntemlere başvurmuştur.

Endülüs Müslümanları (Moriskolar), kendilerine yapılan baskıları azaltmak ve İspanya'yı yeniden Endülüs haline getirmek amacı doğrultusunda dinî, siyasî ve ekonomik sebepleri olan bir çok isyan çıkartmışlardır. Gırnata ve civar bölgelerindeki Beyyâzîn (1499), Buşurrât (1500), Rûnde (1501) ve Büyük Gırnata isyanı (1568) bu isyanların önemli olanlarıdır. Endülüs Müslümanları'nın (Moriskolar) son büyük kurtuluş hareketi olarak görülen Gırnata isyanı devletler arası bir boyut kazanmış, XVI. asır İspanyol Devleti'nin dış politikasını belirleyen önemli etkenlerden birisi olmuştur. İspanyol krallığının maddî ve manevî kaynaklarını tüketen bu isyan iki yılı aşkın bir süre devam etmiştir. İsyancıların yeterli askerî mühimmât ve malzeme temini konusunda ciddi sıkıntılar çekmesi, isyancılar arasında çıkan ihtilafların İspanyol yönetimi tarafından körüklenerek son isyancı lider Mevlây Abdullah'ın yakın adamlarından biri tarafından öldürülmesiyle son bulmuştur. İsyanın son bulmasından sonra Endülüs Müslümanları'nın (Moriskolar) bir daha isyan hareketlerine başvurmamaları için İspanyol yönetimi tehcir işlemini başlatmıştır. Gırnata ve civar bölgelerde yaşayan binlerce Müslüman (Morisko) İspanya'nın farklı bölgelerindeki şehirlere göç ettirilmiş, binlercesi yollarda kaybetmiş, eşine az rastlanan bir insanlık dramı yaşanmıştır. Bu tehcir işleminden sonra Endülüs Müslümanları (Moriskolar) hiçbir zaman Gırnata isyanı öncesindeki maddî ve manevî güçlerine erişememiş, İspanyol yönetimi için ciddi bir tehlike olmaktan çıkmışlardır.

Her türlü baskıya maruz kalan Endülüs Müslümanları (Moriskolar), İslâmî örf ve âdetleri "takiyye" yaparak yerine getirmeye çalışmışlardır. Gizlice namaz kılmışlar, oruç tutup zekat vermişler ve fırsat bulduklarında hac vazifesini yerine getirmişlerdir. Evlilik ve sünnet merasimleri ile cenaze törenlerini İslâmî usûllere göre icra etmeye azami derecede gayret göstermişlerdir. İspanyol yöneticiler tarafından bir kişinin gerçek Hristiyan olduğunun göstergesi kabul edilen domuz etini yemekten ve şarap içmekten sakınmışlar, domuz etini yemedikleri ve şarap içmedikleri gerekçesiyle şeytanın

mahkemeleri olarak isimlendirdikleri engizisyon mahkemelerinde yıllarca süren davalarda yargılanmışlardır. İspanyol yöneticiler tarafından kendilerine karşı başlatılan dinî, sosyo-kültürel asimilasyon sürecine karşı, sosyo-kültürel araçlar kullanarak durmaya çalışmışlardır. Bu araçların başında “Aljamiado” ismini verdikleri İspanyolca’nın Arap harfleriyle yazıldığı literatür gelmektedir. Endülüs Müslümanları (Moriskolar) için Aljamiado dili, başta Kur’an-ı Kerim olmak üzere İslâm kültür dünyasına ait her türlü bilginin nesillere tanıtılması ve taşınmasında önemli bir işlev görmüş, on yıllar boyunca gizli de olsa mevcudiyetlerini sağlayan bir unsur olmuştur. Bu sebeple, bir çok Aljamiado diline çevrilen bir çok eser Endülüs Müslümanları (Moriskolar) arasında yıllarca mevcudiyetini muhafaza etmiştir.

İberya Yarımadası’nda tüm bu gelişmeler yaşanırken doğuda her yönüyle gelişen yeni askerî ve stratejik bir güç Osmanlı Devleti ortaya çıkmıştır. Osmanogulları İstanbul’u fethettikten sonra Avrupa’nın kalbine, yani Roma’ya doğru ilerlemeye başlamışlardır. Osmanlılar’ın Avrupa’ya ilerleyişi Viyana kapılarında son bulmuştur. II. Bâyezîd dönemiyle başlayan Endülüs-Osmanlı ilişkileri zaman içerisinde ivme kazanarak Kanuni ve sonraki Osmanlı padişahlarının Batı Akdeniz ve Kuzey Afrika politikaları içerisinde daima önemli bir yer tutmuştur. Osmanlı Devleti, Memlük Sultânlığı’nın yıkılmasından sonra İslâm aleminin batı karşısında yegâne hâmisi olmuştur. Bu dönemde Osmanlı, gerek Avrupa’daki ilerleyişi esnasında (kısmen), gerek Akdeniz’deki hakimiyet kurma mücadelesinde ve gerekse Kuzey Afrika’ya yerleşme çalışmalarında Batı’yı temsilen dönemin güçlü Avrupa devleti olarak Katolik İspanyol krallığını karşısında bulmuştur. Bilhassa, Garp Ocakları’nın (Fas, Tunus, Cezayir) Osmanlı idaresine geçişinden sonra Osmanlı Devleti coğrafi olarak İspanya’ya yakınlaşmış, daha sonra bu bölgelerdeki güçlerini kullanarak Endülüs Müslümanları’na (Moriskolar) yardımcı olmaya başlamıştır. Bu yardımlar sayesinde binlerce Endülüs Müslümanı, İspanyol zulmünden kurtararak Kuzey Afrika’ya taşınmıştır. Endülüs Müslümanları’nın kurtuluş mücadelesine (Gırnata savaşı) her türlü maddi ve manevi desteği vermekten geri kalmamıştır. Büyük Gırnata İsyanı’nın hazırlanmasında ve devamında, Osmanlı arşiv belegelerinin de gösterdiği üzere rol almıştır. Bu arşiv belgelerinden birinde II. Selim Endülüs Müslümanları’na sabırla direnmelerini ve küffâra (İspanyollar’a) karşı savaşılmaya devam etmelerini tavsiye etmiş, diğer taraftan bu dönemde Hollanda’da Vatikan’a karşı isyan hazırlığında olan Kalvinistlere haber gönderip Endülüs Müslümanları’yla birlikte hareket etmelerini ve aynı anda harekete

geçmelerini istemiş, böyle hareket etmeleri durumunda hem denizden hem de karadan kendilerine yardım yapacağını bildirmiştir.

Osmanlı Devleti Kıbrıs'ı fethetmek suretiyle Doğu Akdeniz'i Osmanlı hakimiyetine geçirmiş olsa da, kısa bir süre sonra İnebahtı'da donanmasının büyük bir kısmını kaybedip deniz gücünü önemli ölçüde yitirmiştir. İki büyük medeniyet arasında bir savaş meydana dönen Akdeniz'de, çoğu zaman Osmanlı Devleti'i İspanyol Devleti'ne galip gelmiştir. Fakat bu mücadele XVI. asrın sonlarına doğru her iki devletin zevâlinin yaşanmaya başladığı dönemle son bulmuştur. İspanyollar kendilerini on yıllarca meşgul eden, maddî ve manevî dinamiklerini tüketen Morisko problemini, nihâi sürgün kararıyla bitirmiştir. Binlerce Morisko'nun ölümüne yol açan bu sürgün kararı İspanyol Devleti'nden neler almıştı? Bu soru araştırmacıların cevaplandırmaya çalıştıkları bir konu olarak güncelliğini korumaktadır.

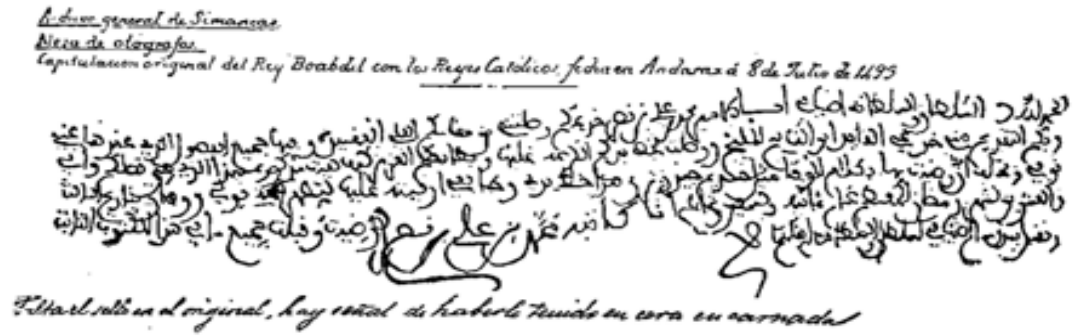
Nihâi sürgün kararının alındığı 1609 ve 1614 tarihlerinde geride kalan Endülüs Müslümanları'nın İspanya topraklarından tamamen sürgün edilmeye başlanmaları ile son bulan Reconquista'nın bir sonucu olarak, ancak bu tarihlerden sonra İspanya tamamen "İç Düşman"dan temizlenmiştir. Bu tarihlerdeki sürgünlerle alâkalı veriler İspanyol kaynaklarında detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Kanaatimize göre bu son dönem (1609-1614) ayrı bir akademik çalışmanın konusu olacak kadar detaylı ve ehemmiyetle incelenmesi gereken bir evredir.

EKLER

Como documento curiosísimo é inédito, á nuestro parecer, damos á continuación un fotograbado que contiene la siguiente carta autógrafa de Boabdil, la cual, vertida al castellano, dice así:

“Alabanza á Dios. Al Sultán y á la Sultâna, mis huespedes. Yo el Emir Mohammad ben Alí ben Nazar, vuestro criado. Llegó á mí de (parte) de vuestras Altezas la capitulación con todos los artículos que, por iniciativa vuestra, pactó mi criado el alcaide Abul-Cásim el Malih, firmada de vuestros puño y letra honrados y sellada con vuestro sello glorioso, conforme á esta que recibiréis. Y yo cumpliré fielmente mi palabra y juro que me complazco en ella con palabra de lealtad, como buen criado, y veris ésta firmada de mi mano y sellada con mi sello á fin de manifestar la autenticidad de lo que digo y de que seré fiel en su cumplimiento. Á 23 de Ramadán, el engrandecido, año 898 (1493). Yo, su escritor, Mohammad ben Alí ben Ñauar me complazco y acepto todo lo que en este documento se contiene, considerándolo como inquebrantable y lo recibo de las manos de mis huespedes el Sultán y la Sultâna, cuya vida sea duradera.”

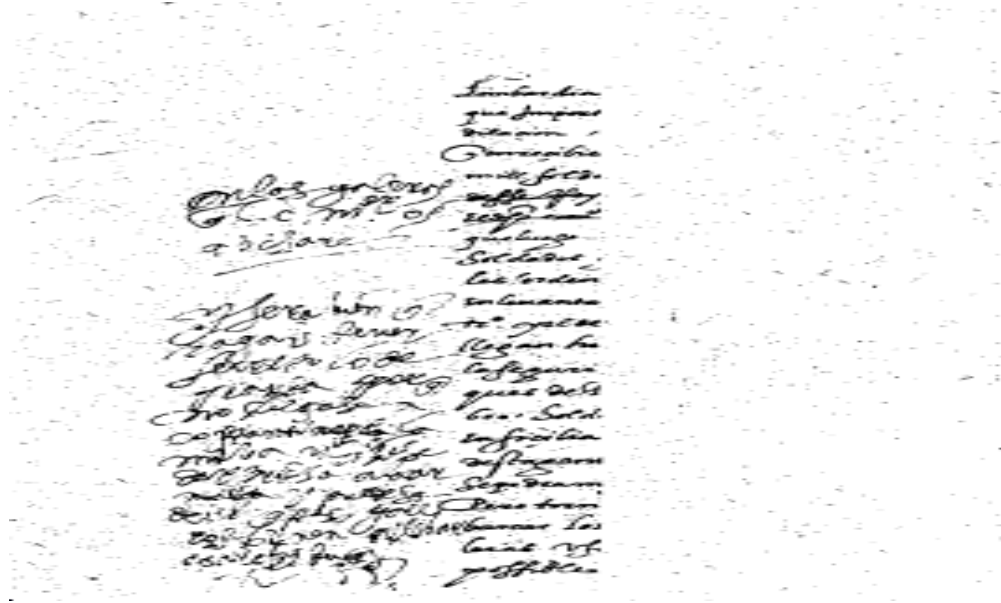
“Allah’a hamd olsun. Misafirperver Kral ve Kraliçe. Ben hizmetçiniz Emîr Muhammed b. Ali b. Nasr. Sizin yüce makamınızdan bana, benim adıma sizinle hizmetkarım Ebu'l-Kasım Mulih’in yaptığı anlaşma fasıllarıyla birlikte ulaştı. Ki bu bizzat sizin şerifli ellerinizin imzaladığı ve mühürlediği anlaşmadır. bütün sadakatimle dostluğumuzdan razıyım ve size vermiş olduğum söze sadakatle bağlı kalacağım ve siz benim bizzat el yazımla yazdığım ve mühürlediğim (bu anlaşmada) açık sözlülüğümü göreceksiniz. Bu mektup 23 Ramazan 898 (1493) tarihlidir. Ben bu mektubu yazan Muhammed b. Ali b. Nasr bu mektubun ihtiva ettiği tüm şartları kabul ediyorum. Allah sayıdeğer efendilerimiz Kral (Fernando) ve Kraliçemize (Izabella) uzun ömürler versin.

EK 1: *Gırnata’nın Son Hükümdarı Ebû Abdullah’ın Katolik Kral’a Yapılan Anlaşmayı Kabul Ettiğine Dair Zeyilnâme.*

Gırnata’nın Son Hükümdarı Ebû Abdullah’ın Katolik Fernando Kralı ile Kuzey Afrika’ya geçmek için yaptığı anlaşmayı kabul ettiğine dair yazdığı anlaşma metninin sonuna Arapça olarak yazdığı zeyil. Hem İspanyolca’sı hem de Orijinal Arapça’sı ve Türkçe’si verilmiştir.

Kaynak: Yanguas, Leopoldo de Eguilaz, *Reseña Historica de La Conquista del Reino de Granada Por Los Reyes Catolicos Segun Los Cronistas Arabes*, s.78-79

EK 2: II. Philip'in Gırnata İsyanı'nın Gizli Kalmasını İsteyen Mektubu.

II.Philip'in 20 Ocak 1569'da Napoli Kral Naibi Alcala Dükü'ne yazdığı yukarıda verilen mektubun kenarında iki işaret yer almaktadır: “1. En las galeras xue el C (Comendador) M (AY) or avisare; 2. Y sera bien que hagais tener secreto lo de Gran (a) da porq(ue) n llegassea Constantinopla la nueva y hiziese dar priesa al armada y puedese decir (q ue e) stas galeras vienen a llevar al archi dun (ue).”

“ 1. Komutanın kadirgaları dikkatli ve alarm durumunda olmalı. 2. Haberin İstanbul'a ulaşmaması ve (Türk) donanmasının denize açılmasını hızlandırmaması için Granada olayını gizli tutmanız iyi olacaktır. “

II. Philip Gırnata isyânı haberinin İstanbul'a ulaşmaması ve Türk donanmasının denize açılmasının hızlandırılmaması için bu isyânın gizli tutulmasını istemektedir.

Kaynak: Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, II, 655.

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a decree or official document. The text is written in a cursive script (Rika) and is densely packed. At the top right, there is a date: "1569" (1569). The text begins with "Bismillahirrahmanirrahim" (In the name of the Most Gracious, the Most Merciful). The document discusses the situation of the Ottoman Empire, mentioning the need for military support and the importance of maintaining the faith. It also mentions the names of various officials and the date of the decree.

EK 3: II. Selim Tarafından Endülüüs Müslümanları'na Gönderilen Hüküm.

"Endülüüs Ehâlisi'ne Hüküm ki" diye başlayan hüküm de; kendisine gönderdikleri mektupta (İspanyollar'ın) Arapça konuşmayı yasakladığı, kadınlarını İslâm'a uygun giyinmelerinin yasaklandığını ve şayet kendilerine yardım edilecek olunursa 20.000'ni silahlı olmak üzere 100.000 kişinin kendisine yardım edeceğini bildirdiklerini ve Cezayir'den yardıma gelen bir miktar silah ve askerle küffara ciddî zayıat verdiklerini belirtmektedir. Kendisinin onlara yardım etme konusunda iştiaklı olduğu fakat, Kıbrıs'ta bulunan kafirlerin hem Mekke'ye giden hacılara hem de ticaret erbabına çok zarar verdiklerinden bahisle önceliğinin Kıbrıs'ı ele geçirmek olduğunu bu sebeple kendilerine yapılacak yardımın biraz tehir edilmesini mazur görmelerini ifade etmektedir. Kıbrıs'ın fethedilmesinden sonra kendilerine en kısa sürede yardım edileceğini, Cezayir Beylerbeyine kendilerine yardım yapılması konusunda emir gönderildiğini, birlik halinde küffara karşı savaşarak Allah yolunda cihadı terk etmemelerini ve kendisinin başarılı olması için gece ve gündüz İslâm dünyasının her tarafında Salih kimselerin dua ettiklerini haber vermektedir.

Kaynak : BOA, MD. No: 9, Hüküm: 231, 10 Zilkâde 977/ 16 Nisan 1569.

EK 4: *II. Selim Tarafından Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa'ya Gönderilen Hüküm.*

“Cezayir-i Garb Beylerbeyisi Ali Paşaya hüküm ki” diye başlayan bu hükmünde özetle şu hususlar yer almaktadır: Endülüs Müslümanları’nın lanetli İspanyol yönetimine isyan ettikten sonra durumlarının gittikçe kötüleştiği ve zor durumda olduklarından bahsedilmektedir. Bu sebeple zor durumda kalan Müslümanlar’a silah ve asker yardımı gönderilmiştir. İspanyol Krallığının Kuzey Afrika’ya da saldırabileceğini göz ardı etmeyen Osmanlı padişahı Endülüs Müslümanları’na donanma gönderip yardım etmesi düşüncesinde olduğunu beyan etmektedir. Fakat Kıbrıs’ta bulunan kafirlerin hem hacca giden hacıların yolunu kesip onlara mani olmaları, hem de Akdeniz’deki ticaretle meşgul olan tüccarların ticaretine engel olmaları Kıbrıs adasının öncelikle alınması zaruretinin ortaya koymuştur. Bu sebeple Endülüs Müslümanları’nın yardımına asker gönderilmesinin tehir edildiği fakat kendisinin (Kılıç Ali Paşa) gücü nispetinde asker ve silah göndermesini emretmektedir. Fakat bu yardımları yapar iken küffara karşı (İspanyollar) gaflet içerisinde bulunmasının caiz olmadığını ifade etmektedir.

Kaynak : BOA, MD. No: 9, Hüküm: 204, 10 Zilkâde 977/ 16 Nisan 1569.

EK 5: II. Selim Tarafından Endülüs Müslümanları'na Gönderilen Hüküm.

“Müdeccel A’yânına Hüküm ki” diye başlayan bu hükümde II.Selim Endülüs Müslümanları'na özetle şunları belirtmektedir: Kendisine mektup gönderen Endülüs Müslümanları'nın mektuplarında kendisinin göndermiş olduğu silahların kendine vasıl olmadığı, paışah tarafından kendilerine yardım için gönderilen Hüseyin isimli şahsın aralarında fitne çıkartıp (isyanın önderi) Mehmet Bey'i katlettiği ve halk arasında Osmanlı Donanması gelecek deyip para topladığı ve bu paraları kendi çıkar için kullandığını belirttiklerini ifade ettikten sonra, bu haberlerin kendisine de ulaştığını onlara haber vermektedir. Bu sene Venedik donanmasının denize açıldığından ve Osmanlı toprakları için bu durumun tehlike arzettiğinden bahisle ve Kıbrıs adasının henüz fethedilmemesi sebebiyle donanmanın yardım için gönderilemediğini, fakat şartların el vermesiyle Cezayir Beylerbeyi Ali Paşa'nın bir parça donanma ile yardıma gelip ve Hüseyin isimli şahsı cezalandırması için kendisine bir hüküm gönderildiğinden padişah bahsetmektedir. Kendilerine yardım gelene kadar ihtilafa düşmeyerek yekvücut halde küffara karşı savaşmalarını, şartlar el verdiğinde kendilerine en kısa sürede yardım edileceğini ve kendisini her türlü gelişmeden haberdar etmelerini istemektedir.

Kaynak : BOA, MD. No: 14, Hüküm: 199, 3 Sefer 979/ 1570.

EK 7: İşgal Öncesi Gırnata Sultânlığı'nın Sınırları.

İşgal öncesi Gırnata Sultânlığı'nın Sınırlarını Gösteren Harita. 1212 yılında vukû bulan İkâb savaşında Müslümanlar'ın yenilmesiyle başlayan süreç, 1492 yılında Hristiyanlar'ın Gırnata Sultanlığını işgaliyle sonuçlanmıştır. Söz konusu tarihler arasında İspanya'da Kastilya-Leon Krallığı, Aragon Krallığı, Navarra Krallığı olmak üzere 3 tane Hristiyan Krallık ile birlikte Gırnata Sultanlığı hayatini devam ettirmektedir.

Kaynak:

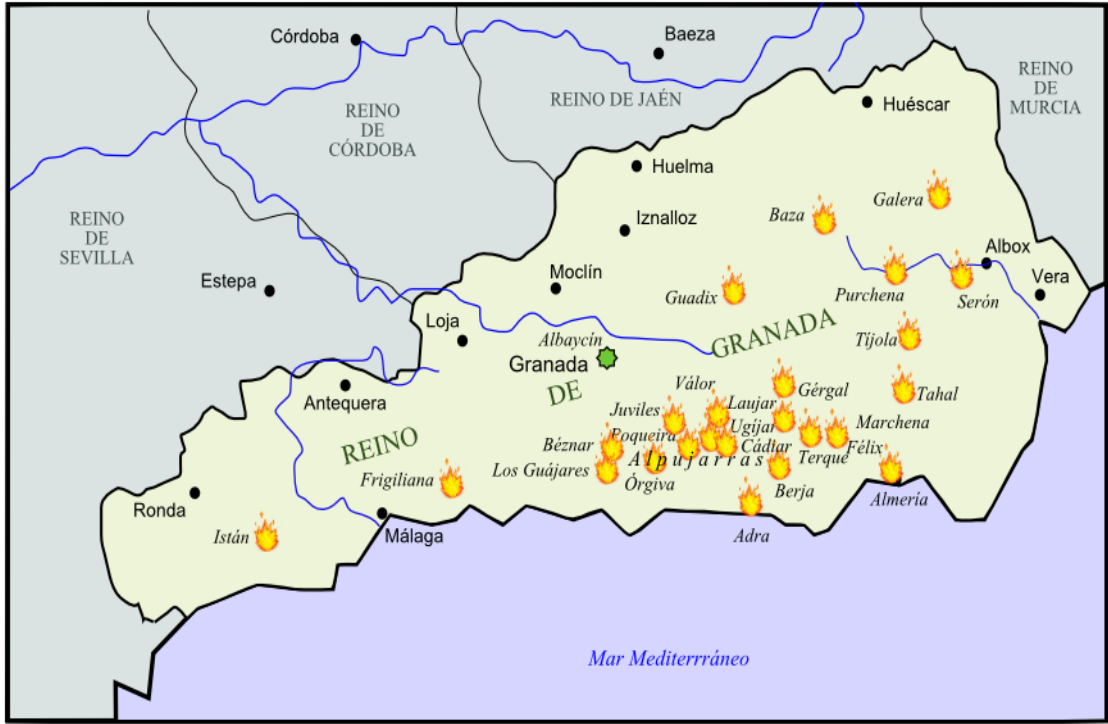
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c9/Espa%C3%B1a1212_a_1492.jpg.

EK 8: *Gırnata'nın İşgal Sürecini Gösteren Harita.*

Reconquista'nın Son 10 yılında (1482-1492) Gırnata Sultânı'nın işgal edilen topraklarını gösteren harita. Haritada Granada'nın ele geçirilmesine kadar işgal edilen İslâm beldeleri işgal edildiği tarihlerle yer almaktadır. Gırnata'nın etrafındaki önemli şehirlerden Beyzâ (Baza) 1489'da, Moclin (Muklîn) 1486'da, Beleş Mâleka (Vélez Málaga) 1487'de, Mâleka 1487'de, Almería (el-Meriyye) 1489 ve Rûnde 1485'te işgal edilmiştir.

Kaynak : <http://bachiller.sabuco.com/historia/images/Guerra%20de%20Granada.jpg> (Kasım 2009).

EK 9: Büyük Gırnata İsyanı’ndaki isyân bölgelerini gösteren harita.

Haritada Müslümanlar’ın Gırnata başlayan isyanı Gırnata bölgesinin her tarafına yaydıkları kolayca görülmektedir. İsyanın özellikle Alpujarrâ dağlık bölgesindeki Ugijar, Laujar, Cebîleş, Orgiva, Béznar gibi yerleşim yerlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca Galera, Serón ve Beyzâ gibi uzak bölgelere sıçradığı, hatta güneyde Almería’aya (el-Meriyye) ulaşmıştır.

Kaynak:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bb/Rebeli%C3%B3n_de_Las_Alpujarras.png (Kasım 2009)

EK 10: *Gırnata'nın Hıristiyanlar'a Teslimini Gösteren Tablo.*

Kraliçe İzabella ve Kral Fernando'nun kabirlerinin bulunduğu Gırnata'daki Capilla Real (kraliyet kilisesi) duvarında yer alan bu tablo, Gırnata'nın son Sultanı Ebû Abdullah'ın Gırnata'yı Katolik Krallar'a teslimi anını göstermektedir.

Kaynak: Söz konusu tablonun Francisco Pradilla y Ortiz, *The Capitulation of Granada*, 1882. isimli eserde yer aldığı belirtilir; bk. http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Capilla_real.jpg. Bu esere ulaşma imkanımız olmadı.

EK 11: *Moriskolar'ın Toplu Vaftizlerini Gösteren Rölyef (Kabartma) (XVI. ASIR) - I*

Granada Kraliyet Kilisesinde bulunan Felipe de Vigarny tarafından yapılan ve Moriskolar'ın vaftiz törenini gösteren rölyef (kabartma) (1521). Zorla vaftiz edilen Endülüs Müslümanları kiliselerde papazların huzurunda din değiştirmeleri sağlanıyordu.

Kaynak: Antonio Gallego Burin ve Alfonso Gámir Sandoval, *Los Moriscos Del Reino de Granada, Según Sínodo de Guadix de 1554*, s. 38.

EK 12: *Moriskolar'ın Toplu Vaftizlerini Gösteren Tablo (XVI. ASIR) - II*

J. Antolínez tarafından kaleme alınan “Historia eclesiástica de Granada” (Granada Kilise Tarihi) isimli kitapta yer alan ve F. Heylan tarafından yapılan Müslümanlar'ın vaftizlerini gösteren tablo.

Kaynak: Antonio Gallego Burin ve Alfonso Gámir Sandoval, *Los Moriscos Del Reino de Granada, Según Sínodo de Guadix de 1554*, s.45.

BİBLİYOGRAFYA

Abdürrahîm, Abdurrahman, el-Mûhâcirûne'l-Endelüssiyûn (Moriskiyyûn), fî Mısır, min Hilâle vesâiku'l Mehâkimi'ş-şerîyye fî'l-Asri'l-Osmanî, *Las Practicas Musulmanas de Los Moriscos Andaluces (1492-1609)*, Zagan: 1991, s. 113-114

Actas del Congreso La Frontera Oriental Nazari Como Sujeto Historico (s. XIII-XVI), (Koord. Pedro Segura Artera), Almeria Instituto de Estudios Almerienses Diputacion de, 1997.

Aguilar, Gaspar, *Expulsion de Los Moros de Espana*, Sevilla 1999.

Aguilera, Barrios Manuel, *La Repoblación del Reino de Granada después de la Expulsión de los Moriscos : fuentes y bibliografía para su estudio : estado de la cuestión* / Manuel Barrios Aguilera, Margarita M. Birriel Salcedo ; prólogo de Bernard Vincent, Granada : Grupo de Autores Unidos, 1986.

-----, “La Nueva Frontera el Reino de Granada ante el Mundo Islámico en el siglo XVI”, *Instituto de Estudios Almerienses*, Almería: Instituto de Estudios Almerienses, 1997, s. 583-610.

-----, *Historia de La Conquista de la Nobilísima Ciudad de Loja*, Granada: Ayuntamiento de Loja, 1983.

Aguilera, Barrios Manuel-Salcedo - Margarita M. Birriel, *La Repoblacion del Reino de Granada Despues de la Expulsion de Los Moriscos*, Granada 1986.

Ahbârü'l-âsr fî İnkıdâi devleti Benî Nasr (müellifi meçhul), (nşr. Hüseyin Münis), Kahire 1991.

Ahmad, Aziz, “The Shrinking Frontiers of Islam”, *International Journal of Middle East Studies*, VII/2, (1976), s. 145-159.

Alcantara, D. Miguel Lafuente, *Historia de Granada, Comprendiendo la de sus cuatro proviegias, Almería, Jaen, Granada y Málaga*, Granada: Imprenta y Librería de Sanz, 1845.

Almeria Entre Culturas (Siglos XIII – XVI), Diputacion de Almeria, 1990.

Altabé, David Fintz, “The Significance of 1492 to the Jews and Muslims of Spain”, *Hispania*, LXXV/3, September 1992, s. 728-731.

Angel, Gonzalez Palencia, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî* (çev. Hüseyin Münis), Kahire 1955.

Arenal, Mercedes Garcia, *Los Moriscos*, Granada: Editorial Universidad de Granada, 1996.

Arıkan, Muzaffer, “XIV-XVI. Asırlarda Türk-Osmanlı Münasebetlerine Toplu Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXIII/3-4, Temmuz-Aralık 1965, s. 239-256.

----- -Paulino Toledo, *XIV.-XVI. Yüzyıllarda Türk – İspanyol İlişkileri ve Denizcilik Tarihimize İlgili İspanyol Belgeleri*, Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargâh Basımevi, 1995.

Asrar, N. Ahmet, *Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Devletinin Dinî Siyaseti ve İslâm Alemleri*, İstanbul: Büyük Kitaplık Yayınları, 1972.

Asuero, Pablo Martín, *İspanya-Türkiye: 16. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Rekâbet ve Dostluk*. (çev. Peral Bayaz Çorum), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.

Atienza, Miguel, *Las Capitulaciones Para la Entraga Granada*, Granada: Ayuntamiento de Granada, 1910.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat,

Bauman, Roland, *The Moors and Christians of Valor: Folklor and Conflict In The Alpujarra (Andalucia)*, (Yayınlanmamış doktora tezi, 1995), Tulane University.

Bertrant, Louis, *İspanya Tarihi* (çev. Galip Kemal Söylemezoğlu - Nurullah Ataç), İstanbul: Kanaat Kitapevi, 1940.

Beydilli, Kemal, “İspanya”, *DİA*, XXIII, 162-170.

Biştâvî, Âdil Saîd, *el-Ümmetü'l-Endelüsiyyeti's-şehîde*, Beyrut : el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-dirâsât ve'n-neşr el-merkez el-reisiyye, 2000.

-----, *el-Endelüsiyyûn el-Muvârike: Dirâse fî târîhi'l-Endelüsiyyîn ba'ıde sukûti Gırnata*, Kâhire: 1985.

Bleda, Jaime, *Coronica de Los Moriscos de Espana*, Valencia: Universidad de Valencia, 2001.

Boronat y Barrachina, Pascual, *Los Moriscos Españoles y su Expulsión*, Granada : Universidad de Granada, 1992.

Bostan, İdris, *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, İstanbul : Bilge Yayın ve Habercilik, 2005.

-----, “Kılıç Ali Paşa”, *DİA*, XXV, 411-412.

-----, “İnebahtı Deniz Savaşı”, *DİA*, XXII, 287-289.

-----, “Kanuni ve Akdeniz Siyâseti, 1530-1550”, *Muhteşem Süleyman* (ed. Özlem Kumrular), İstanbul: Kitap Yayınları, 2007.

Bostancı, H. Muharrem, 19 Numaralı Mühimme Defteri : (Tahlil-Metin) (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2002), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı.

Bosworth, Clifford Edmund, *İslâm Devletleri Tarihi* (çev. Hande Canlı), İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005.

Boyer, Enrique Perez, *Moriscos y Cristianos en Los Señoríos del Reino de Granada (1490 – 1568)*, Granada 1997.

Bradford, Ernle-Osman Öndeş *Turgut Reis Malta Kuşatması ve Son Sefer* (çev. Osman Öndeş), İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 1998.

Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul: İmge Yayınları, 1994, C.II.

Burin, Antonio Gallego y Alfonso Gamir Sandoval, *Los Moriscos del Reino de Granada Segun el Sinodo de Guadix de 1554*, Granada 1996.

Busto, Guillermo Gozalbes, *La República Andaluza de Rabat en El Siglo XVII*, (Yayımlanmamış doktora tezi, 1974), Universidad de Granada.

Büstânî, Butrus b. Bulus, *Meârikü'l-Arab fî'l-Endelüs*, Beyrut : Dâru Mârûn Abbûd, 1987.

Calero-Secall, Isabel, “Mâleka”, *DİA*, XXVII, 485-486

Cardaillac, Louis, *Moriscos y Cristianos un Enfrentamiento Polemico (1492-1640)*, Madrid: Fondo de Cultura Economica, 1979.

-----, *el-Moriskiyyûne'l-Endelüsiyyûne'l-Mesihyyûn, el-Mücâbihâtü'l-Cedeliyye (1492-1640)* (trc. Abdülcélil et-Temîmî), Zağvan 1989.

Caro Baroja, Julio , *Moriscos del Reino de Granada : (ensayo de historia social)*, Madrid: Instituto de Estudios Políticos, 1957.

Caro, Juan Jesus Bravo, *Felipe II y La Repoblacion del Reino de Granada*, Granada 1995.

Carvajal, Luis de Marmol, *Historia de Rebellion y Castigo de los Moriscos del Reino de Granada*, Madrid: Sancha Basimevi, 1797.

Castañer, J. E. López de Coca, “La conquista de Granada: el testimonio de la vencidos”, *Revista de Historia*, sy.18 (2005), s. 33-50.

-----, “La emigración mudéjar al reino de Granada en tiempo de los Reyes Católicos”, *En la España Medieval*, sy. 26 (2003), s. 203-226.

-----, “Mamelucos, Otomanos y Caída del reino de Granada”, *En La España Medieval*, sy.28 (2005), s. 229-258.

Castilla, Canovas de., *Historia General de España*, Madrid 1890.

Catena, Francisco Oriol, *La Repoblacion del Reino de Granada Despues de La Expulsion de Los Moriscos*, (Yayınlanmamış doktora tezi, 1987), Universidad de Granada.

Cemâlüddîn, Abdullah Muhammed, *el-Müslimûne'l-münassârûn evi 'l-Mûriskiyyûne 'l-Endelüsiyyûn*: Safha mühime min târîhi'l-müslimîn fi'l-Endelüs, Kâhire: Dârüs's-Sahve, 1991.

Chakib, Benafri, *Endülüs'te Son Müslüman Kalıntısı Morisko'ların Cezayir'e Göçü ve Osmanlı Yardımı (1492-1614)*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 1987), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.

Chaytor, Henry J., *History of Aragon and Catalonia*, London: 1933, (çevrimiçi) <http://libro.uca.edu/chaytor/achistory.htm>, s.30 vd. (Kasım 2009).

Chejne, Anwar G., *Islam and the West the Moriscos : A Culturel and Social History*, Albany: State University of New York, 1983.

-----, *Muslim Spain: it's History and Culture*, Minneapolis : The University of Minnesota, 1974.

Chenntouf, Prof. Tayep, “Cezayir’de Devlet Meşrulaştırması (16. -19. yy) Hamdan Khodja’nın Aynası”, (çev. Bahar Bakır), *Yükselen Afrika ve Türkiye, I. Uluslararası Türk-Afrika Kongresi (23 Kasım 2005)*, (ed. Ahmet Kavas-Hasan Öztürk), İstanbul: Tasam Yayınları, 2006.

Coleman, David W., *Creating Christiyan Granada: Religion and Community on the Old-World Frontier, 1492-1570*, (Yayınlanmamış doktora tezi, 1989), B.A.Emory University.

Crowley, Roger, *İmparatorların Denizi Akdeniz* (çev. Cihat Taşcıoğlu), Ankara: April Yayıncılık, 2008.

Cuéllar, D.Ignacio Henares, *Arte y Poder: La Política Internacional de los Reyes Católicos y la Renovación Artística y Cultural*, (Yayınlanmamış doktora tezi, 2000), Universidad de Granada.

Çetin, Atilla, “Garb Ocakları”, *DİA*, XIII, 382-386

Çiçek, Kemal, “Kıbrıs”, *DİA*, XXV, 374-380.

Danvila y Collâdo, D. Manuel *Los Moriscos Españoles y su Expulsión*, Valencia: Francisco Vives y Mora, 1901.

David G. Chandler (ed.), *Granada 1492*, London 1998.

Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri*, İstanbul : Dünya Yayıncılık, 1997.

-----, “Haçlı Seferlerinin Mahiyeti ve Başlaması”, *Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhu Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul: 1998, 1-15.

Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

Doncel, Juan Aranda, *Las Practicas Musulmanas de los Moriscos Anadaluces a Traves de las Relaciones de Causas del Tribunal de la Inquisición de Cordoba, Las Practicas Musulmanas de los moriscos Andaluces, (1492-1609), Actas de 111 simposio internacional de estudios moriscos*, Zaghuan, November 1991.

Downey, Fairfax, *Kanuni Sultân Süleyman* (çev. Enis Behiç Koryürek), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1975.

Dozy, Reinhart, “Spanish Islam (Endülüste Tavâif-i Mülûk)”, (çev. Heyet), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul : Çağ Yayınları, 1989, V, 17-78.

Dürârece, Belkasım, *el-Endelüsiyyûne 'l-Müslimûn ve Muhâkemetü 't-Teftiş, el-Zikrâ hamsemie senetü li sukûti Gırnata, 1492-1992*, Zagvan 1993.

Efdaleddin Bey, “Bir Vesika-i Müellim”, *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, sy.I/4 (1326/1911), s. 201-222.

Emecen, Feridun, “Kanuni Sultân Süleyman Devri”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul: Çağ Yayınları, 1989, X, 313-380.

Epalza, Mikel de. *Los Moriscos antes y después de la Expulsión*, Madrid: Editorial Mapfre 1992, <http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra> (12 Eylül 2008)

Epalza, Mikel de., *Papel político de los moriscos en el nacimiento de la Argelia moderna en tiempos de Carlos V, Carlos V. y Los Moriscos y el Islam, International Congress* (kood. Maria Jesus Rubiera Mata), 20-25 November 2000, Madrid: Universidad de Alicante 2001, s. 201-232.

Estaban, Emilia Salvador, *Felipe II y Los Moriscos Valencianos, Las Repercusiones de la revuelta Granadina (1568-1570)* (ed. Cátedra Felipe II), Salamanca: Universidad de Valladolid, 1988.

Evliya Çelebi (ö.1093/1682), *Seyahatnâme*, İstanbul : İkdâm Matbaası, 1314/1896.

Eyice, Semavi, “Arap Camii”, *DİA*, III, 326-326.

Feridun Ahmed Bey (ö.991/1583), *Münşeâtü's-selâtîn*, İstanbul : Dârü't-tibaati'l-âmire, 1858, II.

Fernandez y Gonzalos, *Estado Social y Politico detos Mudejeres de Castilla*, Madrid 1866.

Fernández y González, Manuel, *Allah-akbar = ¡Dios es grande!: leyenda de las Tradiciones de Citio y Conquista de Granada*, Barcelona : El Albir, 1982.

Garcia, Juan Manuel Martin, *Arte y Poder: La Política Internacional de los Reyes Católicos y La Renovación Artística y Cultural*, (Yayınlanmamış doktora tezi, 2000), Universidad de Granada.

Garía, Bernabé López, “*El Retorno de Los Moros*” (ed. Mapfre), Inmigración Magrebí en España, Madrid: 1993.

Geddes, Michael, *The History of the Expulsion of the Moriscoes out of Spain in Reign of Philipp II*, Londres 1720.

Gonzalbes Busto, Guillermo, *La república andaluza de Rabat en el siglo XVII*, (Yayınlanmamış doktora tezi, 1974), Universidad de Granada.

Gonzalo, Carrasco García, “Huellas de la sociedad musulmana granadina: la conversión del Albayzín (1499-1500)”, *En la España medieval*, sy. 30 (2007), s. 335-380.

Goodrich, Samuel G., *Records of the Spanish Inquisition*, Boston 1828.

Güleryüz, Naim, *Türk Yahudileri Tarihi - I*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1993.

Haccî, Abdurrahman Ali, *et-Târîhu'l-Endelüsî mine'l-fethi'l-İslâmî hattâ sukûti Gîrnata*, Dîmaşk: Dârü'l-kâlem, 1987.

Hammâdî, Abdullah, *el-Mûriskiyyûn ve muhâkemü't-teftîş fi'l-Endelüs : 1492-1616*, Tunus : ed-Dârü't-Tunusiyye /Cezayir : el-Müessesetü'l-Vataniyye li'l-Kitâb, 1989.

Harekât, İbrâhim, “Fas (Tarih)”, *DİA*, XII, 188-190.

Harfi, Patrik, *el-Mûriskiyyûn ve Erkanü'l-İslâmî'l-Hamse*, (trc. Necip b. Cemii), *Las Practicas Musulmanas de los moriscos Andaluces, (1492-1609)*, *Actas de III simposio internacional de estudios moriscos*, Zaghuan, November 1991.

Harvey, L.Patrik, *Islamic Spain (1250 to 1500)*, Chicago: University Press, 1992.

-----, *Muslims in Spain : 1500 to 1614*, Chicago : University of Chicago Press, 2005.

-----, “Capitulations of Granada”, (çev. Teofilo Ruiz, (ed. Medieval İberia, Olivia Remie Constable), Philadelphia 1997, s. 344-350.

Hess, Andrew C., “The Moriscos An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain”, *The American Historical Review*, LXXIV/1, October 1968, s.1-25

Himyerî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah (ö.900/1395), *er-Ravzü'l-mî'târ fî haberi'l-aktâr* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut : Mektebetü Lübnân 1975.

-----, *Sıfatü cezîreti'l-Endelüs* (nşr. E. Levi Provençal), (y.y., t.y.)

Hita, Ginés Péres de., *La Guerra de Los Moriscos*, Granada 1998.

Hitos, Francisco A., *Mártires de la Alpujarra en la Rebelión de los Moriscos (1568)*, Granada : Universidad de Granada, 1993.

Hitti, Philip K., *Siyâsi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1995, C.II.

Ibarra, Miguel Ángel de Bunes, “V. Carlos, Venedik ve Babiâli: Diego Hurtado de Mendoza’nın Venedik’teki Büyükelçiliği”, *Muhteşem Süleyman* (ed. Özlem Kumrular), İstanbul: Kitap Yayınları, 2007.

Irwing, Thomas B., “Kastilya”, *DİA*, XXV, 1-2.

Irwing, Washington, *A Cronicle of the Conquest of Granada*, London: Printed by Harrison and son St. Martin’s Lane, 1850.

-----, *Legends of the Conquest of Spain*, London 1836

Işık, Gül, *İspanya: Bir Başka Avrupa*, İstanbul: Metis Yayınları, 1991.

Iverson, Reem F., *Prophecy and Politics : Moriscos and Christians in Sixteenth and Seventeenth Century Spain*, (Yayınlanmamış doktora tezi, 2002), Princeton University.

I. A. A. Thompson, “A Map of Crime in Sixteenth-Century Spain”, *The Economic History Review*, XXI/2 (1968) , s. 244-267.

İbn Ebû Zer’, Ebû'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Ahmed b. Ömer b. Ebû Zer Fasi (ö. 741/1340), *Enîsü'l-mutrib bi-ravzi'l-kîrtâs fî ahhâri mülûki'l-Mağrib ve târîhi Medîneti Fâs*, (y.y., t.y.)

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406), *Kitâbü'l-Iber ve dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âsarahum min zevî's-sultânî'l-ekber*, Beyrut : Dârü'l-fîkr, 1979, C. VI.

İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed (ö.681/1282), *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'u ebnâi'z-zamân mimmâ sebete bi'n-nakl evi's-semâ' ev esbetehü'l-ayân*, (nşr. İhsan Abbas), Beyrut : Dâru Sâdır, 1978, C.VII.

İbn Hayyân, Ebû Mervan Hayyan b. Halef b. Hüseyin el-Ümevi (ö.469/1076), *el-Muktebes min enbâi ehli'l-Endelüs = el-Muktebes fî ahhâri beledi'l-Endelüs* (nşr. Mahmud Ali Mekki), Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1973.

İbn İyâs, Ebû'l-Berekat Zeynüddin Muhammed b. Ahmed (ö.930/1524), *Bedâi'ü'z-zuhûr fî vekâi'i'd-dühûr* (nşr. Muhammed Mustafa), Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-âmme li'l-kitâb, 1402/1982.

İbn İzârî, Ebû Abdullah Muhammed el-Merrâküşi (ö.695/1295), *el-Beyânü'l-muğrib fî ahhâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib* (nşr. Georges Colin-E.[variste] Levi-Provençal), Beyrut : Dârü's-sekâfe, 1983, C.III.

İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Ebî Bekr (ö.658/1259), *et-Tekmile li-kitâbi's-Sıla* (nşr. Franciscus Codera), Madrid : Apud Josephum de Rojas, 1886, C. II.

İbnü'l-Hâtîb, Ebû Abdullah Lisânüddin Muhammed b. Abdullah (ö.776/1374), *Târîhu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye: Kitâbu a'mâli'l-a□lâm* (nşr. Levi Provençal), Beyrut 1956.

İlgürel, Mücteba “Levent”, *DİA*, XXVII, 149-151.

İlter, Aziz Samih, *Şimali Afrikada Türkler*, İstanbul : Vakit Gazete Matbaa Kütüphanesi, 1936.

İmâmüddin, S. Muhammed, *Endülüs Siyâsi Tarihi* (çev. Yusuf Yazar), Ankara: Rehber Yayıncılık, 1990.

İnân, Muhammed Abdullah, *Nihâyetü'l-Endelüs ve Târîhu'l-□Arabi'l-Mutenassırîn*, Kâhire : Mektebetü'l-Hâncî, 1987.

-----, *el-Âsârü'l-Endelüsiyyeti'l-bâkîye fî isbanya ve'l-Burtugal*, Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1997.

-----, *Asrû'l-Murâbitîn ve'l-Muvâhhidîn fî'l-Mağrib ve'l-Endelüs*, Kahire : Lecnetü't-Telîf ve't-terceme, 1974.

İnalcık, Halil “Galata: Tarih”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, 1994, II

Janer, Don Florenci, *Condicion Social de los Moriscos de España*, Madrid: La Real Academia de la Historia, 1857.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005, C.II.

Jorge, Antonio Catala Sanz y Pablo Perez Garcia, *Los Moriscos de Cortes y Los Pallas*, Valencia 2002.

Jose, Antonio Gonzales Alcantud-Antonio Malpica Cuello, *Pensar Alhambra*, Granada: Diputacion Provincial de Granada, 2001.

José Goñi Gaztambide, “La polémica sobre el bautismo de los moriscos a principios del siglo XVI”, *Anuario de Historia de la Iglesia*, sy.16 (2007), s. 209-216.

Jurien de la Gravière, *Doria ve Barbaros*, İstanbul: Profil Yayıncılık, (2003.

Kapaşahin, Muhittin, *Kanuni'nin Batı Politikası*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2008.

Karakoç, Sezai, *İslâmın Şiir Anıtlarından*, İstanbul: Diriliş, 1985.

Karpat, Kemal, “Câliye”, *DİA*, VII, s. 35

Kavas, Ahmet, “Libya”, *DİA*, XXVII, 174-179.

-----, “Afrika’da Sömürgeciliğin XIX. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Kurulamamasında Osmanlı Devleti’nin Rolü” *Yükselen Afrika ve Türkiye, I. Uluslararası Türk-Afrika Kongresi (23 Kasım 2005)* (ed.) Ahmet Kavas-Hasan Öztürk, İstanbul: Tasam Yayınları, 2006,

Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib (ö.1067/1657), *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn* (nşr. Kilisli Muallim Rıfat-M. Şerefeddin Yaltkaya, Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1941.

-----, *Tuhfetü’l-kibâr fi esfari’l-bihâr (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan* (haz. İdris Bostan), Ankara : Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı, 2008.

Kennedy, Hugh, *Muslim Spain and Portugal : A Political History of al-Andalus*, London : Longman, 1996.

Kettanî, Ali el-Muntasır, “Gırnata’nın Düşmesinden IX. yy. Sonuna Kadar Endülüs’te İslam” (çev. Seyfettin Erşahin), *Kutlu Doğum Haftası Sempozyumu (1996)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, s. 65-69.

-----, *İnbiâsü’l-İslâm fi’l-Endelüs*, İslamabad: Câmîatü’l-İslâmiyyeti’l-Âlemîyye, 1992.

Kumrular, Özlem, “İspanyol ve İtalyan Arşiv Kaynakları ve Kroniklerinin Işığında Barbaros’un 1534 Seferi”, *Türkler ve Deniz* (ed. Özlem Kumrular), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

Kuran, Ercüment, *Cezayir’in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti : (1827-1847)*, İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1957.

-----, “Cezayir’li Türkler’in Endülüs Müslümanlarını Kuzey Afrika’ya Nakli ve Neticeleri”, *Endülüs’ten İspanya’ya*, Ankara: TDV, 1996

Kurtuluş, Rıza, “Avrupa (Kıtada İslâmiyet)”, *DİA*, III, 151.

Lafuente, Modesto, *Historia General de España*, Granada: Imprenta y Libreria de Sanz, 1845.

Lane-Poole, Stanley, *The Moors in Spain*, London 1888.

Lea, H. Charles, *İspanya Müslümanları, Hristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri* (çev. Abdullah Davudoğlu), İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2006.

-----, *el-□Arab ve’l-Müslimûn fi’l-Endelüs ba’de sukûti Gırnata* (trc. Hasan Saîd Kermî), Beyrut: Dâru Lübnân, 1988.

Levi-Provençal, E.-M. Cavid Baysun, “Moriskolar”, *İA*, VII, 427-429.

E. Levi-Provençal, “Malaga”, *İA*, VII, 219-220.

-----, "Moors." *Encyclopaedia of Islam* (ed. P. Bearman , Th. Bianquis , C.E. Bosworth , E. van Donzel and W.P. Heinrichs), Leiden: Brill, 2008, VII, 235-236.

-----, "Ronda", *İA*, IX, 758-759.

-----, "Santiago", *İA*, X, 195-196.

-----, "Nasrîler", *İA*, IX, 114-118.

Lewis, Bernard, *Tarihte Araplar* (çev. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul: Anka Yayınları, 2000.

-----, *Müslümanlar'ın Avrupa'yı Keşfi* (çev. İhsan Durdu), İstanbul: Ay Işığı Yayınları, 2000.

Lomax, Derek W., *The Reconquest of Spain*, London: Longman Group, 1978.

Longas, Pedro, *La Vida Religiosa de Los Moriscos*, Granada: Editorial Universidad de Granada, 1998.

-----, *el-Hayâtü'd-dîniyye li'l-Mûriskiyyîn el-Endelüsiyyîn* (çev. Cemal Abdurrahman), Zagvan: 1993.

Lopez, Bernabe, *İnmigracion Magrebi en Espana, El Retorno de Los Moriscos*, Madrid 1993.

Lucena, Luis Seco de., "La Sultâna madre de Boabdil, *Al-Andalus : revista de las Escuelas de Estudios Árabes de Madrid y Granada*, XII/2 (1947), s. 359-390.

Makkarî, Ebü'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (ö.1041/1631), *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb ve zikru vezîrihâ Lisâni'd-dîn İbni'l-Hatîb = Urfü't-tîb fi't-ta'rîf bi'l-vezîr İbni'l-Hatîb*, (nşr. İhsan Abbas), Beyrut : Dâru Sâdır, 1988.

-----, *Ezhârü'r-riyâz fi ahhâri Kādî İyâz* (nşr. Abdüsselâm Harrâs), Rabat 1978-79, C. I.

Mâmî, Rıza, el-Mahtutâtu'l-Alhâmiyâdiyye Kemasdari târîhî bi'n-nisbeti li'l-karni's-Sâdisi 'Aşere, *Las Practicas Musulmanas de los Moriscos Andaluces*, Zagan: 1991, s. 159; Patrik Harvey, el-Moriskiyyûn ve erkânü'l-İslâmî'l-Hâmise (trc. Necib b. Cemî), *Las Practicas Musulmanas de Los Moriscos Andaluces (1492-1609)*, Zagan: 1991

Mann, Kenny, *Rulers and Their Times Isabel, Ferdinand and Fifteenth Century Spain*, New York: Benchmark Books, 2002.

Manuel Barrios Aguilera y Bernard Vincent, *Granada 1492-1992. Del Reino de Granada el Futuro del Mundo Mediterraneo*, Granada 1995.

Marañón, Gregorio, *Expulsión y Diáspora de los Moriscos Españoles*, Madrid: Taurus, 2004.

Moreno, Manuel Espinar -Juan Grima Cervantes, “Un Personaje almeriense Las Crónicas Musulmanas y cristianas: el Infante Cidi Yahya Alnayar (1435?/1506): Su Papel en La Guerra de Granada”, *Boletín Instituto de Estudios Almerienses*, sy.7 (1987).

Maria Jesus Rubiera Mata, Carlos V. y Los Moriscos y el İslam, *International Congress* (Alicante 20-25 Kasım 2000), Universidad de Alicante, November 20-25 2000, Madrid 2001.

Marta Walker Freer, *Elizabeth de Valois Queen of Spain and Court Of Philip II*, London 1857.

Masonen, Pekka, “Carvajal, Luis del Marmol (c.1520-c.1600)” *Encyclopedia of American History* (ed. Kevin Shillington), New York: 2005, I, 220-222.

Medieval Iberia Readings from Christian, Muslim and Jewish Sources (ed. Olivia Remie Constable), Philadelphia 1997.

Mendoza, Diego Hurtado de., *Guerra de Granada* (haz. Benito Monfort), Valencia: Libreria de Mallén y Berard, 1830.

Merrâküşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülvâhid (ö.647/1250), *el-Muḳcib fî telhîsi aḥbâri'l-Mağrib* (nşr. Muhammed Saîd Uryân), Kahire: Lecnetü'l-ihyâi't-türâsi'l-İslâmî, 1963.

Miller, Kathryn A., “Muslim Minorities and the Obligation to Emigrate to Islamic Territory: Two fatwās from Fifteenth-Century Granada”, *Islamic Law and Society*, VII/2 (2000), s.256-288.

Monero, Manuel Espinar y Cervantes, Juan Grima, “Un Personaje almeriense Las Crónicas Musulmanas y cristianas: el Infante Cidi Yahya Alnayar (1435?/1506): Su Papel en La Guerra de Granada”, *Boletín Instituto de Estudios Almerienses*, sy.7 (1987), s. 57-84.

Moreno, Angel A. Amy, *The Spanish Treatment of Moriscos as a Model for the Treatment of Native Americans* (Yayınlanmamış doktora tezi, 1982), Boston University.

Monreo, James T., “A Curious Appeal to the Ottoman Empire”, *Al-Andalus*, XXXI (1996), s.281-303.

Mughul, Mahmut Yakub, *Kanuni Devri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.

Muñoz y Gaviria, D. José, *Historia del Alzamiento de Los Moriscos, su Expulsion de España*, Madrid: Establecimiento Tipografico de Mellado, 1861.

Na'nâî, Abdülmecîd, *el-İslâm fî Tuleytule*, Beyrut: Dârü'n-nehdati'l-Arabiyye, 1987.

O'Callaghan, Joseph F., *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*, Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2004

O'Connor, Isabel de, *A Forgotten Community: The Mudejar Aljama of Xativa. 1240-1327*, (Yayınlanmamış doktora tezi, 1998), Los Angeles University of California.

Ortiz, Antonio Domínguez - Bernard Vincent, *Historia de los Moriscos : vida y tragedia de una minoría*, Madrid: Alianza Editorial, 1997.

-----, *Târîhu Müslimi'l-Endelüs - Mûriskiyyûn (Hayâtu ve Me'sâtu Ekâliyye*, (trc. A.Salih Taha), Katar: 1998.

Özaydın, Abdülkerim, "Aragon", *DİA*, III, 263-265.

Özdemir, Mehmet, "İspanya Krallığı'nın XVI. Yüzyılda Endülüs Müslümanlarını Hristiyanlaştırma Politikası", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, XXXV (1996), s. 243-284.

-----, "Endülüs'ün Yıkılış Sürecinde Öne Çıkan Bazı Hususlar", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, XXXVI (1997), s. 233-254.

-----, "Osmanlı Endülüs Müslümanlarına Yardım Etmedi mi?", *İslâmî Araştırmalar*, XII/3-4 (1999), s. 283-295.

-----, "Academic Researches on Al-Andalus in Turkey", *Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, XLI (2000), s. 91-98.

-----, "Endülüs'ün Yıkılış Süreci Üzerine Mülâhazalar", *Endülüs Müslümanları Sempozyumu, Endülüs'ten İspanya*, Ankara: 1996, s. 25-48.

-----, "Haçlı Ruhunun Endülüs'te Bir Arada Yaşama Tecrübesine Menfi Tesirleri", *Haçlı Seferleri ve XI. Asırdan Günümüze Haçlı Ruhunu Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul: 1998, s.73-98.

-----, "Çok Kültürlü Avrupa İçin Elhamra Örneği", *Küreselleşme ve İslâm Dünyası Sempozyumu*, İstanbul 2001.

-----, "Ebû Abdullah, Muhammed b. Ali", *DİA*, X, 83-84

-----, "Endülüs", *DİA* XI, 211-224.

-----, "Elhamra Sarayı", *DİA*, XI, 29-31.

-----, "Gırnata", *DİA*, XIV, 51-57.

-----, "Moriskolar" *DİA*, XXX, 288-290.

-----, "Meriyye", *DİA*, XXIX, 199-200.

-----, *Endülüs Müslümanları – I, (Siyasi Tarih)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

-----, *Endülüs Müslümanları – II, (Medeniyet Tarihi)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

Öztuna, Yılmaz, *Kanuni Sultân Süleyman*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

Özveren, Eyüp v. Dğr. (ed.), *Akdeniz Dünyası, Düşünce, Tarih, Görünüm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.

Quesada, Miguel Angel Ladero, *Castilla y la Conquista del Reino de Granada*, Granada: Diputación Provincial de Granada, 1987.

-----, *Granada Despues de La Conquista: Repobladores y Mudajeres*, Granada 1993.

-----, *Las Guerras de Granada en El Siglo XV*, Barcelona 2002.

-----, *Granada. Historia de Un Pais İslamico (1232–1571)*, Madrid: Edotorial Gredos, S. A., 1989.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993, C. II.

Palencia, Angel Gonzalez, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî* (çev. Hüseyin Mûnis), Kahire 1955.

Palencia, Alonso de., *Guerra de Granada*, Granada: Universidad de Granada 1998, <http://www.cervantesvirtual.com/FiFchaObra> (Eylül 2008)

Peçevî, İbrahim, *Peçevî Tarihi* (haz. Murat Uraz), İstanbul: Neşriyat Yurdu, 1968.

Perez, Ricardo Ruiz y Rafael Ruiz, *La Repoblación de Dólar después de la Expulsión de los Moriscos 1571-1580*, Granada 1985.

Pérez de Hita, Gines, *La Guerra de los Moriscos : (segunda parte de las Guerras Civiles de Granada)* / Ginés Pérez de Hita; estudio preliminar e índices por Joaquín Gil Sanjuán, Granada: La Editorial Universidad de Granada, 1998.

Perry, Mary Elizabeth, “Between Muslim and Christian Worlds: Moriscos and Identity in Early Modern Spain”, *The Muslim World*, XLV/2, April 2005, s. 177.

Prescott, William H., *History of the Reign of Ferdinand and Ísabella the Catholic of Spain*, London: Richard Bentley, 1854.

-----, *Fernando and Ízabella, The Catolic of Spain*, London: 1854.

Pulgar, Hernando de., *Crónica de los Señores Reyes Católicos Don Fernando y Doña Isabel* (haz. Benito Monfort), Valencia 1780.

Ramos, Valeriano Sánchez, “Un rey para los moriscos: el infante Don Juan de Granada”, *Sharq Al-Andalus: Estudios Mudejares y Moriscos*, sy. 14-15 (1997-98), s. 285-315.

-----, “El mejor cronista de la guerra de los moriscos: Luís de Mármol”, *Sharq Al-Andalus: Estudios mudejares y moriscos*, sy. 13 (1996), s. 235-255.

Razûk, Muhammed, *el-Endelüsiyyûn ve Hicretuhum ilâ Mağrib hilâle'l karneyen 16-17, İfrîkiya eş-Şark*, Rabat 1991.

Reilly, Bernard F., *The Kingdom of León-Castilla under King Alfonso VI, 1065-1109*, Princeton 1988 (çevrimiçi) <http://libro.uca.edu>, The Iberian Resources Online (Ekim 2009)

-----, *The Kingdom of León-Castilla under Queen Urraca, 1109-1126*, Princeton 1982 (çevrimiçi) <http://libro.uca.edu>, The Iberian Resources Online, (Ekim 2009).

-----, *The Medieval Spains*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Reşit, Ekrem, *Hayreddin Barbaros*, İstanbul: Genelkurmay IX.Deniz Şubesi, 1937.

Rıdvân, Nebîl Abdülhay, *Cühûdü'l-Osmâniyyîn li-inkâzi'l-Endelüs ve istirdâd fî matla*, Mekke : Mektebetü tâlibi'l-Câmii, 1988.

Roma, Juan Panella, *Los Moriscos Espanoles Emigrados Al Norte de Africa Despues de La Expulsion*, (Yayınlanmamış doktora tezi, 1975), Universidad de Barselona.

Roth, Cecil, *The Spain Inquisition*, New York-London: Norton and Company, 1996.

Ruiz, Teofilo R., *Spanish Society (1400 – 1600)*, Malesia: Longman, 2001.

-----, *The Christian Conquest of Granada (1492)*, *Medieval Iberia* (ed. Olivia Remie Constable), Philadelphia 1997, s. 343-350

Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi :Birinci Haçlı Seferi ve Kudüs Krallığının Kuruluşu* (çev. Fikret Işıltan), Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1989.

Salgado, M.J.Rodriguez, *Felipe II, el “Paladin de La Cristiandad” y La Paz Con el Turco*, Valladolid 2004.

Salim, Sahar Abdülaziz, *A ‘lakatü Mısır el-Memlûkiyye bi Ğırnata Kabîlu ve vukubu sukûtiha, el-Zikrâ hamsemie senetü li sukûti Ğırnata*, 1492-1992, Zagvan: 1993

Salis, Renzo Sertoli, *Muhteşem Süleyman* (çev. Şerafettin Turan), Ankara: Anakara Üniversitesi Basımevi, 1963.

Sâmerrâî, Halîl İbrâhim v. dğr., *Târîhu'l- Arab ve hadâretihim fî'l-Endelüs*, Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-cedîd el-müttehîde, 2000.

Sánchez, Valeriano , “El mejor cronista de la guerra de los moriscos: Luís de Mármol”, *Sharq Al-Andalus: Estudios Mudejares y Moriscos*, sy. 13 (1996), s.235-255.

Sanz, Jorge Antonio Catalá y Pablo Pérez García, *Los Moriscos de Cortes y los Pallás*, Valencia 2002.

Seybold, C. F., “Ebû Abdullah”, *İA*, IV, 8-9.

-----, “Gırnata”, *İA*, IV, 779-781.

-----, “Endülüs”, *İA*, IV, 270-237.

Seydi, Ali, *Sokullu Mehmed Paşa*, İstanbul 1909

Seyfi, Ali Rıza, *Osmanlı Meşahir Bahriyuni: Kemal Reis ve Baba Oruç*, İstanbul : Sehai Matbaası, 1325.

-----, *Barbaros Hayrettin*, İstanbul: Bahriye Matbaası, 1330.

Stewart, Devin, “The Identity of "the Mufti of Oran", Abu l- Abbas Ahmad b. Abi Jum'ah al-Maghrawi al-Wahrani (d. 917-1511)”, *Al-qantara: Revista de estudios árabes*, XXVII/2 (2006), s.265-301.

Syed, Azizur Rahman, *The Story of İslamic Spain*, Hindistan: Goodword boks, 2003.

Şeref, Abdurrahman, *Osmanlı Devleti Tarihi* (haz. Musa Duman), İstanbul: Gökkuşbu, 2005.

Şerkâvî, Muhammed Abdullah, *Endülüs'ten Osmanlı'ya Mektup* (çev. Mehmet Can), İstanbul: Furkan Kitapevi, 1999.

Şeyban, Lütü, *Mudejares ve Sefarades*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

-----, *Reconquista, Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.

Şükürov, Qiyas, *Beni Ahmer Devleti: (1232-1492)* (Yayınlanmamış doktora tezi, 2008) Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tâha, Abdülvâhid Zennûn, *Hareketü'l-mukâvemeti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye fi'l-Endelüs ba'de süküti Gırnata*, Beyrut: Dârü'l-medâri'l-İslâmî, 2004.

Târîhu'l Arab ve hadâratühu fi'l-Endelüs (drl. Halil İbrahim-Abdülvahid-Hadık Salih), Libya: Daru'l Kutubü'l-Vatani, 2000.

Temîmî, Abdülcelîl, “el-Halfiyyetü'd-deniyye li's-surâ'î'l-İsbâniyyi'l Osmânî ve kadiyyetü'l-Mûriskiyyîn”, *el-Mecelletü't-Târîhiyye el-Mağribiyye*, sy.10-11, Tunus 1987, s. 5-40.

-----, “el-Halfiyyetü’l-Dînîyye li’s-Sırâi’l-İsbâniyyi’l-Osmânî a□la’l-Eyâlâti’l-Mağribiyye fi’l-Karni’s-sadisi □Aşer” (çev. Mehmet Özdemir), *İslâmî Araştırmalar*, XII/2, sy. 2 (1999)

-----, “Risâle min ahâlfi medîneti’l-cezâir ile’s-Sultân Selîm el-evvel”, *el-Mecelletü’t-Târîhiyye el-Mağribiyye*, sy.3, Tunus 1975, s.119-139.

-----, “Risâle min Müslimî Gırnâta li’s-Sultân Süleyman el-Kânûnî”, *el-Mecelletü’t-Târîhiyye el-Mağribiyye*, sy.3, Tunus 1975, s. 37-46.

-----, “Risâle mine’s-Sultânî’l-Osmânî Ahmed el-evvel ilâ Doc el-Bundukiyye havle’l-Mûriskiyyîn”, *el-Mecelletü’t-Târîhi’l-Mağribiyye*, sy.7-8, Tunus, s.7-13.

-----, “Üsûsü’l-Osmâniyye el-idâriyye bi’l-vilâyâti’l—Meğâribiyye (1565-1591)”, *el-Mecelletü’t-Târîhiyyeti’l-Arabiyye li’d-dirâsâti’l-Osmâniyye*, sy.21, Eylül 2000, s.197-210.

-----, “Vâkiu ve’l-Mustâkbeli bahsu ‘an Târîhi’l-Moriskiyyin el-Endelüsiyyîn”, *Las Practicas Musulmanas de Los Moriscos Andaluces (1492-1609)*, Zagvan 1991.

Toledo, Paulino, “Oruç Reis’in Ölümü Hakkında Resmi Bir İspanyol Belgesi”, *Türkler ve Deniz* (ed. Özlem Kumrular), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s. 231-246

Torre, Antonio de la, “Los Reyes Catolicos y Granada”, *Hispania*, IV/15, abril/jun. 1944, s. 244-307.

-----, “Los Reyes Catolicos y Granada. II Relaciones y convenios con Boabdil, de 1483 a 1489”, *Hispania (Madrid)*, IV/16, july/September 1944, s. 339-382.

Turan, Şerafettin, “Barbaros Hayreddin Paşa”, *DİA*, V, 65-67.

-----, “Bayezid II”, *DİA*, V, 234-238.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi : İstanbul’un Fethinden Kanuni Sultân Süleyman’ın Ölümüne Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983.

Yanguas, Leopoldo de Eguilaz, *Reseña Historica de La Conquista del Reino de Granada Por Los Reyes Católicos Según Los Cronistas Arabes*, Granada 1991.

Yiğit, İsmail, *Siyasi-Dînî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi : Endülüs (Gırnata), Benî Ahmer Devleti ve Kuzey Afrika İslâm Devletleri*, İstanbul : Kayhan Yayınevi, 1985, C. IX.

Yüksel, Azmi, “Endülüs’ten II. Bâyezîd’e Yazılan Anonim Bir Şiir”, *Belleten*, LII/205, Aralık 1998, s.1575-1583.

Watt, Montgomery, *İslâm Avrupa’da* (çev. Hulûsi Yavuz), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2000.

Weston, F.Cook, Jr., “The Cannon Conquest of Nasrid Spain and the End of the Reconquista”, *The Journal of Military History*, LVII/1, January 1993, s. 43-70.

Williams, Diana S., *Beyond the Limits of Genre: The Rhetoric of History in the Guerras Civiles de Granada*, Princeton 1993.

Zayas, Rodrigo de., “Endülüs’te Yüzbinlerce Müslüman Katledildi”, *Endülüs’ten İspanya’ya*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.